

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

LORD STRATFORD CANNING DÖNEMİNDE
OSMANLI DEVLETİ VE İNGİLTERE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yüksek Lisans Tezi

Kübra YANIKOĞLU

Ankara–2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

LORD STRATFORD CANNING DÖNEMİNDE
OSMANLI DEVLETİ VE İNGİLTERE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yüksek Lisans Tezi

Kübra YANIKOĞLU

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

LORD STRATFORD CANNING DÖNEMİNDE
OSMANLI DEVLETİ VE İNGİLTERE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yüksek Lisans Tezi

Kübra YANIKOĞLU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bekir KOÇ

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

LORD STRATFORD CANNING DÖNEMİNDE
OSMANLI DEVLETİ VE İNGİLTERE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bekir KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(12/01/2011)

Kübra YANIKOĞLU

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM.....	5
19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ DIŞ POLİTİKASI VE LORD STRATFORD CANNING.....	5
1.1. 19. Yüzyılda Avrupa Devletleri ile İngiltere'nin Siyasi Durumu ve Osmanlı Devleti'ne Karşı Tutumları.....	5
1.1.1. Avusturya'nın Osmanlı Politikası.....	8
1.1.2. Rusya'nın Osmanlı Politikası.....	10
1.1.3. Fransa'nın Osmanlı Politikası.....	12
1.1.4. İngiltere'nin Osmanlı Politikası.....	13
1.2. Lord Stratford Canning'in Şahsiyeti, Hayatı ve Görüşleri	19
2. BÖLÜM.....	29
19. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ VE LORD STRATFORD CANNING.....	29
2.1. II. Mahmut Döneminde Osmanlı Devleti ve Stratford Canning.....	29
2.2. Stratford Canning'in Osmanlı Devleti'ndeki İlk Görevi.....	37
2.3. Bükreş Antlaşması.....	46
2.4. Stratford Canning'in Petersburg Büyükelçiliği Sırasında İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkilerdeki Rolü.....	55

2.5.	Navarin Savaşı.....	58
2.6.	Stratford Canning'ın Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması İle İlgili Anıları.....	61
2.7.	Yunanistan'ın Bağımsızlığı.....	79
2.8.	Mehmet Ali Paşa Bunalımı.....	99
3.	BÖLÜM.....	108
	TANZİMAT SONRASI OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI VE LORD STRATFORD CANNING.....	108
3.1.	Sultan Abdülmecit Döneminde Osmanlı Devleti ve Avrupalı Devletler Arasındaki İlişkiler.....	108
3.2.	Sultan Abdülmecit ve Stratford Canning.....	113
3.3.	Sultan Abdülmecit Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Stratford Canning'in Tavrı.....	119
3.3.1.	Yunanistan ve İran Meselesi.....	120
3.3.2.	Lübnan Sorunu.....	126
3.3.3.	Mülteci Sorunu.....	130
3.3.4.	Kutsal Yerler Sorunu, Prens Mençikov ve Stratford Canning.....	143
3.3.5.	Kırım Savaşı ve Stratford Canning'in Rolü.....	163
3.3.6.	Sivastopol Kuşatması ve Kars'ın Düşüşü.....	207
3.3.7.	Paris Antlaşması.....	222
4.	BÖLÜM.....	227
	TANZİMAT FERMANI'NDAN ISLAHAT FERMANI'NA OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE LORD STRATFORD CANNING'İN ROLÜ.....	227
4.1.	Tanzimat Dönemi ve Stratford Canning.....	227

4.2.	Mustafa Reşit Paşa ve Stratford Canning.....	249
4.3.	Islahat Fermanı ve Stratford Canning.....	264

SONUÇ

KAYNAKÇA.....

ÖZET.....

ABSTRACT.....

KISALTMALAR

A.AMD: Sadaret Amedi Kalemî Evrakı

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m: adı geçen makale

B. : Baskı

B.O.A. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

C.HR. : Cevdet Hariciye

Çev: Çeviren

Ed: Editör

F.O. : British Documents on Foreign Affairs

H.H. : Hazine-i Hassa

HAT: Hatt-ı Hümayun

HR. MKT. : Mektubi Kalemî Belgeleri

H.R. SFR.3: Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri

HR. SYS. : Hariciye Nezareti Siyasi

İ.DUİT: Dosya Usûlü İradeler

İ.HR. : İrade Hariciye

İ.MSM. : İrade Mesail-i Mühime

OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

P.R.O: Public Record Office

S. : Sayı

s. : sayfa numarası

Vol: Volume

TTK: Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Bu çalışma XIX. yüzyıl başından ortalarına kadar Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkileri konu almaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler uzun ve köklü bir geçmişe dayanmakla birlikte, tezin konusunu oluşturan dönemde yoğunluk kazanmaktadır. Bu dönemde İngiltere bir yandan sömürge imparatorluğunu korumaya çalışmakta bir yandan da çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmanın yolunu aramaktadır.

XIX. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti-İngiltere ilişkilerinin geliştiği bir dönem olmuştur. Zamanın teknolojik imkânlardan yoksunluğu, ekonomik zorluklar ve iki ülke arasındaki coğrafi mesafenin uzaklığı nedeniyle yavaş ilerleyen ilişkilerde en önemli itici güçlerden birisi de karşılıklı gönderilen elçiler olmuştur. Stratford Canning ülkesinin politik ve fikri yaşamına yaptığı katkıların yanında, İngiltere'nin İstanbul elçiliği yaptığı uzun yıllar süresince karşılıklı münasebetlerin devamında ve gelişmesinde önemli bir misyonu üstlenmiştir. Bu nedenle İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaki topraklara ve “*Doğu Sorunu*”na ilgisinin daha da arttığı 19. yüzyılda, Stratford Canning'in elçilik günleri ve faaliyetleri incelemeye değer bulunmuştur. Bu çalışmada iki ülke arasındaki ilişkilerde ve karşılıklı dış politik çizginin belirlenmesinde bir elçinin ne kadar etkili olduğu, elde edilebilen kaynaklara göre ortaya konulup, diplomatik temsilcilerin uluslararası ilişkilere kişisel etkileri üzerinde derinlemesine araştırma yapılmaya çalışılmıştır.

Tezin ana konusu ise İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning'ın Osmanlı Devleti'nde görev yaptığı uzun yıllar boyunca çizdiği diplomatik portredir. Stratford Canning'ın hareketli diplomatik kariyeri, görev yaptığı yıllarda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkilere de ışık tutmaktadır.

Stratford Canning elçilik yıllarında sadece Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerde rol oynamakla kalmamış, Osmanlı Devleti'ndeki çok önemli reform hareketlerinde de yer almıştır. Döneminde İngiltere, Osmanlı Devleti ve Avrupa devletleri arasında ilişkilerde dengeyi sağlamıştır.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri, modernleşme çabaları, yabancı bir elçinin gözünden aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, konunun seçiminde ve araştırmamın her aşamasında beni sonsuz sabrıyla destekleyen ve cesaretlendiren danışmanım Doç. Dr. Bekir Koç'a, beni sürekli teşvik eden, karşılaştığım her güçlükte bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Musa Çadircı'ya ve son olarak özellikle konu seçimindeki ilgi ve tavsiyelerinden dolayı Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na teşekkürü borç bilirim.

Kübra Yanıkoğlu
Ankara, 2011

GİRİŞ

19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, gerek toprak gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerinden biriydi. Ancak kurum ve kuruluşları bu büyüklüğü taşıyacak güçten yoksundu. Diğer yandan, 18. yüzyıldan beri komşu ülkelerin ekonomide, siyasette, savaş tekniklerinde göstermekte oldukları gelişme bu dönemde olanca hızı ile sürmekteydi.¹

19. yüzyılda, diplomasi, Osmanlı İmparatorluğu için her zamankinden daha önemli hale geldi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücü, mevcut topraklarını güvenli olarak savunmada ve çıkarlarını arzu ettiği doğrultuda korumada Avrupa'nın büyük askeri güçleriyle mukayese edildiğinde çok zayıf kalıyordu. Bu yüzden askeri güç kullanarak varlığını ve çıkarlarını korumanın artık mümkün olmadığını gören Osmanlı idarecileri, diplomasiye ve uzlaşmaya daha çok önem verdi. Diplomasi ve uzlaşma Sultan ve Babıali için savunma silahı haline geldi. Bu yöntemle İmparatorluğun yara almadan ayakta kalması sağlanabilir, Avrupa'dan yardım alınabilir ve kendi iç bünyesinde yapacağı reformlarda Batı'dan hak ettiği desteği alabilirdi. Böylece Batı ile daha çok yakınlaşılabilirdi.²

19. yüzyılda diplomatik güç kazanmanın başlıca yolu savaş kazanmaktı. Osmanlı İmparatorluğu 1699'dan sonra bilhassa Rusya'nın tehdidi ile baskı altına

¹Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 3.

² H. Roderic Davison, “ Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernizasyonu ”, Çev: Dr. Durdu Mehmet Burak, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 1142.

girmeye başlamış, bu tehdide Balkanlar'da, Avusturya'da eklenmişti. Osmanlı Devleti sürekli savaş halinde olduğu bu devletler karşısında başka devletlere dayanmak zorunda kalmamış, bu savaşları kendi gücü ile yönetebilmişti. 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki şartlar değişmiş, Osmanlı devleti kendisi de zayıfladığından, dışarıdan kendisine yönelen tehdit ve tehlikeler karşısında yanına büyük bir devleti almak suretiyle bir denge meydana getirerek varlığını korumaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti 1791–1878 yılları arasında Rus tehlikesine karşı İngiltere'den destek almıştır.³

Stratford Canning dönemin Osmanlı Devleti'ni şöyle anlatır: “ *Rusya, Fransa, Avusturya, hatta İran, Osmanlılar'dan toprak kazançları sağlamış, zaten zayıflamakta olan İmparatorluğun hayat kaynaklarını iyice azaltmıştı. Sultan binbir entrika içinde çalkalanan sarayından düşman komşularına kimi temsilci, kimi de serkeş birlikler yollayarak durumu kurtarmaya çalışıyordu. Orada, burada büyük aileler, bir türlü baskı altına alınamamış, kabileler, valiler sürekli baş kaldırıyor, imparatorluk otoritesini hiçe sayıyorlardı. Mısır'da Memlûkler hüküm sürüyordu. Suriye'nin asıl sahibi Osmanlılar değil, Hristiyan emirdi. Ali Paşa Yunanistan'da hüküm sürüyordu. Yunanistan ise Rusya'nın kıskırtması ile Osmanlı Devleti ile bağları koparmaya hazırlanıyordu. Sırbistan, Arnavutluk, Tuna Prenslikleri; Rusya ile işbirliği yapıyordu. Babiâli ise kuzey sınırlarına asker yığmış olan Rusya'nın tehdidi altında ne yapacağını bilemiyordu. Osmanlı donanması Yunan adalarından*

³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII. , Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 100–120.

*devşirilmiş tayfalarla yürütülüyordu. Bizim Puritenleri andıran bir inancın yolcuları olan Vahabiler Mısır ve Arabistan’da yeni bir din sancağı açmışlardı.”*⁴

Canning Osmanlı’da geçirdiği ilk günlerinde Divan ve Osmanlı Devleti ile ilgili kanaatler edinmişti. Lord Wellesley’e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: *“Osmanlı hükümetince siyasi tedbirler ancak iş sürüncemede bırakılarak geliştirilebilir. Şu halde savaşların sonlandırılması, barış ha bugün ha yarın, Osmanlı gözünde bunun bir değeri yoktur. Kafa tutmayı ileri götürdüklerini anladıklarında yumuşamakta beis görmezler.”* Osmanlı’da geçirdiği yıllar içinde bu kanaati tamamen kesinleşti. *“ Gurur, cahillik, inat, Türk mizacının başlıca özellikleridir. Babiâli altın devrini, azametini sürdürmek sevdasında... Farkında değil ki, Kanuni devri geride kalmıştır. Devlet adamları arasında Köprülülerin, Damat Aliler’in katına yanaşabilecek değerde kimse kalmamıştır.”*⁵

Osmanlı dış politikasında en önemli yeri olan üç devlet; İngiltere, Rusya ve Fransa Karlofça Antlaşması’ndan sonra aralarındaki çıkar çatışmaları nedeniyle Osmanlı topraklarını paylaşamayacak ve bu süreç uzun bir döneme yayılacaktı. İngiltere İmparatorluk yolunun güvenliği ve Akdeniz egemenliği için Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü savunuyordu. Ancak 1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra, bu politikasından vazgeçecekti. İngiltere Rusya’nın güneye ilerlemesini engellemek için, Anadolu toprakları üzerinde tampon bir Ermeni Devleti kurulmasını istemiştir. 19. yüzyıl sonlarında İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti’nin

⁴Stratford Canning, **Eastern Questions by Late Viscount Stratford de Redcliffe**, Bibliolife Reproduction, 2009, s. 34.

⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, Çev: Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 37.

varlığının devamı için, iki büyük tehlike haline gelmişti. 1888–1918 döneminde II. Wilhelm Almanyası’nın yeni politikası Osmanlı İmparatorluğu için Almanya’yı yeni bir denge unsuru olarak ortaya çıkardı. Amacı; İngiltere’nin İmparatorluk yolunu vurmaktı. Bu politika, Osmanlı-Alman ilişkilerini geliştirecek, ancak I. Dünya Savaşı ile birlikte savaşan her iki İmparatorluğun da sonunu getirecekti. ⁶

⁶ Stanford J. Shaw, Ezel Akay Shaw, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev: Mehmet Harmancı, C. II, E Yayınları, II. B., İstanbul, 2000, s. 280–290.

1. BÖLÜM

19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ DİŞ POLİTİKASI VE LORD STRATFORD CANNING

1.1. 19. Yüzyılda Avrupa Devletleri ile İngiltere'nin Siyasi Durumu ve Osmanlı Devleti'ne Karşı Tutumları

19. yüzyıl, Avrupa'nın dünya politikasına egemen olduğu bir yüzyıldı ve dünyanın hiçbir köşesi Avrupa'nın ilgi odağı olmaktan kurtulamamıştı. Stratejik konumu ve Avrupa'ya yakınlığı açısından, Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa'nın müdahalelerinden kurtulamamıştı. Ayrıca, her büyük devletin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yaşamsal çıkarları bulunmaktaydı.⁷

Balkan ulusçuluğu, Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğu, Rusya ve Avusturya'nın uzlaşmaz politikaları ve İngiltere'nin Osmanlı'yı destekleme yolundaki kararlılığı, Avrupa Devletlerinin Doğu sorunu olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyıldaki kaderini belirleyen başlıca öğeleri oluşturmaktaydı.⁸

Osmanlı Devleti'nin varlığını kabul ettirip ettiremeyeceğı sorunu, 19. yüzyıl diplomasisini meşgul eden konuların başında gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin

⁷Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Hariciye Tarihimiz**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 12–13.

⁸ Fahir Armaoğlu, **XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789–1914**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006, s. 570–580.

kaderiyle ilgilenen Avusturya, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya 1871'den sonra İtalya ve Almanya da katılmıştı.⁹

Büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikalarını belirlemede temel aldıkları ilke güç dengesiydi. Hiçbir devlet, diğerinden daha fazla toprak veya daha fazla bölge üzerinde etki sahibi olamayacaktı. İngiltere, Fransa'dan kopardığı Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanmasında Doğu Akdeniz'e egemen olan Osmanlı Devleti'ne gereksinim duyuyordu. Bu nedenle İngiltere 1791'den itibaren güçlü Rusya'nın Akdeniz'e ilerlemesini engellemek için Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsedi.¹⁰

Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin bu yeni politikasını görmesi ve kendisine yönelen tehlikelere karşı büyük bir devlete dayanarak denge politikasına başlaması, ancak 1789'da Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile mümkün olmuştur. Mısır'ın işgali hem İngiltere'yi hem de Rusya'yı endişelendirmiş, bu iki devlet Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak, Napolyon'u Mısır'dan çıkarmıştır.¹¹

19. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğunun korunmasını destekleyen devletlerin başında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gelmekteydi. Her iki İmparatorluk içinde başlıca tehdidi Rusya oluşturmaktaydı. Özellikle Panslavizm hareketinin başladığı 1860'lı yıllarda, Panslavistler, Osmanlı ve

⁹ Stanford Shaw, **a.g.e.** , 280–290.

¹⁰ J.C.Hurewitz, “ Ottoman Diplomacy and the European State System ”, **The Middle East Journal**, Vol. IV. , Washington, 1961, s. 50–55.

¹¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** , s. 590–600.

Habsburg İmparatorluklarının yıkılmasını, bunların yerlerini ulusal devletlerin almasını ve Doğu ve Güneydoğu Avrupa Bölgesinde Rusya'nın üstünlük kurmasını istiyordu.¹²

İngiltere, Kırım Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllarda ve bu savaşın ertesinde bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca dostu ve müttefiki idi. Ancak, 1865 yılında Palmerston'un ¹³ ölümünden sonra, Osmanlı Devleti üzerindeki İngiliz etkisi de giderek azalmıştı. ¹⁴

1856 ile 1871 yılları arasında, Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki etkisi önemli ölçüde artmıştı. 1860'dan sonra İstanbul'daki Fransız temsilcileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi için çalışmış ve Osmanlı Hükümeti nezdinde etkili olmuşlardı. 1870'den sonraki on yıllık sürede Fransa'nın Prusya tarafından yenilgiye uğratılması üzerine, Fransa'nın Doğu sorununa ilgisi azalmıştı. ¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan halkları arasında kısa sürede yayılan ulusçuluk hareketi, Avrupalı Devletlerin koruyuculuğu altında olmaksızın, bu denli başarılı olamaz ve İmparatorluğun parçalanma süreci hızlanamazdı. İlk kez 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, Rusya Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks

¹² Roderic Davison, "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris", **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1970, s. 583.

¹³ **Henry John Temple Palmerston**: 1784 – 1865 yılları arasında yaşamış İngiliz devlet adamı. 1806 yılında Avam Kamarası'na milletvekili olarak girdi. 1830 – 1841 yıllarında daha sonra da 1846 – 1851 yılları arasında dışişleri bakanlığı yaptı. İlerleyen yıllarda İçişleri Bakanlığı yaptı. 1855–1858 ve 1859–1865 yılları arasında ise Başbakan görevinde bulundu, www.britannica.com.

¹⁴ Barbara Jelavich, **The Ottoman Empire, The Great Powers, and The Straits Questions 1870–1887**, Indiana University Press, London, 1973, s. 6.

¹⁵ Roderic H. Davison, "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris", s. 583–585.

halkların koruyucusu olmuş ve böylece Musevilerin dışındaki tüm Müslüman olmayan halkların, Avrupalı Devletlerden birer koruyucusu olmuştu.¹⁶

Avrupalı Devletler, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasından yanaydı; ancak, Osmanlı'nın toprak bütünlüğü Avrupa'nın denetimi altında korunmalıydı. İşte, Avrupa'nın büyük devletleri benimsedikleri Osmanlı politikası ile ilgili başlıca düşünce biçimi buydu. İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya; kendi başına buyruk, kendilerinden bağımsız hareket eden, güçlü bir Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da görmek istemiyordu. Bu devletlerin istedikleri, kendi çıkarlarına zarar vermeyecek olan ve aynı zamanda da birbirleri aleyhine genişlemelerine engel oluşturacak, yarı-bağımlı bir Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesiydi.¹⁷

1.1.1. Avusturya'nın Osmanlı Politikası

Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'nin komşusu idi. Tebaasının çeşitli milliyet ve dinden oluşu ile de Osmanlı'ya benziyordu. 19. yüzyılda Avusturya da çeşitli nedenlerle ve özellikle de milliyet hareketlerinin etkisiyle gerileme durumunda bulunuyordu. Orta Avrupa'da tarihi ve siyasi konumunu korumak ve Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişlemek gibi iki politikası vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya tarafından tek taraflı

¹⁶ Zeine N. Zeine, “ The Ottoman Empire in the Archives of the Great Powers in the 19th Century ”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970, s. 450–460.

¹⁷Ezel Kural Shaw, Stanford J. Shaw, **a.g.e.** , s. 300–320.

olarak tasfiye edilmesinden veya Rusya ile başka devletlerarasında paylaşılmasını görmektense, mevcudiyetini muhafaza etmesini çıkarlarına uygun buluyordu.¹⁸

Avusturya, 19. yüzyılda Habsburg Krallığı'na en büyük tehdit olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonunu getiren Balkan ulusçuluğunu görmekteydi. Avusturya'ya göre, Osmanlı İmparatorluğu olabilecek en iyi komşuydu. Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarının kaderleri birbirine bağlıydı. Balkan Yarımadası'nın Osmanlı denetimine girmesi, Avusturya-Macaristan'ın yaşam damarlarını kesmiş olacaktı. Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesi durumunda ise, Avusturya yönetilemeyecek bir duruma düşecekti.¹⁹

Yunan, Slav ya da Romen ulusal hareketlerine karşı güç kullanarak direnişte bulunmak, Avusturya'nın işine gelmemekteydi. Avusturya'nın askeri güçsüzlüğü ile sınırları içinde yaşayan çok sayıdaki Slav ve Romen nüfus, böyle bir girişimi çok tehlikeli bulmaktaydı. Ayrıca, böyle bir davranış, tüm Balkan Hristiyanlarını Rusya'nın kollarına atmak anlamına gelecekti.²⁰

Avusturya, 1866 yılında İtalyan topraklarının çoğunu ve Almanya'daki üstünlüğü kaybetmesi üzerine, bu tarihten sonra daha çok bir Slav gücü olmaya karar vermişti. Bu eğilim, Alman İmparatorluğu'nun, Avusturya'yı Doğu'ya doğru yönlendirmek istemesiyle güçlenmişti. Avusturya bu yeni eğilim çerçevesinde, Bosna-Hersek'i topraklarına katmayı amaçlamış ve daha sonra da gözlerini

¹⁸Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VI. , TTK, Ankara, 2000, s. 19.

¹⁹Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul ", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.I. , Ankara, 1999. , s. 228.

²⁰ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, a.g.m. , s. 229.

Makedonya ve Arnavutluk'a çevirmişti. Ancak, Rusya, Balkanlar'a yönelik planlarını tehlikeye sokabilecek her hareketin karşısındaydı ve gerektiğinde, Avusturya'ya karşı, Sırlar ile Karadağlılar'ı harekete geçirebilecek durumdaydı. Avusturya'nın müttefiki olan İtalya'da, Avusturya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi düşüncesini reddetmekteydi.²¹

1.1.2. Rusya'nın Osmanlı Politikası

Boğazlar üzerinden denetim kurma, öteki büyük güçlerin Boğazlar'ı denetim altına almasını engelleme, Balkan-Hıristiyan halklarının ulusal devlet kurma çabalarını destekleme ve bölgedeki siyasal etkisini arttırma, Rus politikasının “ Doğu Sorunu ” nda nihai hedefi olmuştur.²²

Boğazlar'ı denetim altına alabilmesi için, Rusya'nın ya Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırması ya da Osmanlı Padişahını hâkimiyeti altına alması gerekiyordu. Yayılmacı politikalarına yasallık kazandırabilmek amacıyla, Rus Çarları; Balkanlar'da ve Kudüs'te Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar'ın koruyucuları olduklarını ileri sürmekte ve Balkanlar'daki Ortodoks halkların Rusya'ya bu gözle bakmalarını özendirmektedir.

Osmanlı-Rus yakınlaşması (1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nda olduğu gibi), Padişah'ın Batı'nın hâkimiyeti altına girmeyi reddetmesinin ve bir devleti diğer bir devlete karşı kışkırtma politikası sonucunda gerçekleşmişti. Ancak,

²¹ Luigi Villari, **The Balkan Question**, Murray, London, 1955, s. 258.

²² Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Tarihi**, Çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak, Sabah Yayınları, II. B., İstanbul, 2000, s. 317–323.

Osmanlı'nın ekonomik ve askeri açıdan güçlendirilmesi projelerinin hep karşısında olan Rusya'nın bu tutumu, Osmanlı-Rus yakınlaşmasının sürekliliğini büyük ölçüde önlemişti.²³

19. yüzyıl başlarında Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması ve parçalanması yerine, Rus nüfuzu altında güçsüz bir Osmanlı Devleti'nin korunması politikasını benimsemişti.²⁴

19. yüzyıl sonlarında; Rusya, Avusturya ile statükoyu korumakla yetinmiş, ayaklanmaların riskini azaltabilmek ve dış müdahalelerin önüne geçebilmek amacıyla, Osmanlı Padişahına ılımlı reformlar yapması yolunda baskıda bulunmuştu.²⁵

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra, Rusya ile Balkan ulusları arasında çıkan gerginlik ve buhranlar ile 1880'lerin ortasında Bulgaristan'la yol ayrımının sonucunda, Ruslar'ın Osmanlılar'a yönelik politikasında Balkanlar büyük ölçüde önemini yitirmişti.²⁶

Kuşkusuz, Rusya'nın Osmanlı politikasındaki odak noktasını Boğazlar oluşturmaktaydı. Boğazlar, Avrupa ve Asya'yı birleştirmekte, Karadeniz çevresindeki Rus topraklarına açılım sağlamakta, Rus ticaretinin Akdeniz'e açılmasına olanak tanımakta ve Balkanlar'da Rus siyasi nüfuzunun oluşmasına

²³ Luigi Villari, *a.g.e.*, s. 260.

²⁴ Josef von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VI., Çev: Vecdi Bürün, İstanbul, 1987, s. 82–90.

²⁵ N. Itzkowitz; M. Mote; *An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, London, 1970, s.22–40.

²⁶ N. Itzkowitz; M. Mote, *a.g.e.*, s. 22–40.

olanak sağlamaktaydı. Boğazlar, ayrıca Ruslar'ın her zaman gözünü diktiği İstanbul'u da korumaktaydı. ²⁷ Boğazlar'ı ele geçirmek, Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçiş hakkına sahip olması, Rusya'nın her zaman için vazgeçilmez amacı olmuştu. Kırım Savaşı'nın sonrasında, Rusya'nın, Karadeniz'de donanmaya ve bu denizin kıyılarında askeri karargâhlara sahip olmasının yasaklanmış, bu hakkı ancak 1871 yılında elde edebilmiş ve 1883'ten itibaren Karadeniz'de donanmasını oluşturmaya başlamıştı. Rus Hükümeti, Boğazlar'ın üçüncü bir devletin denetimini altına konulmasına izin vermeme konusunda kararlıydı. Bu nedenle, St. Petersburg'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının söz konusu olduğu her durumda, Boğazlar'ın başka bir devletin eline geçmesinin önlenmesi planları tartışılmıştı. ²⁸

1.1.3. Fransa'nın Osmanlı Politikası

19. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki Katolik mezheplerin etkinliği giderek önemini yitirmiş ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasını da daha çok ekonomik çıkarları belirlemeye başlamıştı. Fransa, 16. Yüzyıldan itibaren, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Katoliklerin koruyucusu rolünü üstlenmişti. Bu rolü nedeniyle, Fransa, Katolik misyonerlere ve Lübnan'daki Hristiyan topluluklara diplomatik destek sağlamaktaydı. ²⁹

²⁷ N. Itzkowitz; M. Mote, a.g.e. , s. 22–40.

²⁸ Cemal Tükin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, İstanbul, 1947, s. 145.

²⁹ İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri; 1789–1802**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964, s. 323.

Fransa, Yakın Doğu’da geliştirdiği ticari pazarlar açısından, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ni “ hasta adam ” olarak görmesi, bu Devleti yıkarak, topraklarını büyük Avrupa güçleri arasında paylaşmak istemesi politikasının karşısında yer almıştı.³⁰

Fransız Hükümeti açısından, Suriye, İstanbul ve Boğazlar çok büyük siyasal öneme sahip olmuştu. Fransa Boğazlar’ın sürekli olarak kapalı tutulmasından ve Akdeniz’deki mevcut deniz gücünün dağılımının korunmasından yanaydı. Suriye’de Lübnan ve Filistin dahil, yoğun Fransız çıkarları söz konusuydu. Suriye bölgesine Fransız diplomasisinin geleneksel nüfuz alanı olarak bakılmakta ve Suriye, Fransa’nın bir gün toprak isteminde bulunabileceği bir yer olarak sayılmaktaydı.³¹

1.1.4. İngiltere’nin Osmanlı Politikası

İngiliz dış siyaseti XVI. yüzyıldan itibaren etkin olmaya başlamıştır. Savunma ve varlığını devam ettirme, Avrupa’da kendine dost devletler bulma, deniz aşırı sömürgeler elde etme; bu üç prensip İngiliz dış siyasetinin temeli olmuştur.³² Bu doğrultuda hareket eden İngiltere, savunmasını ve donanmasını güçlendirdikten sonra Avrupa’daki ilişkilerine ara vermeden, deniz aşırı topraklarda sömürge arayışlarına girmiştir. Bu arayışla 1584’ te Amerika kıtasında ilk sömürgesini elde eden İngiltere, 1664–1667 yılları arasında Hollanda ile yapılan savaşlar sonucunda

³⁰ Leo A. Loubere, **XIX. Century Europe: The Revolution of Life**, Prentice Hall, New York, 1994, s. 146.

³¹ İsmail Soysal, a.g.e. , s. 330–340.

³² Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, (1553–1610)** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü Yayınları, No:10, Ankara, 1953, s.32.

imzalanan antlaşma ile Amerika’da yeni kurulmakta olan Hollanda sömürgelerinin sayısını 13’e çıkardı. 1760’ta Kanada’yı, 1761’de de Hindistan’da Pondișer kalesini ele geçirdi. 1760 Paris Antlaşması ile Fransa’dan Antil adalarının bir kısmını ve Afrika’ daki Senegal sahillerini aldı.³³

Böylece İngiltere, okyanuslarda ele geçirdiğı yerlerle büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş oluyordu. Bu arada Akdeniz ve çevresi ile de yakından ilgilenmekten geri kalmadı. 1714’te Cebelitarık’a yerleştikten sonra Akdeniz’de, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi, ekonomik ve ticari etkinliğı çoğalmış, birçok haklara sahip olmuştu.³⁴ Osmanlı denizlerinden ve topraklarından, Doğu’ya, Hindistan’a giden yollar, İngiltere’yi Osmanlı İmparatorluğu ve geleceğı ile daha yakından ilgilendirir hale getirmişti. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu, tehdit ve ağırlıkları iyice artan iki büyük komşusu Rusya ve Avusturya karşısında dengeyi sağlayacak dış destek arama yoluna girmişti. Bu nedenle bundan sonraki dönemde Osmanlı – İngiliz ilişkileri iki devlet için de kendi yönlerinden daha çok önem kazanmaya başladı.³⁵

İngiltere, 19. yüzyılda, Hindistan’a ve Çin’e, Osmanlı egemenliğı altında bulunan Suriye ötesi topraklar üzerinden ihracatını özgürce yapabilmek

³³ Hüseyin Dağtekin, **Türk İnkılâp Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu’nda Islahat Hareketleri ve Büyük Devletler (1606- 1918)**, C. I. İstanbul Yüksek Tekniker Talebe Cemiyeti Yayınları, No: 1, 1969, s. 143–145.

³⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553–1952)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 18, Ankara, 1952, s. 143.

³⁵ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih III**, Filiz Kitabevi, 1985. s. 49.

amacıyla, Osmanlı Devleti'nin korunmasını desteklemekte ve Rusya'nın Osmanlı'yı yok etme politikasına şiddetle karşı çıkmaktaydı.³⁶

Yakındoğu'da artan İngiliz ticaretine paralel olarak bir dış politikanın ortaya çıkması ilginçtir. Bu politikada iki maksat vardır. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü dış saldırılara karşı korumak, ikincisi bu devletin özgür ve bağımsız olmasını sağlayacak şekilde dahili gelişimi teşvik etmektir. 1933 Hünkar İskelesi Antlaşması bahsedilen bu politikanın başlangıcını temsil eder.³⁷

İngiltere'nin önceki Doğu politikası incelenenince, etkili birkaç isim dikkat çeker: George Canning³⁸ kıtasal olmaktan ziyade küresel bir İngiliz politikası görüşüne sahipti. Osmanlı Devleti'ni önceki on yılda ticaretin muazzam biçimde arttığı Güney Amerika devletlerine kıyasla önem bakımından ikinci sırada görüyordu. Canning Osmanlı'nın bağımsızlığını garanti altına almayı reddetti. Rusya ile ittifak yaparak, Çar'ın niyetlerinin önüne geçmeye çalıştı. İngiltere'nin 1827 yılında Yunan meselesine karışması ise, biri diplomatik diğeri askeri iki olayın sonucuydu. Bunlar Wellington'un³⁹ 1826 yılında St. Petersburg'a yaptığı ziyaret ve George Canning'in ölümünden iki ay 1827 yılında sonra patlak veren Navarin Savaşı'ydı. George Canning'in Türk severliği, Dışişlerinde görev yaptığı süre

³⁶ Leo A. Loubere, **a.g.e.**, s.47.

³⁷ Frank Edgar Bailey, “ Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834–1839”, Çev: Yasemin Avcı, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006. s. 199.

³⁸ **George Canning**: 1770- 1827 yılları arasında yaşamış İngiliz devlet adamı. Görev süresi boyunca kısa bir dönem başbakanlık yapmış, ayrıca dışişleri bakanlığı ve büyükelçilik yapmıştır, **www.britannica.com**.

³⁹ **Arthur Wellesley**: I. Wellington Dükü, İngiliz asker ve devlet adamı, 1769 -1852 yılları arasında yaşamıştır. 1834 yılında İngiltere'de başbakan olarak görev yapmıştır. **www.britannica.com**.

zarfında tüm İngiltere’de yayılan Yunan hayranlığı akımı ile tamamen yok oldu. Kısacası George Canning Osmanlı’yı, İngiltere’nin dışarıdaki sayısız çıkarlarından sadece biri belki de önemsiz bir tanesi gibi görerek açıkça iyimser bir politika takip etti.⁴⁰

Bunu takip eden sorunlarla dolu bir ara dönemin ardından, İngiliz dışışleri, Castlereagh⁴¹ ve Canning’e uygun bir halef olarak Wellington’u atamadan önce, İngiltere’nin Navarin’den beri Babıâli’nin gözünde sürekli itibar kaybettiğini fark ederek, İstanbul’daki İngiliz nüfuzunu yeniden tesis etmek istedi, ancak Wellington bunun nasıl yapılacağını bilecek kadar iyi bir diplomat değildi. Wellington Akdeniz’deki herhangi bir statüko değişikliğinin Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü tehdit edebileceği gerekçesi ile karşı çıktı. Wellington kabinesinin dışışleri sekreteri olan Aberdeen amirinin Osmanlı hakkındaki endişelerine katılmıyordu. Uzun zamandır beklenen anın artık geldiğine ve barbar gücün yarattığı bu hantal yapının hiçbir yabancı veya hasmane tesir olmadan kendine özgü doğal çöküş sebepleriyle parçalanmak üzere olduğuna inanıyordu. Osmanlı Devleti’nin yeniden yapılandırılması ile pek ilgili değildi, daha çok kaçınılmaz çöküş ortaya çıktığında parçalarla ne yapılacağını kararlaştırılmasını istiyordu. Cezayir meselesinde ise, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu’nu dolaylı bir biçimde desteklemeyi değil, daha ziyade Fransa’nın büyüyen hırslarını kontrol altına almayı istemişti.⁴²

⁴⁰ Adolphus William Ward, **Cambridge History of British Foreign Policy: 1783–1919**, C. II, 1923,s. 86.

⁴¹ **Robert Stewart:** Castlereagh vikontu, İngiliz ve İrlandalı devlet adamı, 1769 – 1822 yılları arasında yaşamıştır, Savunma ve Dışışleri Bakanı ve Avam Kamarası’nda milletvekili olarak görev yapmıştır. www.britannica.com.

⁴² Frank Edgar Bailey, a.g.m. , s. 201.

İngilizler arasında ilk kez Doğu sorununun kökenine inen ise Stratford Canning ve David Urquart'tır.⁴³ Urquart bir yazısında şöyle diyordu: “ *Osmanlı'nın siyasi vaziyeti bir kriz halini almıştır, inanıyorum ki bu kriz eğer lehinde olursa hızlı bir biçimde yeniden yapılanmasını sağlayacak eğer aleyhinde olursa, hızla çöküşüne neden olacaktır.*”⁴⁴

Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı üzerinde kurduğu hakimiyet pek çok İngiliz'in Doğu sorununun İngiliz siyasetindeki önemini fark etmesine yol açtı. Anlaşmayı takip eden yıllarda pek çok kişi Babıali'nin gurur kırıcı bir biçimde boyun eğmesini esefle karşıladı. Buna karşın bir şey yapmayan Palmerstone⁴⁵ ise izleyeceği politikayı belirlemeye çalışıyordu.⁴⁶ Kral IV. William, 1834 yılında Parlemononun açılışı için yaptığı konuşmada; “ *Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkisinde gelecekteki istikrar ve bağımsızlığını etkileyecek herhangi bir değişikliğin meydana gelmesini istemediğini bildirdi.*”⁴⁷ İngiltere için esas önemli olan Osmanlı Devleti değil, Hindistan'dı. Rusya'nın İngiltere'yi hiçbir şekilde, Hindistan'daki mülklerinden yoksun bırakamayacağını bilmelerine rağmen

⁴³ **David Urquart:** 1805–1877 yılları arasında yaşamış, İskoç diplomat ve yazar. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında büyük rol oynamıştır. Mustafa Reşit Paşa'ya yakınlığı ve Türkler'e karşı yakınlığı ile tanınır. www.britannica.com.

⁴⁴ David Urquart, **Turkey and Its Resources, Its Municipal Organization, ... Prospects of English Commerce in the East, etc.** , Londra, 1833, s. 218.

⁴⁵ **Henry John Temple Palmerston:** 1784 – 1865 yılları arasında yaşamış İngiliz devlet adamı. 1806 yılında Avam Kamarası'na milletvekili olarak girdi. 1830 – 1841 yıllarında daha sonra da 1846 –1851 yılları arasında dışişleri bakanlığı yaptı. İlerleyen yıllarda İçişleri Bakanlığı yaptı. 1855–1858 ve 1859–1865 yılları arasında ise Başbakan görevinde bulundu. www.britannica.com.

⁴⁶ H.C. Bell, **Lord Palmerston**, C.I. , New York, 1936, s. 180.

⁴⁷ Frank Edgar Bailey, a.g.m. , s. 235.

yine de Hindistan'daki toprakların güvenliğini tam olarak sağlamak için her türlü ihtiyata başvurulmalıdır düşüncesi döneme hâkimdi.⁴⁸

Palmerston Rusya'nın Osmanlı üzerindeki etkisini kırmayı başarmış ve Osmanlı'nın bağımsız hareket etmesini sağlamıştır. Bu durum İngiltere'yi Babiâli nezdinde ilk sıraya çıkarmıştır, bu arada da II. Mahmut'un 1830'lu yıllar boyunca yaptığı ıslahatların daha kapsamlı olmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1834–1839 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğinin İngiliz dış politikasında belirgin bir unsur haline geldiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti, Palmerston döneminde İngiltere'nin muhafaza etmeye çalıştığı güç dengesinde önemli bir faktör olmuştur.⁴⁹

Palmerston'un dışişleri bakanlığı yaptığı dönemde, Osmanlı Devleti'nde İngiliz büyükelçiliği yapmış olan Stratford Canning, *Eastern Questions* adlı kitabında şu sözlere yer vermiştir: “ *Dini açıdan hiçbir Hıristiyan'ın Müslüman bir hükümete olumlu bakması söz konusu değildir. Babiâli'nin farklı zeminlerde Avrupa'ya karşı iyi niyet ve hoşgörüsünü göstermesi gereklidir. Avrupa'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışması Avrupa'yı gelecekteki büyük çapta bir savaştan kurtaracaktır, bu durumda Türkiye'nin Avrupa'nın dostu olduğu hesaba katılarak, refahı sağlanmalıdır.*”⁵⁰

İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmesinin ardından, Doğu Sorununa ilişkin politikasında önemli bir değişiklik olmuştu. Bir zamanlar

⁴⁸ M. Marmont, *The Present State of Turkish Empire*, Londra, 1839, s. 307.

⁴⁹ Frank Edgar Bailey, a.g.m. , s. 239.

⁵⁰ Stratford Canning, *a.g.e.* , s.9.

Osmanlı'ya yönelik politikasının yaşamsal önem taşıdığı İngiltere, bu tarihten sonra, Osmanlı sorunlarına karşı kayıtsız bir tutum sergilemeye başlamıştır. Bilindiği gibi, İngiltere Osmanlı toprakları üzerinden Hindistan'a giden yolun güvenliği açısından, bu toprakların Rusya'nın eline geçebilmesi olasılığı bile artık İngiltere açısından bir tehlike oluşturmuyacaktı.⁵¹ Boğazlar konusunda İngiliz politikası, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, statükonun korunmasından yana olmuştur.⁵²

19. yüzyıl sonlarında İngiltere, statükonun ve giderek artan Alman tehditinin karşısında, Avrupa barışının korunmasından yanaydı. Bu bakış açısı İngiltere'nin Osmanlı politikasına da yansımıştı. İngiltere savaşa neden olabileceği düşüncesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun daha fazla parçalanmasını önlemek istiyordu.⁵³

1.2. Lord Stratford Canning'in Şahsiyeti, Hayatı ve Görüşleri

Stratford Canning Konstantiniyye'de "*Büyük Elçi*" olarak tanınırdı. *Büyük Elçi*, yaptığı işle ilgili ünvanı olsa da *Büyük* sözcüğü üstüne basılarak söylenirdi. Bu sıfat O'nu diğer diplomatlardan ayırıyordu. Türkiye'de gelmiş geçmiş tüm diplomatlar arasında bir üstünlüğü vardı. Stratford Canning, aynı zamanda, Avrupa'da döneminin tüm büyükelçilerinin en kıdemlisi ve duayeniydi.⁵⁴ Times gazetesinin Stratford Canning ile ilgili bir makalesine göre; Canning özellikle Türk

⁵¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, VI. B. , 2004, s. 36.

⁵² Cemal Tükin, *a.g.e.* , s. 142.

⁵³ Stanford Shaw, *a.g.e.* , s. 102.

⁵⁴ *New York Times*, 19 Mayıs 1852.

devrimi ile ilgilenmiş ve yorulmak nedir bilmemişti. Hatta Stratford Canning'ın Türkiye'de görev yapması, Türkiye için şans sayılmalıydı.⁵⁵

Sultan Mahmut'un Müslüman olmayan topluluklar ile ilişkilerinden ve devrime destek veren Rum, Ermeni ve Yahudi kesimlerle ilişkilerinden, kendisine uygun ve eşitliğe dayalı yeni bir millet oluşturmaya çalıştığını anlıyoruz. Millet anlayışı artık Orta Çağ'da Hristiyan veya İslam inancı ile harmanlanan geleneksel bir anlayış olmaktan çıkmıştı. İki önemli dış güç olan Rusya ve Avrupa güçleri devrim konusunu Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri bakımından değil, kendi milliyetlerindeki ile ilişkiler açısından değerlendiriyorlardı. Bu arada Katolik ve Ortodoks olmanın yanında, Fransız Devrimi ve Rus pan-slavizminin yükselişiyle farklı etmenler de ortaya çıkmıştı. Bu yeni etmenler İngiliz Yakın Doğu Diplomasisi'ni Protestanlığı ile temsil eden Stratford Canning'de vücut bulmuştu. Dönemin Amerikan ve İngiliz gazetelerinde yere göğe sığdırılamayan Stratford Canning, kimilerince de sık sık yerilmişti. Çünkü Büyük Britanya'yı pek çok defalar ve uzun yıllar boyu Türkiye'de temsil eden ve Yakın Doğu diplomasisinde önemli rol oynayan Stratford Canning'in disiplinli diplomatik karakterinin yanında ateşli bir Protestan olması dikkat çekmekteydi. Öyle ki, Doğu'ya medeniyetin ancak kendi dininin yayılması yoluyla geleceğine inanıyordu. Güçlü bağnazlığının yanında, Canning'in kibiri ve kaba kişiliği sadece Türk sadrazamlar arasında değil, Avrupalı meslektaşları arasında da utanç, hoşnutsuzluk ve Canning'den rahatsızlık duyulmasına neden olmuştur. Oysa farklı bir bakış açısıyla, Stanley Lane Poole, Stratford Canning'i Tanzimat'ın mimarı olarak tanımlamıştır.⁵⁶

⁵⁵ **The Times**, 29 Ekim 1888.

⁵⁶ Niyazi Berkes, **Development of Secularism in Turkey**, Routledge, 1999, s. 149.

Canning'in amaçlarından biri Protestanlar'ın da Ermeniler veya diğerleri gibi tanınmasıydı, böylece Protestanlar'a dini olarak diplomatik haklar tanınması yolunda adımlar atılmasını istiyordu. Avusturya, Rusya ve Fransızlar'ın hoşnutsuzluğuna rağmen, Canning Kudüs'te Protestan kilisesinin tanınmasını başardı. 1850'ye gelindiğinde ise, Canning sayesinde Protestanlar Osmanlı İmparatorluğu tarafından yeni bir millet olarak tanındı.⁵⁷

Canning'in ikinci diplomatik hedefi ise, “ *Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!* ” prensibinin kapsamını genişleterek, vicdan özgürlüğünü kullanarak, 1838 Ticaret Antlaşması'nın dini konular ile destekleyerek, din değiştirme yasağını kaldırmaktı. Bu yasak Ulema tarafından desteklenmiş ve II. Mahmut devrinde Ortodoks kilisesinin talebiyle yasalaşmıştır. Din değiştirme, 1831'den sonra Protestan misyoner toplulukların akın etmesinin akabinde, büyük çaplı din değiştirmeleri önlemek için Katolik kilisesi tarafından da desteklenmiştir.⁵⁸

Canning'in dini liberalizmi bir seferberlik niteliği taşıyordu. İslam'ın dini özgürlüğü kısıtladığı düşüncesine inanıyordu. 1844 yılından başlayarak Türk yönetimi üzerinde dini bir baskı oluşturmuştur.⁵⁹ Asıl hedefi ise, Şeyh-ül İslam olmuştur. Hem hükümet hem de Şeyh-ül İslam'dan, Padişah'ın da onayladığı ve duyurduğu ve hem Müslüman hem de Hristiyanlar'ın sınırsız bir özgürlükle dinden dönmesine izin veren resmi bir beyanat peşindeydi. Canning'in bu talebi hem hükümet hem de Şeyh-ül İslam tarafından reddedilmiştir. Şeyh-ül İslam, önerilen özgürlüğü duyuramayacağını ve Müslümanlar'a dinlerinden dönebileceklerini

⁵⁷ Niyazi Berkes, **a.g.e.** , s.149.

⁵⁸ Niyazi Berkes, **a.g.e.** , s. 150.

⁵⁹ B.O.A. , HR. SFR. 3, Dosya No:10, Gömlek No: 76.

söyleyebilecek bir konumda olmadığını ifade etmiş ve zorunluluk halinde hükümetin olması gereken kararı vereceği söylemiştir.⁶⁰

Diğer yandan hükümet, Padişah'ın halife olmasına rağmen Şeriat kanunlarından farklı bir karar vermesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Dönemin Padişahı Abdülmecid, Canning'i dinden dönenlerin cezalandırılmayacağı ile ilgili temin etmiştir. Ancak bu Canning'i tatmin etmemiş ve Şeyh-ül İslam'dan resmi bir beyan almak için baskı yapmıştır.⁶¹

Canning'in kendi çağındaki Haçlı Seferi'nin haberleri Avrupa ve Amerika'da yankı buldu. Osmanlı Devleti'ne karşı diplomatik olmayan tavrı, görevinden alınmasına neden olabilirdi ama Canning Tanzimat bakanlarını başarılı bir şekilde sakinleştirdi. Kimse konunun esasından haberdar değildi. Verilen izlenim ise, İslami bağnazlıkla Hristiyanlar'a işkence edildiği idi. Oysa Engelhardt'ın da belirttiği gibi, Katolik, Ortodoks veya Protestan ülkelerde vicdan özgürlüğü kavramı yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştı. Canning'in kendi ülkesi Britanya'da, Yahudiler, Katolikler ve İngiliz kilisesine bağlı olmayanlar her tür ayrımcılıkla mücadele ediyorlardı. Başka bir örnek ise yeni kurulan Yunanistan'da Yunanlılar'ın sadece Ortodoks inancını benimsemesine izin verilmesi idi. Birleşik Devletler de Mormonlar inançlarından dolayı mahkum ediliyordu. Bunlara rağmen, nedense Türkler'in hoşgörüsüz olduğu ileri sürülüyordu. Dini konular adeta bir diplomatik şantaj olarak Osmanlı aleyhine kullanılıyordu. Canning bu yöntemi, Türkiye'de

⁶⁰ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 151.

⁶¹ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 151.

Avrupa diplomasisinin uygulanmasının en tehditkâr özelliklerinden biri olarak kullanmıştır.⁶²

Canning'e yakın olduğu bilinen ve daha sonra Türkiye'de de büyükelçilik yapmış olan Henry Layard Canning'i şöyle tanımlar: “ *Stratford Canning'i memnun etmek kolay değildi. Türk devlet adamlarına yönelik tavrıyla, Türkler'e iyilikten ziyade kötülüğü dokunduğunu düşünmüşümdür. Türkler'e gözdağı verme ve hükmetme alışkanlığı, Türk nazırları ve Babiâli'de kötü sonuçlar doğurmuştur. Üstelik Türk sadrazamlara böyle davranması, yabancı temsilcileri olumsuz sonuçlara neden olan aynı tavra yöneltmiştir. Tehdit edici bir dil kullanmayı imtiyaz alma yolunda adeta bir moda haline getirmiştir. Uyguladığı bu taktikler, Babiâli'nin saygınlığını ve otoritesini sarsmış ve bağımsızlığını baltalamıştır.*”⁶³ Stratford Canning'in dikkat çeken güçlü tabiatı Türkler'in O'ndan çekinmesine yol açmıştır.⁶⁴ Zaman zaman kabadayılık taslasa da “ *kötülük karşısında dehşet saçan* ” bir kişiliğe sahipti.⁶⁵ Canning gelişmelerin sürüncemede kalması sonucunda soğukkanlılığını zaman zaman kaybetmiştir. Buna rağmen çoğu zaman da yaptığı sert ataklar ardından durumu toparlamayı başarabilmiştir. Osmanlı'yı İngiltere'nin her zaman iyi niyetli olduğuna inandırmıştır.⁶⁶

Stratford Canning, Londra'da Clements Lane'de 4 Kasım 1786'da doğmuştur. Babası kendisi ile aynı adı taşıyan Stratford Canning'tir ve George

⁶² Edouart Engelhardt, **Türkiye ve Tanzimat**, Çev: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, 1999, s. 132.

⁶³ Henry Layard, **Autobiography and Letters II**, London, 1903, 83–85.

⁶⁴ **The Times**, 28 Şubat 1903.

⁶⁵ Henry James Ross, **Letters From the East**, Macmillan, New York, 1903, s.332.

⁶⁶ Leo Gerald Byrne, **The Great Ambassador: A Study of Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning**, Ohio State University Press, 1964, s. 35.

Canning'in amcasıdır. Stratford Canning altı aylıkken babasını kaybetmiştir ve babası asil olmayan biri ile evlendiği için de velayet haklarından mahrum edilmiştir.⁶⁷

Canning Eton'da okumuş ve yeğeni George Canning'in kendisine Dışişleri Bakanlığı'nda bir iş vermesi üzerine, Cambridge Üniversitesi'nde iki dönem tahsil gördükten sonra oradan ayrılmıştır. 1808'de İstanbul Büyükelçisi Robert Adair'in yanına birinci katip olarak atanmıştır. Adair 1810'da Viyana'ya nakledilince, Canning maslahatgüzar olarak İstanbul'da kalmıştır.⁶⁸ Ortaelçi olarak ilk görevi Türkiye ve İngiltere arasında barışın sağlanması olmuştur. 1807 tarihinde İngiltere o zamanki müttefiki Rusya'nın çıkarlarını gözetmek için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Aynı yıl Rusya Napoléon ile Tilsit Antlaşması'na imzaladıktan sonra, Osmanlı ile düşmanlık halinin sürdürülmesine gerek kalmamıştır.⁶⁹

1812'de Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Bükreş Antlaşması'nın akdine ön ayak olarak, Rusya'nın Napoléon akınını önlemesine yardımcı olmuştur. Canning, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi maksadıyla Napoléon tarafından hazırlanan planı açıklayarak, Osmanlı'yı harekete sevk etmiştir. Aynı yılın Haziran ayında iç politikada yer almak için, İngiltere'ye dönse de, Castlereagh kendisine muazzam bir maaş bağlayarak, nezaretten kopmamasını garanti altına almıştır.⁷⁰

⁶⁷ Stanley Lane Poole, **a.g.e.** , s. 9–28.

⁶⁸ Stanley Lane Poole, **a.g.e.** , s. 28–34.

⁶⁹ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.** , s. 37.

⁷⁰ Stanley Lane Poole, **a.g.e.** , s. 34- 51.

1814–1818 yılları arasında Bern’de Ortaelçi olarak görevlendirilmiştir. 1819’da ise, gene Ortaelçi olarak bu sefer Washington’da görevlendirilmiştir. Bu dönemde Amerika ile İngiltere arasında patlak veren sorunlu bir takım konular yüzünden zor zamanlar geçirmiştir. 1823’te yeniden İngiltere’ye dönmüş, 1824’te ise bu sefer Osmanlı Devleti’ne İngiliz Büyükelçisi olarak atanmıştır.⁷¹

İstanbul’a gitmeden önce, Viyana’ya daha sonra da St. Petersburg’a uğramış; orada Alaska sınır meselesi ile Rus hükümetinin, Osmanlı Devleti’ne karşı kopan Yunan İsyanı konusunda takınmayı düşündüğü tavır hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. 1825 Ekim’inde İstanbul’a hareket etmiş, gelip işe başlar başlamaz, Fransız ve Rus Büyükelçileriyle birlikte Sultan II. Mahmut’u silahlı birlikleri işe karıştırmaksızın Yunanlılar’a taviz vermeye ikna etmeye çalışmıştır.⁷² Zira Eylül 1825’te Yunan geçici hükümeti Canning’e başvurarak, İngiltere himayesi altına girmek istediklerini belirtmiştir. Bunun üzerine İngiltere bir arabulucu olarak görev yapmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise, İngiltere’nin arabuluculuğa girişmesinde bir şeyler koparma kaygısının olmadığını biliyordu.⁷³ 20 Ekim 1827’deki Navarin Savaşı’ndan sonra elçiler Kofu’ya çekilmiş, Canning’de İngiltere’ye dönmüştür. Ancak 8 Temmuz 1828’de yeniden İstanbul’a gönderilmiştir. Canning bazı meseleler üzerinde Lord Aberdeen ile mutabık kalamamış, bu yüzden 1829’da Hariciye Nezareti’nden çekilerek, parlamento hayatına atılmıştır. Old Sarun,

⁷¹ Leo Gerald Byrne, a.g.e., s. 39.

⁷² Stanley Lane Poole, a.g.e. , s. 51–53.

⁷³ Allan Cunningham, **Eastern Questions In the Nineth Century**, Edited By: Edward Ingram, London, Frank Cass, 1993, s. 23.

Stockbridge ve Southhampton seçim bölgelerini temsil etmiş, fakat parlamentoda sivrilememiştir.⁷⁴

1831 yılının sonunda Mehmet Ali'nin Suriye'yi işgali haberi üzerine, Yunanistan'ın sınırlarının çizilmesi konusunda yapılan müzakerelere katılmak için İstanbul'a gitmiştir. Sultan Mahmut bu sırada, Osmanlı Devleti ile Büyük Britanya arasında bir ittifak antlaşması imzalanması konusunda ısrar etmiş; Canning, Palmerstone'u bu konuda harekete geçmeye, böylece Ruslar'dan önce davranıp, Türkiye'yi desteklemeye, öbür yandan da bir takım avantajlar sağlamak suretiyle Mehmet Ali'yi yatıştırmaya teşvik etmiş, fakat 1841 yılına gelindiğinde, bunun sonuca ulaşmadığı görülmüştür. 1833'te ise, Rusya Büyükelçiliğine atandığı halde, Çar I. Nikolay buna izin vermediği için bu vazifeye başlayamamıştır.⁷⁵

Büyükelçi aldığı talimatlar gereği, hesaplı ve makul devrimlerle Osmanlı Hükümetinin istikrar kazanmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın içişlerine karışmak elçilik görevinin sınırlarına girmediğine göre, zorunlu devrimlerin yapılması için alınması gerekli tedbirler için akıl vermek ve bu tedbirleri desteklemekle yetinmiştir. Acil meselelerin başında ordu da devrim geliyordu. Osmanlı kuvveti azaltılmalı ve sıkı bir disipline tabi tutulmalıydı. İmparatorluk içinde dirlik ve düzenin kurulması için idare mekanizması ve polis teşkilatının ıslahı şarttı. Devlet memurları itinayla seçilmeli, Hristiyanlara iyi muamele edilmeliydi. Yurt içi ticaret ve ulaştırma geliştirilmeliydi. Daha iyi bir vergi sistemi uygulanmalıydı. Canning'e o dönemde verilen talimat bunları içeriyordu. Ayrıca Canning, Osmanlı İmparatorluğu'nda

⁷⁴ Stanley Lane Poole, **a.g.e.** , s. 51–76.

⁷⁵ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.** , s. 54.

sükûn, iyi idare ve barışın kurulabilmesi için gerekli gayretleri göstermekle görevli tutuluyordu.⁷⁶

Canning, 1842 Ocak ayında yeniden İstanbul'a gönderilmiş ve 1858 yılına değin burada Büyükelçi olarak kalmıştır. Bu sefer ki görevinde, gerek Osmanlı Hükümeti'nin devrimlerini teşvik gerekse, Kırım Harbi idi, 1852 yılında Lordluk payesini almış ve Lord Stratford de Redcliffe adını almıştır. Palmerstone'un vekillikten düşmesi üzerine 1858 yılında istifa etmiştir.⁷⁷

Canning İngiliz diplomasi tarihinin yıldızlarından biri olmasına ve Osmanlı tarihinde uzun yılları işgal etmiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde geçirdiği yılları bir çeşit sürgün olarak kabul etmiştir. Her fırsatta memleketine dönme ve parlamentoda çalışma isteğini dile getirmiştir.

Ömrünün son yıllarında, “ *Şark Meselesi* ” adı altında bir dizi yazı yazmış, 1873'te “ *Neden Hristiyan'ım?* ” adlı risalesi, 1876'da ise “ *Büyük Alfred Atelney* ” adlı oyunu yayımlanmıştır.⁷⁸

İkinci evliliğinden olan tek oğlu kendinden önce ölmüş, karısı ve iki kızı ise bir müddet daha yaşamıştır. 14 Ağustos 1880'de ölmüş, Sussex'de Frant Mezarlığı'na gömülmüştür. 1884'te Westminster Katedrali'ne anıtı dikilmiştir.⁷⁹

⁷⁶ Stanley Lane Poole, **a.g.e.** , s. 80–84.

⁷⁷ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.** , s. 68–72.

⁷⁸ Stanley Lane Poole, **a.g.e.** , s. 10.

⁷⁹ Stanley Lane Poole, **a.g.e.** , s. 11.

Stratford Canning Türkiye’de çok başarılı yıllar geçirmiştir, Doğu medeniyeti ve siyaseti ile ilgili kendisi kadar derin bilgiye sahip başka bir İngiliz olmadığını söylenirse mübalağa olmaz. Uzun ve derin tesir bırakmış yıllar boyunca Babıâli’de İngiliz taraftarı ve temsilcisi olarak görev yapmıştır.⁸⁰

⁸⁰The Times, 16 Ağustos 1880.

2. BÖLÜM

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ VE LORD STRATFORD CANNING

2.1. II. Mahmut Döneminde Osmanlı Devleti ve Lord Stratford Canning

II. Mahmut devrinde Osmanlı Devleti'nin durumunu Stratford Canning şöyle anlatır: “ *Osmanlı Devleti'nin durumu iç açıcı değildi. Osmanlı tahtında genç sultan, Mahmut oturuyordu, kardeşi Mustafa'nın yerine geçmişti. Önceki padişah III. Selim Yeniçeri ayaklanmasına kurban gitmişti. Genç padişah; genç, görgüsüz ve cahil bir insanın altından kalkamayacağı şartlarla karşı karşıya kalmıştı. İmparatorluk gerek maddi gerekse manevi bir yıkıma doğru yaklaşıyordu. Eski siyasi düzen çok yıpranmıştı, yenisinin kurulması için ise zemin hazırlanmamıştı. Düşük para, aksak gelir, dikbaşı bir ordu, yıkık kaleler, durmadan azalan bir nüfus, durmuş bir sanayi, yolsuzluklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Roma İmparatorluğu başkentinde ve nice nice uygarlıklara beşik olmuş, bu uçsuz bucaksız ülkede son zamanlarda diktiği anıtlar arasındaydı. Bitip tükenmez bir ırk, inanç, bölge, post kavgası; yurt içinde ve dışında ise bitip tükenmek bilmeyen harpler, Osmanlı Devleti için olağan bir hale gelmişti.* ”⁸¹

⁸¹ Stanley Lane Poole, “ Letter to George Canning” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C. I. ,** London Longman, New York, 1888, s. 51.

Canning'in ifade ettiği gibi, zor şartlarda tahta çıkan II. Mahmut, Osmanlı padişahları içinde en talihsiz olanıydı. Çünkü padişahlığı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının büyük bölümünü yitirmesine engel olamamıştı. II. Mahmut tahta çıktığı zaman, İmparatorluğu'nun hemen her yerindeki asi valiler bağımsızlık savaşına girmişlerdi. Tepedelenli Ali Paşa, yönetiminin Yunanistan'ı ve İyonya Adalarını da kapsamasını istiyordu. Mısır'da Mehmet Ali Paşa Babıâli'den bağımsız bir ordu ve donanma oluşturmuştu. Arabistan'da Vahabiler, kutsal kentleri ele geçirerek, hemen hemen bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Sırbistan, Eflak, Boğdan ve Yunanistan gibi öteki eyaletler de Osmanlılar'a karşı ayaklanmışlardı. Merkezi hükümetin mutlak denetimi altında etkin bir ordu yoktu ve bu da, parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan İmparatorluğu bir arada tutmayı güçleştiriyordu.⁸²

Yeniçeriler artık İmparatorluk için bir tehlike oluşturmaktaydı. Bunlar Padişaha vezirlerin göreve getirilmesi ve görevden alınması ile ilgili buyruklar verebilmekteydi. Avrupalı Devletlerin ordularıyla kıyaslandığında; bunlar, disiplinsiz ve kötü silahlandırılmış bir kalabalık oluşturuyorlardı. Yeniçeriler üzerinde hiçbir denetim uygulanamıyordu. Bunlar, Avrupalı ordular gibi silahlanmayı ve üniforma giymeyi reddetmekteydi. Başkenti kasıp kavuruyorlardı ve eyaletlerde maceracı valilerin buyruğuna girmektedirler. II. Mahmut, ancak 18 yıl sonra bu gücü ortadan kaldırma kararını verebilmişti.⁸³

⁸² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C. V.** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s. 210.

⁸³ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 45.

II. Mahmut'un yönetimi sırasında, Yunanistan, Mora ve Teselya sınırına kadar uzanan Korint Körfezi'nin kuzeyindeki eyaletler; İngiltere, Rusya ve Fransa'nın güvencesi altında, mutlak bağımsızlıklarına kavuşmuştu. Mısır, Boğdan, Eflak ve Sırbistan da, Osmanlı Padişahının ismen hükümrancılığının altında ve Osmanlı Devleti'ne belli vergiler ödemek kaydıyla, hemen hemen bağımsızlıklarını kazanmıştı.⁸⁴

II. Mahmut'un hükümdarlığı sırasında İmparatorluğun en ciddi kaybı Mısır olmuştu, çünkü Mısır Müslüman bir ülkeydi ve olağanüstü durumlarda silahlandırılmış ve disiplinli bir ordu olan İbrahim Paşa'nın başarılarını göz önünde bulunduran II. Mahmut da Osmanlı ordusunda reform yapma ve yeniçerileri ortadan kaldırma kararını almıştı.⁸⁵

II. Mahmut, Osmanlı Devleti'ni İslam ilkelerine dayalı bir Orta Çağ İmparatorluğundan, Batı'nın laik ilkelerini temel alan modern, anayasal bir devlete dönüştürmeyi amaçlıyordu. Geçmişle bağlarını kopararak, o dönemde Avrupa'nın geliştirdiği gibi yeni kurumlar ve daha esnek hükümet kavramlarını oluşturmayı planlıyordu. Ancak, ister başkentte, ister İmparatorluğun eyaletlerinde olsun, Padişah'ın iradesi otoritenin tek ve mutlak kaynağı olarak kabul görmeliydi.⁸⁶

II. Mahmut, asi valileri tasfiye etti. Merkeziyetçilik politikası çerçevesinde tüm yerel güçleri bastırdı. Anadolu ve Rumeli'nin büyük bölümünü kendi otoritesi ve denetimi altına aldı. II. Mahmut, daha esnek ve liberal bir toplum

⁸⁴ Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s. 47.

⁸⁵ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 211.

⁸⁶ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.212.

oluşturmayı planlıyordu. Batı uygarlığına daha yakın olacak yeni bir Osmanlı Devleti yaratabilmek yolunda, bir reform programı uygulamak istiyordu. Osmanlı Devleti'nin gerilemesini durdurmak ve O'nu yeniden canlandırmak üzere, hükümetin yapısını kökten değiştirmeyi amaçlıyordu. Yeni ordusunu oluşturmasının ardından, Mahmut ulemanın gücünü de azaltmak istemişti. Yeniçerilerin yanı sıra ulema da Padişah'ın yüce otoritesine karşı gelen önemli ikinci güçtü. II. Mahmut'un temel reform politikası, dinsel otoriteyi laik otoriteden ayırmaktı. Şeyhülislamlık makamı yalnızca dini makamlarda etkili olabilecekti. Hükümdarın yetkileri karşısında ulema sınıfının yetkileri azaltılmış ve bu sınıf mali ve idari bakımdan yoksun bırakılmıştı. Ayrıca, II. Mahmut, okulları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamış ve yasal sorumlulukları da Adalet Bakanlığına devretmişti. İslami bir kurum olan vakıflar, devletin denetimine tabi tutulmuştu.⁸⁷

II. Mahmut, Sadrazamlık makamını feshetmiş ve Sadrazamın yetkilerini Hariciye (Dışişleri) ve Dâhiliye (İçişleri) Nezaretleri (Bakanlıkları) arasında bölüştürmüştü. Defterdarlık makamının adı Maliye Nezareti olarak değiştirildi. Öteki bakanlıklar da Sadrazamın çeşitli görevlerini üstlenmişlerdi. Sadrazam ise “başvekil” sıfatını almıştı. 11 Mart 1836'da Reis-ül Küttablık, “ Nezaret-i Hariciye ” olmuştu. Başvekil, nazırla, serasker, kaptan-ı derya ve şeyhülislam, Meclis-i Vükela'yı yani bakanlar kurulunu oluşturmuştu.⁸⁸

Yeni bir bürokratik sistem oluşturulmuş ve Babiâli'de eski bürokratların yerini, onlardan eğitim, sosyal kökenler ve kültürel değerler açısından farklı bir yeni

⁸⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VI. , s. 119.

⁸⁸ Enver Ziya Karal, **a.g.e.** , s. 121.

memurlar sınıfı almıştı. Kamu yönetiminde yeni bir gelenek yaratmak isteyen II. Mahmut, memurları o zamana değin geçerli olan Padişah'ın iradesine bağlı kişiler olmaktan çıkararak, onları yasa karşısında sorumlulukları olan kişiler durumuna sokmuştu.⁸⁹

II. Mahmut tarafından halledilmesi gereken en önemli meselelerden biri olarak değerlendirilen merkezi otoritenin ihdası, sultanın gayretleri ile belli bir ölçüde gerçekleştirilmiş ve bilhassa, Balkanlar'da, Anadolu'da ve Arap unsurlarının yoğun olarak ikamet ettiği bölgelerde önemli bir mesafe kat edilmiştir. Bu hususta Babıâli'nin başarısızlığı ve acziyetinin ortaya çıkması, bölgede çok önemli siyasi menfaatleri bulunan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müdahaleleri için gerekli zemin oluşturmuştur. Böylece başlangıç itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olan ve bu müdahaleler neticesinde uluslar arası birer sorun haline dönüşen “ *Mısır Meselesi* ” ve “ *Boğazlar Sorunu* ” Tanzimat dönemi Osmanlı dış politikasının temellerini oluşturmuştur.⁹⁰

II. Mahmut döneminde; diplomasi son halini almıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlı Devleti açısından diplomasiyi bir ölüm kalım mevzusu haline getirmişti. Kavalalı Mehmet Ali İsyanı'nın tek başına üstesinden gelemeyeceğini anlayan Osmanlılar, büyük güçlerle olan ilişkilerinde diplomasi yöntemlerini büyük bir hünerle kullanarak, hem Osmanlı Devleti'nin varlığını

⁸⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VI, s. 12.

⁹⁰ F. S. Rodkey, “ The Views of Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834 ”, **English Historical Review**, C. 45, 1930, s. 627–640.

sürdürmesini sağlamışlar hem de Avrupa topluluğuna kabul edilmeyi başarmışlardır.⁹¹

19. yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa merkezli bir çağdaşlık anlayışı dünyaya damgasını vurmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti de, Avrupa Devletler topluluğunun bir parçası olmak istiyorsa, Avrupalılar'ın değerlerini göz önünde bulunarak onlarla konuşmaları gerektiğinin bilincine varmışlardı.⁹²

1834'ten itibaren II. Mahmut, III. Selim döneminde başlatılmış, ancak bir süre sonra son verilmiş olan uygulamayı yeniden başlatarak, Avrupa'nın başlıca başkentlerinde sürekli Osmanlı elçilikleri kurmuştu. Diplomatların yabancı dil bilme geleneğine inanan Mahmut, 1833 yılında Tercüme Odası'nı kurdurarak, burada Müslümanlar'ın yabancı dil öğrenmelerine olanak sağlamıştı. II. Mahmut döneminden sonra, Osmanlı elçilerinin yerini Fenerli Rumlar yerine, büyük ölçüde Müslüman Osmanlılar oluşturmuştu ve diplomasi mesleğinin üst makamları giderek Müslüman olmayanlara kapanmaya başlamıştı. Böylece; orduda, yargıda ve yönetimde, Batı ve Doğu uygarlıklarının öğelerini bağdaştıran modern bir Türk Devleti'nin temelleri atılmıştı.⁹³

Canning Osmanlı Devleti'ni ilk geldiği günlerde bir arkadaşına yazdığı mektupta Osmanlı Devleti ile izlenimlerini şöyle aktarır: “ *İngiltere’de Türkiye üzerine yanlış şeyler düşünüyoruz. Bu koskoca İmparatorluğun ne muazzam*

⁹¹ Selim Deringil, **II. Mahmut’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 64.

⁹² Selim Deringil, **a.g.e.**, s. 65.

⁹³ Cavit Baysun, “Mustafa Reşit Paşa”, **Tanzimat I**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1940, s. 726.

kaynakları olduğunu sen de benim kadar bilirsin. Hergün Osmanlı'nın övülmeye değer özelliklerine tanık oluyorum. Öyle özellikler ki bunlar, iyi yöneltildiği takdirde İmparatorluğun tüm dünyaya ayak diremeye gücünün yeteceğine inancım var. Neylersin ki, idare tepeden turnağa kötü, devlet adamları nasıl bir bataklık içinde olduklarını biliyorlar ama aksayan yanları düzeltmek için ne cesaret ne de yetenekleri var. Bu zor işin altından kalkmayı göze alanlar ise, halkın önyargısı ile yapılması gereken devrimleri nasıl bağdaştıracaklarını bilemiyorlar. Bu olmadan da bir iş yapmaya imkân yok. ”⁹⁴

II. Mahmut'un amacı, Osmanlı İmparatorluğu'na eski düzen yerine, yeni bir düzen getirmek ve uyruklarının yaşam biçimlerini değiştirmektir. Böylelikle, Osmanlı toplumuna Batılılaşmanın ilk tohumları atılmış oluyordu.⁹⁵

Canning bu dönemi şöyle anlatır: “Yeniçeriler ezilmiş, düzenli bir ordu kurulması zorunluluğu doğmuştu. Sultan bütün gücüyle bu işin üstesinden gelmek üzere işe koyuldu. Yeni birliklerin yetiştirilmesiyle bizzat kendi ilgilendi. Ordunun eğitimi için yabancı subaylar çağırttı. İstanbul çevresinde yeni kışlalar kurdurdu. Kışlalar için yapım çalışmalarına geçildi. Kısacası, milletin başında sadece bir ünvan olarak değil, eskiden olduğu gibi yaptığı işle, düşündükleriyle memleketinin gidişine hükmeden bir padişah vardı. Ordudaki değişiklikler siyasette de etkisini gösterdi. Uzunca zamandır Osmanlı Devleti'ni gözünü diktiği bir av olarak gören Rusya telaşlanmaya başladı. Yunanistan ise üstün kuvvetlerin altında ezileceğini görerek, hiç değilse bir zaman için nefes almak üzere geçici bir barışın özlemini

⁹⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.30.

⁹⁵ Cavit Baysun, a.g.m. , s. 729.

çekmekteydi. İngiltere Sultan'ın bir bakıma sallantılı durumundan faydalanmayı doğru bulmuyordu. Genel olarak denilebilir ki, bu beklenmeyen, şaşırtıcı değişiklik karşısında Avrupa'nın Babiâli'ye karşı öteden beri beslediği düşmanlık duyguları şimdilik körelmişti. Gene de Yunanlılar'ın bir çıkmaza girmiş olmaları, karşı tedbirleri almayı zorlamakta, bazı tepkiler uyandırmaktaydı. Bütün Avrupa memleketlerinde Yunan dostları bu hürriyet savaşçılarına paraca, silahca, gıdaca yardıma koşuyorlardı. ”⁹⁶

Stratford Canning, Sultan II. Mahmut'u takdir ettiğini her fırsatta belirtmişti, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından İstanbul'dan ayrılırken son kez Sultan'la görüşmüş ve II. Mahmut ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti: “ Ben burada Sultan'ı ne pohpohlamaya ne de yermeye girecek değilim. Kararlılık ve canlılık başlıca erdemleri arasındaydı. Doğuştan vergili bir insan sayılmazdı. Üstün bir cesareti olmamakla beraber korkak da denemezdi. Ahlakça, Kur'an ölçülerine vuracak olursak, kusursuz bir insan da değildi. Şartların değişimini kovalayan, zamanın gereklerine ayak uydurmaya çalışan bir devlet adamıydı. Düşünüş bakımından denilebilir ki, ta gençliğinden beri liberal görüşlere açık bir kafadaydı. Neylersin ki, ya ileri görüşlülük noksanından ya da burnunun dikine gidişi yüzünden en kritik anlarda beliren fırsatları kaçırdı ve onulmaz kayıplara yol açtı. Otuz yıl süren hükümdarlığı sırasında sonu kötü harpler ve toprak kayıpları, Osmanlı İmparatorluğu'nun büsbütün ufalmasına, zayıflamasına sebep oldu. Yunanistan, Mısır, Cezayir Osmanlılar'ın avuçlarından kayıp gitti. Navar'da donanmasının suları gömülüştüğünün acısını sonradan çekti. Diğer taraftan

⁹⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.73.

devletin dizginlerini elinde toplayabildi. Pek çok eyaletteki ayaklanmayı bastırdı ve haklı olarak Yeniçeri Ocağı'na incir dikti. Yeniçeri belasını başından attıktan sonra, devrim hareketlerine girişti. Böylece hem Osmanlı İmparatorluğu'nu yenileştirdi, hem de Hristiyan devletleriyle daha ahenkli bir münasebet kurulmasını sağladı. Yurdu için düşmanlarında bile daha tehlikeli bir nitelik kazanmış olan sapık Yeniçeri Ocağı yerine, disiplinli, düzenli bir ordu kurdu. Ne yazık ki, nüfuzunun artması, şahsi zaafı bütünü kendini bırakmasına yol açtı ve genç yaşta ölümü ilerleme seyrini aksattı. Mahmut, gençken yakışıklı ve göz alıcı bir insandı. Siyah sakalları yüzünün solukluğunu örterdi. Zamanla yıprandı. Orta boyluydu, temiz yüzlüydü, iyi yazı yazar, iyi ata binerdi. İyi bir kemankes olduğu söylenirdi. Her şeye rağmen denilebilir ki, onda görülen bütün erdemler kendi yapılışı ve kendi gayretlerinin eseridir. Kusurları ise, çevresinin ve lehinde olmayan sebeplerin mahsulüdür. Kendisini hayır ile yad edelim!"⁹⁷

2.2. Stratford Canning'in Osmanlı Devleti'ndeki İlk Görevi

1805'te Napolyon'un Avusturya ile Rusya'yı kesin yenilgiye uğratıp Avrupa'da güçlenmeye başlaması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerine yeni bir boyut kazandırdı.⁹⁸ Rusya Balkanlar'da hâkimiyet kurmak amacıyla Ekim 1806'da savaş ilanına dahi gerek duymayarak, ordularını Osmanlı topraklarına sokup, Eflak ve Boğdan 'ı işgale başladı. Osmanlı Devleti, Fransa'nın da etkisi ile 22 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş açtı. Rusya'nın hem Fransa ile hem de Osmanlı İmparatorluğu ile iki cepheli bir savaşa girmesi İngiltere'nin işine gelmemiştir. İngiltere'ye göre;

⁹⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.73.

⁹⁸ Rıfat Uçarol, a.g.e. , s. 67-68.

Avrupa kıtasında Fransa'yı durdurabilecek tek güç Rusya idi. İki cepheli savaşta, Rusya yıpranacağı gibi, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir işbirliği doğacaktı. Bu nedenle, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesini istedi. Bu öneri, İstanbul hükümeti tarafından reddedilince, 19 Şubat 1807'de, bir İngiliz filosu Çanakkale'yi geçip, İstanbul önlerine geldi. Görüşmeler başladığında, İngilizler, Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilip, İngiltere ve Rusya ile bir ittifak antlaşması yapmasını, Fransa ile de ilişkilerin kesilmesini istiyorlardı. Bu isteklerinin kabul edilmemesi halinde İstanbul'un bombalanacağı tehdidinde bulunuyorlardı. İstanbul hükümeti ise bu istekleri reddetti. Bunun üzerine İngilizler İstanbul'dan herhangi bir şey elde edemedi dönme zorunda kaldılar.⁹⁹

İstanbul'dan beklediğini bulamayan İngiltere, çoktandır göz diktiği Mısır'a yöneldi ve 17 Mart 1807'de İskenderiye'yi işgal etti. Ancak, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın İngiliz birliklerini kuşatıp şehri geri almasıyla, İngilizler 14 Eylül 1807'de Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldılar.¹⁰⁰

İşte Stratford Canning, böyle bir dönemde, 1808 yılında Osmanlı Devleti İngiliz Orta Elçisi Robert Adair yanına orta elçi olarak atandı. İlk görevi ise Osmanlı ve İngiltere arasında barışı sağlamaktı. İlk iş, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında uzun yıllardan beri süregelen ancak kesintiye uğrayan dostluğun yeniden

⁹⁹ Enver Ziya Karal, **III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Seri, No: 10, Ankara, 1942, s.97; Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VVIII. Dizi, II. B., Ankara, 1985, s. 133–134.

¹⁰⁰ Rıfat Uçarol, a.g.e. , s.71; Yusuf Akçura, a.g.e. , s. 133–134.

canlandırılmasıydı. Öte yandan Babiâli de çıkarları gereği İngiltere ile dostluğu sürdürmeye hevesli idi.¹⁰¹

Canning'in Osmanlı Devleti'ndeki ilk görevi esnasında, Napoléon'un donanması Ebubekir'de yenilgiye uğramış, Suriye ve Mısır'daki Fransız orduları bu yüzden zor durumda kalmıştı. Napoléon'un İspanya ile birlikte kurduğu tasarılar Trafalgar yenilgisi ile boşa çıkmıştı. Napoléon her girişiminde karşısında İngiltere'yi buluyordu. 1808'de Napolyon, yeni Osmanlı padişahına gönderdiği yazısında *“Davamız müşterek olduğundan ve düşmanlarımız ortak olduğundan İngiltere'ye karşı ittifak yapmamız gerekiyor.”* diyordu.¹⁰² Yeni bir donanma kurmaya kalkıştığında Canning, Danimarka teknelerine el koymuştu.¹⁰³

Napoléon İngiliz donanmasıyla baş edecek güçte bir donanma oluşturmayacağını anlayınca, karadan saldırıya geçmeye karar vermişti. Napoléon'un niyeti Avrupa'yı dize getirerek, İngiltere'yi boyunduruk altına almaktı. İngiliz ticaretine karşı, Kıta Sistemi denilen bir abluka uygulamaya karar vermişti. 1805'te Ulm ve Austerlitz bozgunları Cerman Birliği'ni sarsmıştı, 1807'de Friedlich yenilgisi ve ardından Tilsit Antlaşması bütün büyük Avrupa devletlerinin Britanya karşısında yer almasına neden olmuştu. İngiltere'nin Akdeniz'de Sicilya ve Portekiz gibi önemli üsleri vardı.¹⁰⁴

¹⁰¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.27–30.

¹⁰² BOA, HAT. , Dosya No: 284, Gömlek No: 46667.

¹⁰³ Leo Gerald Byrne, a.g.e. , s.22.

¹⁰⁴ Leo Gerald Byrne, a.g.e. , s.23.

Bu şartlar altında tarafsız kalan tek devlet Osmanlı Devleti idi ancak Osmanlı'nın da ne kadar dayanabileceği belli değildi. İşte Adair'in 1808 ve 1810 yılları arasındaki görevi, Osmanlı'nın Fransızların kucağına düşmesine engel olmaktı. Aynı zamanda Babıâli'nin İngiltere tarafına çekilmesi gerekiyordu.¹⁰⁵ Canning'e bu ortamda çok fazla iş düşmüyordu. Yapması gereken arada bir patlak veren olaylar üzerine raporlar yazmak ve resmi törenlere katılmaktı. Bu arada Canning, 1809 yılında, Küçük bir Asya seyahatine de çıktı. Bursa'ya gitti. Uludağ'a tırmandı. Geziden dönüşte elçiliğin sayfiyeye çıktığını öğrendi.¹⁰⁶ Yıllar boyu Osmanlı topraklarında görev yapacağından habersiz olan Canning, bu Doğu ülkesinin güzelliklerine hayran kalmıştı: “ *Mr. Adair Belgrat ormanlarında bir yer kiralamış, Eylül ortalarıydı. İstanbul'da son bahara doyum olmuyor. Çevremiz, İngiliz sayfiyelerini andırıyor. İki parçadan kurulu köy, güneşe bakan bir bayırın üzerindeydi. Bu köy bir Rum köyüydü. Diplomatların yazlık olarak kullandıkları iki üç bina vardı. Dört yanımız orman, su boldu. Kemerlerle şehre kadar inilebiliyordu. Yüksekçe tepelerden Karadeniz görülebiliyordu. Ormanlarda av olduğunu duymuştum, doğruymuş. Bir çift ve bir at buldum kendime, ver elini ormanlar. Tek tük bir şeyler vurduğum oluyordu. Eli boş dönsek bile, açık havada, idman yaptık diyerek kendimiz avutuyorduk. Türkler, Ermeniler, Rumlar arasında Avrupa anlamında topluluk hayatı yoktu. Doğru dürüst sohbet edilebilecek sadece İsveç elçisi vardı.*”¹⁰⁷

“ *Bu değişik ülkenin tabiat güzellikleri, yurdumdan apayrı bir toplumun önüne açtığı ilgi konularını hor görmek yanılsına kapılsam bile, aklım başka*

¹⁰⁵ B.O.A, HAT. , Dosya No:257, Gömlek No: 14815.

¹⁰⁶ Stanley Lane Poole, a.g.e. , s.27-30.

¹⁰⁷ Stanley Lane Poole, a.g.e. , s.27-30.

*yerlerde olduğu için olsa gerek, bir türlü bu durumun sağladığı imkânlardan gönül rahatlığı ile yararlanamıyorum. Türkiye’de gördüklerim de ne kadar çekici olursa olsun, zaman geçtikten sonra beni özendiğim hayattan uzaklaştırıcı bir nitelik kazanmaya başladı. ”*¹⁰⁸

Bu gözücü güzelliklere sahip şark ülkesine hayran kalmış olsa da Canning, zaman içerisinde yavaş yavaş baş gösteren bir hayal kırıklığına kapılmaya başlamıştı. Arkadaşı Dük Richard Wellesley’e 1809 yılında yazdığı mektupta bu duyguları anlaşıyordu: “ *Buraya vardığımızda çevremizde gördüğümüz her şey, o güne dek rastlamadığım bir yoğunlukla beni sarıp sarmalamıştı. Herşey öyle değişti ki! Şehrin azameti, giyimlerin çeşitliliği, konuşulan dillerin türlülüğü karşısında Homeros ve Vergilius’un sözünü ettikleri eski günlerde yaşıyormuşa döndüm. Hele halkın bize gösterdiği konukseverlik, her şeyi daha olumlu görmemi sağladı. Sandım ki, ilk başta bu ülkeye karşı duyduğum ilgi azalacağına günden güne artacak. Kendi kendime iki, üç yıl bu toplumu anlamaya, incelemeye yetmez diyordum. Halkın oturup kalkışı, yaşayışı, dükkânlar, camiler, mezarlıklar aklıma hep Binbir Gece Masallarını getiriyordu. Köpek, kedi leşleriyle beneklenmiş, kirli, dar, çamurlu sokaklar bile gözüme batmıyordu. Her an karşıma Hektor’un torunlarından biri kılıcıyla kalkarıyla çıkacakmış gibi geliyordu. Geceleri Kırk Haramiler ile dolup taşan rüyalar görüyordum. Oysa bir, iki ay geçmeden merakım yatıştı. Yenilikler aşınıverdi. Görülecek her şeyi görmüştüm, aynı şeyleri yeni baştan görmeye ne gerek var sorusu zihnimi kurcalamaya başlamıştı. ”*¹⁰⁹

¹⁰⁸ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.** , s.23.

¹⁰⁹ Stanley Lane Poole, “Letter to Wellesley” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C.I.** , s.41.

Zamanla Canning Osmanlı Devleti'ndeki görevini bir tür sürgün olarak görmeye başlamıştı. Oysa bu sürgünün sona ermesine daha çok zaman vardı. Bu düşünceler içindeki Canning, yeğeni George Canning'in Lord Castlereagh ile düello ettiğini duyar duymaz elçilikteki işinden hemen ayrılıp, Londra'ya dönmek istedi. Ancak bu düello ile itibarı oldukça sarsılan George Canning, Stratford Canning'in bu fikirden caymasını sağladı. ¹¹⁰

Bu arada Mr. Adair'in Türkiye'den ayrılma vakti de yaklaşıyordu. Yerine ise kimse atanmamıştı, Ortaelçiliği Canning'in vekâlet etmesi uygun görüldü. Canning'in genç yaşta bu mertebeye yükselmesi, Canning'e kendine güven, ustalık ve geniş bir görgü gibi özellikleri kazandırmıştı. Ancak diğer yandan Canning tahammülsüz, sert, başına buyruk bir insan da olmuştu. Meslektaş James Morier'e bir mektubunda şunları yazmıştır: *“Alnımda şimdiden kırılganlıklar belirdi. Öylesine sorumluluk altındayım ki, burnumum kıllarını keserken bile, bu işin ne gibi bir diplomatik sonucu olabileceğini elimde olmadan hesaplamaya kalkışacağım neredeyse...”* ¹¹¹

Mr. Adair'in Osmanlı Devleti'nde görevinin bitmesiyle, Lord Stratford Canning Ortaelçi olarak atandı. O sıralar henüz 24 yaşında olan Canning'in elinde Mr. Adair'e verilen talimatın dışında bir hareket planından yoksundu. Kendine bir yol çizmek zorunda olan Canning, ilk iş olarak Fransa'nın Babiâli'de çevirdiği entrikaları köstekledi. O dönemde, Osmanlı Devleti, mağlup duruma düşmüş olan İngiltere'nin tarafında değildi. Bu durumda İngiltere'nin amacı, Osmanlı Devleti'nin

¹¹⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, , s. 33.

¹¹¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, , s. 33.

Avrupa’da tarafsız kalmasının sağlanmasıydı. Canning’in ikinci amacı ise, Rusya’yı İngiltere tarafına çekmek ve eğer bunu sağlayabilirse, Rus Çarının kaygılarının yatıştıracak bir Osmanlı-Rus ittifakı kurmaktı.¹¹²

O dönemde en önde gelen mesele ise, İngiliz ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamaktı. Zira Fransız korsanları serbestçe Ege Denizi’nde dolaşıyordu, Osmanlı Devleti’nin ticaret gemilerine de el koyuyorlardı. Bu arada bu Fransız korsanlar başları sıkışınca da Osmanlı limanlarını sığınak olarak kullanıyorlardı. Bu durumda Babıâli İngiltere’ye de Fransa’ya da karşı tarafsız bir tutum sergilemeye çalışıyordu. Öte yandan Fransız korsanlarının Osmanlı ticaret gemilerine saldırmasına, Osmanlı tavır koymuyor, aksine bu durumu destekliyordu. Osmanlı’nın bu çelişkili tutumu sonucunda Canning, diplomatik yolları kullanarak Babıâli’nin bu duruma son vermesini istemişti ancak, Fransızlar’ın Osmanlı denizlerinde korsanlık yapmasına engel olamamıştı. Babıâli korsanlığa göz yumarak, Napoléon tehlikesini Osmanlı’dan uzak tutmaya çalışıyordu. İşte bu durum Canning ile Divan arasında o dönemdeki başlıca anlaşmazlık konusuydu. Canning bu dönemde Divan’a pek çok ağır yazılar, notalar yollamıştı.¹¹³

Stratford Canning, M. de Latour Mauburg aracılığıyla divana gönderdiği notada şöyle diyordu: “ *Active adlı tekne konusunda reis efendiye söyleyin ki, teknenin tespit edilebilmesi için delil istemesi ancak benim arzumu yerine getirmemek için düşünülmüş bir bahanedir ve bu şekilde hareket etmekle Majestenin düşmanlarına yardım etmektedir. Kısacası söz konusu tekneyeal koyulmasını*

¹¹² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, , s. 34.

¹¹³ B.O.A. , HAT. , Dosya No:1291, Gömlek No: 592.

istiyorum. Bu teknenin gözümlün önünden geçirilerek başkente getirilişi, hükümetime karşı yöneltilmiş ağır bir hakarettir. Reis Efendi, şüphemi uyandıran olayların yaşandığı böyle bir zamanda, isteğimi yerine getirmemekte direndiği takdirde, vazifem icabı ne gibi bir hareket hattı tutmak zorunda kalacağımı pekâlâ bilir. Çok şeye dayandım, sabır gösterdim. Ama hükümdarıma hakaret edilmesine asla göz yumamam.”¹¹⁴

Osmanlı hariciyesi Canning’ın bir yandan dostluk kurmak bir yandan da İngiliz menfaatlerini korumak kaygısı arasında bocaladığını fark etmişti. Bundan da yararlanarak meseleyi karara bağlamayı geciktiriyordu. Oysa Canning İngiltere’yle dostluk siyaseti fikrini sultanın müşavirlerine aşılamaaya çalışırken, üzerinde durduğu nokta şu idi: Dostluk kurmak için İngiltere’nin iyi niyetlerine Osmanlı’nın cevap vermesi gerekmekteydi. İngiltere Osmanlı menfaati tarafındayken, Osmanlı İngiliz gemilerine saldıran Fransız korsanları savunmaktaydı. Oysa Canning’e göre, Babiâli tarafsız davranmalıydı.¹¹⁵

Karısına yazdığı bir mektupta bundan da bahseder: “*Günlerden bir gün baş tercümanımız Reis Efendi’den bana bir yazı getirdi. Demeçte Babiâli’nin tecrübesizliğini göz önüne alarak, beni boş yere mutazarrır etmemek kaygısıyla hareket ettiklerini belirtiyordu, ilişik olarak yollanan notada ise, Osmanlı Hükümeti’nin bu konudaki görüşü açıklanıyordu. Nota özel olarak yollanmıştı. Ancak ben yanlış hareket etmeye devam ettiğim takdirde resmi hale getirilecekti. Baştan aşağı benden şikâyetlerle dolu notada şimdiye dek takip ettiğim siyaseti*

¹¹⁴ Stanley Lane Poole, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C.I.** , s.58.

¹¹⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.35.

değiştirmemi gerektirecek makul bir düşünceye rastlayamadım. Babiâli'ye cevabımda notanın her halükarda hükümete yollanacağını, yeni bir talimat almadıkça tutumumu değiştirmeyeceğimi bildirdim. Derken böyle eften püften meselelerle uğraşacağıma, Osmanlı ve İngiltere arasında dostluk kurulması için gayret edilmesi gerektiği ihsas edildi. Bunun önemini kavramakla birlikte, hükümetimin haklı taleplerine uyulmadığı sürece, temelli bir dostluk kurulmasına imkân olmayacağı yolunda bir cevap yolladım.”¹¹⁶

Canning'in tüm direnişlerine rağmen işler yoluna girmedi. İngiliz ticaret gemileri ve Fransız korsanları arasındaki mücadele devam etti. Bunun üzerine Canning Babiâli ve İngiltere arasında dostluk kurulması adına yaptığı tüm çalışmaları tehlikeye atmak pahasına, kesin bir adım atmaya karar verdi. Osmanlılar ile ilgili edindiği tüm deneyimleri gözden geçirdikten sonra, Reis Efendi'nin ilk başta köpüreceğini, bağırıp çağıracağını ancak yatışıp boyun eğeceğini tahmin etti.¹¹⁷ Ege donanması generaline serbest hareket yetkisi verdi. 1811 Kasımı'nda, İngiliz savaş gemileri Naupliya limanına girdi. Buraya sığınmış bir Fransız gemisinden teslim olmasını istedi, ancak korsanlardan olumsuz yanıt aldı. İngiliz amirali Osmanlı müstahkem mevkiini hiçe sayarak top ateşi açtı. Osmanlı bu duruma hiçbir tepki vermedi.¹¹⁸

Ancak bu olayın İstanbul'daki yankısı çok şiddetli oldu. Reis Efendi tarziye vermedikçe, İngiliz elçisi ile her türlü münasebete ara verileceğini bildirdi.

¹¹⁶ Stanley Lane Poole, “Letter to His Wife”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C.I.**, s. 56.

¹¹⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 38.

¹¹⁸ B.O.A. , C.HR. Dosya No: 107, Gömlek No: 5319.

Ayrıca elçiyi İngiliz hükümetine doğrudan şikâyet etme tehdidinde bulundu. Aradan geçen üç hafta sonucunda Osmanlı boyun eğmek zorunda kaldı. Osmanlı'nın boyun eğmesinin en önemli sebebi, Rusya ile Osmanlı arasında bir türlü gerçekleşemeyen ittifakın sağlanabilmesi için Canning'in arabuluculuğuna ihtiyaç duyulması idi.¹¹⁹ Canning uzunca zamandır Petersburg ile yazışyordu ve iki devlet arasındaki uçurumu kapatmaya çalışıyordu. Bundan haberdar olan Osmanlı divanı Canning'dan Petersburg ile resmen yazışmaya başlamasını istedi. Bunun karşılığında ise, Fransız korsanları meselesini halledeceğini taahhüt etti ve limanlara ferman yolladı. Sonuçta Canning Osmanlı-Rus ittifakı için çalışmaya başladı.¹²⁰

2.3 Bükreş Antlaşması

Stratford Canning Bükreş Antlaşması ile Osmanlı, Britanya ve Rusya'nın çıkarlarını birleştirerek, Napoléon'un Şark siyasetini bozmak istemiştir. Elçi olarak Bükreş Antlaşması'na dek olağan meselelerle uğraşan Canning, Bükreş Antlaşması ile Avrupa'nın tamamını ilgilendiren bir sorunla uğraşma fırsatını kazanmıştır.¹²¹

Avrupa bu dönemde karmaşa içerisindeydi. Fransa karşısına tüm Avrupa'yı almıştı. Schönbrunn Antlaşması'ndan sonra Avusturya Fransa karşısında gücünü kaybetmişti. Rus Çarı ise Napoléon ile ilişkisini sağlamlaştırmıştı. Bu birlik karşısında İngiltere neredeyse tek başına duruyordu. Tek destekçisi İspanyollar idi, ancak bu destek de yetersizdi. Osmanlı Devleti ise tarafsız kalmıştı.¹²²

¹¹⁹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 36.

¹²⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 36.

¹²¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 38.

¹²² Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s.89.

Rusya ve Fransa yakınlaşmıştı, fakat Rusya gene de Fransa'ya güvenmiyordu. Fransa İngiltere ile denizlerde savaşıyordu ve kuzey Avrupa kıyılarında yeni kazançlar sağlamaya çalışıyordu. Bu arada Fransa'nın Hollanda ve Oldenburg'u işgali, Rusya'nın çıkarlarına aykırı düşmüştü. Ayrıca Fransa Lehistan'ı yeniden diriltmek istiyordu ki bu da Rusya'nın asla göz yumamayacağı bir durumdu. Bunların neticesinde, Schönbrunn ardından dize gelen Avusturya ile Fransa, Rusya'ya karşı birleşti. Avusturya bu ittifak neticesinde Osmanlı'dan toprak koparmayı umuyordu. Bu arada Rusya ile anlaşmazlıklar yaşayan İran'da Fransa yanında yer aldı. Osmanlı Devleti ise bu durumda, Fransa'nın Adriyatik'teki hedeflerine engel olabileceği endişesiyle tehdit ediliyordu. Zira Korfu Adası Fransa'nın Akdeniz egemenliği için ilk adımdı. Napoléon'un esas amacı ise, Osmanlı Devleti'ni Avusturya ile beraber Rusya'ya karşı kullanarak, Çar'ı Fransa'nın şartlarına boyun eğdirmek, bu olmazsa Rusya'yı savaşa sürüklemektir. Asıl mesele ise, Osmanlı topraklarının Rusya, Avusturya ve Fransa arasında paylaştırmaktır.¹²³

İşte Canning bu yağma planını boşa çıkarmak istemişti. Canning öncelikle Fransa'nın Babıâli ile anlaşmasına engel olmak istiyordu. Britanya hükümetinin onayıyla girişilen bu siyasetin en önemli tarafı ise, Tilsit'te Rusya ile Fransa arasında yapılan anlaşmayı bozup mümkünse Napoléon'a karşı yeni bir birlik kurmaktır. Stratford Canning'in ilk planı, İngiltere, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında üçlü bir birlik kurmaktır. Tuna üzerinde elverişli bir barışa varılırsa eğer, bu ittifaka Rusya da dahil edilecekti. Ancak Avusturya'nın Wagram'da bozguna uğraması bu planı suya düşürdü.¹²⁴

¹²³ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 36.

¹²⁴ F.O. 620/2, 15 Aralık 1811.

Bu süreçte Fransa, Rus Çarı ve Osmanlı Sultanı arasında bir anlaşma zemini hazırlamayı ve Rusya ile savaş başladığı takdirde Osmanlı'nın Fransa yanında yer almasını sağlamayı hedeflemişti.¹²⁵

Bu arada halen İstanbul'daki vazifesini sürdüren Mr. Adair, Osmanlı'yı tüm pazarlıklardan uzak tutmaya ve İngiltere'nin dostluğuna inandırmaya çabalıyordu. Ancak görevi sonlanınca İngiltere'ye döndü. Dolayısıyla, kendisinden çok daha tecrübesiz olan Stratford Canning bu çıkmaz durumla tek başına mücadele etmek zorunda kaldı. Dönemin İngiliz hükümeti de durumun çıkmaza girdiğine inandığı için bu kadar ağır bir işi Canning'e emanet ediyordu. Canning bu dönemde kimsenin cesaret edemediğini yaptı ve Napoléon'un karşısında kendi hükümetinden dahi destek almadan durdu. Canning'in İstanbul'da da akıl danışacağı kimsesi yoktu, üstelik yardımcısı Morier kendisinden de tecrübesizdi. Prusya ve Avusturya elçilerine ise güven olmazdı.¹²⁶

1810 ile 1812 yılları arasında Canning, Marki Wellesley ile yardımcısından 16 adet mektup aldı. Bu mektuplardan hiçbirisi Canning'in o dönemde yürüttüğü nazik meseleler ile alakalı değildi. Bunlardan yedisi Canning'in memleketine yolladığı yazıların yerine ulaştığına dairdi. Öbürleri ise Prenses Amelia'nın ölümü, Guadalquivir kuşatması gibi mevzular üzerineydi.¹²⁷

İngiltere'den kesin talimat alamadığı sonraki iki yıl içinde, Fransızlar Babiâli'yi İngiltere'den soğutacak her fırsatı değerlendirdi. Hatta Canning

¹²⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 38.

¹²⁶ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 39.

¹²⁷ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 40.

İngiltere'ye yolladığı bir yazıda şöyle diyordu: “İngiltere'den doğrudan doğruya emir almadıkça acil bir durum karşısında Akdeniz'deki kraliyet kuvvetlerinden yardım beklemem saçma olacak, üstelik hükümetten yeni talimat gelmedikçe bize karşı birleşmiş bunca düşmana karşı dayanabilmemiz bana hayal gibi geliyor.”¹²⁸

Sonuçta Canning kullanabileceği tek silahın diplomasi olduğunu anladı. Hükümetinden destek göremiyordu. Napoléon'un ordularına karşı elinde sadece diplomasi vardı. Ancak diplomasi alanında da karşısında çok güçlü bir rakip vardı. Fransız maslahatgüzarı M. Just-Pons Florimonde, genç yaşına karşı oldukça nitelikli bir diplomattı. Florimonde Napoléon'dan günü birlik talimat alıyordu. Oysa İngiliz Elçisi Canning, Osmanlı devlet adamlarına İngiltere'den herhangi bir emir almadığını itiraf etmek zorunda kalmıştı.¹²⁹

Canning Fransız korsanlarının Babıâli tarafından korunduğunu söylediğinde ve bunu protesto ettiğinde, Reis Efendi Türkçe'de protest sözcüğünün karşılığının olmadığı söylemiş ve notayı geri çevirmiştir. Netice ne olursa olsun, Babıâli tebaasının İngiltere tarafından güdülmesine müsaade etmeyecektir diyerek de karşılık vermiştir. Ancak Babıâli önceden Fransa'nın oyunlarına geldiğinin de farkındaydı.¹³⁰

İlk iş, Fransa'ya karşı güvensizliği arttırmak, ezici kuvveti karşısında duyulan korkuyu azaltmaktır. Tilsit Antlaşması'na Fransa tarafından koyulan gizli madde yüzünden Osmanlılar Napoléon tarafından ihanete uğradıklarını

¹²⁸ F.O. 622/2, 12 Nisan 1812.

¹²⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 40.

¹³⁰ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.**, s. 88.

düşünüyorlardı.¹³¹ Ayrıca Napoléon'un komşu devletleri paylaşma siyaseti, İngiltere tarafından Osmanlı'nın gözünü açmak için kullanılabilecek iyi bir silahtı. Canning; “ *Fransa ile Rusya savaşa girse de girmese de, Osmanlı zaferin veyahut ortaklığın acısını çekecektir.* ” demişti. Ayrıca şu sözleri ekledi: “ *Napoléon'un tehdidinden değil, sükûtundan korkun! Zira sükût, ihanet habercisidir.* ”¹³²

Rusya ve Osmanlı Devleti'nin anlaştırmak hem kolay hem de zor bir işti. Rusya savaş yüzünden mali sıkıntılar çekiyordu. Ayrıca Napoléon'un dostluğuna güven olmayacağını anlamıştı. Çar bu yüzden barış yanlısıydı, ancak bir yandan da hala Osmanlı'dan toprak koparmak istiyordu. Osmanlı ise, mali sıkıntıdaydı, durumun kötü olduğunun da farkındaydı. Toprak kaybetmek istemiyorlardı. Bu arada da Hollanda'yı topraklarına katan Fransa, Osmanlı Devleti'ni destekliyordu. Fransa, Napoléon'un Rusya ile savaşma ihtimalini hesaba katarak, Osmanlı Devleti'nin kendi tarafında yer almasını istiyordu. Ayrıca, Fransa farkındaydı ki, Rus-Fransız barışı sağlansa bile, Osmanlı-İngiliz barışını bozmak, ilerleyen zamanda Osmanlı'nın yeniden yem olarak kullanılabilmesini sağlayacaktı.¹³³

Canning, Rusya'nın Osmanlı ile savaş yükünden kurtarılarak, Fransa'ya karşı kullanılmasını sağlaması gerektiğinin bilincindeydi. Ancak bu politikası Osmanlı devlet adamlarının şüphesini uyandıracak niteliktedir. Ayrıca Rusya az da olsa toprak almadıkça tatmin olmayacaktır. En ilginç nokta ise, Canning'in İngiliz-

¹³¹ B.O.A, H.H, No: 40806.

¹³² F.O.622/2, 12 Nisan 1812.

¹³³ Adolphus William Ward, a.g.e. ,s. 134.

Rus Savaşı'na rağmen Petersburg ile yazışmaya girişmesidir ve böylece Osmanlı ve Rusya arasında arabuluculuk etmeye çalışmasıdır.¹³⁴

Osmanlı'nın 1810 yılında Tuna boylarında Rusya'ya karşı uğradığı bozgun ve Rusçuk'un düşüşü, Osmanlı'nın Rusya'ya toprak vermeye yanaşmasına yetmedi. Çar, Canning'in raporlarından cesaretlenerek, İtalinski'yi Bükreş'te barış müzakeresine girişmesi için atadı. 1811 sonbaharında, Vezir-i Azam kesin bir yenilgiye uğradı. Umutsuz ordu ve üstlerinin buyruklarını dinlemeyen yeniçeriler Osmanlı'nın barış kararı alması için baskı yapmaya başladılar.¹³⁵

Canning İngiltere Dışişleri'ne durumu şu sözlerle bildirmiştir. *“Efendim, Osmanlı ordusunun durumu çok kötüdür. Birlikler barış diye bağırıp çağırmaktadır. Vezir-i Azam bu baskı altında, Tuna ile Siret arasındaki Osmanlı arazisinin Rusya'ya verilmesi temeli üzerinde ilk barış müzakerelerine girişmek zorunda kaldı. Hükümet bir buhran içinde. Müzakerelerden alınan kararların devlet ileri gelenleri tarafından onaylanması için dün yetmiş kişilik bir toplantı yapıldı. Son karar, Sultanın. Bir, iki gün içinde mesele bir sonuca bağlanacak.”*¹³⁶

Birkaç gün sonra, Sultan, halkın barış isteğine rağmen şartları reddetti. Sultan'ın zaman içinde ikna olacağını tahmin ederek arabuluculuk yapmaya devam etti. 1812 Şubat'ında Babıâli Canning'den Bükreş elçisiyle temasa geçmesini istedi. 19 Şubat'ta da İtalinski'ye bir mektup yazarak, Osmanlı-Rus barışının, İngiltere-Rus barışı için önemli olduğunu bildirdi. Osmanlı elçisi Galip Paşa'ya bir yazı

¹³⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 40.

¹³⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 40.

¹³⁶ F.O. 620, 28 Ocak 1812.

göndererek, Fransa'nın entrikalarını açıkladı. Osmanlı ve Rusya'nın anlaşmasının, Fransa-Rusya ittifakını suya düşüreceğini bildirdi. Ayrıca Petersburg İngiliz temsilcisi Sierra Capriola Dükü'ne bir mektup göndererek, Fransız-Osmanlı barışı karşısı davranılmasını istedi. Bu mektuplar Osmanlı Sultanı'na gösterildi ve Sultan tarafından onaylandı. Babıâli yapılacak müzakerelerde İngiltere'ye tam güven beslediğini resmen açıkladı.¹³⁷

Bu arada Fransa Osmanlılar'ı ittifaka yanaştırmak için elinden geleni yapıyordu. Fransız maslahatgüzarı, Rusya'ya her türlü yardıma hazır olduklarını bildirmişti. Napoléon Osmanlı Sultanı'na mektup yolladı. Fransız-Osmanlı yaklaşması, İngiltere için çok tehlikeli idi. Stratford Canning bu dönemde Lord Wellington'a yazdığı mektupta şunları yazmıştır: “ *Rusya ile barış tek çaredir. Bunu gerçekleştirebilmek için elimden geleni yapıyorum. Fakat imkânlarım yetersiz. Bütün umudumu kaybetmiş değilim, ama kazanma şansımız çok az. Her iki taraf da inatçı. Sizden talimat almayı bekliyorum. Hükümetimizden gelecek en ufak bir talimat dahi son derece yararlı olacaktır. Fransızlar çok faal. Paris'ten kurye üzerine kurye geliyor. Savaş çıktığı takdirde, Rusya kendini Fransa'dan kurtarabilmek için barış müzakerelerini Osmanlı lehine yürütecektir. Fransa savaşı kazanırsa, Avusturya ile anlaşıp Osmanlı eyaletlerini paylaşmak isteyecektir. Rusya kazanırsa Osmanlı karşısına ağır şartlarla gelecektir. Eğer Rusya ile Fransa anlaşırsa, Osmanlı Bonaparte'in önceki teklifine göre parçalanacaktır.*”¹³⁸

¹³⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 41.

¹³⁸ Stanley Lane Poole, “ Letter to Wellington ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.I, s. 102.

Canning İngiltere'ye gönderdiği başka bir mektupta ise şöyle diyordu: *“Ötedenberi elimde ihtiyaten sakladığım silahı kullanma vakti gelmiştir. Mr. Adair gizli bir kaynaktan Osmanlı'nın paylaşılmasını amaçlayan bir tasarı taslağını ele geçirmişti. Fransa'nın onayıyla hazırlanmış kesin olan bu Avusturya kaynaklı belgeyi gösterişli bir şekilde Reis Efendi'ye arzettim. Reis Efendi umduğumdan daha çok etki altında kaldı.”*¹³⁹

Avusturya, Napoléon'dan destek alarak, Osmanlı ile birlik olup Rus çarına karşı hareket edeceğini öne sürerek, Babıâli'nin aklını çelme yolunu tutmuştu. Canning'in gösterdiği belge aynı zamanda Avusturya'nın gerçek niyetini gösteriyordu. Oysa Divan Canning'i hala Rus ajanı olarak görüyordu ve barışı sağlayacağına inanmıyorlardı. Bu durumda genç elçi Canning, Bükreş'teki Rus temsilcisine haberci yollayarak, Fransızlar ile Avusturya'nın Rusya'ya karşı entrikalarını açıkladı. Bu açıklama müzakerelerde dönüm noktası teşkil etti. O güne kadar Siret üzerinde ısrar eden Rusya, Prut'u sınır olarak kabul etti.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti Stratford Canning'i Rus işbirlikçisi olarak görse de, Rusya'dan yollanılan raporlarda Canning'in oynadığı müspet rol bildirilmekte ve İngiliz elçisinin barış yolundaki hizmetleri sayesinde Tuna boylarında mahsur kalmış Rus birliklerinin müşterek düşmana karşı kullanılabileceği hususuna değinilmektedir. İtalinski'ye yollanılan son yazı ile Ruslar'ın şüpheleri tamamen silinmiş, Osmanlı'nın Fransa ile anlaşması önlenerek Napoléon ile yaşanması beklenen

¹³⁹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 42.

¹⁴⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 43.

savaşta kullanılması gereken birliklerin serbest kalması uğruna her türlü fedakârlığa razı kılmıştı.¹⁴¹

Bükreş'teki müzakereleri Galip Paşa idare ediyordu. Rusya'nın Prut sınırını kabulü ve Asya'daki toprak isteklerinden vazgeçmesi kararlaştırıldı. Sırbistan Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti. Böylece Bükreş antlaşması iki devlet elçileri tarafından 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalandı. Sultan antlaşmayı 20 Haziran'da onayladı.¹⁴² Sekiz gün sonra Canning Osmanlı Devleti İngiliz elçiliğini Robert Liston'a devretti.¹⁴³

Canning'in başarısı zamanında tam olarak anlaşılamasa da, İngiltere yeni hariciye nazırı Lord Castlereagh resmi evrakları inceledikten sonra, Canning'in müzakerelerde gösterdiği üstün başarıyı kavramıştır ve sonradan Canning'i mükâfatlandırmıştır. Ayrıca Rus çarı, Lord Castlereagh'ya Canning'in müzakerelerde gösterdiği üstün başarıyı ve Osmanlı-Rus barışının kurulmasındaki hizmetlerini takdir ettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁴

Lord Wellington Stratford Canning ile ilgili şu yorumlarda bulunmuştur:

“ Babîâli'ye gelince, İngiliz hükümeti ilk fırsatta nüfusunu kullanarak Osmanlı'nın Rusya ile anlaşmasını sağlamıştır ve böylece Çar orduları güney doğu sınırında Osmanlı ile savaşmak zorunda kalmamıştır. O devrede İngiliz hariciyesini idare eden zat, meslek hayatında yukarıda belirttiklerim dışında bir şey yapmamış olsa bile, sırf

¹⁴¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 43.

¹⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. V., TTK, Ankara, 1946, s. 100-110.

¹⁴³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 43

¹⁴⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 43.

*o günlerdeki gayretlerinin karşılığı olarak durumu vaktinde kavrayan ve dünya barışında ölçülmez bir hizmette bulunma fırsatını kaçırmamış olan bir insan sıfatıyla tarihe geçmeye hak kazanmıştır. ”*¹⁴⁵

2.4. Stratford Canning’ın Petersburg Büyükelçiliği Sırasında İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkilerdeki Rolü

Fransız İhtilali ardından, Akdeniz’de yeni bir nüfuz mücadelesi başlamıştı. İspanya, Napoli ve Yunanistan, Viyana Kongresi ve ardından Paris ve Aix buluşmaları ardından, Avrupa’daki tüm düzeni bozmuştu. Bu arada Rus-Osmanlı barışı da bozulmuştu. Ancak Canning’in temkinli tutumu ile pek sağlam olmasa da bir anlaşma zemini bulunabilmişti. Böylece Rusya, Osmanlı üzerinde baskı olarak kullanacağı Yunan ayaklanmasını kışkırtmaktan vazgeçmişti. Ancak Osmanlı ve Rusya arasında sağlam bir barış olduğu söylenemezdi.¹⁴⁶

Osmanlı ile tam bir barış sağlayamadan, Rusya; Yunanlılar ve Osmanlı arasında arabuluculuk yapmaya kalkıştı. Rusya esasında, İngiltere’yi atlatıp, gelecek bir krallık kurma yolundaki Yunanlılar konusunda ilk hareket eden devlet olmaya çalışıyordu. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlıkların savunucusu da olacak ve bir yandan Yunanistan üzerinde vesayet hakkı koparabilecekti.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Stanley Lane Poole, “Letter From Lord Wellington ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, s. 12.

¹⁴⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 44.

¹⁴⁷ Oral Sander, **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s. 115–117.

Bu arada, Wellington Babıâli'den iyi bir yönetim garantisi vermesini ve Yunanlılar'a genel af çıkarmasını istedi. *“Yunanlılar'a karışamayız ama eğer Türkler taleplerimizi yerine getirirse ve Yunanlılar bunu reddederse Türkler'den başka bir talebimiz olmayacak. Niyetimiz, önyargılarımız, olumlu duygularımız ne olursa olsun, siyasi adalet açısından birbirimize bağımlıyız, ulusal bağımsızlığı herkes için istemeliyiz. Müslümanlar bunu bir din savaşı olarak görmemeli ve savaş başlatmamalıdır.”*¹⁴⁸

Rus muhtırası bu şartlar altında oluşturuldu, Türk hakimiyeti baki kalmak şartıyla, Girit ile Epirus dahil Yunanistan'ın yatıştırılması ve yeniden düzenlenmesi ile ilgili bir plan ortaya atıldı. Büyük devletler bu planı gerçekleştirmek üzere Petersburg'da toplantıya çağrıldı.¹⁴⁹ Bu durumda haliyle Babıâli'nin fikri, nasıl olsa karşı çıkacağı bilindiğinden kaile alınmadı. Tüm büyük devletler bu toplantıya katıldı. Hatta George Canning bu tür konferanslara inançsızlığına rağmen davete icabet etti. Ancak 1824 yılında bu konferanstan önce, Rus muhtırasının bazı bölümlerinin Yunan ihtilalci çevrelere sızması sonucu konferans iptal oldu. Zira Yunanistan tam bir bağımsızlık peşindeydi, Rusya'nın buna engel olmasından korkuyorlardı ve de İngiliz hükümetinden bağımsızlık yolunda tam bir destek bekliyorlardı.¹⁵⁰

Bunun üzerine İngiltere konferansa katılmaktan vazgeçti. Buna sinirlenen Çar, George Canning'ın uzun zamandır Yunan ihtilalciler ile ilişki içinde olduğunu ileri sürdü. Bu düşünceleri gidermek için, Stratford Canning Petersburg'a

¹⁴⁸ Adolphus William Ward, **a.g.e.** , s.105.

¹⁴⁹ **Papers Relative to the Affairs of Greece**, No: 1, 23 Mart 1824.

¹⁵⁰ **Papers Relative to the Affairs of Greece**, No: 1, 23 Mart 1824.

gönderildi. Stratford Canning buradaki temasları sırasında, Kuzey Batı Amerika ‘da İngiliz ve Rus eyaletleri arasındaki sınırın kesinleştirilmesi için bir antlaşma yapılmasını sağlamaya çalışacaktı. Ayrıca Viyana’dan geçerken Prens Metternich ile görüşecekti. Bu nazik vazife Canning’e verilen değerin anlaşılması açısından önemlidir.¹⁵¹

İngiltere o dönemde George Canning’in izlediği siyaseti takip ediyordu. George Canning kendisini tutmayan liberallerin dahi desteğini kazanmıştı. Canning’in siyaseti İngiltere’nin Avrupa’dan ayrı kendi çıkarları doğrultusunda ve kendi başına buyruk hareket etmesi olarak özetlenebilir. George Canning o dönemde kurulan Avrupa komitelerine katılmıyordu. George Canning halk hareketlerini bastırma taraftarı da değildi. O’na göre, o dönem Avrupa’da kurulan Mukaddes İttifak özgürlük fikrinin tamamen karşısındaydı. Yunan meselesi ise, İngiltere’nin bağımsız politikalarını desteklemek için iyi bir fırsattı.¹⁵²

George Canning, Stratford Canning’e gönderdiği bir belgede şöyle der:¹⁵³

“ Dünya barışını korumak, İngiliz siyasetinin ana amacıdır. Bunun için her şeyden önce, yeni anlaşmazlıkların patlak vermesini önlemek mecburiyetindeyiz. Daha sonra, dostça bir müzakere havası hazırlayarak, mevcut anlaşmazlıkları ortadan kaldırmalıyız. Buna imkan bulunamazsa, anlaşmazlık asgariye indirilmeye çalışılmalıdır. İngiltere’nin menfaat ve şerefine zedelenmesinin bahis konusu olmadığı durumlarda tam bir tarafsızlık sağlanmalıdır.” İşte bu amaçlar doğrultusunda, mümkünse Yunan ihtilali ile ilgili arabuluculuk etmek, mevcut

¹⁵¹ Augustus Granville Stapleton, **George Canning**, Longman, 2009, s. 458–460

¹⁵² Augustus Granville Stapleton, **a.g.e.**, s. 460.

¹⁵³ F.O. 625, “From George Canning to Stratford Canning”, 9 Şubat 1825.

anlaşmazlığı gidermek üzere Stratford Canning çalışmalar yaptı. 1826 Ocak ayına gelindiğinde Stratford Canning İstanbul'da yeniden görevlendirildi.

2.5. Navarin Savaşı

Stratford Canning anılarında Navarin Savaşı'ndan ve Yunan meselesinden bahsederken şu ifadeyi kullanır: “...40 yıl sonra o günkü şartları gözümün önüne getiriyorum da, peşinde koştuğum o başarı boş bir hayalmiş.”¹⁵⁴

Stratford Canning, İstanbul'dan ayrıldığından beri on üç yıl geçmişti. Arada önemli değişiklikler olmuştu. Avrupa'nın müşterek düşmanı, Fransa ölmüştü, İngiltere, zamanının bu güçlü devletiyle artık mücadele etmek zorunda değildi. Artık şartlar değişmişti. İngiltere, sevgi gösterileriyle, konferanslarla, kongrelerle elini kolunu bağlamaya çalışan sözde iki dost devlet ile üstü kapalı bir savaş halindeydi. On üç yıl önce, Canning'in Osmanlı topraklarında mücadele ettiği Fransız temsilcilerinden artık eser yoktu. Onların yerini Prens Metternich ve temsilcisi Baron Ottenfels almıştı. Avusturya hükümeti *Mukaddes İttifak* adı altında Avrupa kıtasını dar görüşlü bir düşünce çemberine sokmaya çalışıyordu. Stratford Canning Fransa yerine yeni görevimde, Avusturya ile mücadeleye girişecekti. Avusturya bu dönemde kuvvet ve itibar yönünden eksiklere sahip olsa da başında bulunan devlet adamı Metternich'in başarısıyla açıklar kapatılıyordu.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Stanley Lane Poole, “ Letter From Lord Wellington ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, s. 95.

¹⁵⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 52.

Canning'ın asıl amacı Yunanistan'da ateşkesin sağlanması idi. Osmanlı hükümeti zor kullanma veya tehdide başvurmaktan uzak durmuştu. Diğer devletler ise Babiâli'ye karşı belirsiz bir tavır takınmıştı. Bu dönemde Metternich, Babiâli ve Yunanistan'ın bir anlaşma zemini bulmasını destekliyordu. Ancak asıl amacı, Ruslar'ın başına buyruk hareket etmesine engel olmaktı.¹⁵⁶ Hatta Yunanlılar'dan nefret ettiği dahi söyleniyordu. O dönemde çıkan bir diğer söylentiye göre ise, Metternich temsilcisine Babiâli'ye gizlice başvurarak, Avusturya'nın gizlice arabuluculuk yapmak istediğini bildirmesi için talimat vermişti.¹⁵⁷

Bu arada Castlereagh Yunanistan konusundaki düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmiyordu: *“Türkiye'nin durumu; kurumlarıyla, hedefleriyle, dış ilişkileriyle; hiçbir bakımdan İspanya, Portekiz ve İtalya'daki hareketlere benzemez. Türkler ile ilgili görüşler ne olursa olsun, en azından, bu ülkede ihtilal tehdidi yoktur. Yunan olayları ise Türkiye'nin itibarına kaçınılmaz bir şekilde leke sürmektedir.”*¹⁵⁸

Petersburg'dan döner dönmez Canning, Kaptan Hamilton aracılığıyla, Yunan geçici hükümetinin üyelerinin görüşlerini yakından incelemek üzere bir zemin hazırlattı; 9 Ocak tarihinde Hydra yakınlarında buluşuldu. 4 Nisan Petersburg protokolü hazırlanırken bu görüşme sırasında Yunan temsilcilerin ileri sürdükleri teklif üzerine yazdığı rapordan faydalanacaktı:¹⁵⁹ *“Ege denizine girmeden önce, Cerigo Adası açıklarında demirledik, geceyi orada geçirdik. Ertesi sabah*

¹⁵⁶ Ahmed Lütfi Efendi, **Tarih-i Lütfi**, C. IV, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1290, s.753.

¹⁵⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 52.

¹⁵⁸ Adolphus William Ward, **a.g.e.**, s.102.

¹⁵⁹ **Papers Relative to the Affairs of Greece**, No: 6, 4 Nisan 1826.

karanlığında yelken açtık, çok geçmeden yarımadaıyla Hydra Adası arasındaki berzaha girdik, yeniden demir attık. Öğleye doğru, o sırada Osmanlı İmparatorluğu ile harp halinde olan Yunan geçici hükümetinin yolladığı iki temsilci önceden kararlaştırdığımız saatte tekneye geldiler. Bu vatanseverlerin adları, Mavrokortados ile Zografos idi. İkisi de ihtilalcilerin arasında sözü geçen, yurtlarının durumunu gününde kovalayan, uyanık kimselerdi. Dost bir devlete karşı ayaklanmış oldukları için, onların özel bir durumu olduğunu söyleyebilirdim. O günlerde Yunanistan'ın hali içler acısıydı. Günden güne umutlar cılızlaşıyor, kaynaklar kuruyordu, Osmanlı'ya karşı nefret duyguları kabaradursun, Yunan davası bir çıkmaza doğru yol alıyordu. Bu denli olumsuzluklar karşısında, Yunan yurtseverlerin Babiâli ile bir anlaşma zemini bulmaya çalışmalarını olağan karşılamak gerekiyordu. Bu iş için de arabulucu olarak İngiltere'den yardım ummalarını da hoş karşılamalıydık. Hükümetime Yunanistan'ın durumu hakkında bilgi verirken, anlaşma zeminin hazır olduğunu, diğer taraftan Yunan liderlerinin barışçı bir tavır takınma eğiliminde olduklarını ve İngiltere'ye sonuna kadar güvendiklerini bildirmeyi bir namus borcu bildim. Görüştüğüm Yunan liderler Mora Yarımadası'na yarı bağımsızlık tanıma şartıyla öbür Osmanlı üslerinin olduğu gibi kalmasına itiraz etmeyecekleri yolunda bir teklif ileri sürdüler. Bu görüşme sonucunda iki önemli sonuç vardı: Biri Yunanlılar'ın İngilizler'in araya girmesini çok istedikleri, ikincisi ise, bağımsızlıktan o zaman için vazgeçip, yumuşak bir tavır takındıkları idi. Ancak Yunanlılar, Osmanlı ve Yunan halkının birbirinden tamamen ayrılmasını istiyordu. Sultan'ın otoritesini resmen kabul ediyorlar, hatta Osmanlı toprak sahiplerine zararlarını ödemeyi kabul ediyorlardı. Ayrıca mahalli idare konusunda da Osmanlı'ya söz hakkı tanımaya

*hazırdılar. Stratford Canning'in Yunan temsilcisi ile yaptığı bu görüşmenin hemen ardından, zamanın Rus Çarı, Alexander'ın ölüm haberi alındı.”*¹⁶⁰

*“Berzahtan tam çıkacağımız sırada, bir kasırga koptu. Yelkenler paralandı, canımızı da bu yüzden kurtarabildik. Yanımızda gelen Algekiras gemisi ise battı. Yunanlılar liderler de canlarını zar zor kurtarabildiler. İşte Yunanistan'ın kurtuluşu yolunda atılan bu ilk adım ardından böyle tatsız bir olayla karşılaştık. İpsera limanında ırk ve din ayrılığı yüzünde kopan savaşın ne kadar korkunç bir afet olduğunu gözlerimle gördüm. Limanın açıklarında demirlediğimizde, şafak yeni sökmüştü. Sokaklarda in cin top oynuyordu. Vakit erken, o yüzden öyledir dedik kendi kendimize. Amiralın yaveri alışveriş etmek üzere karaya çıktığı zaman, her şey açığa çıktı. Şehirde canlı adına kimse kalmamıştı. Bütün o evler, sokaklar, içi boşaltılmış bir deniz hayvanının kabuğunu andırıyordu. Daha sonra tüfeklerimizi aldık, dağlarda avlanmak üzere karaya çıktık. Kıyıya indiğimizde bir yığın insan kemiğiyle karşılaştık. Bunlar tutsak düşmemek için kendi canlarına kıyan Yunanlılar'dı. Anneler dehşet içinde, önce bebeklerini uçurumun derinliklerine bırakmışlardı. Bir de daha içeride, bu badireden canlarını kurtarmış iki Yunanlı'ya rastladık. Gözleri yuvalarından fırlamış, açlıktan, korkudan akıllarını kaçırmış canlı cenazelerdi bunlar. Gözlerimle gördükten sonra bunları, çilekeş Yunan halkına barış sağlamak uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaya karar verdim.”*¹⁶¹

Eylül 1825'te Yunan Geçici Hükümeti Canning'e başvurarak, İngiltere'nin himayesi altına girmek istediklerini bildirmiştir. Hydra görüşmesinde

¹⁶⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 53.

¹⁶¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 54.

ortaya atılan ve daha sonra Yunan Geçici Meclisi tarafından 1826'da sağlama bağlanan arabuluculuk görevi İngiltere'ye resmen mal edilmiştir. Aynı zamanda Ege Denizi'ni korsan yatağına çevirmiş olan anarşiye son verme umudu da bu arada doğmuştur. Osmanlı Devleti ise İngiltere'nin arabuluculuk girişimlerinde kendi çıkarları için bir şeyler koparma niyetinde olmadığını biliyordu. Diğer taraftan Çar Alexander'ın ölümü, Yunanistan'da barışın kurulması umutlarını arttırmıştır.¹⁶² 1825'te dört büyük ülkenin müdahalesi, 1826'da Canning'in çalışmaları, daha sonra 1827 yılında Rusya ve İngiltere'nin başvurduğu baskıcı siyaset ve aynı yılın Temmuz ayında imzalanan Londra Antlaşması'na ve Kasım'daki Navar yenilgisine karşı, Sultan Mahmut tutumunu değiştirmemişti. Sultan tam dize gelecekleri sırada İngiltere'nin isteğine uygun olarak Yunanlılar'ı başıboş bırakmak istemiyordu. Zaten Yunanistan konusu, Türk Hariciye Nazırına göre, “ *Özellikle de Sultan'ın hizmetkârları bakımından tartışılmaya değer bir konu değildi.* ” Babıâli'nin bu direnişi kırabilmek için iki Rus seferi yapılmıştır. Oysa II. Mahmut'a göre, Yunanlılar Sultan'ın uyuşuydu ve meşru devlete karşı ayaklandılarsa, dize getirilmeleri gerekmekteydi. Buna karşılık Avrupa Yunanlılar'ın bağımsızlığını kazanması gerektiğini düşünüyordu. Canning'e göre, Yunanistan Osmanlı boyunduruğundan tamamen kurtarılmalıydı.¹⁶³

İngiliz elçiliği ve Babıâli arasında her zamanki iltifat gösterileri işe yaramadı. Baş tercüman elçiliğe elinde kırkbeş tepsi çiçek, yemiş ve tatlı ile gelmiş, karşılığında da İngiliz elçiliğinden aldığı pırlanta bir emfiye kutusuyla dönmüştü. Canning Reis Efendi ile bir mülakat talebinde bulundu. Gecikmeler yaşansa da bu

¹⁶²Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 57.

¹⁶³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 58.

mülakat 15 Mart'ta gerçekleşti. Canning mülakat sırasında alttan alan tutumuyla Yunan konusunda bir anlaşma kapısı açmak için uğraştı. Ancak Stratford Canning'ın Petersburg elçiliği sırasında Osmanlı aleyhine çalışmalarının etkisi sürmekteydi ve Canning öncelikle bu durumu tamir için uğraştı. Stratford Canning'ın Rusya elçiliği sırasında George Canning, İngiltere'nin Petersburg'da diğer Avrupa devletleri ile işbirliği yapmadığını anlatmaya çalışırken, Stratford Canning İngiltere'nin dört Avrupa devletiyle anlaştığını ileri sürmüştü. Canning mülakat sırasında elinden geleni yapsa da, bu durumu tamir edemedi, Reis Efendi bu ve sonrasındaki görüşmelerde Canning'ın tekliflerine kulak asmadı ve içişlerine yabancılar tarafından müdahale teklifine, velev ima bile olsa, cevap vermekle Sultan'ın şeref ve itibarına, öbür yandan şer-i şerife aykırı hareket etmiş olacağını bildirdi. Reis Efendi, görüşme sırasında Canning'ın taleplerine hep “ *İmkânsız.* ” diyerek karşılık vermişti. Daha sonra Canning Sultan Mahmut'un huzuruna çıktığında ise, Yunanistan konusuna dokunulmadı. Oysa bu kabul töreninde gelenek dışı olduğu halde elçinin kılıcıyla içeri girmesine göz yumulmuştu.¹⁶⁴

Canning Ege Denizi'nin adeta bir korsan gölü haline gelmesi üzerinde durarak, İngilizler'in ticari menfaatini ilgilendiren bu konuda Babıâli'ye baskı yapmaya niyetlendi. Ege Denizi'ndeki korsan faaliyetler, İngiltere gibi denizcilik konusunda tecrübeli bir devleti bile canından bezdirmişti. Üstelik bu korsanların çoğu Yunanlıydı. Korsanlık meselesi açıldığında Reis Efendi şöyle cevap veriyordu: “*Hele yabancı müdahalesi olmaksızın Yunanistan'daki reayanın ayaklanmasını bastırırım, o zaman bakın Ege Denizi'nde tek bir korsan kalıyor mu?*”¹⁶⁵

¹⁶⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 55.

¹⁶⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 59.

Canning'e göre, İngiliz tehditi yanında, Babıâli'ye Rus tehlikesini de hatırlatmak gerekiyordu. Ancak o dönem Ruslar politikalarını değiştirmişlerdi. Çar Nikola Yunanlılar'ı korumuyordu, aksine Rus elçisini ülkeye geri çağırmıştı. Ruslar Yunan meselesinden hiç bahsetmiyor ve sadece Tuna eyaletleri ile Sırbistan üzerindeki isteklerini yineliyorlardı. Canning Ruslar konusunda Osmanlı'nın eski şüphelerini uyandırmanın ve Çar'ın barışçı açıklamalarının etkilerini silmenin mümkün olduğunu düşünüyordu. Bir süre sonra George Canning yeğeni Stratford Canning'i ileri görüşlü tutumundan dolayı kutlayacaktı: ¹⁶⁶ “*Davayı kazandınız. Rus Çar'ının yeni bir savaş serüvenine katılmayacağını düşünenleri yanılttınız. Çar savaşa atılınca bütün Avrupa'yı karşısında bulacağı kanısıyla hareket edeceğine inananlara boş umutlara kapılmamalarını ihtar ettiniz. Şimdi görülüyor ki savaş çıktı çıkacak; oysa hala kimsenin kılını bile kıpırdattığı yok. Son günlere kadar bütün meslektaşlarımız Çar'ın Yunan davasına ilişmeyeceğini düşünüyorlardı. Ama artık onlara da gerçeği anlatmanın zamanı geldi. Rusya'nın Mora meselesinde bizimle işbirliği edeceği ve Osmanlılar ve bizlerle Yunan meselesinde bir anlaşmaya varamadıkları takdirde Ruslar ile işbirliğine girmekten kaçınmayacağımızı açığa vurma yetkisi kazandınız.*” ¹⁶⁷

4 Nisan'da Wellington, Nesselrode, Lieven tarafından Petersburg'da imzalanan protokole göre, Rusya ile İngiltere, Yunanistan'da ateşkesin sağlanması için birlikte hareket etmeye karar verdiler. ¹⁶⁸

¹⁶⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 59.

¹⁶⁷ F.O. 625, “George Canning to Stratford Canning”, 24 Nisan 1826.

¹⁶⁸ **Papers Relative to the Affairs of Greece**, Protocol No: 1-A, 12 Nisan 1826.

Osmanlı ise 4 Mayıs'ta Rus ultimatomunda yer alan üç şartı kabul ettiğini bildirdi. Temsilcilerini Akkerman'a yolladı ve görüşmeler başladı. İngiltere'nin tek taraflı gayretleri boşa çıktı ve Osmanlı Yunan konusunda ayak diredi.¹⁶⁹

Osmanlı ile kendi meselelerini halletmek üzere müzakereye girişmiş olan Rusya'nın Yunan davasına ilgisizlik göstermek suretiyle parsa toplaması ihtimali de vardı. Buna karşılık Petersburg protokolü, imzalayan devletleri toplu bir cephe almaya zorunlu kılıyordu. Öbür yandan X. Charles, İngiliz Amirali'nin emrine bir Fransız filosu vermeye hazır olduğunu bildirmişti. Kısacası o anda güdülecek politika, bir oyalama politikası olmalıydı.¹⁷⁰

4 Nisan Protokolü, Yunan davasında yeni bir hareket hattı çizmişti. Artık tek taraflı arabuluculuk yerine iki ve hatta beş devlet tarafından toplu bir müdahale söz konusuydu. Ancak protokolün şartları daha belirli daha ameli bir biçime sokmadan önce, herhangi bir harekete geçmeye imkan yoktu.¹⁷¹

Canning'in anlaşma sayesinde eline geçirdiği yetkileri kullanabilmek için bir yıldan fazla zamanın geçmesi gerektiğini kimse tahmin edemedi. Yunan davasının yeniden canlanmasını geciktiren iki sebep vardı: Biri Sultan'ın ordu devrimleriyle uğraşması, diğeri ise, Akkerman'dan devam etmekte olan müzakerelerdi. Rusya ile Osmanlı arasındaki görüşmeler çıkmaza girdikçe, Canning nüfuzunu Rusya'nın lehine kullanmaktan çekinmedi. Canning, Rus temsilcilerin

¹⁶⁹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 60.

¹⁷⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 60.

¹⁷¹ Papers Relative to the Affairs of Greece, Protocol No: 1, C-E, 4 Nisan

Akkerman'da Bükreş Antlaşması'nda esasa bağlanan konular ile ilgili güçlükler çıkarmasını kötü karşıladı. Oysa İngiltere'den büyükelçilik ile gelen Canning'ın gelmesine müteakip Bükreş Antlaşması'na uyulmadığı takdirde İstanbul'dan gideceğini beyan etmişti. *“Devlet-i Aliyye ile Rusya devleti beyninde olan keyfiyât-ı hâliyenin taraf-ı âsafânelerine lüzûm ve tahrîri derkâr olduğundan şukka-i seniyyeleri hâki-pâ-yı hazret-i sadâret-penâhiye takdîm olunarak mukaddemce ya'ni Ramazân-ı şerîf'den beş on gün evvel İngiltere devleti tarafından büyükelçilikle Dersa'âdet'e vürûd iden Fanin vürûdını müte'âkiben mukâleme talebiyle akd olunan meclis-i mukâlemede mücâvebe vukû'bulduğu ve müte'âkiben Dersa'âdet'de mukîm Rusya maslahatgüzârı Mencaki'nin dahi kezalik talebine mebnî akd olunan meclis-i mukâlemede memleketinde olan yaşlı neferâtının kable'l-fesâd bulunduğu hey'ete i'âdesi ve meclisde olan harb vekîllerinin tahliyye-i sebîlleriyle is'âf-ı mes'ûlleri ve nâ-tamâm kalmış olan Bükreş Ahidnâmesi müzâkeresinin Rusyalı tarafından ta'yîn olunacak murahhaslar ile reisi hudûdda icrâ ve itmâmı zımında taraf-ı saltanat-ı seniyyeden murahhaslar ta'yîni Rusyalunun matlûbı olarak kırk iki gün zarfında bu mâddelerin üçüne dahi muvâfakat olur ise beyne'd-devleteyn müsâlemet-i sahîha hâsıl olup vâlâ-i adem-i muvâfakat takdîrinde kendüsi Dersa'âdet'den kalkup gideceğini beyân etmiştir.”*¹⁷²

Ancak sorun çözüme bağlandı, ana meselelerde anlaşmaya varıldı, geri kalan pürüzler harp tehlikesini, göze aldirtacak kadar önemli olmadığı için, Rus birliklerinin Osmanlı sınırlarına Eylül ayında yığılması Babîâli'yi yumuşattı. 7 Ekim

¹⁷² B.O.A. C..HR.. , Dosya No: 96, Gömlek No: 4790.

1826'da Akkerman Antlaşması imzalandı. Böylece Yunan harekâtı için hiçbir engel kalmamış oldu.¹⁷³

Rusya'nın İstanbul Hükümetine kesin uyarı verdiği sırada, İngiltere kendisinin Yunan sorununda açıkta bırakıldığı düşüncesine kapıldı. İngiliz kamuoyunun baskısı, Mehmet Ali Paşa'nın Mora ve Girit'e yerleşmesi ve nihayet Rusya'nın Akdeniz'de kurulacak bir Yunan Devleti sayesinde nüfuz kazanması ihtimali İngiltere'yi harekete geçirdi. Zaten bu sırada, Rusya'da Yunanlılar lehine, İngiltere ile anlaşmak istiyordu. İngiltere, kendi himayesinde de olacak, küçük bir Yunanistan'ın kurulmasına taraf olduğundan, Rusya'nın anlaşma önerisini kabul etti. Daha Akerman Sözleşmesi yapılmadan önce, İngiltere ile Rusya arasında 4 Nisan 1826'da Petersburg Protokolü imzalanmıştı. Buna göre; Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne vergi veren özerk bir devlet haline getirilecek ve Türkler Yunanistan'ı boşaltacaktı. İngiltere ile Rusya her türlü çıkar hesaplarından uzak olarak, bu öneriyi Osmanlı hükümetine kabul ettireceklerdi.¹⁷⁴

Bununla birlikte Petersburg Protokolü eskisi gibi boş bir protokol olmaktan öteye geçemiyordu. Canning'in eli kolu bağlıydı. 1827 yılına gelindiğinde Babıâli hem George hem de Stratford Canning'i Yunan sorununun yaratıcısı olarak görmekteydi. Büyükelçinin hükümetine başarısızlıkları bildiren yazılar göndermesi de hiçbir etki yapmaz olmuştu. İngiliz hükümeti Canning'in icraatından hoşnuttular, hatta Yunanistan üstündeki muhtırası ustaca bir diplomasi taktiği olarak hayranlık kazanmıştı. Osmanlı ancak zor kullanılarak yola getirilebilirdi, ancak kimse buna da

¹⁷³Papers Relative to the Affairs of Greece No: A-2; Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 61.

¹⁷⁴ Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 109.

yanaşmıyordu. İngiltere ve Rusya'nın bahis konusu protokolün şartlarını Osmanlı'ya kabul ettirmek için giriştikleri teşebbüsler, tek tek yapılan müracaatlardan bile daha az etkin olmaktaydı. Bu arada Prusya ve Avusturya entrikalarla müttefiklerinin gayretlerini boşa çıkarmaya çalışıyorlardı. Yunanistan'daki durum ise çok belirsizdi. Kilise, Batı Yunanistan'da sert tedbirler alıyordu ancak geri kalan liderler hareketsizlikte ısrarlıydı. Mehmet Ali Paşa ise son derece ihtiyatla hareket ediyordu. Batılı devletlerle arasını iyi tutarken, Osmanlı Sultanı ile arasını bozmaktan çekinmiyordu. Mehmet Ali Paşa'nın varlığı Yunan sorununun çözülmesini zorlaştırıyordu.¹⁷⁵

George Canning'in Başbakan olmasından sonra Lord Dudley Hariciye Nazırı oldu. 16 Eylül 1827 tarihinde, Stratford Canning, Lord Dudley'e şu mektubu yazdı: ¹⁷⁶ *“Yunanistan Antlaşması'nın sağlanması için olanca gücünüzü gösterin, bu mesut sonucu elde etmemiz için bize yardım edin. Yoksa benim yakamı bırakın. Yeter artık bu sefil hayattan bıktım. Daha fazlasına tahammülüm yok... Siz harbe yanaşmıyorsunuz. Şu halde Sultan'ın harp başlatmasını beklemekten başka çare yok. O da bu ara harbin adını ağzına bile almıyor.”*

Bu yazı 6 Temmuz tarihli Londra Antlaşması'ndan hemen sonra yazılmıştı. Bu antlaşmaya göre, İngiltere, Fransa ve Rusya Petersburg Protokolü'nün şartlarını yerini getirmek için müşterek hareket etmeyi kararlaştırdı. Canning'in anlaşma üzerinde yorumu şöyleydi: ¹⁷⁷ *“Anlaşma makul olmasına makul ama biraz geç. Sultan'ın bu antlaşmayla ne şekilde yola getirilebileceğini kavrayamıyorum.*

¹⁷⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 61.

¹⁷⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 61.

¹⁷⁷ Papers Relative to the Affairs of Greece, No: 7-B, 30 Kasım 1827.

Sultan anlaşma gönüllüsü olsaydı, ondan önceki protokole boyun eğdi. George Canning, Yunan bağımsızlığını tanımayı Ultima Ratio olarak görmekteydi. Şimdiye kadar İngiltere tarafından tam bir bağımsızlık sözü de edilmiş değildi. Harp ilan edilecek bile olsa, kara kuvvetleriyle desteklenmedikçe, bu kararın ne gibi bir ağırlığı olabilirdi.” Canning, elçilerin geri çağrılmasını ve Boğazların abluka edilmesini teklif etti. Ayrıca, Lord Dudley’e yolladığı bir yazıda, elleri bağlı tarafsızlık yerine Fransızların yumrukları sıkılı tarafsızlığına geçin tavsiyesinde bulundu. Canning’in salık verdiği bu tavır, Navar limanında gerçekleşecekti. ¹⁷⁸

“Müttefiklerce gönderilen üç filo Yunanistan’ın denizden istilasını önleyecekti. İstanbul’daki üç elçi de Babîâli nezdinde arabulucu olarak isteklerini ısrarla yenileyeceklerdi. Filolar ise tamamlayıcı talimatı elçilerden alacaklardı. Sir Edward Cordington, Mora’daki üssüne varır varmaz bana bir yazı yazarak, kendisinden ne yapması istendiğini bilmediği için tedirgin olduğunu belirtti, aydınlatıcı bilgi istedi. Şu cevabı yolladım: ‘ Düşündüm, taşındım, arkadaşlarım Ct. Gueilleminot ve M. de Ribeaupierre ile yazınızda dokunduğunuz meseleleri inceledik. Mesela bir çatışma halinde, mutabık kaldığımıza göre sizin tarafınızdan alınacak tedbirler asla düşmanca bir ruh hali içinde tasarlanmayıp harbe yol açıcı herhangi bir hareketten kaçınmamız gerekmekte ise de ablukayı kırıcı teşebbüslere karşı gerekirse ve elinizde başka çare kalmazsa top ateşine başvurabilirsiniz. ’ ” ¹⁷⁹

Canning İngiltere’ye gönderdiği resmi raporlarda; o dönemden şu şekilde bahseder: “*Sir Edward’ın temkinli bir insan olduğunu bilmeseydim top ateşi deyimini*

¹⁷⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 61

¹⁷⁹ Leo Gerald Byrne, a.g.e. s. 114–115.

kullanmaktan çekinirdim. Birlikte hazırlanmış talimat her üç Amiral'e de ulaştırıldı ve topluca alınan tedbirler sayesinde İbrahim Paşa'nın filolarımızca Patras açıklarında yolu kesilip Korent Körfezi'nden geri çekilmesi mümkün oldu. Böylece müttefiklerin gayesi, muhasamata sebep olunmaksızın gerçekleşti.”¹⁸⁰

Müttefik elçiler, Babıâli nezdinde Londra Antlaşması hükümlerini kabule zorlamak üzere baskıda bulunurlarken, Navar'da bambaşka olaylar cereyan etmekteydi: “ Bir Pazar akşam üzeri kararlaştırdığımız üzere Fransız elçiliğindeki toplantıya gideceğim sıra, pespaye bir kâğıt parçası tutuşturdular elime. Acele açtım, son derece ilgi çekici bir haberle karşılaştım. Bir firkateyn kumandanı olan Kaptan Cotton, Cerigo Adası açıklarında demirli durduğu sıra, şiddetli bir gürültü işittiğini ve bunun kesilmeksizin devam ettiğini bildiriyordu. Kaptan İzmir'e varmış ve oradan baba durumu bildirmişti. Genel bir hareketin başladığına ve her iki taraftan tekne kaybı olduğuna şüphe yoktu. Kâğıdı cebime tıktırıp toplantıya gittim. Filolardan gelen raporlar okundu. Olağan bazı kararlar alındı. Raporlar genel olarak tatminkârdı ve tam toplantı dağılacağı sırada ben, herkes için ilgi çekici olduğunu düşündüğüm haberi iletmek için birkaç dakika daha kalmalarını rica ettim. Cebimdeki pusulayı çıkarıp General Guilleminot'ya uzattım. Generalin kağıdı okumasıyla renginin atması bir oldu. ‘ Üç kafa bir şapkanın içinde ’ diyecek oldu. Dilimin ucuna geldi. ‘Üç ayak bir pabuçta’ diyecektim, vazgeçtim sonra. Fazla bir şey konuşmadan toplantı dağıldı.”¹⁸¹

¹⁸⁰ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.** s. 116.

¹⁸¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 61.

Fransa'yı da yanına alan, İngiltere ve Rusya harekete geçti. Bu üç devletin ortak donanması 20 Ekim 1827'de Navarin baskınında Osmanlı donanmasını yaktı.¹⁸²

*“Donanmadan raporlar birbiri ardı sıra gelmeye başladı. İlk defa Osmanlılar'ın 20 Ekim'de ateşe başladıklarını öğrendiğimiz zaman içimiz biraz rahatladı. Hiç değilse elçiler, limana düşmanca niyetlerle girmediklerini, gemilerinin selametini sağlamak üzere girişmek üzere oldukları bu hareketle hiçbir uluslar arası yasayı çiğnemediklerini, üzerlerine ateş açılmadan önce hiçbir düşmanca gösteride bulunmadıklarını ve eğer Osmanlı donanması ağır kayba uğramışsa, bundan ilk ateş-aç emrini veren Osmanlı kumandanının sorumlu olduğunu ileri sürebilirlerdi. Bununla beraber daha önce haber vermeden, izin almadan, böyle büyük bir deniz kuvvetini dost bir memleketin gene o memleket donanması tarafından korunan bir limanına sokmaya kalkışmak bir kere nezakete sığar bir hareket değildi, üstelik sonradan kopan savaştan da anlaşılabilirceği gibi açık bir tahrik unsuru teşkil etmekteydi. Bununla birlikte amirallerin kendilerini savunmak için ileri süreceği mahalli şartlar bir yana, donanmaya verilen talimatın bu tehlikeli, fakat tesirli kararı desteklediği söylenemezdi. Zira top ateşine başvurulması ancak bir takviye getirilmesi bahis konusu olduğu takdirde tavsiye edilmişti.”*¹⁸³

“Sultan gazaba gelmiş, olanlardan biz, elçileri sorumlu tutmaya kalkışmıştı. Şahsımıza karşı bir şey yapılmadıysa da oturduğumuz yerlerin etrafını devriyeler çevirdi. Başımıza neler geleceğini kestiremediğim için, içinde daha

¹⁸² Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789–1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 451, III. B. , Ankara, 1980, s.69; Rifat Uçarol, a.g.e. , s. 110.

¹⁸³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 62.

önceki ifadelerimizle çelişir hiçbir husus olmadığı halde sırf yanlış yorumlanabileceğinden korktuğum belgeleri yaktım. Allahtan Sultan, Mehmet Ali Paşa'dan önce Mısır paşalığı yapmış olan yaşlı ve tecrübeli bir devlet adamının tavsiyelerine kulak vererek daha mutedil bir hareket tarzı seçti. Ayrıca Müslüman halk o ara olan bitene karşı kayıtsız bir ruh hali içindeydi, hesapsız öç teşebbüslerine girişmeyecekleri belliydi. Aradan zaman geçiyor, hiçbir zecri tedbire başvurulmuyordu. Bunu görerek biz de Osmanlılar'ın hiç değilse, acizlerini anlayıp tekliflerimize kulak vereceklerini umut etmeye başladık. Ama kazın ayağı öyle değildi. Müzakereler büsbütün çıkmaza girdi. Elçilikler eskisinden de ağır bir hava içinde işlerini yürütmek için boşuna çabalamaktan kurtulamadılar. ”¹⁸⁴

Reis Efendi önce, anlaşma şartlarından vazgeçmek koşuluyla, belki de müttefiklerinden ayırmak amacıyla İngiltere'ye karşı yumuşak, adeta özür diler bir tavır aldı. Daha sonra ise, sert bir tavır takındı. Yunanlılar'ın mutlak olarak boyun eğmesi dışında hiçbir anlaşma zemini olamayacağını kesin dille söyledi. Nazırları Sultan Mahmut'u dinliyordu, elçi Canning'in mücadelesi boşunaydı. Yunanlılar'a nispeten daha yumuşak bir vali gönderilecekti. Şikâyetleri giderilmeye çalışılacaktı. Ancak öncelikle boyun eğmek ve Osmanlı boyunduruğuna girmeyi kabul etmek zorundaydılar. Ayrıca Avrupa devletlerinin de antlaşmadan vazgeçmesi gerekiyordu.¹⁸⁵

“Uzun görüşmelerden sonra şu sonuca vardık: Harbe girmeksizin antlaşma şartlarını kabul ettirebilmek için elimizde tek bir silah vardı. Babîâli ile

¹⁸⁴ Stanley Lane Poole, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.I. , s. 458.

¹⁸⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 62.

diplomatik faaliyetleri kesip, elçiyi de geri çağırmak. Büyük ihtimalle böyle bir harekete başvuracağımız tehdidi Babiâli'yi hizaya getirecekti ama ya bu tehdide kulak asmazlarsa? O zaman işte pılı pırtıyı toplayıp, memlekete dönmekten başka çare kalmayacaktı. Nitekim böyle oldu. Pasaport istemek zorunda kaldık. Babiâli ayak diretti, pasaportları vermeyeceğini kesin bir dille belirtti. Tek çare, Çanakkale Boğazı'nda yakalanma tehlikesini göze alıp kaçmaktı.”¹⁸⁶

“ 8 Aralık 1827'de önceden bu iş için ayarlanmış ufak bir ticaret gemisine bindim. Karım da yanımdaydı. Ataşeler, kâtipler, konsoloslar, tercümanlar, uşaklarımız hep birlikteydik. Denize açıldığımızda karanlık basmıştı. Kuzeyden sert bir rüzgar esiyordu; üstelik yağmur da vardı. Yolumuzun önüne çıkan olmamıştı. Yel de uygun esiyordu. Fransız elçisi bizden iki saat önce demir almıştı. Gene de ondan önce Boğaz'a girdik. Bir ara tekne karaya oturur gibi oldu. Derken kurtulduk. İç kaleleri gün ışımış olmasına rağmen kazasız belasız atlattık. Az sonra gümrük muayenesinin yapıldığı hisarın önüne vardık. Gümrük memurlarını tekneye almak zorundaydık; hani bizleri alıkoymak isteseler, bundan ala fırsat olamazdı. Sandalyeler hazırlandı, kahveler ocağa sürüldü. Gümrük memurları oyalana dursun, ben de bir sandala atladığım gibi hisarın kumandanını ziyarete gittim. Paşa beni alelade bir İngiliz seyyahıymışım gibi karşıladı. Oturduğumuz odanın pencereleri denize bakıyordu. Biraz hoşbeşten sonra, bizim teknenin hisar toplarının atımından dışarı çıktığını gördüğüm zaman, kimin nesi olduğumu, İstanbul'dan ne şartlar altında ayrıldığımı anlattım. Sözlerimi sakın sakın dinledi. Herhalde bizi koy vermesi emredilmişti kendisine. Çanakkale Boğazı'ndan çıkar çıkmaz, etrafta korsanların

¹⁸⁶ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 62.

*dolaştığı haber verildi. Tetikte olmamız ihtar edildi. İşin aslına bakılırsa teknede ne bir top, ne de en ufak bir ateşli silah vardı. Yelkene kuvvet, yol almaktan başka yapılacak bir şey yoktu. Bereket hiçbir belaya uğramaksızın İzmir Körfezi'ne vardık. Orada Kraliyet donanmasından bir firkateyn bizi bekliyordu.”*¹⁸⁷

Böylece İngiliz, Fransız, Rus temsilcileri resmen Osmanlı Devleti'nden ayrılmış oluyordu. Canning Korfu'ya vardığı zaman hareket tarzının Majeste tarafından resmen tasvip edildiğini öğrendi. Bütün aldığı tedbirler, İngiliz hükümetince uygun görülmüştü. Ancak bu sırada kuzeni George Canning'in vakitsiz ölüm haberini aldı. Böylece Yunanlılar candan bir müttefiklerini, Canning ise her zaman saygı ve hayranlık duyduğu bir yakınını kaybetmiş oldu.¹⁸⁸

2.6. Stratford Canning'in Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması İle İlgili Anıları

Canning hem İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği belgelerde hem de mektuplarında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bahsetmiştir:

“Yeniçeriler arasında bir pervasızlık sürüp gidiyordu. Harp meydanına yeniçeri sürmek bir sorun olmaya başlamıştı. Sultan'ın yeniçeri ocağına hiç güveni kalmamıştı. Yeniçeriler, Sultan Selim döneminde baltaladıkları ordu teşkilatının tazelenmesinden korkuyorlardı. Sultan Mahmut'un dik kafalı unsurları birer ikişer ortadan kaldırması da bu korkuyu arttırıyordu. Haliç'ten geçerken, su üstünde orada burada yelken bezlerinin yüzdüğü gözümden kaçmamıştı. Sağa sola sorduğumda,

¹⁸⁷ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 63.

¹⁸⁸ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 64.

bunların Yeniçeri ölümlerini sarmada kullanıldığı, cesetler çürüdükçe de bezlerin su yüzüne çıktığı cevabını aldım. Haziran 1826'da sinsi sinsi yürüdüğü söylenen hareket, açık ayaklanma halini aldı. Bir gece yarısı, bir gürültüyle uyandım; tercümanlardan birisi, Yeniçerilerin kazan kaldırdığını haber vermeye gelmişti. Hemen Divana bir tezkere yazıp yolladım, kendim de giyinmeye başladım. Az sonra canlarını, mallarını himaye için kendilerine muhafız yollanılmasını isteyen tüccarlardan haber üstüne haber gelmeye başladı. Ben de hemen Yeniçeri ağasına tüccarlar adına başvurdum. Ağa cevabında korkacak bir şey olmadığını fakat şimdilik yeniçeri yollanamayacağını, tehlike geçtikten sonra istediğim kadar muhafız göndereceğini bildirdi. Bahçeye çıkacağım tuttu sonra. Bir de ne göreyim? Osmanlı muhafız müfrezesinin kumandanı ayaklarımın dibinde, eteğime yapışmış yalvarıp durmuyor mu? O vakit anladım, isyan fiyasko vermişti. Üst üste gelen haberler de bunun doğru olduğunu gösterdi. Anlaşıldı ki hükümet otoritesini kabul ettirmiş, ayaklanmaları bastırmıştı. Bize de beklemek düştü. Erkenden sofraya oturduk. Benim yerim pencerenin önündeydi. İstanbul ayaklarımın altındaydı. Koltuğuma oturmamla, karşı yakada iki duman sütununun yükseldiğini görmem bir oldu. 'Bu da nesi?' diye sordum. Sultan'ın buyruğuyla Yeniçeri kışlalarının ateşe verildiğini söylediler. Yeniçeriler tabana kuvvet kaçıyormuş. Ama nereye? Oracıkta öldürülmekten kurtulanlar ergeç yakayı ele vereceklerdi.”¹⁸⁹

“ Sultan kazandığı zaferin parsasını toplamakta kararlıydı. Yeğeni Sultan Selim'in katlinden beri, Yeniçeriler yüzünden hep uykuları kaçıyordu. O olay sırasında geçirdiği ölüm tehlikesi ruhunda derin izler bırakmış olmalıydı. Peşine

¹⁸⁹ Stanley Lane Poole, “A Letter to his Wife”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C.I.**, s. 347.

düşen Yeniçerilerden ancak saray fırınlarından birine girerek kurtulduğu söyleniyordu. Şahsi kızgınlığı, kini, vaktiyle İmparatorluğun genişlemesinde bunca hizmeti dokunmuş, İstanbul kapılarını kırıp geçmiş, bu asker ocağını yeni bir düzene sokmak, disiplinli bir ordu kurmak, yeni bir devrim yapmak için giriştiği bu hamlede belki de aşırı bir toptancılıkla Yeniçeri'yi yerle bir ettirmişti. Yeniçerilerin de insan olduğunu düşünerek, ölümleri karşısında duyduğumuz üzüntü, merhamet duyguları ne kadar derin olursa olsun, yaşın yanında kurunun da yandığını istediğimiz kadar tekrar etsek de, bu olaya genel açıdan baktığımız zaman Yeniçeri ocağının sosyal bir kurum olarak yıkımı hak ettiğini itiraf etmek zorunda kalırız. Kurbanların yalvarıp yakarmaları hep boşunaydı. Kimi Sultan'ın top ateşi altında biçilmiş, kimi kılıçtan geçirilmiş bu insanlar, çoluk çocuk sahibi kimselerdi. Nasılsa o arbededen canını kurtarmış olanların çilesi de hafif olmadı. Şehrin dört bir yanına yayılmış arama bölükleri saklandıkları deliklerden cümle yeniçeriye çıkardı. Yeniçeri olmak, ölüm cezasına çarptırılmak için yeterli bir sebepti. Acele mahkeme kuruldu. Her yeniçeri kadının önünden geçip, kendini cellâdın kucağında buldu. Halk bu içler acısı olayı görmemek için sokağa çıkmaz oldu. Marmara Denizi ölümlerle beneklendi. Bu facia İstanbul ile çevresini de sardı. Yeniçeri birlikleri bulundurulan bütün vilayetlere haber salındı. Oralardaki ayaklanma teşebbüsleri, aynı amansızlıkla bastırıldı. Hemen her gün Babıâli'den muhafız müfrezede yer alan yeniçerileri teslim etmek için haberler geliyordu. Hiçbir şekilde ayaklanmaya karışmadıklarını bildiğim için sinirler yatışincaya kadar, bahane üstüne bahane uydurarak işi geciktirdim. Ancak canlarına kıyılmayacağına dair bir garanti aldıktan sonra muhafızlarımı teslim ettim. Gerçekten onlara ilişilmedi, sadece şehir dışına sürüldüler. Yıllar sonra müfreme kumandanı subay, bana bir sepet kuru üzümle, bir testi şarap getirerek

*şükran borcunu ödedi. Hemen söyleyeyim, bu olay, Osmanlılar'ın Hristiyanlar'a karşı iyi niyet beslediğini gösteren sürüyle örneğin ancak bir tanesidir. ”*¹⁹⁰

20 Haziran 1826 tarihinde günlüğüne şunları yazmıştır: “Sultan'ın vezirleri saraydaydı. Avluda gözlerinin önünde cellâtlar, icraatlarını sergiliyorlardı. O gün akşama doğru önceden de sözünü ettiğim zat, Reis Efendi'nin çadırının yanında dururken, trampet, boru sesleri işitilmiş, geriye döndüğünde çeşitli kılıklarda ama hepsi mavzerli sürgülü, Avrupa düzeninde yürüyen bir Türk birliği görmüş. Sayılarının iki bin kadar olduğunu tahmin ediyor. Erler kumandanlarından aldıkları buyruklara göre hareket ediyormuş. Önce pencerenin önünde duran Sultan, az sonra aşağıya inmiş, teftiş etmiş. Sultan, Mısır kılığındaymış. Tabanca kuşanmış, başında gene Mısır biçimi bir başlık varmış.

Canına kastedilenleri kurtaracak bir kuvvet yoktu. Baştan beri, Yeniçerileri korumaya yeltenenlere mim koyulmuş ve icaplarına bakılmıştı. Kelli fellî insanlar sokak ortasında yakalanıyor, yargılanmak üzere apar topar Serasker'in huzuruna çıkarılıyorlardı.

*Padişah'ın penceresinin önünde deniz cesetlerle doluydu... ”*¹⁹¹

“ Kan gövdeyi götürüyordu. İşlenen cinayetleri gören bir kişi karşı bir ihtilalin kopabileceğini söylerdi. Oysa halk, darbenin aniliği, ağırlığı altında ezilmişti. Sultan'a karşı çevrilen en ufak ayaklanma kökünden kazınıveriyordu.

¹⁹⁰ F.O. 627. , 7 Temmuz 1826.

¹⁹¹ Stanley Lane Poole, *The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, s. 418–419.

*Canning ortalığın yatıştığını, Sultan'ın eski güvenliğine kavuştuğunu gördüğü zaman epey şaşkınlığa düştü. Yeniçeriler temizlenmiş, başkent kana boğulmuştu. Gene de kimsenin sesinin çıkardığı yoktu.”*¹⁹²

2.7. Yunanistan'ın Bağımsızlığı

Bu dönemdeki İngiliz hükümeti Wellington'un başkanlığında oluşturulan bir koalisyondur ve çok güçsüzdür. Avrupa da durum ise oldukça sıkıntılıdır. Rusya, Yunan sorununu çözmek bahanesiyle, 14 Nisan 1828'de Osmanlı topraklarına saldırdı. Ruslar'ın, Kafkaslar'da ve Balkanlar'da ilerlemesi ve 20 Ağustos 1829'da Edirne'nin de düşmesi sonunda, İstanbul hükümeti barış istemek zorunda kaldı. İngiltere ve Avusturya, Rusya'nın başarılarından rahatsız olduğu için, Rusya'ya baskı yapmaya başladı, bunun üzerine, Rusya, Osmanlı Devleti'nin barış teklifini kabul etti ve 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 10. maddesine göre; Osmanlı Devleti; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Londra'da 6 Temmuz 1827'de ve buna dayalı olarak yine Londra'da 22 Mart 1829'da aralarında yaptıkları, Yunanistan devletinin kurulmasını ve bağımsızlığını öngören, anlaşma ve protokolü kabul edecekti.¹⁹³

İngiltere'nin kendi iç işlerindeki belirsiz durumu Rusya'ya karşı tavır takınmasını engelliyordu. Lord Dudley nezarete daha fazla çalışmayacağını biliyordu, bu yüzden de sorumluluk almıyordu. Canning, hem Yunanistan hem de

¹⁹² Stanley Lane Poole, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, s. 92.

¹⁹³ Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 113; Haluk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk – Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 87.

Osmanlı Devleti'nin menfaati için zecri tedbirlere başvurulması gerektiğini Wellington Dükü'ne anlattığında, Dük tarafından fena halde terslendi. Oysa Canning' e göre Fransız ordusuyla İngiliz donanması birlikte hareket ederek Babıâli'yi yola getirebilirdi. Böylece Ruslar da tek başlarına harbe devam edemezdi.¹⁹⁴

George Canning'ın ölümü hem İngiliz menfaatleri ve itibarı, hem de Yunanistan'ın geleceği bakımından büyük bir kayıp olmuştu. Hariciye Nezareti'nin eski sağlam görüşünden veya hızlı karar alışından eser kalmamıştı. Dolayısıyla Sultan'ı dize getirmek için alınan tedbirler tesirsiz ve yersiz olmaya başlamıştı. Canning'e göre, Rusya Osmanlı'ya savaş açtığında İngiltere Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığı derhal ilan etmeliydi ve 6 Temmuz Antlaşması'nı zor kullanarak tatbika geçmeliydi. Büyük ihtimalle Fransa da aynı yolu seçeceğine göre, Sultan boyun eğecek ve İngiliz, Fransız donanmalarının Karadeniz'e geçmeleri sayesinde Ruslar'ın ihtiraslarına gem vurulmuş olacaktı.¹⁹⁵

Bunların dışında Şark Meselesinde canlı bir politika takip edilmesini köstekleyen asıl engel, Wellington Dükü'ydü. Lord Dudley'den sonra Hariciye Nezareti'ne geçen Lord Aberdeen de Wellington Dükü'nün aşırı temkinli, hatta ürkek politikasını uygulamaya devam eden bir devlet adamıydı. Yeni hükümetin ilk icraatı Amiral Codrington'u geri çağırmasıydı. Bunun nedeni Amiralin Yunan

¹⁹⁴ Adolphus William Ward, a.g.e. , s, 112–118.

¹⁹⁵ Adolphus William Ward, a.g.e. , s, 120–126.

esirlerini taşıyan bir Mısır gemisini serbest bırakmasıydı. Bu durumu gören Osmanlı, İngiltere'nin bundan böyle zor kullanmaktan çekineceği düşüncesini edinmişti.¹⁹⁶

George Canning'in ölümünden sonra görülen politika değişikliği, Lord Aberdeen'in Stratford Canning'e gönderdiği 20 Aralık 1828 tarihli yazıda açıkça görülmektedir. *“6 Temmuz Anlaşması konusunda mutabık olmasa bile, şeref sözüyle bağlı bulunduğumuza inandığımız nispette, bu anlaşma hükümlerine uymaya hükümetçe çalışacağız.”*¹⁹⁷

Bu sözler Lord Aberdeen ile Canning'in takip ettiği politikalar arasındaki farkı açıkça göstermektedir. Canning Yunan davasına coşkun bir tavırla atılmış ve Temmuz Anlaşması'nı harfi harfine tatbik etmeye çalışmıştır. Lord Aberdeen ise kendisini mükellef gördüğü kadarıyla ve dar bir çerçevede anlaşma hükümlerine uymayı uygun görmüştür. Canning sorunu kökünden halletme derdindeyken, Aberdeen kendisini bu sıkıntıdan kurtarmaya çalışmıştır.¹⁹⁸ Yunanlılar'a yardım için Fransa harekete geçti. Canning Fransa ile hareket etmek istiyordu, Fransa'nın Mora Yarımadası'nda ordu bulundurması hiç yoktan iyiydi. Mareşal Moison 20 000 mevcutlu birliğin başında Yunanistan'a gönderildi.¹⁹⁹

Bu arada İngiliz, Fransız ve Rus elçileri buluşma, Yunanistan'ın durumunu görüşmek üzere talimat aldılar. Görüşülmesi gereken konular arasında Yunanlılar'ın Sultan'a ödeyeceği vergi, topraklarından olmuş Osmanlı çiftçilerine

¹⁹⁶ Adolphus William Ward, a.g.e. , s. 126–127.

¹⁹⁷ Papers Related to Affairs of Greece, No: 8-F, 20 Aralık 1828.

¹⁹⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 66.

¹⁹⁹ Leo Gerald Byrne, a.g.e. , s. 117–119.

verilecek tazminat, Yunan valisinin tayininde Osmanlı'nın ne kadar söz hakkı olacağı, gibi konular yer alıyordu. Dört ayrı teklif söz konusuydu. Bir teklife göre, Yunan sınırları Volo körfezinden geçecek, bir başka teklife göre ise, yeni Yunan Devleti Mora Yarımadası'nda kurulacaktı. Ayrıca Yunan Adaları'nın büyük kısmı da yeni kurulacak devletin sınırlarına dahil edilecekti. Ama üzerinde asıl durulan nokta, Babiâli'ye karşı ayaklanan Yunan halkının elden geldiğince yeni devletin sınırları içine alınmasıydı. Ancak elçilere verilen talimatlar çok belirsizdi ve kararsızlık söz konusuydu.²⁰⁰

8 Temmuz 1828'de Stratford Canning yola çıktı. Paris'ten Simplon yoluyla Korfu'ya gitti. Orada bir süre kaldı ve bilgi topladı. 5 Eylül tarihinde karısına yazdığı mektupta şöyle diyordu: “ *İbrahim Paşa ile tanıştım. Gözünün önüne kısa boylu, şişmanca bir adam getir! Hristiyanlar gibi ayaklarını sallandırarak oturuyor, açık mavi gözlü, açık alınlı, kırmızıya çalan sarılıkta sakalı çiçek bozuğu yüzünü çevreliyor. Boyunun kısalığına, semizliğine rağmen cevval, hareketli bir insan intibası uyandırıyor. Çabuk kızan, çabuk sevinen bir tip, öğrenmeye meraklı. Valilik ettiği yerden kapı dışarı edilmek üzere olduğu göz önüne alınırsa, nasıl böyle keyifli kalabiliyor diye şaşırır kalırdın. Karşılaştığımızda pür samimiyet elini sıktım. Biraz hoşbeşten sonra, Sir Richard ile kendisini yalnız bırakıp ayrıldım.*

Bu sırada gemimiz Hydra kayalıklarında dolaşıyor. Böyle bir yerde hala canlı kalabildiklerine göre, Yunanlılar'ın hürriyet sevgisi ne kadar güçlü şey Yarabbi! Kayalar ve evler, başka bir şey yok ortada. Ne bir damla su, ne ilaç için bir

²⁰⁰ Papers Related to Affairs of Greece, Protocol No: 10, 19 Temmuz 1828.

sap yeşil ot. O yırtıcı Ege Denizi bir yanda, kasıp kavuran Kuzey rüzgârı diğer yanda. Ya o cehennem güneşi! Sanki bunlar yetmiyormuş gibi Yunanlılar bir de Osmanlı ile cebelleşmek zorundalar. İşte bu düşünce beni kuraklıktan, çoraklıktan çok daha sarsıcı bir takım kaygılara sürüklüyor. Bir tarafta yılanın ağzından yeni kurtulmuş bir kurbağa gibi, orası burası zedelenmiş halde, soluğu kesik Yunanistan. Canını kurtarmış ama uzun süre yaşamaya hali kalmış mı orası belli değil. Bir tarafta Avrupa biçareyi kurtarmaya çalışırken, birbirine girmiş, kim bilir belki yıllarca eski kafa dinçliğini boşuna arayacak. Diğer tarafta ise berelenmiş ama daha ölmemiş yılan, kurbanını istemeye istemeye bırakmış, üstüne saldıranların biriyle uğraşıp vakit kazanmaya çalışıyor. Yeniden kendisine geldiği anda ise, ortalığa saldırmaya hazır... Üç elçiyle, Yunan temsilcisi tabloyu tamamlamak üzere sahnede boy gösteriyorlar. Dört alık... Yaralıyı tımar edecekler, sözde, ortalığı yatıştıracaklar! Senin zavallı Stratford'un bu ödevden hissesine düşeni yerine getirmek için canından bile vazgeçmeye razı. Oturmuş kamerasında bir hal çaresi bulmak için kafasını yorup duruyor. Tam bir ışığa yöneldiğini sandığı anda, bir de dışarı bakıyor ki, ufuk kapkara bir fırtına yaklaşmakta. Bu işe akli kendinden daha yatkın birini bulmak için dünyaları vermeye hazır. Ama nerede? Kimsenin bu meseleyi sonuna kadar yürütüp bir hal çaresine bağlamak için ya herru ya merru deyip didinmeye niyeti yok. Umutsuzluğa düşmemek için tutunacak tek bir dal var, o da dal sayılırsa tabii; mucizeye inanmak. Verilen talimatı yerine getirip bir an önce geriye dön, diyeceksin, ama o da neye yarayacak ki? Dert öyle derin ki, kendi paçamı kurtarmayı istemiyorum. Açlıktan iğne ipliğe dönmüş Mısırlılar'ın deniz

kıyısına yelken kürek koştuklarını, burnu havada reislerinde aşağılık duygusunu içkiyle bastırmaya çalıştığını görmek, bana nasip oldu, Tanrı'ya şükürler olsun!”²⁰¹

“Yeni Yunanistan’ın temellerini atma vazifesi, bilgi edinmek ve yardımını istemek zorunda olduğumuz kimsenin mizacı, durumu ve belki de görüşleri yüzünden büsbütün güçleşiyordu. Yunanistan’da bu sırada tüm kudret, yetki Başkan Kont Kapodistrias’ın elinde toplanmıştı. Doğuştan Korfulu, uyruğu Rus olan, siyasi alanda liberal görüşlü ancak, mizaçça keyfi hareket etmeye eğilimli, iyi niyet sahibi, gelgelim pek de güvenilir olmayan bu zat, yönettiği yurduyla, Yunanistan’a bağımsızlık sağlamak için görevlendirilmiş olanlar arasında bir engel gibi duruyordu. Bizim müdahalemize karşı duyduğu hoşnutsuzluk yüzünden bu işin zorunluluğu ve yararını görmez olmuştu. Teşebbüslerimizin başarısızlığa uğraması karşısında duyduğu sevinci saklamaya lüzum bile görmüyordu. Yetkimize güvenmediğini açığa vuruyor, sağlam, etraflı bir fikir edinmemiz için gerekli olan mahalli istatistikleri, elindeki imkânlarla rağmen vermemekte ayak diretiyordu. Kontu yola getirmek için kararlı bir tavır takınmamızdan başka bir çare kalmamıştı. İstekleri kesin bir dille yeniledik ve yeni Yunanistan’ın ancak bu istatistikler üzerine kurulabileceğini belirttik. Diğer taraftan barış havası gün geçtikçe yerleşiyordu ve çok geçmeden Fransız ordusunun büyük bir kısmını hiçbir tehlikeye yol açmadan geri yollayabileceğimiz üzerinde anlaştık. Geri kalan birlikleri, acil bir durumda yetecek sayıdaydı.”²⁰²

²⁰¹ S. Lane Poole, “Letter to his Wife”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning; Viscount Stratford de Redcliff**, C.I. , s. 465.

²⁰² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 66.

“Uykusuz geçen bir gecenin sabahında meslektaşlarımı ziyaret edip bir hayli zamandır tartıştığımız, hazırlıklara giriştiğimiz meseleler üzerinde resmi bir anlaşmaya varmak gereğini ortaya atmaya karar verdim. Bu niyetle yatağında doğruldum, üzerimde gecelik, düşünmeye başladım. Yunanistan’ın yatıştırılması konusunda karara varılması gereken ana meselelerde müşterek fikirlerimizi belirten maddelerden oluşan bir taslak hazırladım. Üzerinde anlaşmaya vardığımız meseleler hiç de çok değildi, hele de en önemlileri üzerinde taban tabana zıt yollara sapmıştık. En dikenli mesele, bağımsız Yunanistan’ın sınırlarıyla, hükümet şekli üstüneydi. Yunanlılar sayıca az ve yoksuldular. Şu halde bir kral ailesine bakmaları güç olacaktı. Gene de sözünü geçiren bir otoriteye, ihtiyaçlarını karşılamaya, zaafılarını örtmeye, ihtiraslarını dizginlemeye uygun, çalışma sayesinde gelişen bir topluluk haline gelmelerini sağlayacak elverişli hükümete muhtaçtılar. Bu şartlarda demokrat ve cumhuriyetçi idare sistemleri iç barışı sağlamaya, komşuların dostluğunu kazandırmaya ve Avrupa’nın güvenini üzerlerine çekmeye elverişli değildi. Onun için tabii meşruti kayıtlara tabii olmak şartıyla mutlaka bir hükümet tarzının uygun olacağı düşüncesine vardım. Meşruti gelişmelerin bir iyi niyet havası içinde yürütülebileceğini de kabul ettikten sonra, yurt içindeki kardeş kavgasını, düşmanlıkları yatıştırabilmek için kralın yabancı prensler arasından seçilmesi zorunluluğu üzerinde durdum.”²⁰³

“Sınırların kararlaştırılması işi, bahis konusu topraklardan vazgeçmesi gereken devletin alacağı tavra bağlıydı. Her devlet gibi Osmanlılar da elindeki toprakları kaybetmeye razı değildi. Üstelik Sultan toprak bütünlüğü neye mal olursa

²⁰³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s, 67.

olsun, muhafaza etmek bakımından dini bir mükellefiyet altındaydı. Hele toprak fedakârlığı isteyen topluluk Yunanlılar gibi isyan bayrağını kaldırmış, en büyük düşmanının himayesinde silaha sarılmış, azınlıklar olursa! Yunan dehasına olan hayranlığımızı, din bağının yarattığı sempatiyi tek ölçü olarak almak hata olacaktı. Downing Street'te de aynı düşüncenin hakim olduğunu kuvvetli tahmin ettiğim için hareketlerimizde ihtiyat ve ortalama ölçüyü elden bırakmamaya karar verdim. Yeni Yunanistan sınırları kuzeyde bir yandan Termopil, bir yandan da Aktium'u, güneyde ve doğuda Yunan halkının çoğunlukta olduğu adalar ile birlikte Mora Yarımadasını içine alırsa, Londra Konferansı sırasında Osmanlılar'ın fazla güçlük çıkarmadan razı edilebilmeleri ihtimali kuvvetleniyordu.”²⁰⁴

“Teklif ettiğim toplantı birkaç gün sonra yapıldı. Hazırladığım taslak, alınacak kararlar için bir temel olarak kabul edildi. Maddeleri aramızda paylaşıp, nihai bir şekil vermeye ve çalışmalarımızı birlikte yeniden düzenlemek üzere gecikmeden toplanmaya karar verdik. Bu hemen tamamlanacak bir iş değildi. Osmanlı ve Yunan halklarının birbirlerinden tamamen ayrılması konusunda da anlaşmaya varıldı. Yalnız toprak taksimatı meselesi çatallaştı. Fransız elçisi kuzey sınırı olarak Tesalya'yı Zeytun bölgesinden ayıran dağ silsilesinin tespit edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu görüşü, coğrafi açıdan savunuyordu, bu konudaki ameli ve nazari bilgisi ise oldukça fazlaydı. Bu bakımdan Fransız elçisinin görüşüne boyun eğmek zorunda kaldım. İşte toplantıları ahenkli ve verimli kılan bu uzlaştırıcı davranıştı.”²⁰⁵

²⁰⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 68.

²⁰⁵ Papers Related to Affairs of Greece, Protocol No: 9-D, 18 Temmuz 1828.

Yeni Yunanistan ile ilgili bir takım meseleler bu şekilde Poros Konferansı'nda çözümlendi. Buradaki anlaşmanın Londra yapılacak anlaşmada kabul edileceği umudu yaygındı. Ancak, Babiâli'nin rızasının alınması gerekiyordu. Reis Efendi ve Rumeli seraskeri çalışmalar yapmış, Osmanlı devlet adamları, Poros Konferansı temsilcileri ile Wellington Dükü arasında mektuplaşmalar olmuştu. Wellington Dükü ve Lord Aberdeen Rus Savaşı'nın izlerini silebilmek için elçilerin bir an önce İstanbul'a dönmesini istiyordu. Yunanistan konusunda, Rus Çarı'nın arabuluculuk yaparak herkesten önce harekete geçme ihtimali İngiliz hükümetini telaşlandırmaktaydı. Buna ancak elçilerin İstanbul'a dönüşü engel olabilirdi. Canning Babiâli ile müttefik hükümetlerin arasında yapılan yazışmaların sonuçlarını öğrenmek için Napoli'de bekliyordu. Sultan Londra Antlaşması çerçevesinde arabuluculuk edilmesini kabul ettiği ve ateşkes ilan ettiği takdirde, Fransız ve İngiliz elçileri İstanbul'a dönecekti.²⁰⁶

Ancak bu sırada, Canning ile hariciye nazırı arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden elçinin İstanbul'a dönüşü imkânsızlaştı. Lord Aberdeen üç temsilcinin Girit'in ablukasına devam edilmesi yolundaki kararları ve yeni Yunanistan için teklif edilen sınıra muhalefet etti. Konferansta sınırlar Volo Körfezi'nden Arta'ya kadar belirlenmişti, Rus ve Fransız temsilcilerince de onaylanmıştı. Fakat İngiliz hükümeti Mora ve Ege Adaları'nı sınır kabul etti. Kuzey Yunanistan için Poros'ta temsilciler tarafından belirlenen sınır tasvip edilmişti. Temmuzdan Kasıma dek gönderilen yazılarda hükümetten sınırın değiştirilmesi için talimat alındığına dair karara rastlanmamıştır. Londra Konferansı'nda bu konuda

²⁰⁶Papers Related to Affairs of Greece, Protocol No: 9-A, 2 Temmuz 1828; Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 67.

kesin yargılar verecek yetkide olunmadığı belirtilmiş, 16 Kasım tarihli protokole ilişkin İngiliz memorandumunda Poros'taki temsilcilerden rapor alınıncaya kadar bir karara varılamayacağı hususuna temas edilmişti. Buna rağmen Lord Aberdeen Yunanistan'ın Mora Yarımadası'ndan öteye genişletilmesini doğru bulmadığını daha sonraki yazılarında da belirtmiştir.²⁰⁷ 26 Temmuz tarihli yazıda Canning'e şöyle demektedir: *“Atina'dan vazgeçmek acı bir fedakârlık olacaktır, ama korkarım bundan kaçınmaya şimdilik imkan yok.”*²⁰⁸

İngiliz Hükümetinin Rus korkusu bu kararları almasına asıl sebebi. Kurulacak olan yeni Yunanistan tamamen Rus etkisine altına girmese bile, Yunanistan'ın İngiltere ile arası bozulabilirdi. Bu yüzden de İngiltere, Yunanistan'ın bir devlet olarak kurulmasından ziyade, Londra Antlaşması'nda alınan kararların üstün körü yerine getirilmesini istiyordu. İngiltere Yunanistan'ı yatıştırmak, Akdeniz'deki kargaşaya en kolay yolla çare bulmak ve Sultan'ın hoşnutluğunu kazanıp, kaybettikleri itibarı yeniden kazanmayı istiyordu.²⁰⁹ Lord Aberdeen Mora Yarımadası'nın ayrılmasını anlaşmanın doyurucu olmasa bile en elverişli yoldan tatbiki olarak görüyordu.²¹⁰

Bu şartlar altında Canning karar verme aşamasına geldi. İstanbul'a gitse bile, hükümetinin kararlarını tavsiyede şahsi fikrini beyan etmeyecekti, tarafsız bir tutumla müttefikleri ikna etmeye çalışacaktı. Fakat Lord Aberdeen'in bu teklife

²⁰⁷ Papers Related to Affairs of Greece, No:4-E, 9 Mayıs 1828.

²⁰⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 69

²⁰⁹ Nahide Şimşir, “ *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri* ”, **Türk Dünyası Araştırmaları** (122), Ekim 1999, s.50-52.

²¹⁰ Adolphus William Ward, a.g.e. , s, 128.

verdiği cevap, herhangi bir şüpheyi yer bırakmayacak kadar kesindi. Hariciye Nazırı mektubunda şöyle diyordu: “ İki elçi Poros’ta kararlaştırılan şartlar çerçevesinde Babîâli’ye bazı tekliflerde bulunmak ve Osmanlı Hükümeti tarafından yapılacak itirazları göz önüne alıp incelemekle görevlendirilmiştir. Yunanistan sınırları için üç devlet arasında tam bir anlaşmaya varılmış değildir. Buna karşılık İngiliz Hükümeti müzakereye temel teşkil etmek üzere ortaya atılan şartların elverişli olmadığını açık bir şekilde belirtmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte Poros’ta büyük yorgunluklar pahasına kurmaya çalıştığınız imkanları İstanbul’da yıkmaya uğraşmanızı istemek haksızlık olacaktır. Oysa şu anda İngiliz Hükümeti’nin sınır konusunda cereyan edecek müzakereler sırasında takınmamızı istemek zorunda kaldığı davranış, budur. Şu halde mektubunuzdan da anladığım kadarıyla, bu şartlar altında vazifeye devamımı arzu etmemektesiniz. Nezarete yolladığınız yazıyı şarta muallak bir istifa olarak kabul etmek zorundayım. Temenni ederdim ki, bütün bu mesele tarafınızdan bir hal çaresine bağlansın. Bununla birlikte, sizin bu şekilde hareketinize yol açan düşünceleri de kınadığım düşünülmesin. Meselenin bazı noktalarında görüşlerimiz farklı olmasına rağmen, gösterdiğiniz üstün kabiliyete ve gayretlere müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.”²¹¹

Stratford Canning bu mektuba şöyle cevap vermiştir: “Mektubun yarısına geldiğim zaman, fırlattım yere, ayağımın altında çiğnedim. Derken yerden aldım, gerisini de okudum. Beni bu sakat işten kurtardığı için Tanrı’ya şükürler ettim.”²¹²

²¹¹ Stanley Lane Poole, “ Letter From Aberdeen ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.I., s. 472.

²¹² Stanley Lane Poole, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.I. , s. 473.

Canning İstanbul'a öteden beri savunduğu siyaseti tatbik etmek için döndü, ama ancak üç yıl sonra Palmerston Hariciye Nazırı olduktan sonra bunu gerçekleştirebildi. Bu arada Yunan davasına müdahale etmedi. İngiltere'ye döndüğünde Hamam Haçı Nişanı ile onurlandırıldı. Sonrasında ise hep istediği gibi, Avam Kamarası üyeleri arasında yerini aldı.²¹³

Bu arada Rusya 1829 Eylül'ünde, Poros tekliflerinin olduğu gibi uygulanmasını istedi ve Osmanlı'yı dize getirdi. Dolayısıyla Yunan davasında öne geçmeyi başardı. Fransız ve İngiliz elçileri ise kaybettikleri itibarlarını yeniden kazanabilmek için, Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmeyi ve Prens Leopold'u Yunan tahtına çıkarmayı teklif ettiler. Ancak bu arada sınır konusunda anlaşmazlık devam ediyordu. Bu olaylar üzerine Lord Palmerston 1831 sonbaharında Canning'i İstanbul'a göndererek, yeni Yunan Devleti'nin sınırlarının genişletilmesi için çalışmasını istedi. Canning bu arada İngiltere siyasetinde tanınmaya başlamıştı, kendi ülkesinde yaşamaya devam edebilirdi, ama bu vazifeyi gene de kabul etti.²¹⁴

İngilizler; Yunanlılar ve Türkler arasında tarafsızlıklarını sürdürseler de, Yunanlılar'ı her zaman kavgacı olarak tanıyorlardı.²¹⁵ Canning 11 Aralık tarihinde karısına yazdığı mektupta şöyle der: “*Yunan kıyılarına yaklaştığım şu sırada kendimi Yunan milletinin lehinde görmemek beni hayli üzüyor. Nifak, parti kavgaları, Siyasi dalavereler artık çığrından çıkmış vaziyette... Tevekkeli İncil’de ‘Yunanlılar sapıktır...’denmemiş. Kimi zaman Yunanlılar’ın lanetlenmiş bir millet olduğuna inanırım geliyor. Osmanlı’ya karşı kahramanca direnmeleri, kılı kılına kurtuluşları,*

²¹³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 70.

²¹⁴ Leo Gerald Byrne, a.g.e, s. 132–133.

²¹⁵ Adolphus William Ward, a.g.e. , s. 106.

büyük bir talih eseri olarak bağımsızlıklarına kavuşmalarına rağmen, bir millet haline gelmek ve bir devlet kurmak için gerekli özelliklerden yoksun olduklarına inanmamak elde değil. Üstelik zaaflarını görüp faydalanmak fırsatını kaçırmayan bir sürü de düşmanları var. Bu durumda benim elimden ne gelebilir ki? Heyhat! Bu sualin cevabını vermekten aciz kalıyorum. Tanrı'nın bu en zayıf araçla en büyük hayrı gerçekleştirmesini dilemekten başka çare kalmıyor.”²¹⁶

Canning Yunanistan'da, milliyetçiler tarafından, adeta vatanlarının kurtarıcısı olarak, büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu dönemde, Yunan milliyetçileri; Movrakordatos, Trikupis ve Zografos'tan aldığı mektuplar da bu durumu kanıtlar niteliktedir. “ *Dehşetinin izlerinin yıllar sonra da görülebileceği Kurtuluş Harbi sona erdi. Türkler ve Yunanlılar barıştılar ama bu sefer de Yunanlı, Yunanlı ile harbe girdi. Sarıklı saldırgandan kurtarılmış Mora Yarımadası, şimdi de bir iç savaşa sahne oluyor. İki düşman taraf var. Biri tüm gücünü dağlardaki çetelerden edinen Colettes tarafından idare edilen yerli ahali. Diğer grubun hükümet anlayışı daha derli toplu olmakla birlikte, bu grup, reislerinin astığı astık, kestiği kestik gidişine ayak uyduramıyor. Colettes Ali Paşa'nın sarayında hizmet görmüş. Nasıl bir ahlak terbiyesi gördüğünü oradan anlayın! Fransızlar'la arası çok iyi. Zekâca, cesaretçe üstünlüğü sayesinde elde ettiği ün, Fransızlar nezdinde tutulmasını kolaylaştırmış. Yunanistan'ın şimdiki devlet reisi, bir süre önce bir suikasta kurban giden Kont John'un kardeşi Kont Agostino Kapodistras; pek kabiliyetli birisi değil, Ruslar'a meyletmesi de memleketinde itibarını hiçe indirmişti. Düşman kuvvetler arasında bir çatışma kopmasına engel olmak üzere Britanya tarafından hükümet*

²¹⁶Stanley Lane Poole, “A Letter to His Wife”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C.I.**, s. 476.

nezdinde yapılan teşebbüsler sonuçsuz kaldı. Her iki taraf da kendince haklı gördüğü tazminat dileklerinde diretmeye devam ediyordu. Argos yakınlarında çarpışmalar oldu, kan döküldü, ama kesin bir sonuç yoktu. Bir gün Argos yolunda gezinirken, bacaklarından aşağıya kanlar sızan bir atlıyla karşılaştım. ‘Sana ne oldu kardeşim?’ diye sordum. ‘Harp başladı efendim.’ Dedi. Gerçekten de dediği gibi harp başlamıştı. Her türlü gelişmeyi baltalayıcı, olumlu bir havanın oluşmasını engelleyen bir harp. Ne yapabilirdim ki? Hükümet daracak çevresinin dışında kimseyi dinlemeye niyetli değildi. Sonunda Londra Konferansı’na başvurmaya karar verdim. Bir muhtıra hazırladım. Hükümet reisinin ilgisini çekmek üzere boşuna uğraştıktan sonra, Lord Palmerston’a yolladım. İstanbul’a doğru yola koyuldum. ”²¹⁷

Canning 28 Ocak 1832’de üçüncü defa İstanbul’a ulaştı. Osmanlı başkentinde Hıristiyanlar’a karşı daha yumuşak davranıldığı, Hünkar’ın huzurunu alındığında eski horgören tavırlarından eser kalmadığını gördü. Muhafızlar ilk kez elçi yanlarından geçerken esas vaziyeti almışlardı. Sultan eskisi gibi belli söylevler ile yetineceğine Elçiyle dostça bir görüşme yaptı. Hatta elçilik erkanı Sultan’ın iltifatına mazhar oldu. Bunlar daha önce görülmüş durumlar değildi. Bu durumdan son derece memnun kalan büyükelçi Canning, Büyük Britanya’ya karşı beslenen dostluk duygularının sarayda ve hükümet çevrelerinde yeniden gelişmeye başladığını düşünmüştü.²¹⁸

Bunlara rağmen Canning Yunanistan’ın topraklarını genişletmeye Osmanlı’yı ikna etmek için ne yapması gerektiğini bir türlü kestiremiyordu. Elle

²¹⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.70.

²¹⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.73.

tutulur bir sebep olmadan toprak feda etmemek dini bir prensipti. Üstelik Sancak-ı Şerif altında eldeki toprakları para karşılığında elden çıkarmak günahların en büyüğü idi. Zaten ödenmesi düşünülen para miktarı da fazla değildi. Tek çare, Sultan'ı korkutacak bir olayın patlak vermesini beklemektir. İşte tam bu aralar, Mısır Valisi Mehmet Ali'nin günden güne artan otoritesi Sultan Mahmut'u şüphelendirmeye başlamıştı. Canning Sultan'ı etkilemek için bu durumu kullanmaya karar verdi. Sultan'ı uyarması için sonradan Samos Valisi olan Vogorides adlı sıkı ağızlı bir Yunanlı'yı kullandı. Elçiliğin doktoru ise, tercümanlara iş düşmeden bir tür aracı olarak hizmet gördü. Canning'in, bahsi geçen, Doktor Mac Guffog'a yazdığı 30 Mart tarihli mektup, Canning'in sonraki icraatlarında büyük rol oynayacak olan devrimlerden ilk kez söz etmesi açısından dikkat çekicidir: ²¹⁹ “Sizden ricam diinkü konuşmanın dostumuzda ne gibi bir intiba yarattığını öğrenmeniz! Ayrıca raporları ulaştırma bakımından ne gibi çarelere başvurulabileceğini de öğreniverin! Bu gecikmeler zararlı oluyor. Babiâli ile kolay temasa geçmek için arayışta içerisinde olma nedenim, gerek kendi itibarımı güçlendirmek, gerekse Hristiyan uyrukluların düzeltme bakımından önemli olduğunu sandığım ve şimdiye kadar Sultan'ın yapmış olduğu değişimleri tamamlayıcı nitelikte gördüğüm yenilikler hususunda Sultan'ı aydınlatmak içindir. Babiâli'nin kısa bir zamanda Avrupa nimetlerinin faydalarından yararlanmasını sağlamak ve memleketin olanca gücünü bağımsızlığı korumak için seferber edebilmesi, Avrupa konseyinde hak ettiği yeri alabilmesi için gerekli devrimlere geçmesine ve askeri ve mali sistemlerini şahıs ve mülkiyet bütünlüğü temeli üstüne yeniden düzenleyebilmesine yardım emelindeyim. Sultan geri kalan gücünü Mısır'da iç harp çıkmazı için harcayacağı, en sadık dostlarının

²¹⁹ Stanley Lane Poole, Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, s. 73.

tavsiyesine sırt çevirerek, en büyük desteklerini gücendireceği ve yenilik tedbirlerini yabancı memleketlerde güven ve sevgi duyguları yaratacak çapta ele almayıp yarım ve eksik tutacağı yerde, tam bir disiplin içinde harekete geçtiği takdirde durumun birden bire nasıl değişeceğini izah etmeni dilerim. Aksi halde Yeniçerileri ihya etmek, eski zamanların sarıklarını, cübbelerini yeniden ortaya çıkarmak, Yunanistan'ın yeniden boyunduruk altına girmesini istemek belki de daha hayırlı olacaktır. Mesele dar kafalılıkla disiplin şıklarından birini seçmektir. Bunun ortası yoktur.”

Canning yazdığı mektupta durumu şöyle ifade eder: *“Sultan geriden, nazırları da cepheden olmak üzere epey mücadele ettik. Hiç değilse görünüşte, taviz vermemiz zorunlu hale geldi. Bunun üzerine Yunanistan'ın yeni sınırlarının doğuda ve batıda Volo ve Arta Körfezleri ile sonlanması hususundan taviz vermemek şartıyla, bir miktar kısıtlamaya razı oldum. Bu anlaşma zemini haddi zatında önemli olmayan bir fedakarlığı gerektiriyor, buna karşılık iki devlet topraklarının daha belirli bir biçimde ayrılması avantajını sağlıyordu.”* ²²⁰

“Sultan ile bir anlaşmaya varır varmaz, meslektaşlarımı ikna ettikten ve onların tasvibini aldıktan sonra işi resmi bir anlaşma şekline sokmak için çalışmaya koyuldum. Bu harekâtı hızlandırmak için bir sahne hilesine başvurdum. Müşterek toplantılarımızdan birinde saraydan bir haberci gelerek Sultan'ın bir an bir anlaşmaya varılmasını son derece arzuladığını bildirdi. Tabii bu denli bir ihsanın, müttefik temsilcileri nezdinde el kol bağlayıcı bir özelliği olmamakla birlikte,

²²⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 74.

Sultan'ın demeci geri kalan pürüzlerin halli yolundaki iyi niyetli gayretleri kesifletirdi. Böylece neticeye ulaştık. Birçok anlaşma hükmü resmi dile döküldü. Belgenin imzalanması için bir toplantı tarihi kararlaştırıldı.

İş bu safhaya vardktan sonra, işlerin bundan böyle yolunda gideceğinden en ufak bir şüphem yoktu. Toplantı için kararlaştırılan yer Rumeli sahillerinde Tarabya ile Yeniköy arasındaki Hünkar Köşkü'ydü. Bir sabah saat onda çalışmaya başladık, ertesi sabah saat üçte ancak dağıldık. Yemek için bir ara verdik. Geri kalan on altı saat ise, sitemler, bahaneler ile geçti. Osmanlı temsilcisi Süleyman Necip Bey hatlarımıza hafif bir ateş açarak işe girişti. Nezaket gösterisi olarak bazı tali meselelerde kendisine tavizler verdik. Bundan cesaretlenerek çok daha ciddi tavizler koparmaya çalıştı. Verdiğimiz red cevabı kendisini büsbütün asabileştirdi. Münakaşa için değil, anlaşmayı imzalamak için toplandığımızı hatırlattık. Böyle bir anlaşmayı imzalamaktansa, sağ elini kesip atmaya hazır olduğunu söyledi. Sultan'ın gazaba geleceğini ileri sürerek, korkutma yoluna sapmaktan başka çare kalmadı. Bu tehdit bile O'nu hemen yatıştıramadı. Sonunda yorgunluk, bıkkınlık imdadımıza yetişti. On altı saatlik münakaşadan sonra o Allah'ın belası antlaşmaya imzasını bastı. ”²²¹

Stratford Canning'in İstanbul'dan ayrılma vakti gelmişti. Abdülmecid dönemine kadar Osmanlı Devleti'ne dönmeyecek Canning, Sultan II. Mahmud'u da son kez görmüş olacaktı: “ Kabul töreni beklediğim şekilde geçti. Tören Beylerbeyi sarayında yapıldı. Halife gayet nazik davrandı. İlk defa beni ayakta karşıladı.

²²¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.75.

*Huzurda nazırlarından kimse yoktu. Görüşmemizin sonunda beni, Nişan-ı Osmani ile onurlandırdı. Kendisini bir daha görmedim. Denilebilir ki Sultan Mahmut'un her zaman bir ressama poz verir gibi bir hali vardı.”*²²²

31 Ekim 1920 tarihli Times gazetesinin Stratford Canning'in diplomasiye katkılarına ilişkin haberinde şu ifade kullanılmıştır: “*Canning hem Yunanistan hem Türkiye'yi 40 yılı aşkın bir süre boyunca beraber idare etmeyi başarmıştır.*”²²³ Canning'in İstanbul'dan ayrılmasının akabinde Yunanlılar ile yaptığı görüşmeleri aktardığı anıları bu haberi doğrular niteliktedir: “*İstanbul'u gene arkada bırakıp denizlere açıldık. Yolumuzun üzerindeki Naupliya vardı. Körfezin açıklarından geçecektik, durmaya niyetim yoktu. Başlarında Kolokotrones, beni görmeye bir heyet yollamışlardı. Her zamanki hoşbeşten, haberleşmeden sonra, bana, Yunanistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra nasıl bir siyaset izlemesi gerektiğini sordular. Cevap olarak bunca emek pahasına hürriyete kavuştuktan sonra, nasıl hareket etmeleri gerektiğini bir yabancidan öğrenmeye kalkmaları karşısında duyduğum hayreti dile getirdim. Bu cevabımla yetinmediler. Baktım ki bir şeyler söylemeden olmayacak, ‘ Fikrime bu kadar değer veriyorsunuz madem ’ dedim, ‘ Birkaç cümle içinde düşündüklerimi anlatayım. İlk işiniz harbin yıkımını onarmak, tarlaları sürmek, denize yeni gemiler indirmek ve her şeyden önce nüfusça çoğalmak olmalıdır. Maddi refah, ahlakça ve siyaset yolunda ilerlemenin başlıca şartıdır. İdari ve sosyal gelişmeler daha sonra gelir. Bugün için muhtaç olduğunuz şey zorlu bir idaredir.’ Gülümsediler ve bana teşekkür ettiler, ama bu samimi öğütlerime uyduklarını pek sanmıyorum. Yunanlılar davayı benim gözümle görmüyorlardı.*

²²² Stanley Lane Poole, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.I. , s. 513.

²²³ **The Times**, 30 Ekim 1920.

Büyük Yunanistan tutkusu büyük bir hayaldi. Osmanlı İmparatorluğu bugün için Yunanlılar'a yem olacak derecede güçsüzleştiğine göre, kuracakları endüstri için karlı bir pazar, verimli bir alan olarak Osmanlı'dan yararlanmaya bakmalılar. Haydi, böyle bir hayale kapıldılar diyelim, hiç değilse bu hayali gerçekleştirmek için gerekli araçları elde etmeye çalışmalılar değil mi? Güçlerinin ötesinde emeller, yersiz hak iddiaları, patavatsız hareketler, başarısızlıkla ve utançla sonuçlanmaya mahkûmdur. Her şeyden önce onlardan bakım, emek bekleyen topraklara kök salmalılar. Gerek içte, gerek dışta kuvvet toplamalı! Sürdürmeleri gereken gerçek politika, Avrupa'nın güvenini, komşuların dostluğunu kazanmak, içte de gelişme olanaklarını hazırlamak ve koruyabilmek için sağlam bir yasa anlayışının yerleşmesine çalışmak olmalıdır. ”²²⁴

Canning, İngiltere'ye döner dönmez Yunanistan konusundaki başarısından dolayı resmi bir yazı ile onurlandırıldı: *“Ekselanslarınızın Babiali nezdinde Elçilik vazifesinin sona ermesi üzerine, Hükümdardan aldığım emre uyarak, İstanbul'daki resmi ikametiniz ve bilhassa Yunanistan sınırlarının ıslahı için Fransız ve Rus temsilcileri ile yaptığınız müzakerelerdeki tutumunuzun, Majestelerinin tasvibine mazhar olduğunu resmen size bildirmek isterim. Majestelerinin de işaret buyurduğu gibi, sözü geçen önemli müzakerelerin başarıya ulaşmasında gösterdiğiniz üstün kabiliyet, tüketici uzunluktaki müzakerelerin yürütülüşü sırasında üç devletin arasındaki ahengin muhafazasında ve haddi zatında kendisi için istifade bahş olmakla birlikte şahsi hisler ve ilk intiba bakımından Sultan*

²²⁴ Stanley Lane Poole, *The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, C.I., s. 382.

Hazretlerine sempatik görünmeyen bir hal suretine kabule kendisini ikna etmede uzlaştırıcı davranışınız, büyük bir amil olmuştur.” ²²⁵

Canning anılarında mutluluğu ve aynı zamanda yaşadığı şaşkınlığı şöyle aktarır: “Yurda dönmenin verdiği sevinç, Palmerston’dan gördüğüm iyi kabul sayesinde iki kat oldu. Elini omzuma koydu. ‘Aslansın Canning’ dedi. Gurur duymadım desem yalan olur. Yalnız işin tuhafı aradan iki, üç hafta geçinceye kadar, kendisinden bir sokak aşağıda oturmama rağmen, beni çağırıp da Yunanistan’ın son durumu hakkında ve sağlam bir idarenin kurulabilmesi için gerekli tedbirler üzerinde zahmet edip fikrimi sorma zahmetine katlanmadı. Yunan tahtı için o Bavyeralı genci seçmiş olması da, sanırım, isabetli bir karar değildi. Ayrıca direktifi üzerine kurulan naiplik heyeti ve kuruluş tarzı da tatmin olmaktan uzaktı. Daha sonraki yıllarda Yunanistan’ın başına onca çorap ören Prens Otto’nun nasıl bir insan olduğunu kendisine hocalık etmiş olan Cizvitler’in yazılarından kolayca öğrenebilirlerdi. Bundan başka aynı haklara sahip üç naip tayininin de akıllıca bir hareket olmadığını kestirmek için üstün bir önseziye gerek yoktu. Yunanlılar zaten üçe bölünmüşlerdi. Naipler arasına nifak tohumları sererek hükümeti felce uğratacakları meydandaydı. Hele naiplardan birinin şeklen reis, primus inter pares seçilmesi, ihtirasları kışkırtarak aslında eşit haklara sahip olan naipler arasında yersiz bir rekabete yol açacaktı. Nitekim böyle oldu. Kısacası Yunanistan konusunda alınan tedbirler baştan aşağı yanlıştı. Osmanlı ile münasebetimize gelince, bu nazik devrede onlara kötü kayıtsız davranmakla çok kötü ettik. Bu yüzden Sultan, İngiltere’den yardım istemenin boş olduğunu görerek Ruslar’a kucak açtı ve

²²⁵ Stanley Lane Poole, *The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, C.I. , s. 388.

*Boğazlar'a hatta başkentin bir top atımı yakınına ulaşmış olan Çar ordularının yardımını kabul etmek zorunda kaldı. O ara kaybettiğimiz imkanları, büyük fedakarlıklar pahasına, harbe sürüklenme tehlikesini bile sineye çekerek zorlukla elde edebildik. ”*²²⁶

2.8. Mehmet Ali Paşa Bunalımı

Kahire garnizon komutanlığı yapan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1805'te Mısır valisi olmuştu. Osmanlılar'ın Mısır'da bir valisinin olmasına rağmen Mısır'ın gerçek yönetimi Kölemen (Mamluk) beylerinin elinde bulunuyordu. Mehmet Ali Paşa, 1807'de Kölemenleri egemenliğine alıp, 1811'de Mısır'a tamamen egemen oldu. Mehmet Ali Paşa, Arabistan'da egemenlik kurmaya çalışan Vahabi tehlikesini ortadan kaldırıp, 1813'te Arabistan yönetimini ele aldı.²²⁷

Doğu Akdeniz'de büyük bir devlet kurmak amacıyla, Fransız teknik adamlarından faydalanarak, kuvvetli bir kara ordusu ve donanma meydana getiren Mehmet Ali Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna ve Arnavutluk'taki ayaklanmalar ile uğraşmasından faydalanıp, Suriye'yi ele geçirmek için harekete geçti. Kasım 1831'de Suriye'ye giren Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa, Akka'yı alıp, Kuzey Suriye'ye doğru ilerlemeye başladı. Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini önce Humus, sonra da Beylan'da yenilgiye uğratıp, Çukurova'yı ele geçirdi. Bunun üzerine yeni bir Osmanlı ordusu hazırlayıp, Sadrazam Reşit Paşa

²²⁶ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 76.

²²⁷ Coşkun Üçok, *a.g.e.*, s. 79.

komutasındaki Mısır ordusunun üzerine gönderdiyse de, İbrahim Paşa bu orduyu da 21 Aralık 1832’de Konya yakınlarında yenerek sadrazamı esir aldı.²²⁸

Başlangıç itibariyle Mehmet Ali Paşa’nın Suriye seferine Bab- 1 Ali tarafından ciddi bir tepki gösterilmedi. Mevcut durum Mehmet Ali Paşa ve Akka valisi Abdullah Paşa arasındaki ihtilafın çözümlenmesi için her iki paşaya da birer yetki gönderildi. Babiâli’nin merkezi otoriteyi yeniden tesis etme hususundaki politikasının neticelerini gören ve bu politikanın kendi siyasi geleceği açısından son derece ciddi bir tehlike arz ettiğini farkında olan Mehmet Ali Paşa, Babıali’nin bu teşebbüslerine iltifat etmedi. Mısır kuvvetleri karşısında alınan seri yenilgiler karşısında 1832 yılı sonu itibariyle Suriye’nin tamamı ve Anadolu’nun önemli bir kısmı Mehmet Ali Paşa’nın kontrolüne girmişti. Bu durum sadece İmparatorluğun bekasını tartışma konusu yapmamış, aynı zamanda bu meselenin uluslar arası bir mesele haline gelmesine sebep olmuştur. Bölgedeki statükoda meydana gelen bu değişiklik, özellikle Doğu Akdeniz’de menfaatleri olan rakip Batılı güçleri rahatsız etmiş, bu güçlerin askeri ve diplomatik yardımlarına muhtaç hale gelmesine sebep olmuştur.²²⁹

Burada dikkat edilmesi gereken husus ilk defa bir Osmanlı Sultanının kendi tebaasına karşı Batılı bir devletten yardım talebinde bulunmasıydı. Bu yaklaşım dâhilinde dikkatler İngiltere üzerine çevrildi. Böyle bir kararın alınmasının arkasında İngiltere’nin Doğu Akdeniz’deki güçlü donanması ve bunun yardımı

²²⁸ Coşkun Üçok, **a.g.e.** , s. 80; Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, 1831–1841**, Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, , C.I. , II. B., Ankara, 1988, s. 53–64.

²²⁹ Roderic H. Davison, “ Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms ”, s. 583–585.

neticesinde Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'deki hâkimiyetine son verilmesi yatmaktadır.²³⁰

Bu düşünce ile 7 Ağustos 1832'de Sultan tarafından İngiliz diplomat Stratford Canning'e, Mehmet Ali Paşa'nın itaatini temin etmek için İngiltere'nin moral ve desteğini temine yönelik bir ittifak teklifi yapıldı. Aynı teklif Mehmet Ali Paşa'nın deniz kuvvetlerinin tahribi için İngiliz donanmasının istihdamını talep eden Reis Efendi tarafından da yapıldı. Her iki teklife de hükümeti adına cevap vermekten kaçınan İngiliz diplomat Stratford Canning, Sultanın talebini hükümetine ileteceğini belirtti. II. Mahmut ayrıca, Canning'e, İngiltere'nin yapacağı askeri yardım karşılığı, İngiltere'ye ticari imtiyazlar verilebileceği ihtimalinin söz konusu olduğunu söyledi.²³¹

İstanbul'daki görevinin sonlanmasından hemen önce patlak veren olaylar konusunda Canning şunları yazmıştır: “ *Artık dönüş hazırlıklarına başlayabilirdim. Yalnız Sultan'a veda etmek gerekiyordu. Daha önce bana buluşmamızın hususi mahiyette olacağı ihsas edildi. Anlaşılyordu ki bu görüşme, Mısır ile Babiâli'nin arası bozulduğu takdirde, İngiltere'nin Osmanlı tarafını tutacağına dair garanti elde etmek için kullanılacaktı. Bu konuda aşırı konuşkan veya aşırı sükuti davranmanın tehlikelerini idrak etmiyorum değildim. Birinci halde hükümetim için bir sıkıntı kapısı açabilirdim, ikinci halde ise Sultan'ın doğrudan doğruya Rus Çarı'nın kolları arasına düşmesine sebep olabilirdim. Sonradan Osmanlı'ya verilen talimatı öğrendiğim zaman, üzerinde durulan hususun konuşma tarzımdan ibaret kalacağını*

²³⁰Charles Webster, **The Foreign Policy of Palmerston 1830–1841**, G.Bell and Sons, London, 1951, s. 279.

²³¹Roderic H. Davison, “The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period”, s. 1142.

görerek rahatladım. Konuşmam sırasında vaat ettiklerimin hiç değilse bir tanesini, şefime Mehmet Ali'nin harekâtını takip için bir filo gönderilmesini tavsiye suretiyle yerine getirdim. Bu tavsiyemin tutulmamış olması hayırlı mı zararlı mı oldu, orasını karıştırmayalım; şu var ki o zamanki başvekil Lord Grey elinde o ara gemi bulunmadığını ve yeni gemilerin tahsisi için Parlamente'ye başvurmaktan çekindiği için bu tedbirden imtina gelmiştir. ”²³²

Bu gelişmelerden sonra İngiltere'nin askeri yardımını temin maksadıyla Namık Paşa'nın İngiltere'ye gönderilmesine karar verildi. Fevkalade muharras olarak İngiltere'ye gönderilen Namık Paşa'ya verilen talimatnamedeki en önemli husus Mehmet Ali Paşa'nın deniz kuvvetlerini bertaraf edebilmek için masrafı Babıâli'ye ait olmak üzere on beş harp gemisinin temini idi.²³³ Namık Paşa, Sultan'ın VI. William'a hitaben kaleme aldığı ve Mehmet Ali Paşa'nın deniz kuvvetlerinin imhası için gemi gönderilmesini talep eden mektupla beraber 1832 Sonbaharında yola çıktı. Viyana'da Metternich ile görüşen Namık Paşa, Metternich'in, İmparatorluğun bütünlüğünü korumanın ve mevcut durumu çözmenin tek yolu Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi ise, bunun yapılmasını tavsiye eden mealdeki sözleri ile yetinmek zorunda kaldı. Namık Paşa'nın Fransız Kralı ve Dışişleri Bakanıyla yaptığı görüşmelerden de bir sonuç çıkmadı. Bu olumsuz durumun Namık Paşa'nın İstanbul'dan ayrılması arifesinde, Fransızların yapmış olduğu arabuluculuk teklifinin Babıâli tarafından reddinin bir neticesi olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.²³⁴ 17 Kasım'da Londra'ya ulaşan Namık Paşa öncelikli olarak Sultan'ın talebini Palmerston'a ilettiyse de alacağı resmi cevap için haftalarca bekletilmek durumunda

²³² F.O. , 628/3, 2 Eylül 1832.

²³³ A. Nuri Sinaplı, **Mehmet Namık Paşa**, Yenilik Basımevi, İstanbul: 1987, s. 24.

²³⁴ A. Nuri Sinaplı, **a.g.e.** , s. 25.

kaldı. Bu arada İngiliz Parlamentosu, parlamento reformu, İngiltere ve Belçika meseleleri ile bekleyen seçimlerden dolayı meşguldü. Palmerston'un isteğine rağmen İngiliz kabinesi sultanın teklifini reddetti. Fakat Fransa ile birlikte Mehmet Ali Paşa ve Babiâli arasında arabuluculuk yapılabileceğini ifade etti. Namık Paşa'nın görevi, 7 Mart tarihinde İngiliz hükümetinin Mehmet Ali Paşa ile Sultan arasında, Sultanın destek taahhüdünde bulunan resmi cevabı ile sona erdi.²³⁵

Namık Paşa'nın görevinin başarısızlıkla sonuçlanması, Paşa'nın yetersizliğinden öte, İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasi şartları değerlendirmekten aciz olan ve dış politikaya şekil veren devlet ricalinden kaynaklanmaktaydı. Bununla beraber bu diplomatik girişimden sonra Rus yardımından başka bir seçeneği olmayan Babiâli, bu durumdan son derece rahatsız olan Batılı ülkelerin ilgi odağı oldu.²³⁶

İlk olarak 1833 Ocak ayında Metternich, meselenin çözümlenmesi için İngiliz Hükümeti'nin, Avusturya, Prusya ve Rusya ile işbirliği yapması teklifinde bulunduyorsa da bu teklifi kabul görmedi. Eş zamanlı olarak Fransızlar'ın da İngilizler'le beraber arabuluculuk yapma teklifi oldu fakat Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'dan yana tavır alacağı ve Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi hususunda ısrarcı bir tavır takınacağı düşüneneğiyle Palmerston buna sıcak bakmadı. Bu teşebbüslerin sonuçsuz kalması, başlangıçtan beri mevcut, güçler dengesinin korunmasından yana olan ve İngiltere'nin Babiâli'ye destek vereceğini uman Rusya'yı harekete geçirdi. Öncelikle İstanbul'daki Rus elçisine Sultanın talebi durumunda Rus donanmasının hazır olduğunun söylenmesi bildirildi. Ayrıca,

²³⁵ A. Nuri Sinaplı, **a.g.e.**, s.26.

²³⁶ Kemal Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar ve Siyasi Ahlak (1790–1856)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: 15–17 Ekim 1997, Ankara, 1999, s. 15.

Karadeniz'deki Rus donanmasının hazır bekletilmesi ve Sultanın talebi durumunda İstanbul'a hareket etmesi emredildi. Bu hazırlıkları takip eden son diplomatik adım ise, Aralık 1832'de Rus Çarının, General Muravieff'i, Babıâli ve Mehmet Ali Paşa arasında barış tesisini teşvik etmek amacıyla İstanbul ve İskenderiye'ye göndermesiydi.²³⁷

Yapılan müzakerelerde Çarın askeri teklifi, Babıâli'nin hala İngiliz yardımını temini konusunda ümide sahip olması ve böyle hayati bir meselesinin Rusya'ya havale edilmesine sıcak bakılmaması sebebiyle kabul görmedi. Konya mağlubiyeti haberinin İstanbul'a ulaşması dahi devlet ricalinin tavrının değişmesini sağlayamadı ve Çarın askeri yardım teklifi kibarca geri çevrildi. Bununla birlikte, bu teklif bölgede menfaati bulunan Batılı güçlerin nezdinde de yankı getirdi.²³⁸

Rus yardımının sonradan Babıâli tarafından kabul edilmesi, Avrupalı güçlerin hemen harekete geçmesi için yeterli oldu. Mehmet Ali Paşa'nın kazanımlarının sınırlanması konusunda farklı düşünmelerine rağmen, İngiltere ve Fransa için öncelik Rus kuvvetlerinin derhal Boğazlar'dan uzaklaşmasıydı. Çünkü ne İngiliz Fransız diplomatik baskıları, ne de Rus donanmasının Boğazlar'daki varlığı, Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ile ilgili talebini yumuşatmasına neden oldu. İngiltere'den aldığı askeri yardım ile meseleyi halletmeyi uman Sultan, bu konuda hayal kırıklığına uğramış ve sonunda, sadece İngiltere'nin diplomatik destek teklifi

²³⁷ Cemal Tükin, **a.g.e.** , s. 145.

²³⁸ Cemal Tükin, **a.g.e.** , s. 146.

ile yetinmek zorunda kalan Babıâli'nin geri adım atmaktan başka seçeneği kalmamıştı.²³⁹

Mısır meselesinin ilk safhasında Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'yı destekler tavrı, İngiltere'nin Babıâli'nin isteklerini kabul etmekten uzak ve Ruslar'ı bir an önce Boğazlar'dan uzaklaştırmak düşüncesiyle, uzlaşmaz bir tavır içinde olan paşayı yeterince sıkıştırmaması, meselenin Babıâli'nin arzu ettiği şekilde neticelenmemesine neden olmuş ve bu da beraberinde Rusya'ya doğru bir temayül oluşturmuştu. Netice olarak da 8 Temmuz 1833'te Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra da Rus donanması ve ordusu İstanbul Boğazı'ndan ayrılmıştır. Yedi maddeden oluşan antlaşmanın gizli maddesi ile Babıâli, Çanakkale Boğazı'nı yabancı gemilere kapatmayı taahhüt ediyordu.²⁴⁰

Mısır kuvvetlerinin Anadolu'ya girişi ile birlikte uluslararası bir boyut kazanan "Mısır Meselesi" Hünkâr İskelesi Antlaşması ile birlikte Batılı güçlerin dış politikalarının en önemli meselelerinden biri haline getirerek, Osmanlı Devleti'ne karşı devam ettirdikleri bölgesel politikayı tekrar gözden geçirmek ihtiyacı hissetmeye başlamışlardır. Bu anlaşma İngilizler'in siyasi hareketsizliğine bir son vermekle kalmayıp, Rusya'nın antlaşma dahilinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmesine mani olma düşüncesinin gereği olarak İngiltere ve Fransa arasında bir yakınlaşmaya sebebiyet vermiştir. Ruslar'ın Babıâli'nin iç işlerine müdahalesine engel olma düşüncesiyle, bölgede temin edilen barışın muhafazasını

²³⁹ Cemal Tükin, **a.g.e.** ,s.149.

²⁴⁰ Cemal Tükin, **a.g.e.** , s. 146.

esas hedef olarak belirleyen İngiliz Hükümeti gibi, Fransa’da bu yaklaşım dahilinde mevcut statükonun muhafazasından yana olduğunu resmen ilan etmişti. Rusya ise, ne II. Mahmut’un ne de Mehmet Ali Paşa’nın bir ihtilaf neticesinde birbirlerine üstünlük sağlamasını istiyordu. Böyle bir durumun kendisinin Babıâli üzerindeki vesayetini etkileyeceğini ve yapılacak ikinci bir askeri müdahalenin kesinlikle İngiliz ve Fransız hükümetince kabul edilmeyeceğinin de farkındaydı. Başka bir ifadeyle, Rusya dâhil bütün Batılı güçler Kütahya uzlaşması ile bölgede statükonun muhafazasından yanaydı.²⁴¹

Kütahya uzlaşması ile geçici olarak askıya alınan münasebetlerdeki gerginlik, karşılıklı olarak Anadolu ve Suriye’deki askeri hazırlıklar ve Mehmet Ali Paşa’nın Urfa’yı boşaltmak istememesi, ödemesi gereken vergiyi ödememesi ile tekrar su yüzüne çıkmaya başladı. Diğer taraftan, krizin ilk safhasında karşılaştıkları zorluklar ve mağlubiyetler, II. Mahmut’un karşısında mevcut yapının reform edilmesinin ne kadar gerekli olduğu gerçeğini çıkarmıştı. Zaten bu konuda belli bir mesafe kat eden Sultan aynı zamanda dış destekte bulunmuştu. 1833 Aralık ayında Palmerston İstanbul’daki İngiliz elçisi Canning’e gönderdiği mektupla en büyük hedeflerinin Osmanlı Devleti’nin ordusunun, donanmasının ve mali yapısının reform edilerek kendi kendine yeter hale getirilmesini belirtmiştir.²⁴² Burada dikkat edilmesi gereken husus ise, Tanzimat reformlarının temellerinin atıldığı bu dönemde Osmanlı dış politikasıyla iç politikasının önemli ölçüde örtüştüğü noktanın mevcut yapının reform edilmesi olduğudur.²⁴³

²⁴¹ Findley Carter, “ Legacy of Tradition to Reform: Origin of the Ottoman Foreign Ministry”, **International Journal of Middle East Studies**, Sayı: I. , Cambridge, 1970, s. 13.

²⁴² B.O.A. , İ.DUİT. , Dosya No: 192, Gömlek No: 51.

²⁴³ Ali Akyıldız, **a.g.e.** , s. 50–55.

Stratford Canning, İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliği görevini Ponsonby'e devrederken; Batılı devletlerin mevcut statükonun muhafazasından yana açık tavırları, Babiâli'nin ise statükoyu kendi lehine değiştirme çabası, Mehmet Ali Paşa'nın münasebetleri sürekli gergin tutması ve yaptığı çeşitli diplomatik çıkışlarla Babiâli'yi sürekli zor durumda bırakması ve Rusya'nın müdahalesinden korkan Batılı güçlerin Babiâli'yi sürekli baskı altında tutmaları, devletin diplomatik anlamda yalnız kalması sonucunu çıkarmıştı.²⁴⁴

²⁴⁴ Ercüment Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1988, s. 64.

3. BÖLÜM

TANZİMAT SONRASI OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI VE LORD STRATFORD CANNING

3.1.Sultan Abdülmecit Döneminde Osmanlı Devleti ve Avrupalı Devletler Arasındaki İlişkiler

Sultan Abdülmecit dönemi, II. Mahmut'un başlattığı yenilikler dizisinin devamı niteliğindeki Tanzimat devrini kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı iç sorunların yanında Avrupa'da yaşanan olayların da etkisinde kaldığı görülür. Fransız İhtilali'ni hazırlayan dönem, ortaya milliyet, milli egemenlik ve laiklik ilkelerini atmıştı. Avrupa Devletleri Orta Çağ'dan kalma yasa, tüzük, geleneklerden kurtularak sözü geçen ilkeler doğrultusunda yeniden örgütlenmekte idi. Özellikle 1830 İhtilalinden sonra Avrupa Devletleri'nin çoğunda meşrutiyet ve milliyet ayaklanmaları görüldü. Bu ayaklanmalar sonucunda milliyetçi fikirler hızla gelişti. Peyba Krallığı parçalandı. Belçika ve Hollanda milli devletleri milli devletleri kuruldu. İtalya ve Almanya'da milli birliklerin kurulması için güçlü adımlar atıldı. Bazı hükümdarlar tahtlarını korumak için anayasa değişikliği yaparak, halka siyasi haklar vermek zorunda kaldılar. 1848 İhtilalleri ile öncelikle Fransa'da olmak üzere, milliyet ve milli egemenlik düşünceleri güçlenmeye başladı. Bu sıralarda 18. yüzyılın sonunda İngiltere'de başlamış olan Sanayi Devrimi, Avrupa'nın diğer ülkelerinde de hızla gelişti. Tüm bu olanlar Abdülmecid Çağı Osmanlı Devleti'nde yıkıcı etkiler yapmaktaydı. Milliyet duygusu ve ilkeleri en çok

Hristiyan tebaa arasında gelişti. İmparatorluktan ayrılma istekleri gün geçtikçe arttı.²⁴⁵

II. Mahmut'tan sonra tahta geçen Abdülmecit, babası gibi, reformlardan yana olan bir padişahtı. Ancak babası kadar güçlü bir kişiliğe sahip olmayan Abdülmecit'in üzerinde büyük güçlerin İstanbul'daki elçilerinin özellikle de İngiliz elçisi Stratford Canning'in büyük etkisi olmuştu.²⁴⁶ Abdülmecit'in, ayrıca güvendiği ve danıştığı kişilerin başında Mustafa Reşit Paşa gelmekteydi. Paris ve Londra gibi Avrupa'nın önemli merkezlerinde elçilik yürütmüş olan Mustafa Reşit Paşa, II. Mahmut öldüğü zaman İmparatorluğun Dışişleri Bakanıydı. Mustafa Reşit Paşa, Batı'da devrim düşüncelerinin ve reform hareketlerinin yeniden ortaya çıktığı bir sırada, Avrupalı Devletlere, Osmanlı İmparatorluğu'nun da kendi modern hükümet sistemini kurabileceğini kanıtlamak istiyordu.²⁴⁷

Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı'nı kaleme almıştı ve bu, aslında II. Mahmut'un son vasiyeti niteliğindeydi. 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı, Abdülmecit'in huzurunda ve yabancı diplomatların önünde ilan edilmişti. Yasal, sosyal ve siyasal hakların bir şartı niteliği taşıyan bu ferman, bir İslam bölgesindeki ilk anayasal belgeyi oluşturuyordu. Tanzimat Fermanı ile getirilen haklar; ırk, ya da din ayrımı yapılmaksızın, tüm Osmanlı uyruklarına eşit bir biçimde uygulanacaktı. Böylece, İmparatorluğun Müslüman ve Hristiyan uyrukları ayrımı ortadan kalkmaktaydı. Tanzimat, herkese can ve mal özgürlüğü ile güvenliği sağlamakta, vergilerin saptanması ve toplanmasında belirli bir sistem geliştirmekte, askere alma

²⁴⁵ Çadircı, Musa; a.g.e. , s. 173–176.

²⁴⁶ Roderic Davison, **Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876**, Princeton, 1963, s. 21

²⁴⁷ Stanford J. Shaw, a.g.e. , s.14.

ve askerlik süresinin belirlenmesinde kurallar saptamakta ve yargıda hakça muhakeme ilkesini uygulamaktaydı.²⁴⁸

Osmanlı Padişahı, Tanzimat Fermanı'nda yer alan ilkelere ve bu ilkelere uyacağına dair yemin etmekle, kendi yetkileri üzerinde var olan yasa gücünü tanımaktaydı.²⁴⁹

1839'a gelindiğinde, Osmanlı Devleti artık kendi gücüyle kendini koruyamaz hale gelmiş ve bu nedenle güç dengesi politikasından yararlanma gereksinimi duymaya başlamıştı. Güç dengesi politikası nedeniyle, İngiltere ve Fransa, Rusya ve Avusturya karşısında, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını savunmaktaydı. İşte bu yüzden, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile işbirliğine girmek istemiş ve büyük ölçüde bu devletlerin güvenini kazanabilmek amacıyla, Osmanlı toplum yapısını değiştirmeyi amaçlamıştı. Bu düşüncelerle, Mustafa Reşit Paşa'nın, Tanzimat'ı kaleme aldığı öne sürülmektedir.²⁵⁰

26 Eylül 1841 tarihli Times gazetesinde dönemin Osmanlı Devleti ile ilgili şu yorumlar yapılmıştır: “ *Osmanlı Devleti Doğu sorununu beraberinde getirir. Bu sorun o kadar kapsamlıdır ki, ne dil ne de kalem ifade etmeye yetmez. Osmanlı Devleti bünyesindeki farklı sınıfların hepsi bağımsızlık aşkıyla hareket etmektedir.* ”

²⁴⁸ Reşit Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, s. 82.

²⁴⁹ Reşit Kaynar, **a.g.e.**, s. 85.

²⁵⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C. V.**, s. 208.

Oysa ünlü bir atasözünün de dediği gibi “ Birlikten kuvvet doğar.” Osmanlı Devleti’nin düsturu da bu olmalıdır. Dış kuvvetler de bunu desteklemelidir. ” ²⁵¹

Rusya ve Avusturya liberal devlet politikalarına karşı oldukları için, Osmanlı İmparatorluğu’nun da anayasal bir rejimi kabul etmesini istememekteydi. Osmanlılar’ın böyle bir rejimi kabul etmeleri durumunda, bu, Rusya ve Avusturya’nın egemenliği altında çeşitli uluslar için örnek oluşturabilirdi. Ayrıca Tanzimat rejimi Osmanlı Devleti’ni güçlendireceği için, Rusya ve Avusturya, Tanzimat’ın karşısında yer almıştı, zira Tanzimat bu devletlerin Osmanlı aleyhine genişleme politikalarına engel oluşturabilirdi. ²⁵²

Rusya, Tanzimat’ı Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine karışmak için bir bahane olarak kullanmış ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ortodoks halkların haklarını savunmuştu. ²⁵³

Avusturya’da, Tanzimat’ın karşısında yer almıştı. Metternich’in görüşüne göre, Osmanlılar eski rejimlerine bağlı kalmayı sürdürmeliydi. Metternich, Avrupalı yaşayış biçiminin Osmanlı Devleti’ni güçsüzleştireceği düşüncesindeydi. Metternich, Osmanlılar’a, Avrupa yasaları ve yönetmelikler yerine, dini yasalara dayanan bir düzen kurmalarını tavsiye etmişti. ²⁵⁴

²⁵¹ **The Times**, 26 Eylül 1841.

²⁵² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V. , s. 209.

²⁵³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V. , s.210.

²⁵⁴ G. DeBertier Sauvigny, **Metternich and His Times**, Darton, Longman & Todd, London, 1962, s. 247.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunma politikasını belirlemişti, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkması durumunda, Osmanlı egemenliği altında Hindistan'a giden ticari yolların Rusya'nın denetimine girmesinden kaygı duymaktaydı. Bu nedenledir ki, İngiltere, Tanzimat hareketini onaylamıştı, çünkü bu rejimin Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendireceği varsayılmaktaydı.²⁵⁵

Fransa'nın refahı, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki ve Akdeniz'deki ayrıcalıklı konuma bağlıydı. Fransa Rusya'nın amacının Akdeniz' in Doğu'suna uzanmak olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle, Fransa da İngiltere gibi, güçlü bir Rusya karşısında güçlü bir Osmanlı Devleti görmek istiyordu ve yine bu nedenle Tanzimat'ı olumlu karşılamıştı. Tanzimat hareketini başlatan II. Mahmut sayesinde, Osmanlı Devleti modern ve liberal bir devlet olma yolunda ilk adımları atmıştı.²⁵⁶

İmparatorluğun içinde bulunan acziyeti göz önünde bulundurursak, Mısır meselesinin çözümü, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün, Avrupa güçler dengesi açısından öneminin anlaşılabilir, bu bütünlüğün Londra Antlaşması ile Batılı Devletlerce tasdiki, Tanzimat dönemi dış politikasının olumlu bir yönüdür. Bununla birlikte takip edilen dış politikanın, Batılı Devletlerin bundan sonra Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeleri için gerekli zemini hazırladığı ve bir model teşkil ettiği de açıkça anlaşılmaktadır.²⁵⁷

²⁵⁵ G. DeBertier Sauvigny, **a.g.e.** , s. 248.

²⁵⁶ Stanford J Shaw, **a.g.e.** , s. 14–15.

²⁵⁷ Findley Carter, **a.g.m.** , s. 18.

3.2. Sultan Abdülmecit ve Stratford Canning

Stratford Canning 1842 yılında dördüncü defa İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinin başına geçti. Ancak Osmanlı Devleti artık eski Osmanlı Devleti değildi. İstanbul her ne kadar Yedi Tepesi, camileri, süslü, dar, kalabalık sokakları, pazarları ile aynı görünse de, şehrin, halkın karakteri, Babıâli'nin tutumu dahi değişmişti. II. Mahmut, zamanında Osmanlı'yı felce uğratan askeri despotizmi ortadan kaldırmıştı. Gerçi Sultan Mahmut'un olağanüstü iradesi yanında burnunun dikine gitmesi ve din konusunda kimi zaman softalığa varan aşırılıkları vardı ama Avrupa medeniyetini ülkesine getirmek için gerekli devrimler konusunda kapıları açmıştı. Abdülmecit ile müşavirlerinin yaptığı ıslahatlarda Mahmut'un gösterdiği gayretlerin izleri görülüyordu.²⁵⁸

Osmanlı Devleti'ndeki devrim hareketinde, Canning II. Mahmut'dan çok etkilenmiştir. Zira Canning, Pera'daki elçilikte geçirdiği ilk devrede Osmanlı İmparatorluğu'nun ana meseleleriyle uğraşmayı aklında bile geçirmemişti. Canning'in gözünde Osmanlı Devleti sadece Rusya'ya karşı kullanılacak bir ülkeydi. Osmanlı'yı destekleme sebebi ise, Osmanlı'nın Boğazlar'a sahip oluşu idi. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu açıdan işine yarıyordu ve bunun ötesinde İngiltere için bir düşünce konusu değildi.²⁵⁹

Canning 1810–1812 tarihleri arasında gece gündüz, İngiliz menfaatlerini savunmak için Fransızlar'a karşı mücadeleleyle geçirdi. 1826 yılına gelindiğinde ise,

²⁵⁸ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 82.

²⁵⁹ Leo Gerald Byrne, *a.g.e.*, s.22–24.

aklı Osmanlı'nın ana meselelerinden çok uzaktı. Görevi, Yunanlılar adına arabuluculuk etmektir. Dolayısıyla Osmanlı tarafından çok da hoş karşılanmıyordu. Sultan Mahmut'u o dönemde Yunanistan'ın başına bela bir tiran olarak görüyordu.²⁶⁰

Ancak 1832 yılına gelindiğinde, Stratford Canning adı Osmanlı'daki devrim hareketiyle beraber anılmaya başlanacaktı. Canning Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde toptan bir değişiklik yapmak gerektiğini kavramıştı. Bu zamandan sonra da Osmanlı Sultanı ile ilişkileri samimileşti. Sultan II. Mahmut, yabancı yardımına ihtiyaç olduğunun farkındaydı, bu durumda Canning'den uygun bir araç bulamazdı. Bu yakınlık Canning'in Osmanlı ile ilgili ana meseleleri anlamasını sağladı.²⁶¹

Canning tam da bu noktada, bir seçim aşamasına geldi. Ya Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisini bekleyen kadere teslim edecek ya da Osmanlı Devleti'ni Garp Medeniyetine yaklaştırarak yıkıntıdan kurtaracaktı. Vardığı bu sonucu Lord Palmerston'a yolladığı 7 Mart 1832 tarihli muhtıradan açıkladı: “ *Halledilecek ana mesele şu: Osmanlı Devleti bu yolda giderse, ordu ve maliyece kötürüm kalacağını görerek, mevcut idare sistemi içinde ne gibi yenilikler yapılabilir? Bunu düşünmemiz gerek. Yeniçeriler ortadan kalkalı beş yıl oluyor. Elverişli bazı kararlar alındı. Genel olarak Sultan'ın politikası daha yumuşak olmakla birlikte, Hristiyanlar ile Türkler arasındaki düşmanlığın azaldığı söylenemez. Yeni ordu yeteri kadar genişlemiş değil, ayrıca Rus harbi sırasında görülen disiplin eksikliği de doldurulamadı. Mali sıkıntılar artıyor, tekel sistemi yüzünden ticaret durgunluk içinde. Sanırım Osmanlı*

²⁶⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 83.

²⁶¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 83.

konusunda belli bir siyaset hattı seçip sonuna kadar uygulamanın vakti geldi. Osmanlı İmparatorluğu son günlerini yaşamaktadır. Ancak Hristiyan medeniyetine yaklaşmak suretiyle dağılmasını bir müddet önlemek mümkün olabilir. Bu ihtimal bile zayıf ama ne olursa olsun bu tek çare. Aksi halde İmparatorluk dağılacak ve sonuç olarak Avrupa barışı uzun yıllar tamiri imkânsız bir karmaşa içinde yuvarlanacak. ” ²⁶²

Bu yazıdan anlaşılacağı gibi Canning Sultan Mahmut’a sonuna kadar güvenmemektedir. Ancak zaman içinde Canning’in fikirleri değişecektir. Özellikle vedalaşmak için II. Mahmut ile yaptığı görüşme Canning’i çok etkileyecektir. Canning İstanbul’dan ayrılıp, İngiltere’ye döndükten sonra, on yıl kadar Osmanlı Devleti’nde olup bitenlerden habersiz kalır. Yeniden Osmanlı topraklarında görevlendirildiğinde ise, şartlar çok değişmiştir. Artık ne Fransızlar ile mücadele etmesi ne de Yunan meselesi için arabuluculuk yapmasına gerek kalmamıştır. İşte 1841 yılında İstanbul’a döndüğünde, Osmanlı Devleti’nin Hristiyan medeniyetine yaklaştırılması için gerekli devrimlerin hazırlıklarına girişebilirdi. ²⁶³

Canning İstanbul’a dördüncü defa gelirken, Osmanlı Sultanı’nın otoritesini ve Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü desteklemek yanında, İngiltere hükümetinden Osmanlı’nın Batı medeniyetine yaklaştırılması talimatını almıştı. Büyükelçi Canning, hesaplı ve makul devrimler ile Osmanlı’ya istikrar kazandıracaktı. Ancak büyükelçi olarak, Osmanlı’nın iç işlerine karışamayacağına

²⁶² F.O. 671, 7 Mart 1832.

²⁶³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 83.

göre, zorunlu devrimlerin yapılabilmesi için alınması gereken acil tedbirler için salık verecek ve bu tedbirleri destekleyecekti.²⁶⁴

Öncelikle Osmanlı kuvvetleri azaltılmalı ve sıkı bir disipline tabi tutulmalıydı. İmparatorluk içinde dirlik ve düzenin kurulabilmesi için, bütün idare mekanizmasının ve polis kuvvetlerinin ıslahı gerekiyordu. Devlet memurları itinayla seçilmeliydi, en önemlisi Hristiyanlar'a iyi muamele edilmeliydi. Yurt içi ticaret ve Osmanlı'nın kaynakları, yani orman ve madenler, yeni bir yol ve buharlı taşıtlarla donanan bir ulaştırma sistemi ile geliştirilmeliydi. Eyaletlerin memnuniyetsizliği yeni bir vergi sistemi ile giderilebilirdi. Canning'e yollanan talimatta yer alan başlıca devrim tedbirleri bunlardı.²⁶⁵

Ayrıca Canning, Babîali ile Mısır arasındaki ilişkileri düzenlemek, Yunanistan ile Osmanlı arasındaki ticari ve mali güçlükleri gidermek, Lübnan'daki Hristiyanlar ve Dürziler'e daha iyi muamele edilmesini sağlamak, İran ile Osmanlı arasındaki düşmanlığı gidermek, kısaca Osmanlı İmparatorluğu'nda huzur ve iyi idare, dışarıda da barışın kurulabilmesi için gerekli gayretleri göstermekle yükümlüydü.²⁶⁶

Ancak Canning Osmanlı'ya döndüğünde, Osmanlı'nın hali tasarladığı devrimleri gerçekleştirmek için elverişli olmaktan çok uzaktı. Avrupa'ya karşı kuvvetli bir tepki uyanmıştı. Canning'in yokluğunda Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalanmıştı. Bu arada Lord Ponsonby aracılık yaparak Osmanlı Sultanı ile Mehmet

²⁶⁴ F.O. 648/4, 18 Şubat 1842.

²⁶⁵ F.O. 648/4, 18 Şubat 1842.

²⁶⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 84.

Ali arasında bir anlaşma zemini sağladı. Ancak Lord Ponsonby Osmanlı'dan ayrılırken, durum hiç de iyi değildi. Hatta Osmanlı pek çok sorunla alakalı İngiltere'yi sorumlu tutuyordu. Mısır ile savaş, Suriye'nin geçici olarak kaybedilmesi, birbiri ardına çıkan isyanlar, Osmanlı maliyesini zedelemiş, gücünü büsbütün azaltmıştı. Gerçi Suriye müttefikler tarafından teslim edilmiş, Mehmet Ali ise, İngiliz müdahalesi sayesinde Mısır topraklarına atılmıştı. Bu arada Osmanlı donanması Sultan'a teslim edilmişti.²⁶⁷

Tüm bunlara rağmen, Canning'in yokluğunda geçen on dört yılda Osmanlı çok zayıflamıştı. Rusya ile mücadele ve Mehmet Ali sorunu Sultan Mahmut'un devrim siyasetinin başarıya ulaşmasına engel olmuştu. Sultan Mahmut'un yerine ise Abdülmecit geçmişti. Canning'in denetleyici etkisi olmasaydı, iradesiz, yumuşak başlı ve kararsız Abdülmecit Tanzimat'a giden yolda ilerleyemeyebilirdi. Abdülmecit Canning için bir rakip değildi, yeni bir öğrenciydi. Abdülmecit ile yaptığı ilk görüşmeden sonra İngiliz Dışişlerine yolladığı belgeye şunları yazmıştır:

*“ Hareketlerindeki incelik, yüzünün zeki ama yumuşak ve az çok melankolik ifadesi, yaşlandıkça ve görgüsü arttıkça yurdu için bir kuvvet ve başarı kaynağı olacağı yolundaki ümitlerimi kuvvetlendiriyordu.”*²⁶⁸

Sonraki görüşmeler, Canning'in bu izlenimini pekiştirdi. Büyükelçi Sultan ile yaptığı özel bir görüşmeden söz eder. Huzurda başmabeyinci ile tercümandan başka kimse yoktur. Sultan Canning'e karşı çok açık ve samimi davranır: *“Tutumumun ilk amacı tebamın mutluluğu. Gülhane'de ilan edilen insani*

²⁶⁷ Mustafa Çufalı, “ Osmanlı Reformlarına Yönelik İngiliz Politikası ”, **Yeni Türkiye** 6 (31), Ocak-Şubat 2000, 220–222.

²⁶⁸ F.O. 648/4 , “From Stratford Canning to Lord Aberdeen”, 1 Nisan 1842.

yasaların tatbikini emrettim. Bütün Avrupa devletleriyle barış içinde münasebette bulunmak ve İngiltere 'nin yakınlığını ve güvenini kazanmak isterim.”²⁶⁹

Genç hükümdar, pek çok kişinin etkisi altında kalmakla birlikte, devrim inancına ve başlıca desteği olan Canning’e bağlıdır. Canning daha sonra yazdığı bir mektupta şöyle der: “ *İnce, nazik bir insandı. Anlayışlı, ödevine bağlı, alçak gönüllü ama şerefine bağlı bir devlet adamıydı. İnsan canlısıydı. Bu erdemlerini gereği gibi geliştirememiş olması, zayıf bir insan oluşu ve genç yaşta tahta geçip kendini eğlenceye kaptırmış olması yüzündendi. Yumuşak ve liberal bir yoldan gerçekleştirmek kaydıyla, devrim taraftarı ve açık kafalı bir insandı. Yazık ki bu gibi tedbirleri yürütecek güçten yoksundu. Gene de bu yoldaki adımları desteklemek ve uygulanmasını desteklemekten geri kalmadı.*”²⁷⁰

Abdülmecit ve Canning arasındaki oluşan dostluk havası Türk tarihinde az görülmüştür. Sultan, Canning’in tam da aradığı nitelikte bir insandı. Görüşmelerinin birinde, görür görmez Sultan’a bağlanıverdiğini söylemiş. Sultan da “ *Ben de size.* ” diye cevap vermişti. Zaten sağlam bir dostluk kurulmamış olsaydı, Canning istediği gibi hareket edemezdi. Abdülmecit ile sürdürdüğü resmi ve özel görüşmeler, gizli bir aracı vasıtasıyla yürüttükleri devamlı istişareler, diplomasi yolları tıkanıldığı zaman Canning’in başvurduğu son silah olmuştu.²⁷¹

²⁶⁹ Stanley Lane Poole, “ Letter to Lord Aberdeen” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C. II.** , s. 83.

²⁷⁰ Stanley Lane Poole, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C.II**, s. 84.

²⁷¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 86.

3.3.Sultan Abdülmecit Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Stratford Canning'in Tavrı

1842'den 1846'ya kadar Stratford Canning 'in üzerinde durduğu başlıca mesele aslında iç devrim mevzusudur. Ancak bu tarihlerde Yunanistan ve Suriye'de kargaşa ve İran'la anlaşmazlıklar her gün büyükelçiliğe gelen evrakların olağan konuları haline gelmiştir. İmparatorluğun durumu başta bulunanların yanlış yönetimi ve son zamanlarda uğranılan felaketlerin ışığında aslında doğal karşılanabilecek bir çıkmazdaydı. Eyaletlerde durum çok karışık. Özellikle Eflak eyaletindeki idaresizlikler, Rusya'nın entrikalarına açık kapı bırakıyordu. Bulgaristan'da huzursuzluk hüküm sürüyordu. Sırbistan ise prence karşı ayaklanmıştı. Arnavutluk ise isyan aşamasına gelmişti.²⁷²

Mali sıkıntı ve borçlar, hem yurttaşların hem de devletin kaldıramayacağı bir seviyeye ulaşmıştı. Ulaştırma berbatı, yollar alabildiğine bozuktur. Paranın değeri düşmüştü. Aylıklar düzenli verilemiyordu. Madenler ve ormanlar kendi başına bırakılmıştı. Devlet dairelerinde yolsuzluğun önüne geçilemiyordu. Mahkemelerde ise, dayak, işkence olağan sayılıyordu. Müslümanlar'a karşı Hristiyanlar'ın tanıklığı kabul edilmiyordu. Hristiyanlar Müslüman mahallerinde hakarete uğruyordu.²⁷³

Suriye meselesine Avrupa'nın müdahalesi, Osmanlı çıkarına olmasına rağmen, Babiâli'nin tepkisini uyandırmıştı. Yabancı temsilcilerin durumu ise büsbütün güçleşmişti. Canning, Lord Aberdeen'e yolladığı bir mektupta, Osmanlı ile

²⁷² Allan Cunningham, **a.g.e.** , s. 59–63.

²⁷³ Allan Cunningham, **a.g.e.** , s. 62–65.

iyi geçinmek istiyorsa, işlerine hiç karışmamasını salık verdi. Zira gitgide kuvvetlenen reayanın hoşnutsuzluğu bir ihtilalle sonuçlanabilirdi. Bu durumda Hristiyanlar'a karşı Babiâli'yi tutmak olacak iş değildi. Halkoyu, gizli dernekler, basın İngiltere'ye tersi yönde hareket etmesi için baskı yapacaktı. Canning Babiâli'nin eskisi gibi müttefikleri birbirine düşürme taktiğine engel olmak için Avrupa devletleri arasında toplu bir hareket hattı kararlaştırdıktan sonra, Osmanlı ve Avrupa lehine faal ama dostça bir müdahale siyaseti tavsiye etti. Zira Osmanlı nazırlarının geri tutumuna göz yummaktan, arayı bozmadan durumu idare etmekten başka çare kalmamıştı.²⁷⁴

3.3.1. Yunanistan ve İran Meselesi

Yunan davası çözümlenemez bir hal almıştı. Bu dönemde Canning ile Atina maslahatgüzarı arasında yapılan yazışmalar sayılamayacak kadar çoktur, ancak bu yazışmalar sonuca ulaşmaktan uzaktır. Zira Yunan bağımsızlığı için verilen emekler boşa gitmişti, Kral Otto ve Alman maiyeti Yunan meşruiyetinin şartlarından biri olan anayasayı bir türlü ilana yanaşmıyorlardı. Yunanistan dışarıdan belli olmasa da, yabancı boyunduruğu, ülkede anarşi havası yaratmıştı. Canning bu duruma çok üzülüyordu, bağımsızlığı için bu denli çaba sarf ettiği Yunanistan'ın toparlanması için yol arıyordu.²⁷⁵

Canning'in Yunanistan'ın bu dönemi ile ilgili raporlarında karamsarlık ibarelerine rastlanır: “ *Yunanistan'daki krallık otoritesi despotizme doğru yol*

²⁷⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 88.

²⁷⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 91.

almıştır. Çalışan halk ile önde gelen sınıflar Bavyera prensinden bıkmıştı. Memleketin kaynakları hala el sürülmemiş haldeydi, eski gerilik sürüp gitmekteydi. Halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, idareye bir düzen ve istikrar sağlayabilmek için kralın yetkisine meşruti yoldan bir gem vurmak ve sorumlu bir devlet idaresi kurmak gerekmektedir.” ²⁷⁶

Canning biliyordu ki kim olursa olsun Yunanistan’da kral olacak kişi pek çok sorunla karşılaşacaktı. Ancak Yunan Kralı Otto, işgal ettiği mevkinin asgari özelliklerinden dahi yoksundu. Canning, işi, Yunan kralına yürüttüğü politikanın sonuçlarını tartması gerektiğini söyleyecek kadar ileri götürdü. Yunan tahtı birilerinin eğlencesi için değil, Avrupa’nın gerçekleştirilmesini haklı olarak isteyeceği emellerin yerine getirilmesi için kurulmuştu. Ancak Kral tavrını değiştirmede. Bu durumda, Canning’e göre, ya iç ayaklanma, ya da dışarıdan müdahale yoluyla değişiklik yapmak mümkün olacaktı. İç ayaklanma 14 Eylül 1843’te patlak verdi. Pera Rumlar’ı yeni anayasaya öyle gönül vermişlerdi ki sokakta birbirlerine rastladıkları zaman “ *Zito, zitogma!* (yaşasın anayasa) ” diye selamlaşıyorlardı. Ancak işler umulduğu gibi yolunda gitmedi. Yunanistan’da Mavrokortados düştü, yerine Colettes geçti. Canning heyecanla olayları gözlemliyordu, ancak İstanbul’dayken elinden daha fazlası gelmiyordu. İngiliz Hariciye Nezaretine yaptığı başvurulardan birine Müsteşar Addington, şu şekilde cevap verdi: “ *Kral Otto’nun Colettes ve yordakçılarıyla böyle dolaplar çevirmesine daha ne kadar dayanacağımızı soruyorsunuz. Bu durumda zora başvurmaktan başka çare var mı ki? Ona da böyle gözü kapalı girişmek ne kadar doğu olur bilmiyorum.*

²⁷⁶ F.O. , 649, 29 Haziran 1843.

*Yunanistan bunca riske atılacak kadar önemli mi? Sonra Otto ile Colettes bir gün sırtlarının ortasına bir hançer yiyebilirler. Fakat deli bozuk bir hükümdar kadar zararlı olan bir şey varsa, o da boş kalmış bir tahttır. ”*²⁷⁷

Diğer yandan, Canning, elçi olarak, Osmanlı'nın bu meseledeki davranışlarını göz önüne almak zorundaydı. Yunanlılar'ın aceleci, burnunun dikine giden politikası Sultan'ın gözünde gün geçtikçe daha büyük bir tehlike oluştuyordu. Megalo idea, Osmanlı İmparatorluğu kalıntıları üzerinde Yunan İmparatorluğu kurma hayali, Padişahı tedirgin etmeye yeterdi. Bu arada Osmanlı-Yunan sınırında sürekli çatışmalar oluyordu. Bu sebepten, Babıâli, sınırda sürekli bir kuvvet bulunduruyordu. Ayrıca Yunan basınının kullandığı taşkın ağız ve Colettes hükümetinin uygunsuz tavırları karşısında, Canning Osmanlı sarayını yatıştırmak için bin dereden su getiriyordu. Öbür taraftan Fransız temsilcisi Yunanlılar'ın kanunsuz hareketlerini destekliyordu. Bu durum Osmanlı'yı daha çok ürkütüyordu. Osmanlı halkına 1832 Antlaşması gereği ödenmesi gereken tazminatın geciktirilmesi ve Türkler'in mallarına el koyulması işi büsbütün çıkmaza sokmuştu.²⁷⁸

Bu arada İran'da gelişmeler yaşanıyor. İran Hariciye Nazırı'nın Haziran 1842 Haziran'ında Stratford Canning'den araya girmesini istediği sırada iki Müslüman ülke arasında harp kopmak üzereydi. İki ülke sınırındaki göçebe aşiretler arasında sınır çizgisi kestirmek çok zordu. Ayrıca dini anlaşmazlıklar söz konusuydu. 1843'te Kerbela'da yapılan katliam, Sünni-Şii çatışmasını son hadde çıkarmıştı. Osmanlı'ya ziyaretlerini yapmak üzere gelen Hacıların güvenliğini sağlamak ayrıca

²⁷⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 91.

²⁷⁸ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.**, s 164–169.

sorundu. Ayrıca Şii azınlığın evlenme, toprak ihtilafları gibi hukuki meselelerde karşılaştıkları güçlükler muazzamdı. İran sınır komisyonu başkanı, Albay Williams İngiliz elçiliğine yazı üstüne yazı yolluyordu. Canning Rus elçisi Titov ile neredeyse her gün, bir çare bulmak için görüşüyordu. Canning bu arada sürekli Hariciye Parlamento Müsteşarlığı'na atanan arkadaşı Addington'dan yardım alıyordu. Nazır Lord Aberdeen İngiltere'nin ne olursa olsun bu gibi zorlu meselelerden uzak durması gerektiğine inanıyordu ve her fırsatta büyükelçi Canning'i dizginliyordu.²⁷⁹

İran ile sorunların yaşandığı bu dönemde Stratford Canning ve Osmanlı Devleti arasında görüşmeler yapılmıştır: “ *Hariciye nazırı devletlü paşa hazretleri nezd-i hazret-i vekâlet-penâhîde bulundukları hâlde Mösyö Canning ile bu husûsa dâir tarafeynden hayli mukâleme ve mücâbebe vukû‘bularak fezlekesinde şimdiye kadar İran maslahatına dâir tarafeyn murahhasları beyrinde vukû‘bulan mukâlemât keyfiyeti, İngiltere ve Rusya devletleri tarafına yazılmış olduğundan gelecek cevâblarına ve tesviye-i maslahata değin taraf-ı Devlet-i Aliyyeden dahi usûl-i sulhiyyeye muhâlif hareket vukû‘a gelmemiş ve murahhas Enverî Efendi geçenlerde kendü mutâla‘ası olarak mu‘âhede-i cedîde sûretiyle bir şey kaleme almış ve kân-ı Devlet-i Aliyyenin re‘yi ve ma‘lûmâtı ve İngiltere ve Rusya sefâretlerinin muvâfakatıyla karâr verilmiş sûretinde ibrâz iderek İran murahhasına kabûli hakkında icbâr itmesiyle düvel-i mütevassıta me‘mûrları dahi bu misillü bilmedikleri şeyin kabûlünü tecvîz edemeyeceklerini izhâr eylediklerinde efendi-i müşârûin ileyh tarafından mu‘âmele-i bâride ve gayr-i lâyıkâ ibrâz olundığından dolayı şikâyet ile tenbîhât-ı lâzıme gönderilmesini ve tazmîn mâddesini esnâ-yı mukâlemede*

²⁷⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 95.

dinlememek istediğinden buna dahi bir kere İran murahhasının diyeceği anlaşılmak ve diyeceğini kabûl eylemediği hâlde cevâb-ı lâzimesini vermek üzre ruhsat verilmesini Mösyö Canning dermiyân itmeğle berü taraftan evvel ve ahir beyân olunduğı üzre Devlet-i aliyye'nin bu mes'ele-i İraniyye hakkında bir gûne sû-i efkârı olmayarak asl murâd-ı âlîsi kendü hukûk-ı sâbite-i mülkiyesini istihsâlden ibâret olup ne İranludan hakkından ziyâde bir şey istemek ve ne haksız olarak İranlıya nesne vermek tasavvurunda olmadığı ya'ni kendü mülk-i sarîhi olan zihâb ve muhammereyi istirdâd ile tazmînâta girişmemek sûreti olduğundan geçende buna dair merkez efkâr-ı âliyyeyi mutazammın bir kıt'a müzekkire dahi i'tâ olunmuş idi. ”²⁸⁰

Sonuçta 1846'da Canning ile Titov'un işbirliği sayesinde, Osmanlı'nın hoş karşıladığı bir çare bulunduysa da, bu sefer de İran directti ve müzakerelere baştan başlamak gerekti. 1847 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması sadece yazıda kaldı. Ancak Kırım Harbi'nden sonra sağlam bir anlaşma zemini bulunabildi. ²⁸¹

3.3.2. Lübnan Sorunu

1516 yılında Osmanlı topraklarına katılan Lübnan bölgesi, halkın din, kültür ve sosyal yaşamına müdahale edilmeksizin, padişah tarafından atanan valilerce yönetiliyordu. Çeşitli feodal beylerin egemen olduğu ve iç çekişmelerin devam ettiği bu bölgede XVI. ve XVII. yüzyıllarda en kalabalık toplum da Marunîlerdi. Marunîler, Orta Doğu ile Avrupa arasında ipek ticaretinin Lübnan bölümünü ellerinde tutarak ekonomik yönden avantaj elde etmişlerdi. Zamanla, Suriye'den

²⁸⁰B.O.A. , HR. SFR.3. , Dosya No: 6, Gömlek No: 57.

²⁸¹Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 96.

gelen Katoliklerle kaynaşmaya başladıkları gibi, din faktörü nedeniyle Avrupa devletleri ile de ilişkiye girdiler.²⁸²

Fransa, Mehmet Ali Paşa isyanının kendi çıkarlarına ters olarak çözümlenmesinden sonra, nüfuz üstünlüğü sağlamak amacıyla Lübnan'daki Katoliklerin koruyuculuğunu üstlendi. İngiltere'de, Doğu'da dinin önemini kavramış olduğundan, Suriye ve Lübnan'da politikanın yanında din silahı ile de Fransa'yı yıpratma amacına yöneldi. Bölgede din propagandası yapan İngilizler, Dürzîlerin Protestan olmasını sağlayıp, koruyuculuklarını da üstlenerek, 1842'de Kudüs'te bir Protestan kilisesi kurdular. Böylece, bölgede üstünlük sağlamak amacıyla gruplar arasında devam eden çatışmalar, Fransız ve İngilizlerin işe karışması ile siyasi bir sorun halini almıştı.²⁸³

Lübnan'daki çatışmaların giderilmesi konusunda, bölge ile ilgili devletler çeşitli öneriler ortaya atıyordu. Görüşmeler sonunda, Avusturya prensi Metternich'in önerisi kabul edildi. Buna göre; bölge ikiye ayrılıp, kuzeydeki Marunî bölgesine Marunî, güneydeki Dürzî bölgesine de Dürzî bir kaymakam atandı. Bu öneriyle Ocak 1843'ten itibaren Lübnan'da çifte kaymakamlık denilen dönem başladı.²⁸⁴

Ancak bu çözüm de bölgede istikrar sağlanması konusunda yeterli olmadı. Çatışmalar yeniden başladı. Fransa ve İngiltere, Osmanlı devleti sınırları

²⁸²İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIV. Dizi, S. V, 1989, s. 7–8.

²⁸³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V. , .214–216.

²⁸⁴ İrfan C. Acar, **a.g.e.** , s. 14.

içinde bulunan bölgede kendi çıkarlarını güçlendirmek için birbirleri ile kıyasıya mücadele ederken, Osmanlı Devleti de bölgedeki üstünlüğünü her geçen gün kaybediyordu.²⁸⁵

Çatışmaları önlemek amacıyla, bölgeye yeni bir çözüm getirilmeye çalışıldı. 1846'da, altı Hristiyan, dört Müslüman'dan oluşan bir meclis yönetimi kuruldu. Böylece 1860 yılına kadar devam edecek olan yeni bir barış dönemine girilmiş oluyordu.²⁸⁶

Stratford Canning kardeşine yazdığı mektupta şunları anlatmıştır: *“Suriye, İbrahim Paşa ve Mısır birliklerinin dışarı atılmasından sonra, bir düzensizliğin içine kendiliğinden daldı. Müttefikler birbirlerini yiyen unsurlar arasında bir uzlaşma kapısı bulmak için faaliyete geçtiler. Osmanlı İmparatorluğu da Mehmet Ali belasından kurtarılma karşılığı olarak Batılılar'a borçlu durumdaydı. Eyaleti bir çeşit mahalli idare düzeni içine sokmanın zamanı gelmişti. Ne var ki Babîali bu konuda en ufak bir müdahaleye ayak diriyordu. Beş Batılı devlet temsilcisinin dayatmasına rağmen hiçbir sonuç alınamıyordu. Öbür yandan, Lübnan şeyhi harpten önceki kayıtlı bağımsızlığın iadesini haklı olarak istiyordu. Dürzîler Hristiyan komşularını kılıçtan geçirmek için işarete bakıyorlardı. Rum, Ermeni ve çeşitli ırkları içine alan ahalinin siyasi bir taksime konu olması düşünülemezdi. Oysa Fransızlar da Katolik azınlığını koruyucu haklarından fedakârlık etmeye razı olmuyordu. Bin güçlkle, bu bölgede, Sultan'ın genel olarak otoritesini güvenlik altına aldıktan sonra, çeşitli, dinden, ırdan cemaatlere bir çeşit bağımsızlık tanıyıp*

²⁸⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V. , s.217.

²⁸⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V. , s.217.

meseleyi hiç değilse geçici olarak hallettik. Bu konuyla ilgili tarafların hepsini hoşnut etmek mümkün olmasa da makul bir denge kurulması yolunda esaslı bir adım atılmış sayılabilirdi. Eski iddiaları kaile alınmamış olmasına rağmen Fransızlar da çaresiz, bu duruma boyun eğdiler. ”²⁸⁷

İngiltere ve Fransa, bölgedeki her olaya görünüşte halkın dini inançlarını korumak için müdahale ediyordu. Fakat asıl amaç her zaman olduğu gibi, siyasi ve ekonomik çıkarları koruyup, amaçları doğrultusunda Osmanlı topraklarında her gün biraz daha ilerlemekten başka bir şey değildi.²⁸⁸

Stratford Canning’ın Osmanlı İmparatorluğu’nu buhranlı bir dönemden kazaya uğramadan kurtarmada epeyce hizmeti geçmiştir. Canning Osmanlı Devleti’nden ayrıldığında, ülke barış içindeydi, komşularıyla da arası iyiydi. Canning’in korumayı ödev edindiği Osmanlı Devleti, dışarıdan hiçbir tehdit altında değildi. Fransa ile Rusya Arasında Kutsal Yerler (Makam-ı Mukaddese) ile ilgili anlaşmazlık çıkmış ise de sonradan bu da çözüme bağlanmıştı. Canning son defa Osmanlı Devleti’nde bulunduğunu düşünüyordu ve ayrılışının arifesinde şerefine İngiliz yurttaşları tarafından verilen şölene katıldı. Başarılarının özellikle de yanında çalışanlar tarafından ne kadar coşkunlukla karşılandığını gördü. Ermeniler, Rumlar, Amerikan misyonerleri, İzmir ve İstanbul tüccarları Canning’i nasıl öveceklerini bilemiyorlardı.²⁸⁹ İstanbul’dan ayrılmadan önce İngiltere’den hayatını değiştirebilecek bir teklif aldı. 1851’de Lord Derby, Canning’e Kraliçe tarafından

²⁸⁷ Stanley Lane Poole, “ Letter to his Brother ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 102.

²⁸⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s.218.

²⁸⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 110.

kabineye memur tayin edildiğini, Hariciye Nezaretini kabul edip etmeyeceğini sormuş, Canning’de buna müspet cevap vermişti. Ancak ertesi yıl Lord sözünden dönmüş, Canning’in yerine Malmesbury’yi seçmişti. Bu noktada Canning’dan hoşlanmayan Ruslar’ın devreye girdiği düşünülebilir.²⁹⁰ Ayrıca Canning’in Macar ve Leh mültecilerini korumadaki gayretleri Avrupa saraylarında gözden düşmesine neden olmuştu. Canning için bu ağır bir darbe oldu. Lord Derby kendisine Lordluk ünvanı vermeye kalktığı zaman bunu ancak geçmiş hizmetlerinin karşılığı olarak kabul edebileceğini, yoksa Başbakanın fikrini değiştirmesi karşısında verilen bir avunma ödülü olarak asla kabule yanaşmayacağını kesin bir dille bildirdi.²⁹¹

Bu arada Paris’teki İngiltere Büyükelçiliği boşaldı, ancak buraya da parti entrikalarının etkisi altındaki Lord Granville tarafından Henry Wellesley atandı. Bunca yıllık tecrübesi ve sıkıntılı yerlerde verdiği emeğe karşılık Paris büyükelçiliğine genç ve tecrübesiz birinin atanması Canning’i çok kırdı. Bununla birlikte olaylar Hariciye Nezareti ve Paris Büyükelçiliğini kaybedişini tamir edecek şekilde gelişti. Canning, bir daha dönmek üzere ayrıldığı İstanbul’a altı ay sonra geri dönecekti.²⁹²

²⁹⁰ **The Times**, 25 Ağustos 1846.

²⁹¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 109.

²⁹² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 110.

3.3.3. Mülteci Sorunu

1847 sonbaharında Canning bir yıllık aradan sonra beşinci kez İstanbul'da görevlendirildi. Canning'in beşinci vazifesi, Avrupa devletleriyle münasebetler bakımından önem taşıyordu.²⁹³

Canning ilk kez Rusya ile karşı karşıya kaldı. Tuna Eyaletleri ve Macar mültecileri meselelerinde Sivastopol'da kopacak fırtınanın ilk belirtileri gördü. İlk yıllarda, bütün İngiliz diplomatları gibi Çar'ın politikalarına şüpheli gözle gördüyse de, Rusya'nın Edirne ve Hünkâr İskelesi Antlaşmaları'yla sona eren saldırgan hamleleri sırasında savaş alanından uzaktı. Tesadüf, Canning'i Rusya'ya düşmanca değil, dost bir tavır takınma durumuna düşürmüştü. 1848'den sonra, Rusya ile mücadeleye girişti.²⁹⁴

Büyükelçi Tuna eyaletlerinden İstanbul'a ulaştığında, Tuna'da ayaklanmalar başlamıştı. 23 Haziran'da Budapeşte'de bir halk ayaklanması oldu. Askeri birlikler harekete geçmeyi reddetti. Hospodor, ihtilalcilere oy hakkı tanımak zorunda kaldı. Ruslar, Edirne Antlaşması'na göre, Tuna eyaletlerinde sükûnun korunmasından sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Bu durumda, Budapeşte ayaklanması, Rusya ve Osmanlı'nın birlikte işgal teklifine yol açtı. Durum görüldüğünden de karıştı. Avusturya ve Macaristan arasındaki anlaşmazlıklar, Çar

²⁹³ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 110.

²⁹⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 112.

tarafından kaygıyla gözleniyordu. Rus birliklerinin eyaletlere girişinin Avusturya tarafından kuvvetle desteklenmesi tabiydi.²⁹⁵

Bu çıkmaz içinde, Osmanlı nazırları Canning'e başvurdular. O da Eflâklılar'ı ihtilalci değil de sırf anayasa değişikliği sağlama amacıyla hareket etmiş olarak kabul etmeyi ve şikâyetleri dinlemeyi salık verdi. Diğer taraftan Rusya'ya fırsat vermemek için askeri işgalden kaçınmalarını öğütledi. Canning'in öğütleri yarı yarıya tutuldu. Osmanlı nazırları şikâyetlerini dinlemek için, Eflâk'a Süleyman Paşa'yı yolladılar. Diğer yandan da Tuna üzerinden bir ordu gönderdiler. Çar, boyunduruk altındaki Hristiyanlar'ın koruyucusu sıfatıyla Osmanlı'nın Tuna Eyaletleri'nde yalnız başına hareket etmesine razı değildi. Bu eyaletlerde sadece Rusya ve Osmanlı söz hakkı sahibiydi. Ancak Osmanlılar ne zaman harekete geçseler, Rusya'nın da Osmanlı yanında olması şart koşuluyordu. Osmanlılar bu durumun Edirne Antlaşması'nda resmiyete dökülmesine yol açmışlardı. Rusya'nın bu sefer ki işgal teşebbüsü de Osmanlı'nın tasvibiyle yapılmış olmalıydı. İki işgal kuvveti birbirinden ayrı düşüncelerdeydi. Osmanlı, İngiliz elçisinin de ısrarıyla daha yumuşak tedbirlere taraftardı. İhtilalcilere af tanımak, ıslahat yapmak niyetindeydi. Öbür yandan Rus birliklerinin de geri çekilmesi şarttı. Oysa Çar, ihtilalin sert bir şekilde bastırılması için uzun zaman işgale devam etmesi taraftarıydı. Bu, Mukaddes İttifak ile Canning'in liberal politikası arasında sürüp giden mücadelenin yeni bir safhasıydı.²⁹⁶

²⁹⁵ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.**, s. 296–298.

²⁹⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 101.

Stratford Canning, eski tutumuna uygun olarak, Babiâli'nin yumuşak politika ve ıslahat yolunda yürümesini sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Palmerston'a yolladığı mektuplardan bu daha da iyi anlaşılıyordu: ²⁹⁷ “ 4 Eylül Babiâli ile Rusya arasında sendelemeden yürümek, bir yanda barış ve antlaşmalara saygı anlayışını korumak, öbür yandan da Babiâli'ye cesaret vermek, Eflâk'ta esaslı bir gelişmenin temellerini atmaya çalışmak bir çeşit ip cambazlığıdır. Şimdilik Rusya bu yenilikler, gelişmeler üstünde Babiâli ile birlik olmak şöyle dursun, Osmanlı'yı sert tedbirler almak için ikna etmek için didiniyorlar. Babiâli fazla baskı altında kalırsa, boyun eğebilir. Durduğu yerde kendimi ortaya atıp harcamak istemem ama akıllıca tedbirlerle, yerinde müdahalelerle Osmanlı'nın doğru yoldan ayrılmaması için yardım etmekten de geri kalmayacağım. ”

Eflâk'ta durum kötüleşmeye devam etmişti. Osmanlı temsilcisi hücumu uğramış, halk dağıtılmıştı. Canning'in öğüdüne aykırı olarak, Bükreş üstüne yollanan 12 000 Osmanlı askerine ateş açılmıştı. Rusya en az iki yıl sürecek bir işgal hazırlığından, 30 000 kişilik bir ordu bulundurmaktan söz etmeye başlamıştı. Çar'ın davranışları Babiâli'den gördüğü soğuk davranışlar ölçüsünde sertleşiyordu. Sultan ile ittifak yapma teklifinde bulunmuş reddedilmişti. Daha sonra eyaletlerin müşterek olarak işgalini tavsiye etmiş ancak gene bir sonuç alamamıştı. Osmanlı askeri değil, daha çok idari tedbirler ve ıslahat peşindeydiler. Rusya sert bir şekilde birlikte hareket edilmesini önermiş, ancak Osmanlı kendi uyruklarını kendi başlarına idare edebileceklerini belirtmişti. Rusya Eflaklılar'ın asi olarak cezalandırılmalarında ısrar ediyordu. Babiâli buna yanaşmıyordu. Çar tüm bunlardan İngiliz Büyükelçisi

²⁹⁷ Stanley Lane Poole, “ Letter to Wellington ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 176–177.

Canning’i sorumlu tutmaya başlamıştı. Büyükelçiye karşı uyanan bu çekinme duygusu zaman içinde daha kuvvetlenecekti. Çar’ın sonraki davranışlarında bu çekinme duygusunun izleri rahatlıkla görülecekti.²⁹⁸

Bu sırada, Rusya’nın tavrından ürken Osmanlı İngiltere ile bir ittifak kurmayı amaçlamaya başladı. Reşit ve Rıza Paşalar bu konuda Canning ile pek çok görüşmeler yapmışlardır. Canning ise hükümetini bu ittifaka zorlayamayacağını bilincinde olmasına rağmen, ihtiyatlı bir dil kullanarak bu tasarıya şahsen taraftar olduğunu belirtmekten de geri kalmamıştır. Lord Palmerston ise, dostça cevap vermekle birlikte, kesin bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Bu çeşit bir hareket Şarklı Devletler’in kıskançlığını çekeceği için zamansız sayılıyordu. Ancak İngiltere bir yandan da Osmanlı’yı çıkarları doğrultusunda uygun bir yolda tutmak için elinden geleni yapıyordu.²⁹⁹

1848–1849 kışında, Rusya ve Osmanlı arasındaki ilişkiler gerginleşti. Çar, Osmanlı Sultanı’ndan izinsiz Eflaklılar’ı silahsızlandırmaya girişti. Bu arada Tuna eyaletlerinde en az Osmanlı kadar söz hakkı varmış gibi hareket etmeye başladı. Babıâli’den Macar asilerini bastırmak için Rus birliklerinin Transilvanya’dan geçmesine müsaade istenmesi üzerine işler daha da çatallaştı. Rusya bir yandan da Sırbistan’a 10 000 mavzer yolladı. Canning tüm bunlara karşı sert bir direniş gösterdi. Ruslar Babıâli’nin tüm muhalefetine rağmen Macarlar’ın üzerine yürüdü, ancak başarısız oldular. Durum günden günde nazikleşiyordu. Canning Osmanlı’yı çok daha kötü olaylara hazırlıklı olması için uyardı. Diğer yandan, İngiltere’nin kesin

²⁹⁸ Bayram H. Soy, “ Lord Palmerston’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti ”, **Türkiyat Araştırmaları / Hacettepe Üniversitesi**, 4 (7), Güz 2007, s.146–148.

²⁹⁹ Bayram H. Soy, a.g.m. , s. 148.

bir hareket yolu seçme vakti gelmişti. Zamanında ve tesirli bir destekleme gösterisi, hele Fransa ile yapılacak olursa, Rus hükümetinin aşırı tedbirlere kalkışmasını önleyebilirdi. Hiç değilse, Babiâli'nin tek başına Rusya ile mücadelesinde ezilmesi tehlikesi yok edilebilirdi. Canning savaşın yakın olduğunun farkındaydı. Fransız ve İngiliz birliklerini Osmanlı saflarında yer almaya ikna edebileceğini düşünüyordu. Bu arada Reşit Paşa, Kasım ayında, kaygı içinde İngiliz donanmasının nerede olduğunu sormuştu, Şubat ayında Osmanlı savaş hazırlıklarına girdiğinde, Canning, Sadrazama donanmanın çağrılabilceğini ima edecek kadar ileri gitmişti. Bu tedbiri de Palmerston'a yolladığı yazıda savunmuştu, Ruslar'ın başıboş tavırlarına artık dur denimesi gerektiğini belirtmiş, şunları eklemişti: “ *Tecavüz bahaneleriyle, imkânlarla dolu olan böyle bir alanda, Rusya'nın burnunun dikine gitmesine müsaade etmenin ne sonuçlar vereceğini kestirmek için kâhin olmak gerekmez. İmparatorluğun Avrupa menfaatleri bakımından bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa'nın gözünde şayet bir değer ifade ediyor, politikasında yer tutuyorsa, genel olarak verilmiş garantilerin, belirli kararlar, anlaşmalar ve fiili yardım taahhütleriyle pekiştirilmesi zamanı gelmiştir.* ”³⁰⁰

Lord Palmerston donanmanın işe müdahalesini zamansız buluyordu. Buna rağmen Baron Brunov'a yolladığı yazıda Canning'in siyasetini desteklediği belirtmiştir. İngiliz büyükelçisi ile devamlı istişare halinde olan Reşit Paşa, Rusya'ya boyun eğmektense istifa edeceğini kesin olarak belirtmişti. Macarlar tarafından

³⁰⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 103; Stanley Lane Poole, “Letter to Palmerston” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C. II. , s. 179–180.

püskürtülen Çar, yeni bir teşebbüsten fayda umdu. Yapılan görüşmeler sonucunda Ruslar isteklerinin çoğunu karşılayan bir akiti Osmanlı'dan kopardı.³⁰¹

Canning bu akite boşuna karşı çıktı. Donanma desteği olmadan, Çar tarafından yapılan baskıya karşı koyması beklenemezdi. İşin bundan da kötü olabileceği ihtimalini göz önüne alarak teselli buldu. İhtilafın görünüşte halledilmiş olduğuna bakarak, Osmanlı'nın yanlış bir güvenlik duygusuna kapılmasına engel olmaya gayret etti. Babiâli ordu ve donanmasında savunma hazırlığına devam etti. Canning ileri görüşlü davranırsa da, patlak verecek buhranın şiddetini kestiremedi. Olaylar İngiliz hükümetini hareket hattından hayli farklı bir davranışa sürükledi. Beş ay içinde, İngiltere ve Fransa, Rusya ile harbe girişmek zorunda kaldılar.³⁰²

Baharın başından beri Sultan ile Viyana ve Petersburg Hükümetleri arasında Osmanlı topraklarına sığınması beklenen asiler konusunda anlaşmazlık vardı. Belgrat Antlaşması'nın 18. Maddesi gereği, Babiâli, Avusturya'nın mücrim, menfi ve asi uyruklarını Osmanlı sınırlarına sığınmaya kalkıştıkları takdirde, cezalandırmayı üstüne almıştı. Kaynarca Antlaşması'nın 2. Maddesine göre de, Rusya, karşılıklı olarak mültecilerin geri verilmesini isteyebilecekti. Rusya daha önce bu maddeyi, Osmanlılar'ın lehine uygulamakta ihmal göstermişti. Bu durumda çatışma Belgrat Antlaşması hükümleri etrafında kopacaktı. Sözü geçen maddede ise mültecilerin iadesi değil, cezalandırılmasından bahsediliyordu. Bu durumda şu sorun ortaya çıkıyordu. Mavar asileri silaha sarılmış bir millettten olduklarına göre, 18. Maddenin kapsamına dahil edilebilirler miydi? Babiâli ve İngiliz öğütçüsü Canning,

³⁰¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 103.

³⁰² Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 103.

mücrim teriminin barış zamanındaki mücrimlere uygulanabileceği ve Macar milliyetçileri için geçerli olmadığını ileri sürüyordu. Canning maddenin bu şekilde yorumlanmasının İngiltere halkoyu tarafından da destekleneceğini düşünüyordu. Babıali'ye merhametine sığınan insanları teslim etmemesini salık verdi. En iyi çare, mültecilerin kendi sınırlarını girer girmez çıkarılmasıydı, ama bu yapılamayacağına göre, Sultan'ın mültecileri kanadı altına alması insanlık borcuydu.³⁰³

Bu karar 14 Ağustos'ta 76 Macar ve Leh kaçağının İstanbul'a ayak basmasıyla uygulanma başladı. Bu mülteciler hemen göze batmayacakları yerlere dağıtıldılar. Macar temsilcisi Canning'e başvurarak bunların yurtlarına gönderilebilmesi için pasaport hazırlanmasını istediye de Canning tarafsız bir devlet temsilcisi olarak buna yanaşmadı. Osmanlılar'ın da bu konuda sorumluluk yüklenemeyeceğini belirtti. Mültecilerin İstanbul'da kalmalarına göz yumulmasını salık verdi. Avusturya maslahatgüzarı buna karşılık, mültecilerin derhal geri verilmesini istedi. Rusya aynı istekte bulundu. Bir, iki hafta geçmeden yeni bir mülteci akımı başladı. Canning ve Reşit Paşa'nın sevinçle gözledikleri Macar zaferi son bulmuş, Rus kumandanına tesliminin ardından bir mülteci akını başlamıştı. Kossuth, Bern ve Dembinski gibi nam salmış pek çok milliyetçi, sınırı geçip Vidin'e varmıştı. Asi ordu kumandalarının ve özellikle de Kossuth'un ellerinden kurtulup sağ salim Osmanlı'ya sığınması Rus ve Avusturya İmparatoru için dayanılmaz bir yenilgiydi. Fransız büyükelçisi'nden de destek alan Canning Osmanlı'ya direnmeyi salık veriyordu. 30 Ağustos'ta Babıali şerefini muhafaza için mültecileri geri

³⁰³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 104.

vermeyeceği kararını açıkladı. İngiliz büyükelçisi Canning'in onayından geçen bir nota Avusturya ve Rus temsilcisine yollandı ve Babıali sonuna kadar directti. ³⁰⁴

4 Eylül'de Avusturya bandıralı bir vapur, Boğaz'dan girdi ve Büyükdere'deki Rus elçiliğinin önünde düdük çaldı, Rus bandırası çekti, Haliç'e doğru yol aldı. Kısa bir zaman sonra Canning'e bir haberci geldi. Büyükelçi hemen Beyoğlu'na doğru yola çıktı. Ayın 17'sinde geminin yoldan döndüğü görüldü. Geminin içinde Çar'dan bir ultimatoma getiren Prens Micheal Radzivil vardı. Prens terslendi, yüz bulamadı ve ultimatoma geri Çar'a götürdü. ³⁰⁵

İmparator ultimatoma Sultan'dan sözünü esirgememişti. Harp bittiğine göre, mültecilerin teslim edilmesinin şart olduğunu belirtmişti. Sultan'dan kesin bir cevap istemişti. İki İmparatorluk arasındaki münasebetlerin geleceğinin bu cevaba bağlı olduğu söyleniliyordu. Tek bir Leh veya Macar'ın kaçmasının, savaş nedeni sayılacağı ilave ediliyordu. ³⁰⁶

Canning'i Babıâli'ye koşturan haber buydu. Canning bu kez de, Babıâli'ye cesur davranmasını, insanlık prensiplerine, bağımsızlığına ve onuruna sadık kalmasını, Çar'ın emrini reddetmesini söylemişti. Osmanlı nazırları, büyükelçinin kendilerini sonuna kadar destekleyeceğini biliyorlardı. Bir savaş çıktığı takdirde İngiltere ve Fransa'nın Babıâli'yi yalnız bırakmayacağını yazılı olarak garanti

³⁰⁴ **The Times**, 20 Eylül 1849.

³⁰⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 105.

³⁰⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 105.

etmesini isteyecek kadar ileri gittiler. Canning’ın İngiltere adına böyle bir garanti vermesi söz konusu değildi.³⁰⁷

Bu dönemde Canning Lord Palmerston’a yazdığı mektupta şunları anlatır: “ *Bir an için Babiâli’yi desteklemekten geri dursaydım, Osmanlılar Rus baskısına boyun eğeceklerdi ve böyle insanlık, şeref ve ana siyaset tutumu gibi hayati değerleri ilgilendirmeyen bir başka mesele olsa idi; hakka, mantığa bakmaz, daha az tehlikeli bir yol seçerdim. Ama bu durumda, aralarında Zamnonski’nin de bulunduğu seçkin insanların kaderini bir yana bırakalım, itibarımızı tehlikeye atmadıkça daha başka bir hareket tarzı tutmaya imkân yoktu. Şerefsizlik damgasını yiyecek olan bizdik. Herşeye rağmen Reşit bile, baskıya tek başına dayanacak gücü bulamayacaktı. Eminim bir an önce O’nun yardımına koşmanın önemini takdir edeceksiniz.* ”³⁰⁸

Babiâli Canning’ın gözü pek tutumundan yüreklenerek kendini topladı, Çar’a meydan okudu. Bunun üzerine her iki elçilik da sancaklarını indirdi. Prens Radzivil’de Rusya’ya geri dönmek zorunda kaldı.³⁰⁹

Arada hiçbir gelişmenin yaşanmadığı altı hafta geçti. Canning bu arada tedirgin, eli kolu bağlı bekliyordu. Bu arada kendisine Boğazlar’da ihtiyaç duyulabileceğini düşünen Amiral Sir William Parker Ege Denizi’ne geldi. William Parker da Canning gibi başına buyruk hareket ediyordu. Bununla birlikte, İngiliz

³⁰⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 105.

³⁰⁸ Stanley Lane Poole, “ Letter to Palmerston”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C. II. , s. 189–190.

³⁰⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.106.

gemilerinin Osmanlı sularında gezmesi olağan bir durumdu. 3 Ekim’e gelindiğinde, Haliç’te İngiliz bandırası taşıyan bir fırkateyn, Amiral Parker’ın tetikte olduğu haberini veriyordu.³¹⁰

Canning’e Hariciye Nezareti’nden gelen haber şöyleydi: “ *Hükümet bugün (2 Ekim) Osmanlı büyükelçisinin hükümetinden aldığı talimat üzerine yaptığı maddi ve manevi yardım talebine müspet cevap vermeye karar vermiştir. Fransız hükümetinin bu konuda bizimle işbirliği arzusunda olduğuna güvenerek, durumu Paris’e bildireceğiz. Şimdilik iki hükümetin Petersburg ve Viyana’da Sultan’ın kendisinden istenilen şeyleri yerine getirmeye hiçbir şekilde ve hiçbir antlaşma gereğince mecbur olmadığı hususunu belirtmekle yetinmesini karar altına aldık. Ayrıca iki Akdeniz donanmasının Sultan tarafından İstanbul’u savunmak veya gerekli manevi desteği sağlamak üzere davet edildikleri takdirde İstanbul Boğazı’na girmeleri talimatına ilişik olarak Çanakkale Boğazı yönünde harekete geçmeleri kararlaştırılmıştır.* ”³¹¹

Abdülmecit İngiliz Büyükelçiliğine yaverini yollayarak Kraliçeye teşekkürlerini belirtti ve İngiliz milletin bu sempati gösterisi karşısında duyduğu minnettarlığı ifade etti.³¹² “*Devlet-i Aliyye hakkında geçenlerde vâki’ olan ahvâl-i müşkilede İngiltere devleti tarafından ibrâz olunan mu’âvenetin teşekkürünü mutazammın olarak cânib-i sihrü’l-menâkib-i hazret-i şehriyârîden matbû’um olan Kraliçe cenâblarına bir kıt’a nâme-i mahsûsa tahrîr buyrulmuş olduğunu hâlisü’l-fuâdlarına tahrîriyle mazhar-ı iftihâr olmuş olduğum mektûb-ı sâmilere vâsıl-ı yedd-i*

³¹⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.107.

³¹¹ F.O. 652, 12 Ekim 1845.

³¹² B.O.A. , İ.DUİT. , Dosya No: 147, Gömlek No: 20

hâlisânem olmuştur. Şehriyâr-ı mu‘azzam ve tacdâr-ı mufahham hazretlerinin ve memâlik- müş‘ir ve hem de zât-ı hümayûn-ı hazret-i şâhânenin hakkımda lutfen ve keremen derkâr olan hüsn-i efkâr-ı seniyyeleri beşâretini mübeyyin taraf i mahrûselerinin hüsn-i hâl ve sa‘âdeti haşmetlü İngiltere kraliçesi ve vükelâsı nezdinde begâyet matlûb ve mültezim olduğına ve cenâb-ı mu‘allâ elkâb-ı âsafîlerinin merâm ve mâ-fahrü’z-zamîri ol merkezde olduğu müşârün ileyhimün gereği gibi ma‘lûmları olmakdan nâşî teveccühât-ı celîle-i hazret-i pâdişâhî berekâtıyla zât-ı me‘âlî-sıfâtları böyle bir mesned-i vâlâda bulunmalarından an samîmü’l-kalb mahzûz ve mesrûr olduklarına zât-ı devletlerini te’mîn edebilirim. İngiltere elçisi Mösyö Canning’in efkâr ve harekâtı taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhîden ve vükelâ-yı fihâm tarafından hakkıyla takdîr olunması haşmetlü Kraliçe cenâblarının ve vükelâsının kemâl-i mahzûziyetlerini müstevcibdir. ”

Ekim sonunda İngiliz donanması arkasından Fransız donanması Çanakkale Boğazı’nda göründü. 7 Kasım’da Canning Lord Palmerston’a Rusya ve Avusturya’nın, İngiltere’de beliren davranışa hürmeten mültecilerin iadesi talebini geri aldıklarını bildirdi. İmparatorluk hükümetleri suç, temsilcilerin işgüzarlığına yüklediler, vakit geçmeden davadan vazgeçtiler. Bu vazgeçişte İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Osmanlı’yı sonuna kadar desteklemesinin de rolü büyüktü.³¹³

Bununla birlikte mültecilere yapılacak muamele hala kesinleşmemişti. Gücenen hükümetlerle temasa geçmek de güç oluyordu. Asıl sorun mültecilerin ne şekilde gözaltında tutulacağı meselesinde İmparatorluk hükümetleri ile Sultan

³¹³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.108.

arasında çıkan ayrılıktı. Macar mültecilerin çoğu genel aftan faydalanıp, yurtlarına dönmüştü. Ancak elebaşları affedilmemişti ve ne muamele görecekları belirsizdi. Babiâli ihtilal liderlerini önce Şumla'ya sonra Bursa ve Kütahya'ya göndermişti. Avusturya göz hapsinde bulundurulmalarını ve Avusturya subayları tarafından nezaret altına alınmalarını istiyordu. Bu yüzden Babiâli'nin mültecileri sıkı kontrol altına alması, öbür yandan da düşman tertiplerine karşı hazırlıklı olması gerekiyordu. Bu arada Kossuth ve arkadaşları gördükleri muameleden yakınıyorlardı, hayatlarını Osmanlı'ya borçlu olduklarını unutacak kadar ileri gidiyorlardı. Canning'e ise her fırsatta minnettarlıklarını göstermekten geri kalmadılar. Büyükelçi Canning eşlerini ve çocuklarını yanlarına getirtti, hatta Kossuth'un iki çocuğunun bakımını üzerine aldı. Kossuth'un 28 Haziran'da yazdığı şu mektup dikkat çekicidir: “ *Çocuklarıma kavuştum. Zavallı memleketimi boyunduruk altında inleyen saldırganların elinden irak, güvenlik içinde yaşamaları, bu acılı günlerimde tek teselli kaynağımdır. Evinizde gördükleri ikramı anlata anlata bitiremiyorlar. Karımla birlikte size karşı duyduğumuz şükran duygularını ifade etmekten aciz kalıyoruz. Tanrı sizi takdis etsin!*”³¹⁴

Rusya Macarlar ile pek ilgilenmediği için sahneden çekildi. Avusturyalılar ise mültecileri sıkıya sokma yolunda Babiâli'ye baskı için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. 1850 Şubat'ında mültecilerin on iki yıl süresince göz hapsinde bulundurulmaları istendi. Sonradan bu beş yıla düşürüldü ama Canning böyle bir şart koşulmasına öteden beri karşıydı. Mültecilerin serbest bırakılması zamanını ancak Sultan kestirebilirdi. Palmerston da bu konuda büyükelçiye destek oluyordu.

³¹⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 107.

Sonunda Avusturya İmparatoru boyun eğdi. Nisan ayında diplomatik faaliyetler kuruldu. İngiliz büyükelçisinin bundan sonraki gayretleri mültecileri biran önce serbest bırakmaya Babîâli'yi ikna işine yöneldi. Mültecilere yardım amacıyla Elçilik bütçesinden tahsisat ayırması için yetki verildi. Öbür yandan Amerika elçisi mültecileri Amerika'ya göndermek için gemi bulma işini üzerine aldı. Gene de Babîali Avusturya 'yı başına bela etmekten çekiniyordu. Ocak 1851'de nihayet Avusturya'dan izin alındı. Mülteciler Amerika'ya gönderildi. Ele başlara gelince, uzun müracaatlardan sonra, Kossuth'la arkadaşlarının 1 Eylül'de serbest bırakılacaklarına dair Sultan'dan söz alındı. Böylece yaklaşık iki yıl gündemi meşgul eden mülteciler siyaset sahnesinden çekildiler.³¹⁵

3.3.4. Kutsal Yerler Sorunu, Prens Mençikov ve Stratford Canning:

Yunan ve Latin kiliseleri arasında Filistin'deki tapınaklara kimin sahip çıkacağı konusunda eskiden gelen bir kavga vardı. Osmanlı'nın tarafsız tutumuna rağmen her iki yandan mülteciler arasında hemen her Paskalya zamanı bir arbeye kopuyordu. Fransa ve Rusya rakip kiliselerin davalarını karşılıklı benimsemişlerdi. Fransa Suriye'deki nüfuz politikası uğruna, Rusya ise kısmen dini bağlılıktan kısmen de Ortodoks Kilisesinin koruyucusu olma iddiasını kaybetme korkusuyla bu işe girişmişlerdi. 1842 Ocak ayında Kutsal Kubbenin tamiri konusunda her iki taraf da Babîâli'ye başvurdu. Canning, ileri görüşlülük yaparak kubbeyi Babîâli'nin kendisinin tamir ettirmesini salık verdi.³¹⁶ Ancak bu mesele iki de bir ortaya sürülür ve 1852 yılında Fransız büyükelçisi M. de Lavalette şikâyetlerini tehdide varan bir

³¹⁵ Bayram H. Soy, a.g.m. , s. 162.

³¹⁶ B.O.A. , HR. SFR. 3, Dosya No: 6, Gömlek No: 77.

sertlikle bildirdi ve çatışmanın kopmasına ramak kaldı. Osmanlı Devleti'nin müdahalesiyle taşkınlık son buldu. Canning'in, Lord Malmesbury'ye bildirdiği gibi, yersiz ve müzmin Kutsal Yerler meselesine kapanmış gözüyle bakılabilir. Oysa Canning'in yokluğu sırasında dava yeniden tazelenmişti. Rusya Osmanlı tarafından yapılan teklifleri yeterli bulmayarak Babiâli'ye özel bir elçi yollamaya ve Prens Mençikov vasıtasıyla Kutsal Yerler meselesinin isteğine uygun olarak hallini sağlamaya karar verdi. Bunun için de bir takım garantiler verilmesi şarttı.³¹⁷

Kudüs'te yapılması düşünülen mabet hakkında Stratford Canning tarafından Hariciye'ye takdim olunan yazı ise şöyledir: *"Bu def'a tevârüd iden ta'lîmât-ı mahsûsa-i resmiye iktizâsınca İngiltere ve Prusya devletlerinin gâyet mültezemeti olan mâdde-i ma'lûme vükelâ-yı saltanat-ı seniyye tarafından bir def'a dahi hüsn-i mütâla'a buyrulmak için tekrâr Bâb-ı âlî'ye arz ve beyân eylememiz lâzım gelmiş ve bu âna kadar husûs-ı mezkûra dâir vukû'bulan müşkilât-ı mütenevvi'a ve ifâdât-ı muhtelif-i vâfire hasebiyle İngiltere devletinin efkâr-ı samîmiyesi taklît ve teşvîş olunarak mâdde-i mezkûre tanzîm ve tesviye olunamamış ise de zîrde beyân kılınacak karâra göre bu bâbda olan kâffe-i müşkilât ber taraf olacağı bî ihtibâhdır şöyle ki, Kudüs-i şerîfde binâsı mültezim olan ma'bedgâh mahall-i mezbûrda vâki' İngiltere ve Prusya konsoloshâneleri ebniyesi müştemilâtından olmak üzre yapıdırılmak musahhah idüğinden binâ hitâm-pezîr oldukda hâricden bâdî-i nazar orada bir ma'bedgâh olup olmadığı fark ve temyîz olunamayacağı âşikâr ya'ni binâ-yı mezkûr konsoloshâneye mülhak ve bi'l-küllîye*

³¹⁷ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s.114.

dâhilinde olmak üzere konsolosların familyasıyla dâirelerine mahsûs bir ibâdetgâh sûretinde yapıdırılacağı bedîdârdır.”³¹⁸

Prens Mençikov’un gelişi İngiltere’yi ürkütmemişti. Menkiçof’un İstanbul’a geldiği sırada İngiltere İstanbul’da maslahatgüzar olarak temsil ediliyordu. İngiliz maslahatgüzarı Albay Rose, Rusya’nın savaş ile ilgili çalışmalarını hükûmetine bildirince, izinli olarak ülkesinde bulunan İngiltere’nin İstanbul büyükelçisi Stratford Redcliff Canning’e görevi başına dönmesi talimatı verildi.³¹⁹

Rusya, Prens’in sadece Filistin meselesinin hoşnut edici bir hal çaresine bağlanabilmesi için direktifler aldığını, bunun dışında hiçbir amacı ve barışçı niyetlerden başka hedefi olmadığı belirtmişti. Çar hükûmetinin İngiltere ile yazışmalarında özel bir konvansiyon akdi meselesi, yani Yunan kilisesine Osmanlı İmparatorluğu içinde yeni haklar ve imtiyazlar tanınması, kısacası Osmanlı Devleti üzerinde Rusya üstünlüğünün kurulması gibi konular yer almamaktaydı. Bununla birlikte Güney Rusya’da harp hazırlıkları yapıldığına dair söylentiler dolaşmaktaydı. Bunların yanı sıra Arnavutluk’ta çıkan kargaşa ve Kont Leiningen’in bir Avusturya ultimatomu ile İstanbul’a yollanışı gibi olaylar İngiliz Hükûmetinin Lord Stratford’u yeniden İstanbul büyükelçisi olarak görmek istemesini haklı çıkaracak nitelikteydi. Ocak ayında bir daha oralara dönmeme kararı ile istifasını vermişti ancak bu şartlar altında Lord Aberdeen ile Lord John Russel’in ısrarlı isteklerini kırmamanın uygun olmayacağı kanaatine vardı ve Babıâli nezdinde yeniden ödeve başlamayı kabul

³¹⁸ B.O.A. , HR. SFR.3. , Dosya No: 7, Gömlek No: 7.

³¹⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V. , s. 236.

etti.³²⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekirse silah kullanılarak savunulmasından yana olan Stratford Canning 5 Nisan 1853'te İstanbul'a geldi. Canning Kraliçe tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun bu nazik anında özel bir amaçla ve özel talimatlarla yeniden İstanbul büyükelçiliğine memur edilmiştir. Babıali'ye temkin, Fransa ve Rusya 'ya sabır salık verilecektir. İngiltere'nin moral nüfuzundan yararlanarak iki büyük devletin aşırı istekleri ve takındıkları sert tavır yüzünden ortaya çıkan çatışmaları yatıştıracaktı.³²¹

Stratford Canning İstanbul'a giderken, yolda Viyana ve Paris'te mola verilecek, Paris'te İngiltere ile Fransa'nın Doğu'daki toplu menfaatleri belirtecek ve Osmanlı'nın bütünlüğü ve bağımsızlığını korumadaki işbirliğinin devamı zorunluluğu üzerinde duracak, ayrıca Kutsal Yerler sorunu yersiz bir ısrara uğramadığı takdirde, Osmanlılar'ın içine düşeceği sıkıntılı durumun sonuçlarına işaret edecektir. Viyana'da ise Avusturya'nın Babıâli'ye karşı olan dostça davranışında hiçbir değişme olmadığına dair verdiği garanti üzerine Majesteleri hükümetinin duyduğu memnuniyeti ifade edecektir. Sultan'a İngiltere'nin böyle seçkin bir elçinin yeniden yollanmasıyla bir kere daha beliren dostluk duyguları hakkında güven aşılacak ve durumun kötülüğü açıklanacaktır. Kutsal Yerler meselesinin hallolması için hiçbir talimat verilmediğine göre, Canning bu konuda istediği gibi hareket edebilecekti. Babıâli'ye edilen tehditlerin kötü idare ve azınlıklara yapılan haksızlıklardan ötürü olduğu ve her an azınlıkların ayaklanması tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu anlatılacak, Büyükelçiden gelen öğütlerin

³²⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 114.

³²¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V., s. 236.

samimiyet ve doğruluğuna, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği adına hayırlı olduğuna sonuna kadar inanmaları fikrini aşılayacaktı.³²²

İngiliz Hariciye Nazırı talimatları şu şekilde bitiriyordu: “*Osmanlı Hükümetinin varlığına karşı bir tehlike belirdiği takdirde, Malta'ya bir haberci yollayarak Amiral'e hazır bulunmasını emredecek, fakat Hükümetimizden müspet bir talimat almadıkça Boğazlar'a yaklaşmasını istemeyeceksiniz.*”³²³

Stratford Canning hemen Paris'e hareket etti. Maiyetiyle birlikte Fransız başkentinde İmparatorun politikasını anlamak üzere bir süre kaldı. Louis, Napoléon ve Fransız politikasına dair edindiği izlenimler, 10 Mart'ta yapılmış bir görüşmeyi anlatan şu muhtıradaki yer almaktadır. “*Her iki hükümetin Şarkta birlikte hareket etmesini önleyecek hiç bir sebep bulunmaması ve iki tarafın da Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya karar vermiş olması karşısında duyduğu memnuniyeti belirterek söze başladı. Avusturya'nın son olaylar sırasında Babiali'ye aşırı derecede sert davranmış olduğunu belirtti. Kutsal Yerlerden söz açarak, bu meseleye karışmayı Montalembert okulu mensuplarının tek taraflılığına ve Millet Meclisi'ne yükledi. Bu davayı kökünden halletmekle, ancak memnun olacağını belirtti. Fransa'nın önceden kendisine tanınmış hakları elinde bulundurması şartıyla Sultan'ın şartına karşı gelinemeyeceğini temin etti. Mısır'dan iki memleket arasında anlaşmazlık konusuymuş gibi söz açtı. Demiryolunu Hindistan'a irtibatı muhafaza etmek amacıyla istediğimizi anladığını ve Mısır'da Fransa'nın değil İngiltere'nin geniş topraklara sahip olduğunu unutanlara bu ciheti hatırlattığını söyledi. Akdeniz*

³²² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 114.

³²³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 115.

bir Fransız Gölü değil, bir Avrupa Gölü haline gelmesi dışında hiçbir emelleri olmadığını belirtti. Akdeniz'in nasıl bir Avrupa Gölü haline getirilebileceğini nedense açıklamadı. Şayet Akdeniz kıyılarının tamamen Avrupalılar'ın elinde olmasını kastettiye bu aşırı bir düş olur. Ardından Suriye söz konusu edildi. Ben mevcut tertibe harfî harfîne uyulmasını salık verdim. Bu konuda fazla bir şey bilmez bir insan edasıyla fikrimi tasvip etti. İmparator Şark meselesi ile ilgisiz başka bir takım konulara atladı. Bu görüşmeden bende kalan izlenime dayanarak söylüyorum. İmparator, hiç değilse şimdilik, bizimle iyi geçinmek istediği için İstanbul'da İngiltere ile işbirliği etmeye razı. Ama Osmanlı'nın yeniden kuvvet kazanmasını mı istiyor, yoksa çözüntünün sonunu bekleyip Fransa'ya bir şeyler kazandırmak emelinde mi, bu sonradan anlaşılacak. Onun bütün düşüncesi kendi durumunu sağlamlaştırmak olduğuna göre, bu uğurda yapmayacağı yok. Bu bakımdan Şark'taki işbirliği vaadinin ihtiyatla karşılanması gerektiği kanaatindeyim. Ayrıca iyi niyetine uzun boylu güvenmek saçma olur. ”³²⁴

İngiliz büyükelçisi Stratford Canning, Menkiçov'un tavrını görür görmez, Petersburg'dan aldığı talimatın gerçek niteliğini anlamıştı. Osmanlı padişahı ile bakanlara, kutsal topraklar ile ilgili Rus isteklerinin tümünü kabul etmelerini öğütledi. İngiliz elçisi Stratford Canning'e göre, Menkiçov bunlarla yetinmeyip, asıl karakterini göstererek saldırgan istek ve koşullar öne sürecekti. Çıkacak bir Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu yanında savaşa girebilmesi ancak böyle haklılık kazanacaktı.³²⁵

³²⁴ F.O. 659/2 , 1 Nisan 1854.

³²⁵ Viladimir Potyemkin, **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, C.I. , Çev. Attila Tokatlı, May Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1977, s.599.

Bu arada İngiliz büyükelçisi Stratford Canning bir görüşmesinde Mençikof'a, Osmanlı Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın Rus düşmanı olduğunu, Reşit Paşa'nın ise Rus yanlısı olduğunu ima etti. Menkiçof bundan sonra, Padişahla görüşüp aslında Rus düşmanı ve İngiliz yanlısı Reşit Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne atanmasını isteyince, Reşit Paşa bu göreve getirildi. Ayrıca Canning, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu savunmak için hiçbir zaman ve hiçbir şekilde savaşa girmeyeceği inancını Mençikof'a aşılamıştı.³²⁶

Lord Stratford Paris'teyken İstanbul'dan kötü haberler aldı. İşler öylesine ciddileşmişti ki, maslahatgüzar Albay Rose son çareye başvurmuş, Akdeniz filosunu Vurla Körfezi'ne çağırmıştı. Amiral Dundas, hükümetten emir almadan hareket etmeyeceğini söyleyerek maslahatgüzarın buyruğunu dinlememişti. Fransızlar ise daha gözü pek çıkmıştı. Filoyu Salamis Körfezi'ne yolamışlardı. İşte bu hareket, barış davasını son derece etkilemişti. Lord Clarendon, Lord Stratford'a yazdığı aşağıdaki mektupla bu konudaki fikrini kesin bir şekilde anlatmaktadır: *“Rose, donanmayı çağırtmakla acelecilik etti. Amiral Dundas ise Malta'dan ayrılmayı reddetmekle yerinde bir karar aldı. Fransız Hükümeti, donanmanın denize açılması emrini vermekle acele bir karara varmıştır diyebiliriz, ama filonun Salamis'ten öteye geçmemesini tembihlediğini unutmadı. Yalnız donanmayı neden harekete geçirdiklerini anlamak biraz zor. Zaten kendileri de akla yatkın bir izah şekli ileri süremiyorlar. Rus İmparatorunun verdiği söz ve garantilerden sonra, bu yolda harekete sürükleyici bir güvensizliğe kapılmak yersiz düşüyordu. Biz Prens*

³²⁶ Vilademir Potyemkin, **a.g.e.** , s. 559.

Mençikov'un İstanbul'a gelmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne ve bağımsızlığına bir tehdit kapısı açıldığına inanmıyoruz.

Prens geldiği zaman sizin orada olmamanız büyük bir aksilik, Durumunuzun ve derin tecrübelerinizin sayesinde doğru yönde nasıl hareket edileceğini kestirebilir ve Osmanlılar ile Ruslar'ın tehlikeli taşkınlıklarını önlerdiniz. Ruslar'ın rütbeye ne derece önem verdiklerini pek iyi bilirsiniz. Bu yüzden o anda İngiltere'yi ve Fransa'yı temsil eden maslahatgüzarlara da Prens'in hiç mi hiç itibar etmediğini tahmin etmek güç değil. Bu tehlikeli şartlar altında İstanbul'a bir an önce varmamızın hayati önemini kavrayacağınıza eminim. ”³²⁷

Büyükelçi görüşmelerden sonra, Avusturya Hükümetinin Osmanlı meselesindeki davranışının daha önceki raporlara uygun olduğunu hükümetine bildirdi. İmparator, Prens Mençikov'un Kutsal Yerler meselesini halletme dışında bir görevi olduğundan haberli değildi. Kossuth ile Mazini'ye gösterilen iyi kabul karşısında duyulan kızgınlığa rağmen, İngiltere'ye dostça duygular beslenildiği görülmüyordu. Trieste yolunda yine kar yağdı, bir sürü güçlükten sonra Lord Stratford 4 Nisan tarihinde karısına Marmara Denizi'nden şu mektubu yazabildi: “ *Son haberlere göre, bir haftadır durumda bir değişiklik olmadıysa, işler sandığımız kadar kötü değil. Rus talepleri ve yanı sıra giriştikleri gösteriler, ardına Yunanlılar'ı takip eden Osmanlı'da tam bir nüfuz kazanmak veya yerine toprak kazancı sağlamak arzusunda olduklarını gösteriyor. Osmanlılar telaşta, Yunanlılar heyecan içinde, Sultan ve nazırları her zamanki gibi kararsız. Ayrıca Sadrazamın Prens Mençikov ile*

³²⁷ Stanley Lane Poole, “ Letter from Lord Clarendon ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 281.

görüşmelere devam ederken, bir karara varabilmek için benim gelmemi beklediğini öğrendim. Yarın sabah Fury adlı gemimizin Haliç'in iki yakasında nasıl ilgiyle karşılanacağını tahmin edebilirsiniz. Şimdiden heyecanlanıyorum, umutsuz değilim. Bir çakıl taşı bazen en büyük kaleleri alt edebilecek bir silah olabilir. Benim çakıl taşım gerçek. Ne var ki o çakıl taşı göklerin yansıdığı temiz, duru bir dereye bulabilirim. Ne demek istediğimi anlıyor musunuz? ” ³²⁸

Prens Mençikov Türkler'e bir Türk-Rus savunma anlaşması teklif etmişti. Bu anlaşma teklifine göre, Ruslar bir donanma ve 40 000 kişilik bir kuvveti Batı Devletleri'nden gelen tehditlere karşı Sultan'ın emrine vereceklerdi. Ayrıca Kaynarca Anlaşması'na bir madde ilave etmek suretiyle, Sultan'a edilen yardım karşılığında Yunan kilisesinin Rus himayesine geçmesi istenmekteydi. Prens Mençikov, bu teklifin gizli tutulmasını istemişti, eğer İngiltere bu tekliften haberdar olursa, heyetinin İstanbul'dan derhal ayrılacağını bildirmiştir. ³²⁹

Rusya Kutsal yerler üzerine sürdüğü isteklerde haklı gibi görünse de bunların anlaşma niteliğinde resmi bir belge haline getirilmesi için şeklini değiştiriyordu. Yunan kilisesinin haklarının sadece Rusya'ya devredilmesi, Çar'a Babıâli'nin uyruğu olan 13 000 kadar Yunan kilisesi üyesi ile ilgili müdahale hakkı sağlıyordu. ³³⁰

³²⁸ Stanley Lane Poole, “ Letter to his Wife ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 289.

³²⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 117.

³³⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 117

Stratford Canning hemen Sadrazam ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile görüştü: *“Kutsal Yerler meselesini Ruslar’dan gelmiş ya da gelecek tüm tekliflerden ayrı tutmaya çalışın! Başlangıçta tuttuğunuz yol en iyisidir. Bu yolda hem Rusya’yı hem de Fransa’yı memnun edecek bir çare bulunma imkânının hala açık olduğunu sevinçle görmekteyim. Prens Mençikov karşınıza başka tekliflerle çıktığı zaman bu tekliflerin niteliği ve sebebi üzerine etraflı bilgi vermedikçe müzakereye girmekten kaçınmakta hürsünüz. İnceleme sonunda bunların Sultan’ın egemenlik hakkını kısıtlayıcı olduğu anlaşılırsa, onları reddetme hakkını elinizde tutacaksınız. Sultan için egemenlik haklarını kullanarak ortadaki haksızlıkları gidermek ve Rusya’nın şikâyetlerini karşılamak üzere eldeki anlaşma hükümlerinin daha sıkı uygulanmasına girişmekten daha makul bir yol olamaz.”*³³¹

Böylece Kutsal yerler meselesi istenildiği gibi kapanmış oldu. Gizli teklifler reddedildi; Hristiyanların hak ve imtiyazları doğrudan doğruya ve öncelikle Rusya’ya yöneltilmiş bir belgeyle değil, Sultan’ın egemenlik gücüne dayandırılarak garanti altına alındı. Rusya ise anlaşmazlığın elverişli bir sonuca bağlanmasında İngiliz Büyükelçisinin rolü olduğunu resmen kabul etti. Zira Canning, Fransız ve Rus temsilcilerini bir araya getirmiş ve aradaki anlaşmazlıkların giderilmesi için müzakereleri sağlamıştır: *“ Zıt tarafları uzlaştırmak üzere daha girişken olmam gerektiğine aklım yattı. Mizaçca ciddi, davranışça azametli oluşu, yüzünde en ufak bir gülümseme bile belirmeden, en basit konulardan büyük bir ciddiyetle bahsedilme kolaylığı, Rus temsilcinin binbir diplomasi hüneriyle kopardığını sandığı imtiyazların gülünçlüğü bir an için görebilmesine engel oldu. Yunan Patriğine harap kubbenin*

³³¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 117.

tamirini denetleme yetkisi, Yunan rahiplerine sabahın ilk saatlerinde türbede hazır bulunma imtiyazı, kilise kapıcısının ille Yunanlı olması hakkının tanınması gibi konular, İngiliz Büyükelçisinin kurduğu hava içinde Prens Mençikov'a muazzam ayrıcalıklar gibi göründü. Lord Stratford, diğer taraftan Fransız onurunun korunmasında en ufak taviz vermeyeceğini söyleyerek işe girişmişti, Yunan kilisesine tanınan ayrıcalıkları bir takım geleneklere, tarihsel bahanelere bağlayarak izahta da büyük ustalık gösterdi. Ruslar ve İngilizler müzakereler ilerledikçe, tamamen Büyükelçinin etkisi altına girdiler ve fark etmeden uzlaşmaya yöneldiler. Böylece Kudüs tapınakları meselesi sağlama alınmış oldu.”³³²

Stratford Canning karısına yazdığı bir mektupta durumu şöyle aktarır: *“Rusya Osmanlılar’dan veremeyecekleri şeyleri istiyor. Mençikov’un Osmanlılar’a vermelerini öğütlediğim şeylerle yetinmeye razı olup olmayacağı belli değil. Herkesle iyi geçindiğimi duyunca memnun olacağımı biliyorum. İnşallah İngiltere’de daha başkaları da aynı hoşnutluğu gösterir.”*³³³

Başka bir mektupta ise şunları dile getirir: *“Kutsal Yerler meselesi biraz yavaş ama sağlam bir şekilde halledildi. Babiâli sevinçli. Ayrıca Ruslar’dan Sultan’ın kabul etmesi istenilen yazılı anlaşmanın en kötü bölümünden vazgeçtiklerine dair teminat aldım. İş gene de bitti sayılmaz. Ortada dönen dolaplar var. Bununla birlikte durum umutlu. Yunanlılar taşkın halde. Rus büyükelçiliğinin genç memurları elçilerden şikâyetçiler. Korkacak bir şey yok, merak etme, bir*

³³² Stratford Canning, **a.g.e.**, s. 78.

³³³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 119.

ayaklanma çıkacağı söylene de, ben bunun olacağına pek inanmıyorum. Gene de Babiâli'ye Paskalya sırasında düzeni korumaya bakmalarını tembihledim.” ³³⁴

Rus Çarı, Stratford Canning'in yokluğunda Prens Mençikov'un Rus isteklerinin tamamını kabul ettireceğini düşünmüştü. Oysa Canning'in devreye girişi ile işler değişti. Rus Çarı temsilcisinin İngiliz elçisi ve Babiâli'yi çileden çıkaracağını düşünse de ne Canning ne de Osmanlı nazırları soğukkanlılıklarını kaybetmediler. Ancak Çar Nikola bu soğukkanlılığa büyük bir kızgınlıkla karşılık verdi. Prens Mençikov'un Osmanlı'ya yeni bir nota vermesini istedi. 5 Mayıs tarihli nota, Kutsal Yerler konusunda Ruslar'ın geleceğe dönük isteklerine henüz cevap verilmemiş olması ile ilgiliydi. Osmanlı Hariciye nazırına bu konuda cevap verilmesi için beş gün müddet veriliyordu, aksi takdirde Osmanlı üzücü sonuçlarla karşı karşıya kalacaktı. Notaya ilişik olarak, Rusya'nın Yunan kilisesi adına ileri sürdüğü ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahaleye imkân verdirici nitelikteki istekleri içine alan bir konvansiyon tasarısı gönderilmişti. ³³⁵ Bu notaya göre;

- I) Ortodoks dininden olanlar öteden beri tanınmış imtiyaz ve dokunulmazlıklardan faydalanacak ev öbür Hristiyan dinlerine tanınan haklara da sahip olacaklardır.
- II) İlgili yeni ferman Rus hükümetine verilmiş resmi bir garanti yerine geçecektir.

³³⁴ Stanley Lane Poole, “ Letter to his Wife” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C. II. , s.331.

³³⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 120.

III) Böylece özetlenen hususlar iki hükümetin karşılıklı güvenini belirten bir senede konu teşkil edecektir.³³⁶

Müzakerelerin bu döneminde Lord Stratford Sadrazamı yalısında ziyaret etti. Rıfat Paşa ve seraskeri ile orada müzakere halinde bulundu. Büyükelçi Prense verilecek cevapta bir müzakere kapısı açılmasını öğütledi. Sultanın bütün uyruklarının dini ve sivil imtiyazlarını kesinleştiren bir ferman yayımlayarak ve beş büyük Avrupa devletine resmen garanti vermek suretiyle hem kendi otoritesini pekiştirmesi hem de garanti isteğine karşılık vermesini tavsiye etti. Sadrazam sıkıntı durumunda İngiliz donanmasının yardımını alıp alamayacaklarını sorduğunda ise, Stratford, telaş ve öfkeye neden olacak herhangi bir hareketten kaçınılması gerektiğini söyledi. 9 Mayıs'ta Stratford, Abdülmecid'e yazdığı mektupta tehlike halinde, Akdeniz'deki krallık kuvvetleri kumandanına filosunu hazır tutması için emir vermek üzere talimat aldığını bildirdi. Bunu nazırlara bildirmeme nedeni ise, nazırların dışardan etki olmadan karar varmasını istemesi idi.³³⁷

10 Mayıs'ta Rıfat Paşa Prens Mençikov'a uzlaşıcı bir nota yolladı. Filistin'deki kilise ve hastaneler konusunda henüz halledilmemiş konuları müzakereye hazır olduklarını belirtti. Sultanın Hristiyan uyrukluların hak ve imtiyazlarını sonuna kadar korumaya hazır olduğuna dair Rus temsilcisine teminat verdi. Hatta bu konuda bir ferman da çıkarılabileceğini ekledi, ancak bir hükümetin uluslar arası göreneklere aykırı olarak başka bir hükümetle bağımsızlığını doğrudan

³³⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.121.

³³⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 121.

doğruya ilgilendiren ve tehlikeye atan meselelerde tek taraflı bir anlaşmaya girmeyi kabul edemeyeceğini ileri sürdü.³³⁸

Prens verdiği cevapta Babıâli'nin gösterdiği güvensizlik karşısında duyduğu üzüntüy belirtiyordu. Üç gün daha düşünme müddeti verileceğini bildiriyor. Bu dönemin sonunda iki saray arasındaki diplomatik münasebetlerin ve bundan doğan sorumlulukların Babıâli'ye ait olmak üzere kesileceğini bildiriyordu. Prens bu arada Reşit Paşa'yı, Rıfat Paşa'yı ve Vezir-i Azam'ı baskı altında tutmuş, gizli ajanları ile nazırlarına danışmadan Abdülmecid ile görüşme ayarlamıştı. Sadrazam bu olanlar karşısında 13 Mayıs tarihinde istifa etti. Bunun üzerine hükümette yapılan değişiklikler ile Rusya'ya karşı olan devlet adamlarına eskisinden daha çok yer verildi. Canning'in eski dostu Reşit Paşa Hariciye Nazırlığı'na getirildi.³³⁹

Yeni hükümet bu kadar önemli bir konuda hemen karar alamayacağını bildirdi. 15 Mayıs'ta Rus elçisi Mençikov daha fazla bekleyemeyeceğini bildirerek, diplomatik münasebetleri kestiklerini bildirdi. Stratford Canning bunun üzerine geri kalan üç büyük Avrupa devletinin temsilcilerini elçiliğe çağırdı. Şark meselesinin Avrupa kontrolü altında olmasını isteyen dört temsilci Prens'in son notası ile ilgili ortak karar aldılar. Bu arada Prens'in Osmanlı'ya yeni bir nota yollaması üzerine, dört temsilci Reşit Paşa'nın fikrine saygı göstermenin en uygun yol olacağını belirttiler. Böylece Osmanlı Devleti'nden yana bir tavır sergilediler.³⁴⁰

³³⁸ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 121.

³³⁹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 122.

³⁴⁰ Stanley Lane Poole, "Letter to his Wife", *The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C.II.*, s.336.

Prens Mençikov İstanbul'dan ayrıldı, Rusya'ya döndü. Bunu takiben Rus sarayından yeni bir nota gönderildi. Eğer prensin notası olduğu gibi kabul edilmezse, Rus birlikleri harp maksadıyla değil, Çar'ın isteklerini garanti altına almak için sınırı geçeceklerdi. Buna Reşit Paşa, Canning'in talimatı üzerine yumuşak bir yanıt verdi. 7 Haziran tarihinde Sultan Hristiyan uyrukluların imtiyazlarını pekiştiren yeni bir ferman çıkardı. Canning karısına yazdığı bir mektupta şunları anlatır: “ *Dört yüz yıl önce bugün, İkinci Mehmet İstanbul'un surlarını yıktı. Ayasofya'yı camiye çevirdi. Hipodromdaki yılan başlarından birini kılıcıyla kopardı. On iki gün sonra her yılki kutlama törenlerinden biri yapılacak. Arada nelerle karşılaşacağız kim bilir? Osmanlı filosu Büyükdere açıklarında. Ortada bin bir çeşit söylenti dolaşıyor. Bu sabah Reşit'i görmeye gittim. Keyfi yerinde. Yeniden Sadrazam olmak istemediğini söylüyor. Belli, Rus taleplerine karşı durduğu için memnun. Son günlerde harıl harıl çalışıyor. Hristiyan Yahudi uyrukların dini imtiyazlarını garanti altına alan fermanların kaleme alınması ile uğraşıyor. Bu sabah müsvettelerini bana da yollamıştı, bir iki cümle ilave ettim. Yakında yeni imtiyazlar da koparılabilir. Filistin meselesinde iyi iş gördüm. Ruslar her şeye el koymak istediler. Onları önlemek gerekti. Bu yenilgilerin sonuçları ciddi olabilir ama her ne olursa olsun, Osmanlı'yı desteklemek şarttı, bunda da başarı kazandım. Bu davada başka türlü hareket edilemezdi. Öyle ama ortalık gene karıştı diye kim bilir ne mırın kırın edilecek İngiltere'de! Bütün iş hükümette. Buhrana serinkanlılıkla karşı çıkabilir, sonuçlarını sineye çekerse ne ala! Tereddüt her şeyi mahvedebilir. Fransızlar sağlam bir karara vardılar. Rusya istilaya kalkışırsa, Fransa yardıma koşacak gibi görünüyor. Reşit'e dün böyle bir garanti vermişler. Bakalım, ne olacak? Perdenin gerisinde olan ben bile zaman zaman afallayacak oldum.*

Avusturya ile Prusya'dan hala haber yok. Çanakkale'den bir mektup aldım. Ruslar tüccarlarına bir an önce işlerini temizlemelerini salık vermişler. Fena haber! Gene de ne olacağı belli değil. Ruslar bizimle bildikleri gibi oynayabileceklerini sanıyorlar. Hani kurbanlarını daha kolay yemek için geveleyen vahşi hayvan rolü takınacaklar nerdeyse.”³⁴¹

Sonuçta Stratford Canning Babiâli'yi Kutsal Yerler ile ilgili fermanlar çıkarmaya razı etti. Prens Mençikov'u ise bir anlamda alt etti. Babiâli'nin Ruslar'a karşı uzlaşıcı bir tavır gütmesini sağladı. Böylece bu mücadelede Osmanlı haklı görüldü, Ruslar ise saldırgan durumuna düştü. Osmanlı Ruslar'a Yunan kilisesinin koruyucusu rolünü tanımamaya baştan beri kararlıydılar. Canning, Babiâli'nin İngiliz siyasetine uygun olan bu kararını başarıyla uygulamasına yardım etmiş oluyordu.³⁴²

3.3.4. Kırım Savaşı ve Stratford Canning'in Rolü

Rusların Boğazlar ve Balkanlar üzerinde beslediği emelleri, tarihin her döneminde çıkarları doğrultusunda devam etmiştir. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın Rus çıkarlarına uygun olarak imzalanması da Rusları tatmin etmemiş, Rusya'nın Boğazlara tamamen hâkim olma isteği devam etmiştir. Rusya bu amaçla Avrupa devletlerine Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunu gündeme getirirken, bu durumdan çıkarları zedelenen devletler de Rus isteklerine karşı koyuyordu.

³⁴³

³⁴¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 124.

³⁴² Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 124.

³⁴³ Philip Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri*, (1790–1939), Çev: Yılmaz Tezkan, XXI. Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 11–12.

Çar I. Nikola 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan hemen sonra, Metternich'e “ *Hasta adam konusunda ne düşünüyorsunuz, değerli prens?* ” diye sorarak, Avusturya Devleti'nin Osmanlı toprakları hakkındaki düşüncesini öğrenmek istiyordu. Fakat Metternich'in “ *İmparator Hazretleri bana bu soruyu, bir hekime sorar gibi mi, yoksa bir mirasçıya sorar gibi mi sormaktadırlar?* ” şeklindeki cevabı Rusya'ya göndermiştir, bu cevaptan anlaşılmaktadır ki, bundan böyle Avusturya, Boğazlar konusunda Rus politikasına karşı çıkacaktır.³⁴⁴

Nikola, Metternich' den ümidini kesince Osmanlı topraklarını paylaşmak amacıyla İngiltere'ye yanaştı. Fakat bu dönemde İngiltere Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Rusya'nın genişlemesinin İngiliz hayati çıkarları açısından büyük bir tehlike olduğu, İngiliz kamuoyu tarafından da anlaşılmıştı.³⁴⁵

İngiliz devlet adamlarından Lord J. Russell bir konuşmasında “ *Eğer Rusya'yı Tuna üzerinde durduramazsak günün birinde İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalacağız.* ” diyerek Rus genişlemesinin İngiliz çıkarları aleyhinde olacağını belirtiyordu.³⁴⁶

İngiltere'nin bu genel tutumuna rağmen Çar I. Nikola, Kraliçe Victoria'ya bir ziyarette bulunmak amacıyla 31 Mayıs 1844'de İngiltere'ye gitti. Bu ziyaretin amacı da yine Osmanlı İmparatorluğu konusunda pazarlık etmekten başka bir şey değildi. Görüşmeler sırasında şunları söylüyordu: “ *Osmanlı İmparatorluğu*

³⁴⁴ Viladimir Potyemkin, **a.g.e.** , s. 531; Rıfat Uçarol, **a.g.e.** , s. 150.

³⁴⁵ Viladimir Potyemkin, **a.g.e.** , s. 538.

³⁴⁶ Enver Ziya Karal, **a.g.e.** , s. 227.

*bir hasta adamdır. Ortak çabamızla O'nu hayatta tutabilmemiz olanak dışıdır. Ölmesi gerekir. Ölecektir de. İşte o zaman buhranlı bir dönem başlayacaktır. Ben ordularımı harekete geçirmek zorunda kalacağım. Avusturya da aynı şekilde davranmak zorunda kalacaktır. Fransa ise Afrika'da, Akdeniz'de hatta Doğu'da pek çok hak iddia etmeye kalkacaktır.”*³⁴⁷

Bir yerde Çar kendisine Boğazlar, Eflak ve Boğdan'ın verilmesi halinde, Mısır'a göz diken Fransa'ya karşı bir ittifak öneriyordu. Buna karşılık İngiliz hükümet başkanı Robert Peel'in cevabı da şöyle idi: “*İngiliz politikası sadece bir nokta üzerinde, Mısır konusunda tavrını değiştirmiş bulunuyor. Şöyle ki; Mısır'da, İngiltere'ye ticaret yollarını kapayabilecek ve İngiliz mallarının bu ülke üzerinden geçirilmesini engelleyebilecek güçlü bir hükümetin varlığı, bizim için hiçbir şekilde kabul edemeyeceğimiz bir durum yaratacaktır.*”³⁴⁸

Görüşmeler sonunda Çar, İngiltere ile paylaşma konusunda işbirliği sağlayabileceği görüşüyle İngiltere'den ayrılmıştı. Fakat İngiliz yetkililer konuyu tekrar aralarında görüştükten sonra paylaşmanın kendi çıkarlarına uygun olmayacağı görüşünü yazılı bir belge ile bildirmişlerdi.³⁴⁹

Çar I. Nikola, İstanbul ve Boğazlar'ı elde etmek için İngiltere ile görüşmekten vazgeçmiyordu. Nikola 9 Ocak 1853'te Sen-Petersburg sarayında verilen bir baloda İngiliz elçisi George Hamilton Seynour'a şunları söylüyordu: “*İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükümetin, yani*

³⁴⁷ Vilademir Potyemkin, **a.g.e.** , s. 536.

³⁴⁸ Vilademir Potyemkin, **a.g.e.** , s. 537.

³⁴⁹ Vilademir Potyemkin, **a.g.e.** , s. 537.

İngiliz Hükümeti ile hükümetimin anlaşması esastır. Böyle bir anlaşmayı gerektiren şartlar hiçbir zaman bugünkü kadar önemli değildi. Biz anlaştıktan sonra Batı Avrupa devletleri umurunda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler bence hiçbir değeri yok. Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta. Size açıkça söylemeliyim ki, gereken bütün tedbirleri almadan önce O'nu günün birinde kaybetmemiz büyük bir felaket olacaktır. Osmanlı günün birinde dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun içindir ki soruyorum: Böyle bir olay karşısında, kargaşa, anarşi ve hatta bir Avrupa harbi karşısında kalmaktansa önceden tedbirler almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı? ”³⁵⁰

Buna karşılık İngiliz elçisi şu cevabı verdi: “ *Niçin daima Osmanlı'nın öleceğini hesaba katarak bu felaketten önce veya sonra tedbirler almayı düşünmeli? Niçin hastayı tedavi etmeyi düşünmemeli? ”*³⁵¹

Bunun üzerine Çar Osmanlı topraklarının paylaşılması yolundaki planını açıkça ortaya koydu: “ *İstanbul'un Ruslar tarafından işgalini istiyor değilim. Fakat bu şehrin Fransızlar, İngilizler veyahut başkaları tarafından işgal edilmesine razı olamam. Eflak ve Boğdan bugün fiilen himayem altında bulunuyor. Bu durum devam edebilir. Sırbistan ve Bulgaristan'da himayem altına girebilir. Bu yerle, Girit Adası da pekâlâ İngiliz hâkimiyetine girebilir.* ”³⁵²

İngiltere Ortadoğu ticaretinin büyük bölümünü elinde tutmakta, Osmanlı limanları ile kendi limanları arasında sürekli olarak gemilerini işletmekteydi. Aynı

³⁵⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V. , s. 228.

³⁵¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V. , s. 228.

³⁵² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V. , s. 228.

zamanda İskenderun ve Beyrut üzerinden Halep, Şam, Bağdat ticaretine de İngilizler egemendi. Mısır üzerinden Hindistan ile olan bağlantıları gayet güçlü olup, diğer taraftan yeni kervan yolu ile Erzurum-Tahran ticaretinde de etkinlikleri fazladır. Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret antlaşmaları ile Osmanlı sınırları içinde geniş ticari haklara sahip hale gelmiştir. Bu nedenle, bölgede kendisini tehdit edebilecek başka devlet görmek istemiyordu. Akdeniz'deki üstünlüğü devam ettiği müddetçe, Mısır ve Girit'in ileride kendi eline geçeceğinden emindi. Bu nedenlerle, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasından yana olan İngiltere elçiliği aracılığıyla Rus Çarı'nın önerilerini reddetti.³⁵³

Stratford Canning'in Kırım Harbi arifesinde müzakereleri yürütüşündeki başarı, meslek hayatının belli başlı dönüm noktalarındandır. Lord Stratford'un da belirttiği gibi Truva Harbinden bu yana böyle yok yere patırtı koparıldığı olmamıştı. Bu konuyla ilgili müzakereler üç aşamada değerlendirilebilir. Birincisi, Prens Menchikov'un aracılığıyla Osmanlı, Rusya arasında 1853 Mart- Mayıs aylarında yürütülen müzakere ardından Reşit Paşa ile Kont Nesselrod arasındaki notalaşma ve sonrasında Rus birliklerinin Prus'u geçmesi ile sonuçlanan ilk müzakere aşamasıdır.³⁵⁴

İkinci aşama ise, dört büyük devletin buhrana bir çare bulmak için boşuna didindikleri ve Babıali'nin eyaletlerdeki Rus generaline Kasım'da resmi bir nota yollaması ve bunun üzerine müttefik filoların Çanakkale Boğazı'nı geçmeleri ile sonuçlanan aşama. Üçüncüsü ise, filolar dışında yardım almaksızın Osmanlı'nın

³⁵³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V. , s. 230.

³⁵⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 114–115.

Rusya ile tek başına savaştığı ve Sinop olayı üzerine müttefik donanmasının Karadeniz'e girmesiyle sonuçlanan aşamadır. Harp 1854 yılına kadar ilan edilmese de filoların Karadeniz'e Ocak başında geçişi meseleye kesin şeklini vermiştir.³⁵⁵

1853 Haziranı'ndan Aralık ayına kadar Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için büyük Avrupa devletleri tarafından on bir değişik teklif ortaya sunuldu, ancak hiçbir teklif sonuca ulaşmadı. Bu arada müzakereleri geciktiren iki olayla karşılaşıldı. 7 Temmuz tarihine gelindiğinde Ruslar'ın Prut'u çoktan geçmiş olduğu haberi alındı.³⁵⁶ Hemen ardından Vezir-i Azam Mustafa Paşa ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa görevden uzaklaştırıldı. Canning bunun üzerine hemen Sultanın huzuruna çıktı, kendisine sadece şahsi sebeplerle bu iki devlet adamının azledildiği söylendiğinde, Sultandan böyle değerli iki müşavirden bu nazik anda vazgeçmemesini rica etti. Abdülmecit bunun üzerine iki nazırın vazifesini iade etti. Zira Osmanlı hazırlıksızdı. Önemli olan vakit kazanmaktı ve Osmanlı İngilizler'den yardım bekliyordu. Stratford Canning Çar ordularına dayanmayı bir yana bırakıp protesto yollamayı salık verdi, sözü de tutuldu. Canning, 9 Temmuz tarihinde karısına yazdığı bir mektupta durumu şöyle açıklar: *“Ruslar Osmanlı topraklarına girdiler. Onları anlaşmazlık konusu meselede dize getirmeden dışarı atmak gerek. Harpsiz ya da büyük çapta harbe girmeye zorlanmaksızın bunu başarabiliriz. Düşündükçe tüylerim diken diken oluyor. Bizi harpten kurtarsa kurtarsa bir mucize kurtarabilir. Ne olursa olsun herkesin aklını başına alıp, hiç değilse Ruslar kadar kararlı ve ileri görüşlü olması gerek. Müzakere yolu bir kez daha denenir, olmazsa harp. Osmanlı Hükümeti apansız değişiverdi. Reşit ile*

³⁵⁵ Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 155.

³⁵⁶ Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 156.

*Sadrizam azdedildi. O saat Padişaha çıktım, yeniden vazifeleri başına getirildiler. Sultan, nazırları arasındaki aşağılık çekememezliklerden dolayı nazırların başına tebelleş olmasından dolayı Mustafa ve Reşit Paşa'yı itham ediyor. Nazırlar da Sultanın ikiyüzlülüğünden, zaafından şikayetçi. ”*³⁵⁷

9 Temmuz'da tarihinde ise Stratford Canning, Lord Clarendon'a bir mektup yazdı: “ Müzakerelerden umudumuz ne olursa olsun bir kere daha denemeli ve bir karara varmalıyız. Gecikme, Osmanlı Devleti için bir felaket olacaktır; hele birkaç hafta daha oyalanırsa, iş çığırından çıkacaktır. Bence müzakere gayretleri bir kez daha suya düşecek olursa, yarım tedbirlerin vakti geçtiğine hükmetmek durumunda kalacağız. Amaç, anlaşmazlık konusu meselede dize gelmeden Rusları eyaletlerden dışarı çıkmaya razı etmekse, bu geniş çapta ve sert tedbirlere veya İmparatorluğun kısmen bölünmesine yol açacak bir karşı sefere girişmeden nasıl sağlanabilir bilmiyorum. Şurası muhakkak ki gayretlerimize bir bütün hali verecek ve enerji aşılayacak bir karara varmamız zamanı gelmiştir. Ben de herkes kadar barış isterim. Ama tehlikede olan menfaatler korunacaksa ki korunması gerek sonunda birçok ziyanlara yol açacak ve Ruslar'ın ekmeğine yağ sürecektir yumuşak başlı gayretleri tadında bırakmak gerektiği kanaatindeyim. ”³⁵⁸

18 Haziran'da Lord Clarendon Osmanlı eyaletlerinin istilası üzerine bir protesto yollanmasını salık verdi. Bunun üzerine Stratford Canning 15 Temmuz'da protestoyu bastırdı. Bu belge 16 Temmuz'da dört büyük Avrupa devletinin temsilcisi

³⁵⁷ Stanley Lane Poole, “ Letter to his Wife ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C. II.** , s. 365.

³⁵⁸ Stanley Lane Poole, “ Letter to Lord Clarendon ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C. II.** , s. 366

tarafından da onaylanır. Fermanlar ile güvence altına alınmış dini ayrıcalıkları ve daha sonra Sultan'ın elverişli gördüğü zaman ve konularda söz konusu ayrıcalıkları genişletmeye hazır olduğu vaadini içine alan ek bir nota yollandı. 24 Temmuz'da toplanan divan bu tedbirleri kabul etti. Böylece Osmanlı ultiमतunu denilebilecek belge ortaya çıktı. Bu belge incelendiğinde Osmanlı'nın her türlü tavizi kabul ettiği ve Ruslar'ın baştaki isteklerinin tamamına boyun eğdiği görülecektir.³⁵⁹

23 Temmuz tarihinde Stratford Canning Viyanalı meslektaş Lord Westmorlande şöyle bir mektup yazar: “ *Bu posta acele olarak Reşit Paşa tarafından ve dörtlerin parafıyla yollanmaktadır. Vaktinde oraya ulaşması için her türlü tedbir aldık. Barış olmasını istiyorsan, bu belgelere gereken ilgiyi göster. Babîâli bundan başka tavizde bulunmaz ve harp koptu kopacak. Bütün planlar suya düştü. Hem uzlaşıcı hem de kesinkes davranışın yan yana gitmesi gerektiğine aklım yattı.*”³⁶⁰

Ancak Viyana'dan olumlu haber alınamadı. Reşit Paşa'nın notasının tartışmaları yatıştıracağına sertleştirici nitelikte olduğu ileri sürüldü. Avusturya bunu söyleyerek notayı Petersburg'a iletme sorumluluğu kabul etmeyeceğini de belirtmiş oldu. 30 Temmuz'a gelindiğinde Lord Clarendon Osmanlı ultiमतunun geri alınmasını tavsiye etti.³⁶¹

Viyana'daki temsilciler bağımsız bir devletin harp halinde bulunduğu ikinci bir devlete yolladığı ultiमतunun sorumluluğunu üzerlerine almaktan çekinmediler. Nota Petersburg'a gönderilmiş olsaydı, bunun İmparator Nikola

³⁵⁹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s.126.

³⁶⁰ *ibid*, s. 126.

³⁶¹ *ibid*, s. 127.

üzerinde bırakacağı etki ne olursa olsun, şu sonucun alınması kesindi: Osmanlı zeytin dalını Rusya'ya uzatmış olacak, Rusya ise bunu geri çevirmekle bağımsız bir devletten vermesine imkan olmayan ayrıcalıklar istemiş bir saldırgan durumuna düşecekti. Dört devlet Viyana temsilcisi ile bu notayı sunmuş olsalar, Rusya'nın notayı reddi Avrupa'nın toplu bir askeri müdahaleye girişmesine yol açabilirdi. Avusturya ve Prusya aşırı tedbirlerden çekiniyordu, yaklaşmakta olan mücadelenin dışında kalmak istiyorlardı. En sonunda Rusya yanlısı hareket etmeye karar verdiler. Bununla birlikte baştaki Osmanlı yanlısı tavrı da sürdürdüler.³⁶²

9 Ağustos'ta Viyana'dan gelen bir yazıdan, Stratford Canning, Osmanlı ultimatومunun durdurulduğunu ve Avusturya'nın İstanbul ve Petersburg'a nota gönderdiğini öğrendi. Stratford Canning, söz konusu notayı, resmen denetlemeden önce Londra'dan talimat beklemeyi uygun gördü. Ancak Çar notayı kabul etmişti. İngiliz Hükümeti de bu belge üzerinde ısrar ediyordu, Reşit'in Mençikov'a yolladığı notayla aradaki benzerliği de söz konusu ederek baskıda bulunuyordu. Canning Reşit Paşa ile görüştü. Reşit Paşa, Rusya'nın Yunan kilisesi üzerinde bir çeşit protektora kurmasına imkan verici bazı hükümleri işaret ederek bunlara Osmanlı ultimatomunda yer verilmediğinin altını çizdi. Stratford Canning bunun üzerine şu yorumu yaptı: *“Yapılan değişikliğin kendisi tarafından ileri sürülen itirazları karşılamadığını gördümse de salık verilen bir notaya direnişini desteklemiş olmamak için susmayı yeğledim.”*³⁶³

³⁶² ibid, s. 128.

³⁶³ F.O. 658/2 (Gizli), 1 Eylül 1853.

14 Ağustos'ta Divan'da tartışmalı bir toplantı yapıldı. Notayı çoğunluk değişiklikle ya da olduğu gibi kabul etmedi. Ertesi gün Reşit Paşa, Canning'e, Divan'da Viyana notasının kabulü için çoğunluk elde etmeye imkân bulamadığını kendisinin de notayı değişiklik yapılmadıkça imzalamayacağını söyledi. Londra Hükümeti'nin haksız bir tertibe kapılmasından yakındı. Reşit Paşa Canning'e; *“Başta boyun eğseydik daha iyi olurdu. Büyük devletlerden önce destek gör, sonra da böyle yüzüstü bıraksınlar! İşte bu çok kötü oldu.”* dedi. Büyükelçi cevabında Babiâli'yi direnmeye yöneltecek sözlerden kaçındı. Ama notanın bu haliyle kabul edilmeyeceğini anlar anlamaz, bir orta yol bulmaya girişti.³⁶⁴ Stratford Canning, Lord Clarendon'a; *“ Kesinkes konuşamadığıma göre, bir yandan notayı benimsediğimi göstermenin, diğer yandan Babiâli'yi memnun edecek değişiklik imkanlarına açık kapı bırakacak bir karar yolu aramamın sorumluluklarımaya yakışır bir hareket olacağını düşünüyorum.”* demişti.³⁶⁵

Ayın 18'inde Reşit Paşa Divan'a sunulmak üzere hazırladığı değişiklikleri ve gerekçesini kendisine gösterdi. Büyükelçi, Osmanlı nazırının direnişini haklı gösteren sebeplerin sağlamlığı karşısında yumuşadı. Büyükelçi notayı güvensizlikle karşılamak için bunca sağlam sebep gösterebileceğini kestirememişti. Reşit Paşa Büyükelçinin elini öptü ve yurdunu bunca tehlike ortasında yalnız bırakmamasını diledi. Lord Stratford notanın şarta bağlı olmak üzere kabulü için bir adım daha attıysa da Divanın altmış üyesi de notayı değişiklikten geçtikten sonra

³⁶⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.123.

³⁶⁵F.O. 658/2 (Gizli), 1 Eylül 1853.

kabul edebileceklerini açıkladılar. Lord Stratford Osmanlı'nın haklı Avrupa devletlerinin haksız olduğunu anladığında çok geçti.³⁶⁶

Sonuç ise şudur: Deniz devletlerine karşı üstünlüğü günden güne artan ve Şark'taki durumunu büyük Avrupa devletlerinin iştirakiyle imzalanmış bir belge ile büsbütün kuvvetlenen Rusya'nın zaferi; askeri gücünü hazırlıksız ortaya sermek zorunda kalan ve sonuçta mali kaynakları büsbütün kötüleyen, buna karşılık hiçbir kazancı olmayan Osmanlı'nın bitkin düşüşü; aşırı vatanseverliği yüzünden kendi nüfuzuyla Hükümetinin nüfuzunu bir addeden İngiliz Büyükelçisinin itibarca çöküşü.³⁶⁷

Büyükelçi planlarının hasıraltı edilmesine öfkelenmiş, bunu da o dönemde eşine ve Lord Clarendon'a yazdığı mektuplarda ifade etmiştir: 20 Ağustos'ta Lord Clarendon'a mektubunda şunları yazar: *“Bu işin son devresi daha önceki devrelerden çok daha sıkıcı oldu. Tuttuğum hareket tarzının tasvibi, yararlılığına tüm kalbimle inandığım ve en ufak teferruatına kadar üzerinde kafa yorulmuş bir planın hasıraltı edilmesini, geçiverilmesini mazur gösteremez. Bu red kararının daha başarılı bir hal çaresine yol açtığı avuntusundan yoksunum. Son zamana dek Viyana'da bir konferans tertiplendiğinden haberdar dahi değildim. Dört büyükler arasındaki rastgele toplantıların burada yapılan toplantılara benzer olduğunu sanıyordum. Ümid ederim ki, Babîâli'nizin tekliflerini tasvip ve destekleme kararını vermede tereddüt etmezsiniz.”*³⁶⁸

³⁶⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.130.

³⁶⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.131.

³⁶⁸ Stanley Lane Poole, “ Letter to Lord Clarendon ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C. II. , s. 354.

Lord Clarendon aceleyle İngiliz donanmasının Boğazlar'a girmesi kararını aldı. Lord Clarendon'un aldığı karara karşı ilk tepki, Rus Büyükelçisi Baron Brunov'dan geldi. Donanmaya verilen talimatın anlaşmayı ihlal demek olacağını bildiren bu Rus notasına karşı Hariciye Nezareti ilk Rus erinin eyalet topraklarına girmesiyle barış halinin sona ermiş olduğunu ve donanmanın İstanbul'a çıkacağı cevabını verdi. Bu yazışmanın St. Petersburg'da yarattığı duş tesirinin harbe yol açan olaylar dizisindeki yeri büyüktür. Ancak Stratford Canning, 1841 Antlaşmasının ihlali anlamına gelen, İngiliz donanmasının Boğazlar'a girişini geciktirmiştir ve donanma Osmanlı'nın Ruslar ile harp ilan etmesinden sonra Boğaz'a girmiştir.³⁶⁹

Babıali eyaletleri boşaltmak için Prens Gonçarov'a on beş günlük ultimatom verdikten sonra, Ruslar'ın bu müddetin bitimini beklemeden ansızın Boğaz'a inip, başkenti tehdit edeceğinden korkarak 8 Ekim'de himaye için İngiliz donanmasını çağırdı. Bu arada Prens Gonçarov'un cevap notası Ruslar'ın tahliyeye niyetli olmadığını dolayısıyla harp halinin varlığından artık şüphe kalmadığını ortaya koydu. Bu durumda İngiliz donanmasının Boğazlar'a girmesi ile ilgili, 1841 Antlaşması göz önüne alındığında hukukça hiçbir engel kalmamıştı. Sivastopol donanması da harekete hazırlanıyordu. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız büyükelçileri 20 Ekim'de filoları çağırdılar ve 22 Ekim'de donanmalar Çanakkale Boğazı'nı geçti.³⁷⁰

Donanmanın hareketi barış müzakerelerinin kesilmesine yol açmadı. Stratford Canning, amirale hareket emrini verdiği anda bile (21 Ekim), Londra ile

³⁶⁹ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.**, s. 308–310.

³⁷⁰ Leo Gerald Byrne, **a.g.e.**, s. 310–312.

Viyana'ya Babiâli'nin kabul edeceği ve Ruslar'ın isteklerini karşılayacağını sandığı tebliğ ve notayı yollamaktan geri kalmadı. Öbür yandan Osmanlı Hükümetini muhasamatı on gün daha geri bırakmaya razı etti. Bunu 20 Ekim'de Reşat Paşa'ya yazdığı şu mektup ile başardı: “ *Londra'dan az önce bazı yazılar aldım. Harbe böyle gözü kapalı girişecek olursanız, İngiltere'yi de Fransa'yı da kaybedeceksiniz. Üstelik ben de güceneceğim. Ömer Paşa'ya ve Asya'daki öbür komutanlara yeni bir emir alınuncaya kadar yerlerinden oynamamaları emri bugün yollanmalı. Fransa ile birlikte bu işte Babiâli'yi destekleyeceğiz.* ” ³⁷¹

Stratford Canning'in yolladığı nota Londra ve Paris'te uygun karşılandı. Lord Clarendon, Lord Stratford tarafından yapılan teşebbüslerin hoş karşılanmasını rica ettiyse de, Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın ısrarlı ricalarına rağmen, harp ilan edildiğine göre artık nota değil bir barış anlaşmasının gerekeceğini söyleyerek Stratford'un notasını geri çevirdi. Böylece Çar'a topluca baskı yapabilmek için çıkan ikinci fırsat da Avusturya yüzünden kaçırıldı. ³⁷²

Stratford Canning 22 Ekim'de karısına mektubunda şöyle der: “*Barış için bir teşebbüse daha giriştim. Üç ay önce olsaydı, sanırım yaraya merhem olabilirdi. Harp, alınyazısı. Bu sefer kaçınamayacağız galiba. Bu yüzden geniş çapta bir başarı kazanabilmemiz için ne gerekiyorsa hemen hazırlığa girişilmesini öğütledim. Osmanlı'ya yardım etmemiz gerekli, bunun için ne kadar kararlı olursak*

³⁷¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.136.

³⁷² F.O. , 661, 23 Ekim 1853.

o kadar iyi olur. Amirale filoları Navarin Savaşı'nın yıl dönümünde Boğazlar'dan geçirmesi emrini verdim.” ³⁷³

25 Ekim tarihli başka bir mektubunda ise şunları anlatır: *“Filolar Çanakkale'yi geçti. Bizim gemiler daha gelmedi. Kuzeyden sert rüzgârlar esiyor. Barış için bir deneme daha yap diyorsun. Dediğini yaptım. Bin bir güçlükten sonra, muhasamatın on gün için durdurulmasını sağladım. Ölü doğmuş umutlarımı bağladığım nota, Londra ile Paris'te kabul edildi. Gelgelelim Rusya kabule yanaşmayacak, Avusturya ise en ufak bir baskıdan bile kaçınacak. İşin aslına bakarsan muhasamat şimdilik başlamamış bile olsa harbin koptuğuna dair bir bakıma üzgün değilim. Ne olacaksa olsun!”* ³⁷⁴

24 Ekim'de Lord Clarendon'un muhasamatın henüz başlamadığı ve dolayısıyla barış anlaşmasına gerek olmadığı üzerine kurulu tasarısı İstanbul'a ulaştı. Reşit Paşa iki ay önce olsa, Clarendon yasasının Babıâli tarafından uygun karşılanacağını belirtti ancak durumun seyri bambaşka bir hal almıştı. Stratford Canning notayı kabul ettirmek için elinden geleni yaptı. Zira Stratford Canning'e göre, nota bir uzlaşma kapısıydı. 14 Kasım tarihinde Divan'ın bu konuyu görüşeceği akşam, Reşit Paşa'nın evine gitti, toplantı vaktine kadar Reşit Paşa'yı kandırmaya çalıştı. Gene de Reşit'ten söylediklerini Divan'a aktaracağı yolundaki vaadinden başka bir teminat alamadı. Reşit kendisinin Divan toplantısına katılıp orada konuşmasını teklif etti. Bunun dışında bir şey yapamayacağını söyleyerek

³⁷³ Stanley Lane Poole, “Letter to his Wife ” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C. II, s. 366.

³⁷⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.137.

Büyükelçinin tekliflerine ayak bağı olmaktansa istifa etmeye hazır olduğunu belirtti.³⁷⁵

14 Kasım tarihinde karısına mektubunda şunları anlatır: “*Bariş peşindeyim hala ama bir başıma. Daha doğrusu, şimdiden kayıp bir umut ardında koşuyorum. Şimdi ki teklifimiz iki ay önce yapılmış olsaydı pekala kabul edilirdi. Artık durum değişti. Hiç değilse Osmanlı için. Harp gemileri demir atmış karşıda. Esaslı bir filo olacak.*”³⁷⁶

19 Kasım tarihli mektubunda ise şunları anlatır: “*Bariş umudundan eser yok. Üzülerek söylüyorum. Reşit de harp taraftarı. Meslektaşlarından geri kalmıyor. Bunu mazur gösterecek, haklı gösterecek nice bin sebep var ama kim ne derse desin, Babiâli’nin şimdi önüne uzatılan bariş şartları çerçevesinde bir hal çaresi araması en çıkar yoldu. Şimdiye kadar bu inançla didindim durdum.*”³⁷⁷

Osmanlı’yı zapt etmek her gün biraz daha zorlaşıyordu. Prens Mençikov’un gidişinden bu yana, altı aydır Elçi ihtilafı uzatmadaki tehlikeyle haksız davranışı hükümetine anlatmak için yazı üzerine yazı yazıyordu. Osmanlı harp hazırlıklarının getirdiği mali yüke dayanmazdı. Zaman geçtikçe Babiâli’ye Ruslar ile ilgili en ufak bir tavizi dahi içeren bir teklifi kabul ettirmek zorlaşıyordu. Üstelik olası bir savaşta Rus birliklerinin kesinkes galip geleceği söylenemezdi. 1809–1812 seferi genel olarak başa baş götürülmüştü. Edirne Zaferi son anda kazanılmıştı.

³⁷⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.138.

³⁷⁶ Stanley Lane Poole, “Letter to his Wife” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s.367.

³⁷⁷ Stanley Lane Poole, “Letter to his Wife” ,**The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s.367.

Plevne ise Rus baskısına dayanamadığından değil, Romanya'nın arkadan vurmasından dolayı elden çıkmıştı.³⁷⁸

Diğer yanda Osmanlı savaş kararı almıştı. Uzak eyaletlerden yığınla asker geliyordu. Mısır birlik yolluyordu. Halifenin cihat haberine müspet cevap alması olasıydı. Üstelik dünyanın iki büyük deniz devletinin donanması başkent sularına demir atmıştı. Osmanlı kendisine güveniyordu.³⁷⁹

Stratford Canning Osmanlı'nın yeni tekliflere kulak asmayacağını biliyordu. Harbin gelişini görmüş engelleyememişti. Rusya'ya verilecek en ufak taviz harbin kopması demekti. Bununla birlikte, Osmanlı'yı Avrupa devletlerinin tekliflerine açık görünmeye ikna edip Ruslar'ın barış yolunda tek engel olduğunu ispat etmek gerekiyordu. Canning bunun için hemen çalışmaya koyuldu: “*Ruslar ile olan anlaşmazlıklarda Osmanlı'ya edilen tavsiyelerin başında sukûnet ve sebat geliyor. İlk liyakatı Prens Mençikov'un ultimatomundan son manifestosunun açıklanmasına kadar olan devrede yeteri kadar gösterdi. İkinci sebat hasleti de Viyana notasını geri çevirişte ve savunma hazırlıklarındaki düzen ve enerjisiyle ortaya koydu.*”³⁸⁰

Stratford Canning anılarında şöyle yazmıştır: “*Osmanlı nazırları tutumlarını değiştirmeden, İmparatorluk içinde ulusal duyguların galeyana getirilmesine ve ayrıca yapılacak fedakârlıkların karşılıksız kalmayacağı umudunun*

³⁷⁸ Nahide Şimşir, a.g.m. , s. 48.

³⁷⁹ Ali İhsan Bağış, “ İngiltere'nin Osmanlı'nın Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (1997: Ankara)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.50.

³⁸⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 139.

yaratılmasına çalıştılar. Zat-ı devletlerinizin de bildiği gibi Müslümanlara arasında milliyet duygusu hemen hemen din duygusuyla karışmış haldedir. Ve ulusal kaygılar üzerine kurulmuş bile olsa, siyasal bir emelin irticai kuvvetlerine yer verilmeden gerçekleştirilmesi imkânsızdır. İşte bu yüzden tutum serinkanlılık sınırlarını bir kez aştıktan sonra mesele Ruslar'ın haksız isteklerine direnmekten ibaret kalamazdı. Ruslar'ın üstünlüğü toptan yok edilmeliydi ki İslam gururu tatmin edilebilsin. Ruslar'ın burnu havada hareketleri, çevirmek istedikleri dolaplar da bu yarı ulusal yarı dinsel isteği destekledi. Hükümetin, ordunun ve halkın bir nokta etrafında birleşen ruh hali, hükümet içi anlaşmazlıkları ortadan kaldırdı. Reşit Paşa ile serasker arasındaki çekememezlik idare mekanizmasını tedirgin etmekten çıktı. Reşit'in itibarı alabildiğine arttı. Sultan da artık yüksek divan tarafından iki ay önce verilen kararı yürekten destekliyor. İçinde Babiâli'nin en ufak payı olmayan bir takım şartlar öyle bir birlik ve dayanışma havası yarattı ve gerek Sultan'ın gerekse Nazırların bu havaya uygun davranışı öteden beri gergin münasebetlerde öyle bir rahatlamaya yol açtı ki Osmanlı'nın şimdi sınırlarda gerçekten iyi yetişmiş birlikleri ve sularında İngiliz ve Fransız donanmaları dururken, Rusya'ya karşı güttükleri eski yatıştırma politikasının damgasını taşıyan herhangi bir teklifi geri çevirmelerinden daha tabii bir şey olamaz. Hem sonra ne Sultan ne nazırlar bir anda kazandıkları itibarı ayaklar altına alıp bütün ulusun umutlarını çiğneme pahasına sıkıntıya göğüs germe rizikosuna altına girmek istemezler. Ben gene de dilimin döndüğü kadar onlara anlatmaya çalıştım ki, bu duygular istediği kadar yerinde ve haklı olsun, şu anda bunlara kapılıp gitmek yanlıştır. Meseleyi Sultan'ın şerefine uygun bir uzlaşma havası içinde halletmek dururken, yok yere muhasamat haline devam, büyük kayıplara, felaketlere ve belki de bir genel harbin peşi sıra sürükleyeceği yıkımlara

yol açacaktır. Ne yazık ki, göz kamaştırıcı umutlar ve öfke yan yana gelince, ne ihtiyat kaldı ne soğukkanlılık.”³⁸¹

“Bazen Reşit’in de bu aldatıcı etkilerden kendini kurtaramadığına inanasım geliyor. Ama şunu söylemeliyim ki, Reşit de arkadaşları da Ruslar’ın azınlıklar alanındaki iddialarına son verilmesi ve ilgili notaların siyaset masasından bütün bütün kalkmasını dışında bir şey istemediklerini söylemeye devam ediyorlar. İçlerinden de eyaletlerde durumlarını sağlamlaştırmak, Kafkasya’ya bağımsızlık verilmesi, harp tazminatı gibi şartlar ileri sürmeyi geçirmektedirler. Yalnız müttefiklerin tavsiyesi üzerine bunlardan vazgeçip Babıali’nin lehine daha önceden kabul edilmiş garanti ve hakların yeniden kabulüyle yetinebilirler. Bütün istedikleri Ruslar’ın azınlık meselelerine müdahaleden vazgeçmesi. Bunun içinde her çeşit notayı, istediği kadar ihtiyatlı bir dille yazmış olsun, halkın duygularını incitir iddiası ve Ruslar’ın asıl niyetlerine açık kapı hizmeti görür korkusuyla reddediyorlar. Bu korku Rus kabinesinin son hareketleriyle büsbütün haklı hale geldi. Rusya’nın Osmanlı’yı zorladığı bunca fedakarlıktan sonra Babıali’nin aynı konuda sıkıya maruz kalmamak için tertip almasını haklı karşılamak gerekmektedir.”³⁸²

“Rus İmparatoru yeni yolladığı manifestosunun ruhuna uygun olarak, harekete geçtikten, eyaletlerde silah zoruyla haksız toprak edinmeye çalıştıktan, gerek Babıali gerekse Avrupa Devletleri tarafından ortaya atılan uzlaşma tekliflerini teptikten sonra, Osmanlı nazırlarının diplomatik ve askeri alanda başka ve daha

³⁸¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 140–141.

³⁸² Stanley Lane Poole, “Letter to Lord Clarendon”, *The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, C.II. , s. 369.

geniş faaliyete geçilmesi zamanı geldiği hakkındaki görüşlerinin zatıalınız tarafından destekleneceğine güveniyorum. Bununla birlikte böyle bir durumun ortaya çıkmasını önlemek için elimden geleni yaptığıma güven getirmenizi dilerim. Ama Ruslar barış yolundan meselelerin halli için engel çıkarmaya devam ettiği takdirde, gerek uluslar arası güvenlik icapları gerekse Osmanlı'nın bağımsızlığı gibi büyük önemdeki zorunluluklar Müslümanlar'ın düşündüğü çarelere bizim de katılmamızı gerektirecektir düşüncesindeyim.”³⁸³

Bu arada İngiliz ve Fransız filoları İstanbul ile Sivastopol arasında bir set vazifesi görmekteydi. Ancak Osmanlı'nın uçsuz bucaksız kıyıları Rus akınına açıktı. Müttefikler Osmanlı'ya böyle bir tehlike karşısında yardım vaadinde bulunmuşlardı. Tehlikeye en açık bölüm ise Karadeniz kıyılarıydı. Bu yüzden müttefiklerin en azından bir filosunun Karadeniz'e gönderilmesi gerekiyordu, ancak müttefik donanmasının her hareketi için iki amiral ve büyükelçiden izin alınması gerekiyordu. O dönemde M. de la Cour'un yerine gelen Fransız Büyükelçisi General Baraguay Karadeniz seferine karşı olan Amiral Hamelin'i destekledi. Bu duurmada da İngiliz donanması müttefikleri ile arayı açmamak için tek başına hareket edemedi³⁸⁴. Stratford Canning Lord Clarendon ile görüştü, ancak Clarendon İngiliz gemilerinin tek başına yollanamayacağını belirtti.³⁸⁵

Savaş başladığında 12 gemilik bir Osmanlı filosu Anadolu-Batum arasındaki silah sevkiyatını korumak için görevlendirilmişti. Kötü hava şartlarından

³⁸³ Stanley Lane Poole, “ Letter to Lord Clarendon ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 369.

³⁸⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 141.

³⁸⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 142.

dolayı bu filo, Sinop limanına sığınınca, dört gemiden oluşan bir Rus filosu limana baskın yaptı. Rus filosu yeni toplarla donatılmış, yeni inşa edilmiş büyük gemilerden oluştuğu halde, Osmanlı filosu eski toplarla donatılmış, hafif ve zayıf teknelerden ibaretti. Üç saat süren çatışma sonunda, manevra imkânı da bulamayan Osmanlı filosu ve Sinop şehrinin yarısı Rus filosu tarafından yakıldı.³⁸⁶

Baskını “ *Sinop Katliamı* ” olarak veren İngiliz basını olayı şöyle değerlendirmişti: “ *Rusya bir haine yakışır şeytanilikte ve akıllıdır. Gene de cesaret ve donanmayla yenilebilir. Türkiye çaresiz bir genç kız gibi olmasına karşın, saldırgana cesaretle karşı koymaktadır... Sinop zulmünün intikamı alınacak, Doğu’daki ticaret ve itibarımız korunacaktır... Çar nasıl olsa öfkemiz karşısında atıp tutmayı bırakıp kaçacaktır. Namus bize yürü demekte, şeref önümüzde beklemektedir.*”³⁸⁷ Lord Clarendon bunun üzerine St. Petersburg’a yolladığı notada şöyle diyordu: “*Sinop limanında tecavüze uğrayan yalnız Türk filosu değildir. Sultan’a ait toprakları her tür saldırıdan korumayı üzerimize almış bulunuyoruz. Bu vaadimizi neye mal olursa olsun yerine getireceğiz. Bu gibi felaketlerin tekrarını önlemek üzere amirallere Karadeniz’i kontrol altına almalarını ve gerekirse Rus harp gemilerini üslerine dönmeye zorlamaları emredildi.*”³⁸⁸

Rusya Osmanlı filosunu yaktıktan sonra İstanbul ve Boğazlar’ı tehdit edebilirdi. Böyle bir tehlikenin doğması İngiltere ve Fransa’nın işine gelmediğinden

³⁸⁶ Hayati Tezel, **Anadolu Türkleri’nin Deniz Tarihi**, C.I. T.C. Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Basımevi, İstanbul, 1973, s. 429.

³⁸⁷ Jale Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, I B. , İstanbul, 1985, s.73.

³⁸⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 142.

donanmaları Karadeniz'e çıkardılar. Bir taraftan da Yunanistan'ın Rusya yanında hareketine engel olmak amacıyla Pire limanını kuşattılar.³⁸⁹

Aralık ayına gelindiğinde artık notaların bir önemi kalmamıştı. O dönemin yazışmaları ise karmaşa ile doludur: 17 Aralık'ta Canning Clarendon'a mektubunda şunları yazar: “ *Viyana notası dün geldi. Bu barışla harp arası durumdan bizi kurtarması için Tanrı'ya dua ediyoruz. Amiraller Karadeniz seferi tasarısından memnun gözükmüyorlar. Hani yurttaşım Amiral de kendi havasına bırakılacak olsa, Fransız amiralin tarafını tutacak nerdeyse. Yüklendiğim sorumluluğun büyüklüğü karşısında ürktüğüm zamanlar olmuyor değil ama Tanrı'nın yardımıyla doğru bildiğim yolda yürümeye çoktan ahdettim.*”³⁹⁰ Aynı tarihte karısına yazdığı mektup ise şöyledir: “ *Şu anda bu mesele dışında bir şey düşünecek halde değilim. Harple barış arasında sallanıp duruyoruz. Yorucu üzücü bir hal bu. Hayırlısıyla ne olacaksa olsa da kurtulsak. Osmanlı yeniden yola gelmeye başladı. Sunduğumuz tasarıyı kabul etmeme ihtimali kuvvetli.*”³⁹¹

1853 yılının son gecesi Elçinin diplomatik gayretleri sonuç verdi. Lord Stratford Babiâli'yi yeni uzlaşma tasarısını kabule razı etti. Sinop olayına ve aşırı dinciler arasında kopan bir ayaklanmaya rağmen tasarı 31 Aralık'ta kabul edildi. Sinop olayı Avrupa harbini fiilen başlatmıştı. Lord Clarendon, Stratford Canning'ın hizmetlerini övdü, tarafından girişilen müzakerekerlin hükümetçe onaylandığını bildirdi. Hariciye nazırı Babiâli'nin cevabını iyi karşılamıştı. İngiliz ve Fransız

³⁸⁹ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 158.

³⁹⁰ Stanley Lane Poole, “Letter to Lord Clarendon”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II., s. 370

³⁹¹ Stanley Lane Poole, “Letter to His Wife”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II., s. 371.

filoları Karadeniz’e girdiler ve Lord Clarendon’ın kesin buyrukları uygulandı. Böylece Çar’a bir darbe indirilmiş oldu.³⁹²

Stratford Canning Osmanlı’yı haklı ve mağdur, Rusya’yı ise saldırgan ve uzlaşmaz göstermeyi başarmış oldu. Sultan’ın hareketlerini Avrupa’nın hoşnutluğunu kazanacak şekilde yönlendirmeyi başarmıştı. Rusya’nın istekleri Osmanlı’nın Hristiyanlar’ın hak ve ayrıcalıklarını güvence altına alan fermanlar çıkarılmasıyla karşılanmış, aracı devletlerin teklifleri Osmanlı tarafından gerektiği gibi incelenmiş, iki uzlaşma planı da kabul edilmişti. Eyaletlerin haksız olarak işgaline dahi serinkanlılıkla cevap verilmişti. Sinop olayından sonra bile, Osmanlı sabır göstermeyi başarmıştı. Bu tutum Avrupalı devletlerin Osmanlı saflarında harbe girmesine önayak olmuştu.³⁹³

Bu arada İngiltere ve Fransa askeri hazırlıklara başlamıştı. Rusya’nın tutumundan hoşnutsuz bu iki devlet Osmanlı ile ittifak yapmaya hazırlanıyordu: *“İngiltere ve Fransa devletleri donanmalarının Karadeniz’e duhûlüne muvâfakat eylemişler ise de muhâfaza-i sulha dahi ne mertebe sa’y eyledikleri bundan mukaddem hâki-pâ-yı âlî-i nezâret-penâhîlerine takdîm kılınan ma’rûzât-ı abîdânemde arz ve beyân olunmuş idi. Devleteyn-i müşârûn ileyhimâ vükelâları muhâfaza-i sulha kemâkân sâ’î iseler de Rusyalu yine kendü merâmına revâc virmeğe çabaladığını ve kendülerinin mülâyemetleri pek de fâide vermeyeceğini anlayup biraz dirice davranılarak muhârebeye mübâderet olunacağı gösterilerek belki Rusya imparatoru kesb-i i’tidâl iderek devâm-ı sulha nâil olunabilir me’mûlıyla*

³⁹² Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 141.

³⁹³ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 141.

şu günlerde Fransa'da beriyye askeri ve İngiltere'de dahi kuvve-i bahriye tedârik ve tanzîmine mübâderet olunmakda ve Rusyalunun dahi tedârikât-ı harbiyeye ziyâde ikdâm eylemekde idüğü haberleri gelmekde bulunmuş ve bunlar muhârebeden her ne kadar müctenib iseler de Rusyalunun mu'âmelât-ı mağdûrânesi bunları dahi sürükleyüp meydân-ı harbe çekmesi me'mûl olduğu ve tafsîlât-ı sâire Mösyö Fanin Ruz cenâbları tarafından arz ve iş'âr kılınmış olacağından tafsîlâtdan sarf-ı nazar olunmuş ve Rusyalunun gurûr ve mükâbere ile sâir devletlerin hukûkuna tecâvüze mücâseretin önü alınmasına tamâm-ı fırsat olduğundan İngiltere ve Fransa devletleri dahi devlet-i aliyye ile ittifâk ve ittihâd idüp redd ve tenkîline kıyâm eylemeleri kendi menâfi'-i politikiyelerinden olduğunu iktizâ idenlere beyân eylemekde bulunduğum ve ezhân-ı nâs dahi umûmen bu efkârda olduğu muhât-ilm-i âlî-i hidîvîleri buyruldukda ol bâbda ve kâffe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.”³⁹⁴

İngiltere ve Fransa 27 Şubat 1854'te Rusya'ya bir ültimatom vererek Osmanlı topraklarından askerlerini çekmesini istedi. Çar bunu reddedip savaşa devam edince, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile 12 Mart 1854'te “*Dostluk ve Birleşik Savunma Antlaşmasını*” imzaladılar. Buna göre:

- I. Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğine, bağımsızlığına ve egemenliğine karşı girişilmiş Rus saldırısına karşı koymak için, Osmanlı padişahı, İngiltere Kraliçesi ve Fransa İmparatorundan dostluk ve birleşik savunma dileğinde bulunmuş olduğundan bu antlaşma üç devlet tarafından imzalanmıştı.

³⁹⁴ B.O.A. , HR. MKT. , Dosya No: 68, Gömlek No:98.

- II. İngiliz ve Fransız donanmalarının büyük bölümü İstanbul'a gidecek, durumun elverdiği kadar, Osmanlı ülkeleri ve bayrağı korunacaktı. Avrupa ve Asya kıtalarındaki Osmanlı memleketlerinin korunması için de gereken sayıda kara kuvveti bulundurulacaktı.
- III. İngiliz ve Fransız donanmalarına, kara askerlerine karşı Osmanlı ülkesinde saygılı davranılacaktı.
- IV. “ Ateşkes ” ya da “ Barış ” antlaşmalarından biriyle, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir uzlaşmaya gidilir, ya da Rus imparatorundan böyle bir teklif gelecek olursa, durumdan İngiltere ve Fransa derhal haberdar edilecekti. Bu koşulu yerine getirmeyi her üç devlet ayrı ayrı yükümlenmişti.
- V. Ayrıca; Osmanlı padişahı, iki müttefik devletin bilgisi olmadan Rusya ile ateşkes ya da barış yapmamayı ve bu konuda bir görüşmeye kalkışmamayı yükümlenmişti.
- VI. Bir barış antlaşması ile bu birleşik savunma antlaşmasındaki amaç gerçekleşirse, İngiltere ve Fransa, yardım kuvvetlerini Osmanlı ülkesinden derhal çekecektir.
- VII. İçlerine İngiliz ve Fransız askerleri koyulmuş kaleler, barış antlaşmasının imzalanmasından itibaren 40 gün içinde boşaltılacak ve Osmanlı yetkililerine teslim edilecekti.
- VIII. İngiliz ve Fransız askerleri, savaş sırasında, diledikleri biçimde yardımcı olma yetkisini ellerinde bulunduracaktı.
- IX. Osmanlı komutanları ve başkaları bu kuvvetlere karışmayacaklardı. Fakat gereken kolaylığı göstereceklerdi.

- X. Adı geçen kuvvetlerin, Osmanlı yasalarına ve halkın törelerine saygılı olmalarını, İngiliz ve Fransız komutanları sağlayacaktı.
- XI. Savaşın gerektirdiği plan ve programı, üç ordunun komutanları kendi aralarında kararlaştıracaktı.
- XII. Eğer Osmanlı askeri, İngiliz ve Fransız askerleriyle bir düzeyde bulunuyorsa, adı geçen devletlerin komutanları, savaş durumunun gerektirdiği konuda anlaşmaya varmadan önce düşman kuvvetlere karşı hiçbir saldırıya geçilmeyecekti.³⁹⁵

Antlaşmanın imzalanmasından sonra 27 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı resmen savaş ilan etti. İngiltere Rusya'nın Boğazlar'a, Balkanlar'a ve Tuna prensliklerinin buğdayına sahip olmasını önlemek, Fransa ise bu savaşın kazanılması halinde iyice düşüş gösteren Ortadoğu ticaretini canlandırmak ve ayrıca Rusya'nın Avrupa ve Boğazlar üzerinde etkinliğini kırmak amacıyla savaşa katılarak Mayıs ayında Gelibolu'ya büyük bir kuvvet çıkardılar.³⁹⁶

Donanmalar Ocak ayının ilk haftasında Karadeniz'e açılmışlardı. Harp ilanı kararı ise üç ay sonra, 28 Mart'ta verildi. Aradaki üç ay verimsiz yazışmalar ile harcandı. Lord Stratford Osmanlı Devleti ile dört büyük devlet tarafından kabul edilen son barış planının sağladığı güven ile Avrupa'nın harbe hazırlanışını izlemekle yetindi.³⁹⁷

³⁹⁵ Ali Kemal Meram, **a.g.e.** , s. 64.

³⁹⁶ Jale Parla, **a.g.e.** , s. 73.

³⁹⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 143.

Canning, 23 Ocak 1854'de karısına şu mektubu yazar: “ *İş gitgide ağırlaşıyor. Ufkun bir kōřesinde beliren ufak ama kara bir bulutla başlayan fırtına, neredeyse tōm gōęō kaplayacak. Tanrı'ya řōkōrlers olsun, son barış teklifini de ortaya sōrerek vicdani ōdevimi yerine getirdim. Rus İmparatoru bir plana yanaşacağını sanmıyorum. Yalnız teklifleri kendi kaleminden çıkan resmi beyanların ōzerine kurmaya dikkat ettim. Diğer yandan Avusturya temsilcisinin istediği değişikliklere de uyarak planın Avusturya'nın tam tasvibiyle sunulduğu intibainın yaratılmasını da boşlamadım. Bōylece Osmanlı talihi yaver gitmese de masadan ziyanlı kalkmayacak bir oyuncu durumuna geçti.*”³⁹⁸

5 Mart'ta birliklerin Malta yoluyla Osmanlı'ya gōnderilmesi emrinin verildiği haberi İstanbul'a erişti. Emir 16 şubat'ta verilmişti. 11 gōn sonra Lord Clarendon Kont Nesselrode'a bir nota yollayarak 30 Nisan'dan ōnce eyaletlerin Rus birlikleri tarafından boşaltılmasını istedi. 18 Mart'ta Rus İmparatoru ultimatomla cevap vermekten imtina ettiğini bildirdi. Bōtōn bu gelişmelerde Fransa, İngiltere ile birlikte hareket etti. Karısına yazdığı mektupta Canning şunları anlatmaktadır: “*Gōneř batmak ōzere. İnanır mısın sabahın beşinden beri şalışıp duruyorum. Nefes alacak vakit olmadı. Dōn Himalaya gemisi ile ordunun ilk kıtası geldi. Askerler Ŭskōdar'daki kışlalara yerleştirildi. Bazı çatallı meselelerle karşı karşıyayız. Bir kere Ömer Paşa'yı yola getirmek gerek. Tuna'yı neredeyse geşiyordu. Orduyu, kendini, İmparatorluğu gōzōnō kırpmadan tehlikeye atacaktı. şimdi aklını başına almış gibi gōrōnōyor. Asya'daki ordunun ıslahı da son derece ōnemli. Mehmet Ali zamanında yapılan saşmalıkların yol aētıęı aksaklıklar sōrōp gidiyor. Guyon'un*

³⁹⁸ Stanley Lane Poole, “Letter to His Wife”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, C. II.**, s. 382.

Erkan-ı Harbiye Reisi olarak tayinini sapladım, muazzam işler yapıyor. Öbür yandan iki paşanın cezalandırılmasında ısrar ettim. Vazifelerinden geri çağrıldılar, cezalandırılacaklar. Birisi Ahmet Paşa; yalan, düzen, korkaklık, hile hepsi O'nda. Birkaç yıl önce Afrika'da yapmadığını bırakmamıştı. Haberim olmadan tayin edilmiş. Ordunun düzene sokulması için yapılması gereken sürüyle iş var. Parasız, bilgisiz, yolsuz, bu kış kıyamette ne yapılabilir ki? Başıbozuklarda bir alem! Yaptıkları işleri anlatmaya dilim varmıyor. Hani Rusya'dan para alsalar bundan kötü hareket edemezler. Yunanistan'da yüzlerce köyü ateşe verdiler. Asya'da düzenli birliklerin yenilgiye uğramasına sebep oldular. Başıbozukların yola getirilmesi ve cezalandırılması için bir ferman çıkarttım. Divan-ı harpler kurulacak ve suçlular orada cezalandırılacak. Yunan isyanı da öyle bir zamanda koptu ki! Otto'nun sınır aşırı gönderdiği çapulcular daha beter; reayayı, köyleri yakarak, yağma ederek kendilerine katılmaya zorluyorlar. Epirus'a ve Teselya'ya düzenli birlikler gönderdim. Fakat bu birliklere Bulgaristan'da ihtiyaç var. Atina'nın davranışına gelince insanın kafası atıyor. Nikola'nın ekmeğine yağ sürüyorlar. İmparator, biliyorsun, Kraliçenin amcası; etrafını Rus mabeyincileri almış. Serbest bıraksalar beni, bu meseleyi altı hafta önce hallederdim. Kuvvete başvurmaktan başka çare yok. Sonunda iş kuvvete gelip dayanacak ama iş işten geçmiş olacak. Yunanistan'ın Osmanlı'dan ayrılma fikrine gün geçtikçe ısınıyorum. Davamızı toptan baltalayacak bir durumu önlemek için ergeç bu yola gidilecek. Polonyalılar ile diğer mültecilerden bir lejyon kurulmasını teklif ettim. İşe koyulmak için Lord Raglan'ın gelmesini bekliyorum. Öbür yandan Eflak ve Kafkasya ayaklanmalarını desteklememiz gerek. Başlarında gerçekten yiğit, yurtsever insanlar var. Bunların biran önce sağlam bir kazığa bağlanması gerek. Öyle engeller çıkıyor ki insanın

*önüne, bilemezsin. Avusturya'nın kararsızlığı, bir yandan da para darlığı belimizi büküyor. Bakalım ne olacak? Donanmadan haber yok. Amiral bize sürpriz mi hazırlıyor, nedir? Odesa'yı bombardıman eder, Sivastopol'e mi hücum eder, bilemiyorum artık. İçim rahat. ”*³⁹⁹

*“ Ömer'den yeni haber yok. Şumla'da yığınak yapıyor. Oradan taarruza geçecek herhalde. Bu arada Kalafat'ta çarpışmalar başladığı kulağıma çalındı. Doğruysa, demek Ruslar Tuna'yı bir noktadan daha geçmeye çalıştılar. ”*⁴⁰⁰

Karısına yazdığı başka bir mektup şöyledir: *“Senin yatak odana koydurttuğum masanın başındayım. Bir saat önce kapı vuruldu, ‘ Girin ’ demeye kalmadı. Alison elinde bir mektupla içeri girdi. ‘ Ne haber? ’ dedim. ‘ Okuyun, göreceksiniz.’ Diyerek mektubu uzattı. 3 000 Yunanlı Selanik yakınlarından çıkmış, ayaklanmayı oralara yaymak istiyorlardı. Çıkartma için yeri iyi seçmişler. Durum nazik. Reşit Paşa'ya Etienne Pisani'yi yolladım, bu durum karşısında ne tedbir alacağımı sordum. Daha işin başındayken, bastırabilirse ne ala!”*⁴⁰¹

Kırım Seferi'ne yollanılan ordu hazırlıksızdı.⁴⁰² Oysa aylardan beri Lord Stratford geniş çapta bir harbe hazırlanılması için ihtar yolluyordu. Büyükelçinin sözleri kaile alınmamıştı. Bu dönemde Canning, askeriye konusunda Osmanlı Devleti ile yazışmalarını sürdürdü: *“Asker Tuna'yı geçmeye çalışacak olduğu hâlde medâr-ı muhâfaza ve müdâfa'a olacak tedbiri pek uzun uzadı bir hatt üzerinde icrâ*

³⁹⁹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 145–146.

⁴⁰⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 145–146.

⁴⁰¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 148.

⁴⁰² B.O.A. , İ.HR. , Dosya No: 103, Gömlek No: 5037.

ettirmek iktizâ itmek ihtimâline mebnî bir mahalden bir mahalle serî'an haber yetiştirmek husûsunun ehemmiyeti cüz'ıyyâtdan add olunamadığı âşikâr olup fakat buna muvaffak olmak için mevâki' müsâ'ade ideceği dübede nehrin cereyân ettiği yerlerde baştan başa ve sıra vâridi bir takım telgraf inşâsı memâlik-i Osmâniyye'ye gâyet nâfi' ve müfîd bir tedbîrdir bâlâda mezkûr telgraflar mevâki'leri münâsib olmak şartıyla hafîf ve ehven binâ ile inşâ olunabilir.

Hüsn-i nizâm ve asâyişi vikâye ve kendü hâllerinde olup sadâkatle me'lûf olan bi'l-cümle tabakât-ı nâsı himâye zımında îcâb iden teşebbüsât ikiye taksîm olunabilir ya'nî bir takım neferât-ı askeriye ve bir takım neferât-ı zabtiye düzmek asâkir-i muntazamanın hudûda yakın mahalde bulunması her ne kadar lâzım ise de bunların cüz'î bir mikdârı arâzî-i dâhiliye lâzimesiyçün tevkîfi behemehâl mümkündür.”⁴⁰³

Elli yıllık barışın yarattığı mahmurluktan başkenttekileri uyandırmak kolay değildi. Birlikler Osmanlı'ya gönderilse de en ufak bir ihtiyaçları için Osmanlı'dan yardım isteniyordu. Bu birliklere kışla bulmak gerekti. Kömür sorunu vardı. Bu minval üzerinden yeni güçlükler çıkıyordu. Hükümetin Büyükelçiye sonsuz güven göstermesi, dilediği gibi hareket yetkisi vermesine rağmen, Amiraller Büyükelçinin öğütlerine direniyorlardı. Yunan ayaklanması da bu yüzden bastırılmadı. İngiliz donanması Sir Edward Lyons'un kontrolü altına verilinceye dek bu böyle sürdü gitti. Hükümete ise, girilmiş savaşın özelliklerini anlatmada Büyükelçi aynı güçlüğü çekmekteydi. Bu dönemde Lord Clarendon'a şöyle bir

⁴⁰³ B.O.A. , İ.HR. , Dosya No: 103, Gömlek No: 5037.

mektup yazar: “ *Bence neye mal olursa olsun, bu amansız savaş sona ermelidir. Bunun için de kararlı, seri, amansız, geniş tedbirlerin baştan alınması, can ve para kaybını asgariye indirecektir. Hükümet, Kırım kışının darbesini yiyinceye kadar bu öğüdün gerçek payını bir türlü anlayamadı. Amaca erişmek için gerekli tedbirleri akıl etmek şöyle dursun, amacın ne olduğu bile tam kavranmış değildi.* ”⁴⁰⁴

Lord Clarendon’a 12 Haziran tarihinde gönderdiği mektup İngiliz bakış açısını özetler niteliktedir: “*Kaydedilen gelişmeler için sizi kutlamak cüretini göstereceğim. Yunanistan hizaya getirildi. Avusturya tarafımızda, Prusya tarafsız. Osmanlı Şumla’da hazırlıklarını tamamladı, Silistre’de yiğitçe dövüşüyorlar. Müttefik birlikler mevzilere yerleşiyorlar. Fransa ile İngiltere arasında en ufak bir çekememezlik yok. Bunlar umutları, güveni arttırıcı gelişmeler. Avusturya işbirliğine razı olsa bile harbin kısa zamanda bitirilebileceği kanısında değilim. Avusturya’nın yardımı olmaksızın da Rusları püskürtebiliriz ama bu İmparatoru yola getirmeye, masa başına oturtmaya yetecek mi? Mizacı, Avrupa ve kendi ulusu karşısındaki durumu, tehlikede olan çıkarları, büyük savunma hazırlıkları, hep bu suale ters cevap vermemiz gerektiğini gösteren şeyler. Bize gelince, başarının yanı sıra umutların aşırı derecede kabaracağından korkuyorum. İngilizler gibi hür basın hür parlamento rejimi ile yaşayan bir millet, büyük fedakârlıklara yanaşmak istemez; zaferin patırtısı, parıltısı kaybolduktan sonra yaralarını sarıp yeniden cenge atılmaktan haz etmez. Biz, milyonların çıkarına, duygularına, inançlarına karşı*

⁴⁰⁴ Stanley Lane Poole, “Letter to Lord Clarendon”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 386.

*yürüyen bir tiranlığı dize getirme görevini üzerimize aldık. Bu tiranın arzusunu, iradesini dizginlemeliyiz. Geçici bir yatıştırma siyasetiyle yetinemeyiz.*⁴⁰⁵

“Rusya ise günden güne büyüyen, kendi başına toplu bir kuvvet... Yunanistan şimdilik taşın altına sıkıştırılmış bir yılan. İran tarafsızlığını bir an için unutabilir. Sırbistan’dan Arnavutluk’a kadar bütün Slav toplulukları gözaltında bulundurmaliyiz. Sultan’ın Asya sınırları savunma bakımından sağlam değil, Başbozuklar hala yola sokulmadı. Kafkasya’nın temizlenmesi, Kırım’ın silahsızlandırılması ve Baltık’ta şansımıza uygun bir durumun sağlanması gibi meselelerle karşı karşıyayız.

Barışın sonuçlanmasından sonra nasıl bir Osmanlı Devleti ile nasıl bir Rusya istiyoruz? İstediğimiz Katerina’nın mı, Alexander’ın mı, yoksa Nikola’nın Rusyası mı? Bu Rusya önceki statüko üzerine mi kurulacak, yoksa kendine bağlı olmayan bir eyalet çemberi ile çevrili bir düzene mi sokulacak? Bu Rusya önceki statüko üzerine mi kurulacak, yoksa kendine bağlı olmayan eyalet çemberi ile çevrili bir düzene mi sokulacak? İstediğimiz Rusya, önceden olduğu gibi komşularının zararına açıkça ve korkusuzca toprak istekleri ileri süren, astığı astık kestiği kestik bir baş belası haline bırakılacak? Avrupa çıkarlarına, ticaretine ve insanlığın yararına uygun bir Rusya’nın nasıl olması gerektiği hakkında hepimiz hemen hemen aynı şeyleri düşünmekteyiz. Şimdiki tertibi gerektiği gibi yürüttüğümüz takdirde Rusya’ya karşı diplomatik, bir ölçüde de maddi bir garanti sağlanabilir. Bununla birlikte İmparator Nikola’nın kolay yola gelmeyeceğini önceden bilmek gerekir.

⁴⁰⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 146.

Bugünün Rusyası şu veya bu ölçüde elindeki kozları kimi yumuşak başlılıkla kimi görünüşte sevimli davranarak hanedan despotizmi ve siyasal genişleme amaçları için kullanan bir hükümet tarafından ustaca sömürülen ulusal eğilimler, ulusal gelenekler bütünü. Bu haliyle kalsa gene iyi! Körü körüne boyun eğmeye alıştırılmış ve 60 milyon cahil köle arasından seçilmiş bir milyon askere dayanan bu devlet gitgide büyümekte, güçlenmekte. Böyle bir devletin gücü, ona karşı direnişimiz için ölçü olmalı...

Kısacası amaçlarımız, Osmanlı'nın bağımsızlığını egemenliğini korumak, sağlam diplomatik ve maddi garantiler alınmasını sağlayacak bir hal şekli bulunması diye özetlenebilir. Hiç değilse asgari bir garanti kazanılması için uğraşmadan geri kalmamalıyız. Daha fazlasından da ancak kesin zorunluluklar karşısında fedakârlık edelim.

Şu halde Avusturya'nın işbirliğini sağlamak ille gerekiyorsa, İngiltere ile Fransa, Avusturya'nın kendi çıkarları bakımından şart koşacağı bir garanti şekline razı olup olmayacağı şimdiden kararlaştırılmalıdır. Avusturya'nın Tuna'da serbest geliş gidiş ve belki de iki eyaletin Osmanlı ile Rusya ile olan münasebetlerinde belirli gelişmeler dışında bir barış şartı ileri süreceğini sanmam. Bundan öte isteyeceği, statükonun daha kesin olarak yeniden pekiştirilmesi olacaktır.”⁴⁰⁶

Başka bir mektubu şöyledir: “ Lord Raglan az önce maiyetiyle birlikte Varna'ya hareket etti. Samimi, cesur bir insan. Fransızlar da hareket etmek üzere

⁴⁰⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 146–148.

ama işi daha ağır tutuyorlar. Ramazan ayında Osmanlı nazırlarından iş çıkartmak için çekmediğim kalmadı. Bayram gelir gelmez üslerine saldıracağım. Bu arada Raglan ordusuna 3 000 mevcutlu bir Osmanlı birliğinin katılmasını sağladım. Fransızlar'a da böyle bir ek birlik verilecek. Yakında önemli hareketlenmeler olacak. Osmanlılar Silistre'de aslanlar gibi dövüşüyor. ”⁴⁰⁷

İngiltere ve Fransa; Rusya'yı eyaletlerden atmak için Sultan'ın yardımına koştu.⁴⁰⁸ Avusturya keşif birlikleriyle saldırganı geriden kuşattı. Çarı geri çekilmeye davet etti. Silistre Kalesi savaşın kilit noktasıydı, Silistre alınmadan Ruslar Osmanlı topraklarına akın yapamazlardı. Nitekim General Paskieviç, Mayıs ortalarında Silistre'yi kuşatma altına aldı. Silistre İngiltere desteği ile kurtuldu. 23 Haziran'da Çar kuşatmayı kaldırdı. Osmanlı birlikleri İngiliz subaylarının komutasında taarruza geçerek Ruslar'ı Tuna üzerinden Giurgevo'ya kadar kovaladılar. Temmuz'un ikinci haftası olmadan harp sebebi ortadan kalktı. Rus Çarı Nikola'nın eyaletlere saldırmasının en önemli nedenlerinden biri, İngiltere'nin Osmanlı'daki üstünlüğünü çekememesiydi. Birliklerinin eyaletlerden kovalanması, hele de bu işin İngilizler yardımıyla yapılması Nikola'yı bozguna uğratmıştı.⁴⁰⁹

Rusya'nın Balkanlar'da ilerlemesinden çekinen Avusturya da Osmanlı Devleti ile anlaşarak 30 Eylül 1854'te Eflak ve Boğdan'ı geçici olarak işgal etti. Bundan sonra müttefikler Rusya'yı barışa zorlamak amacıyla savaşı Kırım'a kaydırıldılar. Kırım'daki Rus donanmasının, tersanelerin ve kara kuvvetlerinin yok

⁴⁰⁷ Stanley Lane Poole, “Letter to Lord Clarendon ”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 56.

⁴⁰⁸ B.O.A. , HR. MKT. , Dosya No: 68, Gömlek No: 98.

⁴⁰⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 150.

edilmesi, Rusya'yı barışa mecbur edeceği gibi, Boğazları zorlayabilecek Rus kuvvetlerinin önemli bir bölümünün ortadan kalkması olacaktı. Bu amaçla 13 Eylül 1854'te Kırım'a asker çıkarılıp Sivastopol kuşatıldı.⁴¹⁰

Bu arada Osmanlı Devleti, yüzde üç faizle, 1 000 000 sterlin borç aldı⁴¹¹ ve ayrıca, Venedik'in Avusturya'dan alınıp verileceği vaadi kendisine Fransa tarafından verilen Piemonte Devleti'nde 15 000 kişilik bir kuvvetle Ruslar'a karşı savaşa girdi.⁴¹²

Müttefik kuvvetler Rus birliklerini yenerek ilerlemeye devam ederken fazla sayıda kayıp vermiş, 21 000 kişilik İngiliz kuvvetleri de 11 000'e kadar inmişti. Bunun üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'nden 20 000 kişilik bir kuvvetin kendi emrine verilmesini istedi. Bu istek üzerine 3 Şubat 1855'te yapılan İngiliz Antlaşması'na göre, İngiltere'ye 20 000 asker verilecek, bu kuvvetlerin komutanları İngiliz yetkililer tarafından tayin edilecek ve askerler İngiliz ordu kurallarına uyacaktı. Bu ordunun elbise, silah ve maaşları İngiltere tarafından verilecekti. İngiltere bu antlaşma ile daha fazla İngiliz kanının akmasını önlerken, Osmanlı Devleti de ordu masrafların bir bölümünden kurtuluyordu.⁴¹³

Ancak olayların gidişi harbin yeni ve tehlikeli bir yola girmesine yol açtı. 28 Haziran'da Harbiye Nazırı, New Castle Dükü, ünlü buyruğunu yolladı. Böylece Lord Raglan Kırım Seferi'ne karar vermek zorunda kaldı. Zaten Lord Clarendon bu

⁴¹⁰ Rıfat Uçarol, **a.g.e.** , s.159.

⁴¹¹ Haluk F. Gürel, **a.g.e.** ,s.111.

⁴¹² Viladimir Potyemkin, **a.g.e.** , s. 579.

⁴¹³ Hayati Tezel, **a.g.e.** , s. 444.

fikre ısınmıştı. İngiltere'ye göre, Sivastopol tabyaları yerle bir edilmedikçe, kavganın sağlam bir sonuca bağlanmasına imkan yoktu. Ancak İngiltere birliklerinin yeterli olup olmadığını düşünmemişti. 15 Temmuz'da Lord Raglan, Stratford Canning'e Dükün mektubunu ilettili ve üç gün sonra da özellikle Fransız teğmenler arasında kaygı uyandıran kararı yolladı. Canning anılarında bu dönemi şöyle anlatır: “ *Amiral Dundas, Sir Edmund Lyons, Amiral Hamelin ve Amiral Bruat bu sabah Buljik'ten geldiler. Mareşal St. Arnaud ile birlikte dört saat kadar süren bir toplantı yaptılar. Kırım'a çıkartma yapmak ve Sivastopol'a taarruz kararlaştırıldı. Taarruz zamanının gizli tutulabilmesi için Odesa'ya hücum edileceği haberinin yayılmasını karar altına aldık.* ”⁴¹⁴

Bu kararlar gereğince donanmalar Kırım'a hareket etti. Lord Stratford'un bu kararda etkisi yoktu, ancak Sivastopol'e saldırılmasından memnun olmamıştı. Bu arada Varna'da çıkan kolera salgını ile İngiliz ordusu sarsıldı, ordu taşıt ve ikmal bakımından zaten yetersizdi. Müttefiklerin Eskihisar'a çıkması iki ay sürdü. Nihayet sefer başladı, donanmanın ilk keşif manevrasından sonra, ilk çıkartma haberi geldi. Lord Raglan Stratford Canning'e yazdığı mektupta şöyle der: “*Hücumla geçtik. Dün bir müstahken mevki ele geçirildi. Düşmanı püskürttük. Elllerinde yüklü piyade ve topçu birliklerine rağmen başarıya ulaştık. Waterloo'dan bu yana böyle topçu ateşi altında kaldığımı hatırlamıyorum.*”⁴¹⁵

Bu arada cepheden Canning'e mektuplar gelmektedir: “*Lord Raglan tarafından pusula ile orman içinde yönetilen bir çevirme hareketi sayesinde bu*

⁴¹⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 151.

⁴¹⁵ Stanley Lane Poole, “Letter from Lord Raglan”, *The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, C.II., s. 389.

ufacık limanı ele geçirdik. Liman küçük olmasına küçük. Bizim Agamemnon içinde dev gibi kalıyorsa da topları ve diğer ordu levazımını ve topları indirmek için bundan elverişli yer bulunamazdı. Lord Raglan'ın keyfi yerinde. Daha bir ay havalar iyi gider herhalde. Bu arada size sevinçli haberler ulaştıracağımızı umut ederim. Yalnız şuna inanın ki, başarıya hak kazanan bir komutan varsa, o da Lord Raglan. Mareşal Arnaud gibi şapkasını atıp, ' Ya Sivastopol ya ölüm! ' diye haykırmadı ama Varna'da alınan karara yarım ağızla katıldığı, bundan pişmanlık duyduğuna dair en ufak bir imada bile bulunmadı, böylece bu sefere karşı olanlara itiraz fırsatı vermedi. ”⁴¹⁶

1 Ekim tarihinde Lord Raglan tarafından Canning'e yazılmış mektup şöyledir: “25 Eylül'de burayı ele geçirdik. Düşmanı gafil avlayıp yerinde bir çevirme hareketiyle bu güzelim limanı zaptettik. Limanın küçüklüğüne rağmen, küçümsenir bir avantaj değil bu; üstelik Belbek ağzının tam düşman ateşi altına girdiği sırada..Bundan sonra Sivastopol'e güneyden hücum edilebilir. Birliklerimiz ateş hattına yanaşıyor. Ağırhıkların çıkarılması bitmek üzere. Ağır toplar mevziye sokuldu. Bir an önce taarruza geçmeyi planlıyoruz.”⁴¹⁷

Lord Raglan kuşatmaya giriştiği anda desteğe muhtaç olduğunu anlamıştı. Birliklerin Kırım'a taşınması konusunda Sir George Brown, Lord Raglan'a Büyükelçinin gösterdiği yardımdan uzun uzun bahsetmişti. Bu seferde de Lord Stratford'a başvuruldu. İki gün içinde sayısı 4 000'i bulan takviye birlik Canning sayesinde hazırıldı: “Her zamanki gecikmelere rağmen birlik bir hafta içinde

⁴¹⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 151.

⁴¹⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 151.

Balaklava'ya ne kadar Türk yığılırsa o kadar iyi. Böylece taarruza uğrama ihtimalimiz azalıyor. Tahkimat yapabilmeleri için kendilerine her zaman imkan sağlayacağız. Zamanında yolladığınız bu takviye için duyduğum minnet duyguları hiçbir zaman silinmeyecektir. Osmanlı makamlarını böyle sıkı çalışmaya sürebilmek için böyle sıkı çalışmaya sürebilmek için kimbilir nasıl uğraştınız! Son iki gün içinde iyi iş çıkarttık. Birkaç güne kadar Sivastopol'a ateş açabilecek duruma geleceğiz.”⁴¹⁸

Buna cevap olarak Lord Raglan şöyle der: *“Türk birliklerinin geri kalan bölümü de geldi. İyi donatılmış, sağlam yapılı askerler... Bana yollattığınız bu 4 400 kişilik yetkin birlik için minnettarlığım sonsuz. Düşünüyorum da bu birlikleri sağlamak için aşmanız gereken engelleri size büsbütün hayranlık duyuyorum. Nerdeyse, Mareşal Arnaud'a hak vereceğim. Mareşal bir gün demişti ki: ‘**Sultan demek, Lord Stratford demektir!**’ ”⁴¹⁹*

Osmanlı birliklerinin Alma ve Balaklava'da uğradığı kayıplar, İstanbul'da yeni gayretler gerektirdi. Hasta ve yaralıları için ne eldeki personel ne de malzeme yeterli değildi. Asıl kayıp ise yaralı taşımaya hazırlıklı olmayan gemilerde verilirdi. Sıhhiye teşkilatı uzun barış devresinde çok bozulmuştu. Hastaneler düzgün idare edilmiyordu. Devlet daireleri arasında çekememezlik hüküm sürüyordu. Harbin ilk devresinde hastanenin ihtiyaçlarını karşılamak İngiliz elçisinin omzuna yüklendi. Canning bu konuyla ilgili Lord Raglan'a şu mektubu yazar: *“Sizin de tasvibiniz üzerine Üsküdar'daki kışlayı ve hastaneyi yeniden ziyaret ettim. Daha*

⁴¹⁸ Stanley Lane Poole, “Letter to Lord Raglan”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 392.

⁴¹⁹ Stanley Lane Poole, “Letter from Lord Raglan”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 393.

*yapılması gereken bir sürü işi var belki ama yeni yaralılar getirilmiş olmasına rağmen büyük gelişme gördüm. Gerek doktor gerekse ilaç meselesi yoluna koyuldu. New Castle Dükü'nün talimatı üzerine Lord Clarendon ek ihtiyaçları karşılamaya beni yetkili kıldı. ”*⁴²⁰

4 Kasım tarihinde Florence Nightingale 40 hastabakıcıyla İstanbul'a geldi, hastanenin tüm idaresi Miss Nightingale'e bırakıldı. Bu arada Sultan yaralıları için saraylarını ayırdı, nazırlarına işlerin eksiksiz yapılması için talimat üzerine talimat verdi. Ancak Sultan, elçi ve depolar Rumeli yakasında, hastaneler ise karşı yakadaydı. Aradaki ulaştırmayı İngiliz Amiral Boxer yönetti. Bu arada Balaklava'dan yeni bir hasta bakıcı kafilesi geldi, ancak Üsküdar hastanesi'nde bu hasta bakıcılara kalacak yer ayrılamıyordu. Büyükelçi Canning Sultan'dan Kandilli'deki Kuleli kışlalarını aldı ve buraya hasta bakıcıları yerleştirdi.⁴²¹

Tam bu sırada İngiltere'de gazeteler İstanbul'daki hastanelerin yetersizliği duyurmaya başladı. Gazeteler ateş püskürüyordu, bu haberleri gören gönüllü akıncılar İstanbul'a akın akın gelmeye başladı. Yeni gönüllüler sayesinde sonraki düzenli çalışmaların temeli atılmıştır.⁴²²

⁴²⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 153.

⁴²¹ Stanley Lane Poole, "Letter to Miss Nightingale", **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 378.

⁴²² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 153.

3.3.6. Sivastopol Kuşatması ve Kars'ın Düşüşü

Kırım kışının sıkıntısını duyulmaya başlamıştı. Lord Raglan Inkerman Savaşı'ndan bir hafta sonra, 16 Kasım'da, 14 Kasım gecesi kopan korkunç fırtınayı şöyle anlatıyor: *“Ayın 12'sindeki mektubumda, sanırım, havanın bozduğunu yazmıştım. Ertesi gün de böyle gitti, ama ayın 13'ünde yağmur dindi, rüzgar yatıştı. Sabah saat beşe kadar sakindi ortalık, derken durup durduğu yerde bir fırtınadır koptu; ben böylesini ömrümde görmedim. Çadırlar iskambil kağıdı gibi birbiri ardından devrildi. Hastası, sağlamı, çamurlar içinde kaldı. Öylesine bir sefalet ki, anlatılır gibi değil. Yollar tıkanı, tek bir atlı bile geçirmek mesele oldu. Bir sürü süvari atlarıyla birlikte uçup gitti. Ateş yakabilersen yak! Askerin gırtlığından sıcak bir şey gitmez oldu. Kaybımız ağır, hem gemiden, hem levazım, giyim ve cephaneden yana.”*⁴²³

Stratford Canning haberi alır almaz, Babıâli'ye koştu, bir an önce yardım gönderilmesi için yapmadığını bırakmadı. 20 Haziran'da Sir E. Lyons'a yolladığı mektupta alınan tedbirlerin Osmanlılar'ın ağırlığı, önyargıları yüzünden baltalandığını, onları yardımımıza değer kılabilmek için gösterdiği gayretleri yazmaktaydı. Kalın giyim eşyası için pazarlar, çarşılar adeta yağma edildi. Büyükelçi başta Reşit Paşa olmak üzere Osmanlı nazırlarını işe koştu ve başta Reşit Paşa olmak üzere, Bursa ve İzmir çarşılarındaki mallarına el koyulması için karar çıkardı. Ne

⁴²³ Stanley Lane Poole, “Letter from Lord Raglan”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 395.

bulunabildiyse, eldeki taşıtların el verdiği hızla Kırım'a aktarıldı. Amiral Boxer'a emirler yağdırıldı ancak İngiltere'den destek alınamadı.⁴²⁴

1855 yılının ilk ayında hükümet daireleri ve İstanbul büyükelçiliği Kırım'daki orduyu hastalık, açlık ve yokluğa sürükleyen hazırlıksızlığın sonuçlarını tamir etmek için mücadele etti. Balaklava Limanı yetersizdi, yollar kötü hava koşullarından dolayı tıkanmıştı. İngiltere'de ise halk tepkiliydi, savaş alanlarında kazanılan başarılar, İngiliz gazetelerince önemsiz sayılıyordu. 6 Ocak'ta Lord Stratford Başkomutana bir yazı yazdı. Limandan karargâhlara kadar yolların açılabilmesi için İstanbul'dan işçi yollamayı teklif etti, Balaklava'da sürüp giden düzensizliğe dikkat çekti. Aynı mektupta, rastladığı tüm İngiliz subayların, İngiliz ya da Fransız olsun, Balaklava'da oyalanılmadan temelli bir taarruza geçerek alınabileceğini söylediklerini, orduların generaller tarafından gösterilen tereddüt karşısında hoşnutsuzluk içinde olduğuna dair haberler alındığını bildiriyordu. Gerçekten de tüm askerleri bir yenilgi havası sarmıştı.⁴²⁵

Bir İngiliz ile birlikte İngiliz demiryolu amelelerinin Balaklava kamplarına kadar demiryolu döşemek üzere gelişi, Lord Stratford'un İstanbul'dan işçi yollama planlarını aksatmadı. Tüm Ocak ayı boyunca elçilik birliklerin ikmali işiyle uğraştı durdu. Yaralılar için yeni yerler bulunması gerekti. Sultan, saray, köşk, kasr, elinde ne yer varsa, işe yarayacak gibi olanları orduya ayırdı. Bir mektupta o dönemi şöyle aktarır: “ *Kırım'a iki defa gittim. İlkinde Lord Raglan'ın isteği üzerine, ikincisinde merkezden aldığım emir üzerine. Centilmenlik ile yiğit bir asker olma*

⁴²⁴ Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.424.

⁴²⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 154.

erdemini nefsinde birleştirmiş bir insan varsa, O da Lord Raglan'dır. Wellington'un silah arkadaşı, ona özgü askeri taktiklerin mirasçısı olan bu büyük askere Fransız dostlarımızla birlikte Rusya'ya karşı açtığımız harbin yönetimi emanet edilmişti. Waterloo'dan bu yana bir kuşaklık zaman geçmişti. Savaşcılığımız deneyim ama harpçi ruhumuz yorgundu. Öte yandan askerlerin yaşama şartları, subayların durumları ve harp yönetimi konusunda yeni fikirler türemişti. Bu şartlar içinde harbin normal güçlükleri, basının, halk oyunun gösterdiği aşırı duyarlıktan ötürü büsbütün artıyordu.

Kış boyunca büyük sıkıntılara yol açmış olan yolların hali düzelmişti. İstanbul'dan bin işçi yollamıştım, ardından da İngiliz yol işçileri gelmişti. Bu gibi beklenmedik güçlüklerin önü alınmıştı. Ama Sivastopol harekâtında belirli bir gelişme yoktu. Daha uzak başka noktalara karşı tasarlanan taarruz planları elde olmayan ve daha çok karşı tarafın yarattığı durumlar dolayısıyla geri bırakılmıştı. Lord Raglan, komutanlar arasında yapılan toplantılara katılmamı teklif etti. Ben de karşılığında hiçbir yarar sağlamayacak, sadece sorumluluk yükleyici olan bu şerefi geri çevirmeyi uygun buldum. Harp konseyinin Kerç'e bir çıkartma yapmayı kararlaştırmış olduğunu, fakat Fransız komutanın az sonra bu işten caydığını söyledi. Bu kısa ziyaretim sırasında Canrobert en azından üç defa fikir değıştirdi. Oraya varışından iki gün sonra, Fransız ordusunun bir geçit resmi oldu. Birlikler gayet iyi donatılmış, çok iyi talim görmüşlerdi. Her hallerinden tam hazırlıklı oldukları belliydi. Fransız kumandanı yanımda oturuyordu. Kendisine iltifat etme fırsatını kaçırmak istemedim. Birliklerini övmem üzerine bana dedi ki: 'Ah sayın Büyükelçi, harpte herhangi bir başarısızlığın sonucu pek ağır olur.' Ben de

hoşnutsuzluğu üzerine çekeceğimi bile bile dedim ki: ‘ Tabii, generalim, yalnız başarısızlığın en büyüğü, hiçbir şey yapmamak olsa gerek.’ ”⁴²⁶

28 Nisan’da Lord Clarendon’a şöyle bir mektup yazar: “Size kesin olarak şunu söyleyebilirim ki, Lord Raglan’ın fikri kabul edilseydi veya Fransızlar sözlerini tutsalardı, çoktan taarruza geçilir ve büyük ihtimalle başarı yolu açılırdı. Durumu, bu işi benden çok daha iyi bilen kimselerden de öğrenebilirsiniz. Göreceksiniz ki, asil ordumuz büyük güçlüklerle karşı karşıyadır. Kimi zaman yiğitlikle bile alt edilemeyen sayı yetersizliği bir yana, gücü ne olursa olsun herhangi bir ordunun solüğünü kesebilir ağırlıkta enerji yoksunluğu, amaçsızlık gibi aksaklıklarla çevrili. Harekâtın çevresini, genişliğinin özelliklerini kavrayabilmek için savaş alanında bulunmak gerek. Kuşatmada ise böyle bir şey yok. İki taraf, ileri hat siperleri ve bataryalar içinde dövüşmekte. Savunmada olan tarafın gerisinde şehir ve mühimmat deposu, yerli müstahkem mevkiiler çeşidinden faydalar var. Okuduğum kadarıyla bu şartlar içinde düşmanın karşı taraftan avantajlı durumda olabileceğini kestiriyorum. Ne var ki, bence Sivastopol ilk ağızda taarruza geçmek suretiyle alınabilir. Lord Raglan’ın kararlılığını küçümsediğim sanılmasın, bir yanda mühendisler bir yanda Fransızlar, hüküm verme kabiliyetini demeyeyim ama kararlarını uygulama gücünü azaltmış olacak. Öte yandan açıkça söylenene bakılırsa, Ruslar’ın dış tahkimatı bir taarruza dayanacak güçte değil. Ergeç kendimizi denememiz gerektiğine göre, harekete geçmek en akıllıca yol olacak.10 Mayıs’ta buraya varacak olan takviye birlikleri, Sardunyalılar ile birlikte yetmiş bini bulacaktı. Böylece düşman tahkimatına karşı kesin bir harekete geçilecekti. İngiliz ordusunu öve öve

⁴²⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 155.

bitiremiyor. Aramızda kalması kaydıyla, kendisine bütün gördüğüm İngiliz subaylarının derhal taarruza geçilmesi gerektiği fikrinde olduğunu söyledim. O da küçük subayların böyle düşünmesine karşılık, yüksek rütbelilerin takviye birlikler gelinceye kadar beklenilmesi düşüncesinde olduğunu söyledi. ”⁴²⁷

Başka bir mektubu şöyledir: “Benim Kırım’a gelişim, Lord Raglan için yararlı olmasa bile, içini az çok rahat ettirici etkisi oldu. Subaylarımızın çoğu gibi, O da Viyana’ya benim aklımın alamayacağını kadar güvenmiş. Bana arazi üzerinde gösterdiği, işaret ettiği güçlükleri kavradığımı, kaydedilen gelişmeleri takdir ettiğimi ve hareketsizliğin asıl sebebinin ne olduğunu anladığımı görmekten memnun kaldı. Neşesi, kibarlığı, cesareti, çevresindekilere sevgi, saygı duyguları uyandırışı, mizacının göz alıcı yanları. Bakalım zaman ne gösterecek ama, bence tutumu ordusunun bütününe gerekli enerjiyi aşılayacak özellikte olmaktan uzak. Birliklerin yiyecek, giyecek durumu çok iyi, sağlık ekipleri her bakımdan tatmin edici. Komiserlikte eski inatçılık, karman çormanlık yatışmış değil. Son zamanlarda genç memurları kırıp geçiren humma, başlarında bulunan emekli zata nedense hiç dokunmamış. İhtiyar Boxer burada Balaklava’da mucizeler yarattı. Yalnız Sardunyalılar’ın gelişinden sonra deniz taşımacılığında sıkıntı baş gösterdi. Bir taarruz olursa durum adamakıllı tehlikeli. Karşılaştığımız başlıca güçlükler şöyle özetlenebilir: Ordu başındakilerin aşırı ihtiyatı, kara taşıma sistemimizin geriliği, vapur servislerinin yetersizliği. Harekâtımızı köstekleyen bu aksaklıklar, Ruslar’ın

⁴²⁷ Stanley Lane Poole, Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları, ,s. 157.

*yeni destek getirmesine yol açarak birliklerimizin sıcaklarda, bu çorak yerlerde kavrulmasına yol açabilir.”*⁴²⁸

*“ Sırf güçlüklerimiz bu kadar büyük olduğu içindir ki, enerjimizi dizginsiz seferber edecek bir harekete girişmemiz lazım. Balta girmemiş bir ormanda böyle bir manevrayla ömür tüketilmez. Fransa’ya güvenip güvenemeyeceğimizi, Avusturya’nın bizleri saffında dövüşüp dövüşmeyeceğini kendi adamlarımıza ne derece bel bağlayabileceğimizi kestirmekle oyalanmanın zamanı çoktan geçti. Bu meselelerdeki davranışımı şöyle özetleyeyim; İngiltere’nin gücüne, ruh sağlığına, kaynaklarına güveniyorum. Avusturya’nın harbin eşiğine kadar bizimle birlik olacağına sonra ise destek vermeyeceğine inanıyorum. İki büyük deniz devletinin, Avusturya’nın işbirliği olmaksızın bile Rusya’yı dize getirebileceğine inanıyorum. Bu emelimize eremez, başarımızı fiili ve demokratik garantilerle mühürlemekte geri kalırsak, uzun pişmanlık yılları geçireceğimiz kanısındayım. Şüphesiz, bir takım tehlikeleri ve fedakârlıkları göze almalıyız. Ama yamalı bir barışın da tehlikeleri yok mu? Elbette var.”*⁴²⁹

Lord Stratford, Fransızlar’ın İngiliz birliklerinden en az dörtte bir oranında üstün sayıda oluşundan rahatsızdı. Bu eşitsizlik kuşatmanın başarısız olmasına sebep olurken, diğer yandan İngiliz birliklerinin çok fazla yük yüklenmelerine ve boş yere bitkin düşmelerine neden oluyordu. Üstelik İngiliz ordusunun azlığı İngiltere’nin itibarını sarsmıştı, İngiliz kumandanları doğru karar verseler bile Fransız kumandaların kararlarına boyun eğiyordu. Bu arada Fransız

⁴²⁸ Stanley Lane Poole, “Letter to Lord Clarendon”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 397.

⁴²⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 159.

Maslahatgüzarı M. Benedetti, Lord Stratford'un nüfuzunu kırmak için elinden geleni yapıyordu. Benedetti'nin Ömer Paşa'nın ayağını kaydırmaya uğraşması, Ömer Paşa'yı Kars'ın kurtarılması üzere harekete geçmekten alıkoymdu.⁴³⁰

Canning Kırım'dan ayrıldıktan hemen sonra, 8 Eylül tarihinde Sivastopol düştü. Büyükelçi bu habere sevinse de müttefiklerin bu başarı ile yetinip Ruslar'ı kovalamaktan vazgeçeceği fikri Büyükelçiyi korkuttu. Rusya'yı dize getirmek dururken eksik bir barış anlaşması imzalama ihtimali üzerine Lord Clarendon'a şu raporu yazdı: *“Alman meslektaşlarımızın sorduğu sorulara bakıyorum da Karadeniz'in büyük cephaneliği düştükten sonra, barış yapılması için baskıya maruz kalacağınızdan kaygılanıyorum. Kendi özlemlerime, duygularıma karşı düşmesine rağmen, size hemen söyleyeyim ki, daha önce harcadığımız emeklerin boşa gitmesi, gerek ulusal onurumuz gerekse Avrupa çıkarlarının korunabilmesi için çok daha büyük fedakârlıklar yapmamız gerek. Aslında Ruslar'ın bizden müsamaha beklemeye hakları yok. Birikmiş gücünü harcadıktan sonra, Rusya'nın ilerdeki gelişmesini de gemlemeliyiz. Bu ancak sınır boyuna tarafsız ve bağımsızlardan kurulu bir set çekmekle sağlanabilir. Eyaletler şimdiden bağımsızlıklarını kazanmış durumda. Bu hattın geri kalan bölümü barışın ayarlanması bakımından birçok güçlük çıkaracak.*

Gürcistan'da gelecek yıl İngiliz birliklerinin cesaret ve gücüne çok iş düşecek. Ömer Paşa'nın bu sonbahar gösterdiği gayretlerden sonra, başarı

⁴³⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 159.

kazanacak olursak hem askerlik bakımından hem de Asya'nın bu bölgesindeki siyasi itibarımız açısından çok faydalı olur.

Ruslar'ın böyle barış şartlarını kabul etmeyeceği ileri sürülebilir. Ama unutmamalıdır ki Rusya gün geçtikçe kendine güvenini kaybetmektedir. İlkel inançlara sahip böyle bir ulus içinde ticaret ve servet bakımından baş gösteren baskıları hesaba katmasak bile, otorite korkusu bir kez gevşedi mi, kayıtsız şartsız barışa boyun eğmeye razı olacak bir ruh hali yayılır. İyi seçilmiş başka bir noktadan yapılacak bir ileri hareket, umut ettiğimizden çok daha büyük sonuçlar verecektir. Bunun için de Ruslar'a nefes alacak zaman bırakmamalı, daha şaşkınlıktan kurtulmaya vakit kalmadan son darbeyi vurmaliyiz.

Aslına bakılacak olursa, dört nokta üzerinde tam bir sonuç alınması için gerekli teşebbüslerin gelişme halinde olduğunu söylemekle tutumumu zaten belli etmiş oldum. Barış müzakerelerine temel olup da hiçbir zaman vazgeçilmemiş bulunan dört nokta şunlardır:

- I. Tuna eyaletleri üzerindeki Rus protektorası.*
- II. Tuna ve kollarında gidiş-geliş serbestliği.*
- III. Karadeniz'in tarafsızlaştırılması.*
- IV. Hristiyan uyruklarının hak ve imtiyazlarının Sultan'ın onuru ve şerefi zedelenmeksizin pekiştirilmesi.*

*Bununla birlikte yüklendiğimiz fedakârlıklara, emeklere karşılık daha sağlam temelli garantiler istememiz tabiidir. Bu gibi durumlarda hükümetin yersiz itidale kaçması sorumluluk yükleyicidir. Uyruklarından büyük fedakârlıklar istemiş olan bir hükümete böyle bir durumda düşen görev, tarlayı sürme emeklerine eş bir verim sağlanmasıdır. ”*⁴³¹

Kırım Harbi Stratford Canning’in Babiâli’deki durumunu, üstünlüğünü adamakıllı sarsmıştı. Fransız ordusunun sayıca üstünlüğü, Malakov Kalesi’ni alışı, dolayısıyla Ruslar’ın Sivastopol’ün güneyinden çekilişi, Babiâli’deki Fransız temsilcinin ustalığı, Fransa’nın Osmanlı’daki itibarını son derece arttırmıştır. Osmanlı nazırları, Fransızlar’ın en yakın ve en iyi müttefikleri olduğuna inanmaya başlamıştı.⁴³²

Buna karşılık İngiliz Hükümeti Canning’i bu durumu değiştirmesi için desteklemiyordu. Hatta Lord Clarendon Napoléon taraftarı hareket ediyordu, Fransızlar’ı tutuyordu. Lord Clarendon yanında Hariciye Nezareti de Büyükelçiye yalnız bıraktı. Bu dönemde yaşanan ilginç bir olay ise, Stratford Canning Kırım’ı ikinci kez ziyaret ederken, araya giren Fransız elçisinin Sultan Abdülmecit’i sürgündeki kayınbiraderi Mehmet Ali’yi geri çağırmaya kandırmasıdır. Abdülmecit’in kayınbiraderi Mehmet Ali Hristiyan karısını öldürmüştü. Bu olayı öğrenen Canning Abdülmecid’i sert bir dille uyarmıştı, Sultan Canning’e Mehmet

⁴³¹ P.R.O. , WO 368/1, 23 Eylül 1855.

⁴³² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 161.

Ali'ye resmi görev verilmeyeceği sözünü verdiyse de Canning Kırım dönüşünde Mehmet Ali'nin Kaptan Paşa makamına getirildiğini öğrendi.⁴³³

Bu arada harpten hoşnutsuz İngiliz halkı Stratford Canning'i adeta savaşın sorumlusu olarak görür olmuştu. Kasım ayında, Osmanlı askerleri tarafından dört aydır savunulan Kars Kalesi, açlık yüzünden teslim edilince, İngilizler Kars'ın Lord Straftford'un ihmali yüzünden düştüğüne hükmettiler. Bu dönemde The Times'da çıkan bir haber şöyleydi: “ *Prusya Kraliçesi Louise'nin Napoleon'a karşı beslediği kin Avrupa tarihini etkilemiştir, daha az bir etkisi olsa da Napoleon ve Bernadotte arasındaki husumette Avrupa tarihini değiştirmiştir. Rusya siyaseti İmparator Nicholas'ın Louis Philippe'den nefret etmesi yüzünden yön değiştirmiştir. Kırım Savaşı ise benzer şekilde, “ Büyük Elçi ” Stratford Canning'in, zamanında İmparator Nicholas'ın Canning'i Büyükelçi olarak kabul etmemesini unutmaması ve kin tutması yüzünden çıkmıştır. Gerçekte, kişisel beğeniler ve tercihler ulusların kaderini her zamankinden fazla etkilemeye başlamıştır.* ”⁴³⁴

İşin iç yüzü ise farklıydı. Kaledeki birliklerden birinin başında bulunan Albay Williams Asya'daki Osmanlı ordusunun başına müşavir olarak gönderilmişti. Sonraki on iki yıl boyunca süren ilişkilerinde Albay Williams ile Stratford Canning arasında en ufak bir soğukluk bile olmamıştı. Büyükelçi Lord Raglan'a Williams'ı öven mektuplar yazmıştı ve İngiliz kumandanının Türk Nazırları ile beraber Asya ordusunu düzenleyip güçlendirmesi için acele tedbir almaya teşvik etmişti. Bunun üzerine 1 Ekim tarihinde Williams'ın ilk raporu geldi. Büyükelçi Williams'ın

⁴³³ B.O.A., HR. SFR.3. , Dosya No: 20, Gömlek No: 23. ; Dosya No: 24, Gömlek No: 14

⁴³⁴ **The Times**, 12 Aralık 1855.

isteklerinin karşılanması için serasker ve Reşit Paşa'yı sıkıştırmaya başladı. Buna karşılık nazırlar Erzurum'a yollanıldığı söylenen levazımın uzun bir listesini sundular. 14 Ekim'de Williams'dan yeni bir rapor geldi.⁴³⁵

Stratford Canning Lord Raglan'a yazdığı mektupta Albay Williams'ı övmüştü: *"Akıllı, uslu, işini bilen bir insanın işin başında olması beni çok sevindiriyor. Williams'ın öğütlerini harfi harfine tutmaya karar verdim. Babiâli hiçbir itirazda bulunmadı. Bütün isteklerin yerine getireleceğini vaad etti. İkmal için emirler çıkarıldı, hırsız subaylar geri çağrıldı, tevkif edildi. Bu vaadlerin ne derece gerçek olduğu başka bir mesele. Bununla birlikte, Anadolu'da levazım yollarını denetlemek kolay iş değildi."*⁴³⁶

Büyükelçi İstanbul'a yollanılan malların Erzurum ya da Kars'a varıp varmadığını soruşturamıyordu. Bütün bildiği her şeyin hazırlık halinde olduğuydu. Osmanlılar gerekli ikmal malzemeleri ve taşıtları sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Tam kış bastırıp Ruslar'ın harekete ara vereceği sırada levazımın yerine ulaşacağı sanılıyordu.⁴³⁷

Ekim ve Kasım ayları boyunca Büyükelçi ve Williams arasındaki yazışmalar dostça devam etti. Mektuplarda ordunun içinde bulunduğu sıkıntılı durum anlatılsa da, Williams durumun düzeltilmesi ile gerekli tedbirlerin Stratford Canning sayesinde alınacağına inancı ile mektupları bitiriyordu. 27 Kasım'da Williams, Lord

⁴³⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 169.

⁴³⁶ Stanley Lane Poole, "Letter to Lord Raglan", *The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, C. II, s. 421.

⁴³⁷ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, s. 163.

Stratford'a bir mektup yollayarak Kars'a ikmal malzemesinin ulaştığı ve hırsız paşaların cezalandırıldığı haberini verdi. Bu Stratford Canning'in gayretleri ile sağlanmıştı. Buna rağmen Williams, bu dostça mektubun hemen arkasından Lord Clarendon'a bir mektup yazarak Büyükelçi tarafından kendisine gösterilen ihmalden yakındı.⁴³⁸

Lord Stratford Canning bu duruma şaşırdı. Albay Williams ile uzun zamandır dostça bir ilişkileri vardı. Albay Williams'ın isteklerini yerine getirmek için Babıali'yi harekete geçirmişti. Williams'ın ithamı, Williams'ın İstanbul'dan ayrılmasından sonra Canning'e yazdığı iki mektubun, Canning tarafından cevaplanmaması idi. Oysa Canning'in bu mektupları cevaplamama nedeni, Williams'a verilecek elle tutulur bir cevabının olmayışı idi. O dönemde Lord Raglan'a yazdığı mektupta şöyle der: “ *Williams benim uzun boylu sükûtumun yanlış anlamış. Oysa istediklerinin kesin olarak yerine getirilip getirilmeyeceğini kesin olarak anlamadan yok yere kaleme sarılmak istemedim. Kimlerle cebelleşmek zorunda olduğum malum.* ”⁴³⁹

Lord Clarendon 11 Ocak tarihli yazısıyla Büyükelçinin sükûtunu kınadı ve Williams'ı albaylıktan generalliğe terfi ettirdi. Williams Büyükelçinin ilgisizliği ve garezine kurban olmuş sayıldı.⁴⁴⁰

Ruslar'ın Kars'a doğru ilerlemesi devam edince, Osmanlı tedbir almaya başladı. General Vivian komutasındaki Türk birliklerinin Redutkale ve Kutayis'den

⁴³⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 164.

⁴³⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 164.

⁴⁴⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 164.

çevirme hareketi yaparak Kars'ı kurtarmasına karar verildi. Ancak İngiliz Hükümeti buna karşı çıktı. Londra Kars'ın Trabzon yolu üstünden kurtarılması ve bunun sadece Osmanlı birlikleri tarafından yapılmasını kararlaştırdı. Asya'da olup bitenleri önemsemeyen Louis Mapoleon yönetimindeki Fransızlar ise Kars'ı önemsemiyor ve Kırım'daki Fransız birliklerinin azaltılmasını istemiyorlardı. Neticede Ömer Paşa'nın komutasındaki Osmanlı birliklerinin Ruslar'ı geri çevirmek üzere Kafkasya kıyısına hareket etmesi kararı alındı. Ancak bu durum Eylül'den önce karara bağlanmadığından Kars'a yardım büsbütün zor olmuştu. Ömer Paşa tam Mingrelia'ya vardığında ise, Williams teslim oldu ve esir düştü.⁴⁴¹

Kars'ın düşmesinde pek çok sebep olsa da Erzurum komutanı Selim Paşa'nın uyuşukluğu, kuşatılmış şehre çok yakında bulunan depolardan dahi yardım gönderilmemesi en önemli sebeplerdir.⁴⁴²

Kars'ın teslimi İngiltere'de tepki topladı. Yoksulluğa rağmen direnen askerler kahramanlaştı. Askerleri sıkıntıya düşürenlere karşı ise öfke yayıldı. Sonunda 1854'te Ekim ve Kasım aylarında Erzurum'da bulunan Albay Williams'ın resmi yazılarını karşılıksız bıraktığı için, Lord Stratford Canning Kars'ın düşmesinden sorumlu tutuldu.⁴⁴³ The Times'ın bir haberinde Kırım Savaşı konu edinilmiştir: “ *Türkiye'nin sözde müttefikleri ve arkadaşları, Rusya'nın da tüm gücünü tüketerek, hasta adamın yanına ikinci bir hasta daha eklemişlerdir, daha*

⁴⁴¹ ibid, s. 164.

⁴⁴² ibid, s. 164.

⁴⁴³ ibid, s. 164.

*sonra da hastaları kendi hallerine bırakmışlardır. Batılı memleketler hasta adama da ancak kendi sıkıntılarından kurtulmak için yardım edeceklerdir.”*⁴⁴⁴

Bu arada Albay Williams baron oldu. Meselenin tartışılması için İngiliz parlamentosuna bir önerge verildi. Straftford Canning, Lord Palmerston’un desteği ile burada aklandı.⁴⁴⁵

3.3.7. Paris Antlaşması

1855 yılının sonlarına doğru Fransız İmparatoru Ruslar ile gizli ilişkiler kurmaya başladı. Fransızlar Ruslar ile bir an önce barış yapma sevdasına düştüler. Bir zaman sonra Fransız ve Ruslar’ın gizli müzakereleri Rusya’nın ultimatomu kabulü ile sonuçlandı. Temsilciler Paris’e çağırıldı, Lord Clarendon İngiltere’nin bir başına kaldığını anladı. Lord Stratford Paris Anlaşması’nın şartlarını işittiğinde şöyle dedi: *“Böyle bir anlaşmanın altına imza atmaktansa, sağ kolumu koparırım daha iyi.”* 1853’te diplomasi silahıyla kazandığı tüm zaferler 1856’da altüst ediliyordu.⁴⁴⁶

Nikola’nın ölümünden sonra başa geçen Çar II. Aleksandır yenilgiler nedeniyle sulh yapılmasından yana idi. Rusya Avusturya’nın da araya girmesiyle müttefiklerin ateşkes çağrısını 16 Ocak 1856’da kabul edince, kesin barış görüşmeleri yapmak üzere Paris’te bir kongrenin toplanmasına karar verildi.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ *The Times*, 24 Haziran 1855.

⁴⁴⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 165.

⁴⁴⁶ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 165.

⁴⁴⁷ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700–1958)*, Emel Yayınları, Ankara, 1978, s. 263.

Stratford Canning 11 Şubat 1856 tarihinde Lord Clarendon'a bir rapor gönderdi: “ *Efendim, Ali Paşa nın Paris'ten dönüşünden önce yaklaşan görüşmenin birinci ve dördüncü konularının hazırlık müzakerelerini hasıl etmek için ben ve meslektaşlarım tarafından her türlü gayret gösterilmiştir. Her şeyin zamanında tamamlanabileceğine dair umutluyum, buna rağmen tahminlerimizden sadece 24 saatlik bir sapma var. Bölge geniş ve üzerinde düşünmesi gereken çok fazla zorluk ve karmaşık sorular var. Lordum, farklı çıkış noktaları öneren iki ilkemiz olduğunun farkındasınız. Birincisi maddi, diğeri ahlaki; yabancı tecavüze karşı engel. Rusya'ya karşı güçlü bir hudut bölgesi oluşturulabilir mi? Örneğin, uzun kaleleriyle birlikte Dinyester geçidi gibi bir şey, bir yönetim altında iki eyaleti birleştirirken, yönetimine kesin ve kuvvetli bir biçim verirken, başına yabancı bir prens yerleştirirken ve sınırların savunulması için yeterli kuvvetleri görevlendirirken çok işimize yarayabilir. Böyle bir anlaşmayı tarafların reddetmesi zor olacaktır, gerçek şu ki; Avrupa çıkarları tıpkı Konstantiniyye'de olduğu gibi başka yerlerde de itirazların üstesinden gelecektir.*

Eyaletlerde askeri müdahaleden ziyade sosyal ve idari şartların eyaletlerdeki halkın refahı için yenilenmesi daha başarılı sonuçlar verecektir. Yenilenen kurumlar Babîâli ve boyunduruğu altındakilerin güven, iyi niyet ve birliğini güçlendirecektir.

Avusturya ve Fransız temsilcileri arasındaki tartışmanın sonucu idarenize zaten iletilmişti. Bizim için geriye sadece Türk nazırların rızasını almak ve Sırbistan konusunda fikir birliğine varmak kalıyor. Lordum Eflak ve Boğdan'ın

yapısal durumlarını bir kenara bırakırsak, bu bölgeler ile ilgili teklifleri değerlendirecek ve esaslı değişimi gözlemleyeceksiniz.”⁴⁴⁸

Canning’ın Konferanstan önce Lord Clarendon’a yolladığı ilk mektupta ise şöyle diyordu: *“Paris’e gideceğinize çok sevindim. Gayretlerinizin sonu gelmese bile, elinizden geleni yapmış olma tesellisi sağlayacağı şüphesizdir. Fikirlerimizin halkoyuyla bir olduğunu görmek beni sevindirdi. Harp o günkü şartlar altında bir zorunluluktan ve sürdürülmesi aksi takdirde kaybedilecek pek çok yarar sağlayabilirdi. Nikola’nın Rusya’sı dize gelmiş durumda. Rusya yapısı bakımından şimdilik budanmış olsa da yeni filizler sürebilecek gücü var. Yakın gelecekte daha büyük bir hızla büyüme imkânı bulacağından hiç şüphemiz olmasın. İşte bu gelecek Rusya’ya karşı gerekli tedbirlerin alınması gerektiği görüşündeyim. Bunun için de Avrupa’daki ve Asya’daki İmparatorluklar arasında tarafsız veya bağımsız devlet veya eyaletlerin kurulmasından başka çare yoktur.*

Kırım için ise, Rusya’dan ayrılacak olursa, nasıl bir şekil bulunabileceğini bilemiyorum. Donanmasız, müstahkem mevkilerden yoksun bırakılırsa ve Tuna serbest ticaret açıldığı ve bir çeşit uluslar arası kontrol altına sokulduğu takdirde, bizlere ve müttefiklere faydalı olacağını söylemekle yetineyim.

Dinyester’in sınır seçilmesi için sizi hayli rahatsız ettim. Bence müttefiklere ve Babiâli’ye ödenmesi gereken harp tazminatı yerine bu şartı kabul ettirmek mümkün olabilir. Harp bu safhada kalsa bile, bence, vaktiyle Fransa’dan

⁴⁴⁸ F.O. , 160, 11 Şubat 1856.

koparılan ganimetler sırasında kurulmuş olan Varşova Dükaliğı'nın ihyasını, ayrıca üzerinden ne Osmanlı ne de Rusya'nın fazla bir hak iddia etmemeleri gereken Kafkasya'nın bağımsızlığını istemekle hayırlı bir iş yapmış olacaksınız. Ali Paşa Anlaşmada yer alacak dört şartı elinden geldiğince belirsiz kılmaya çalışacak. Sultanın sömürgeler üzerindeki hakkı resmen tanındığı takdirde, Babiâli büyük ihtimalle eski uyusukluğuna dönecektir. Islahat fermanı boş bir kağıt parçası olmaktan ileri geçemeyecektir.”⁴⁴⁹

İkinci mektubu ise şöyleydi: *“Anlaşmayı böyle acele göndermiş olmanıza teşekkür ederim. Hükümet, Ali Paşa ne derse desin, öylesine Fransız taraftarı ki, Fransız İmparatorunun hoşuna gidecek herhangi bir anlaşmayı kabul etmeye çoktan razı. Sultan harp son bulacak diye, barış olsun da ne olursa olsun taraflısı. İngiltere’de olduğu gibi, burada da barış şartları açıklandığı zaman yaygın bir hoşnutsuzluğun patlak vermesi uzak bir ihtimal değil. Öbür yandan İngiltere halk oyunun şartların kötülüğü karşısında bir ara hoşnutsuzluk gösterdikten sonra barışın rahatlığı ile uyuşmasına şaşmamak gerek. Burada ise barış yeni kaygı kapıları açıyor. Müttefik orduları gittikten sonra, Sultan’ın devrim planları nasıl yürütülecek? Bu davranışa karşı çevrelerin direnişi bir yana, şimdiye dek Babiâli üzerinde yürüttüğümüz etki de kıskanç ve hırslı bir müttefikin eliyle azaldığına göre, durum çok güçleşti. Kısacası bu memleketin politikacıları Avrupa’nın Osmanlı İmparatorluğu yüzünden karşılaştığı güçlüklerin gün geçtikçe artacağını söyledikleri zaman ne cevap vereceğimi bilemiyorum.”⁴⁵⁰*

⁴⁴⁹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 166.

⁴⁵⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 167.

4. BÖLÜM

TANZİMAT FERMANI'NDAN ISLAHAT FERMANI'NA OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE STRATFORD CANNİNG'İN ROLÜ

4.1.Tanzimat Dönemi ve Stratford Canning

Tanzimat'ın geri planını oluşturan 1820'li, 1830'lu yıllarda Babiâli'nin pek çok iç ve dış sorunla karşılaştığı, iç sorunların çözülmesi için gösterilen çabaların umulanın aksine yeni sorunlara sebep olduğu ve başlangıç itibariyle tamamen birer iç mesele olan bazı konuların zamanla ve Batı'nın müdahalesi ile birer uluslararası meseleye dönüşmesi bilinen hususlardır.⁴⁵¹

II. Mahmut'un 1839 yılında ölmesiyle, Sultan ile yüksek dereceli memurlar arasındaki çatışma çözülmüş ve 1872 yılına dek sürecektir bir reform dönemi açılmıştır. Bunun nedenleri;

- I. II. Mahmut'tan sonra tahta geçen Abdülmecit (1839–1861) çok tehlikeli bir dönemde ve 16 yaşında, hazırlıksız bir halde padişah olmuştur. Abdülaziz (1861–1876) ise otoritesini kurmak isteyen ancak bunu yapabilecek yetenekte olmayan bir padişahı. V. Murat'ın (1876) akli dengesizliği üç ay içinde tahtan alınmasına yol açmıştı. Kısaca, Osmanlı hanedanı II.

⁴⁵¹ Stanford J Shaw, **a.g.e.** , s. 16–17.

Abdülhamit’e (1876–1909) kadar, II. Mahmut’a gerçek bir halef çıkartabilmiş değildi.

II. 1830 reformlarının yüksek dereceli memurlara sağladığı güvenceli memuriyet ile bürokratik esneklik azalmış ve gücün Sultandan yüksek memurlara doğru kaymasına neden olmuştur.

III. Siyasal gücün reform yanlılarının eline geçmesiyle de asıl ağırlık bu sivil bürokrasi içinde yeni diplomatik elitin elinde toplanmıştır. En sonuncusu 1871’de ölecek büyük devlet adamlarının başarılı yönetimleri sayesinde, sivil bürokrasi gücünü arttırmış ve Babıâli gerçek bir hükümet merkezi haline gelmiştir.⁴⁵²

Bu üç unsur, birbirleriyle etki-tepki ilişkisi içinde, hem büyük bir siyasal istikrarsızlık hem de reformlarla dolu yepyeni bir dönem açtı. Bunun adı da dönemi gerçekten çok güzel anlatan “ Tanzimat ” tır. (yeni bir düzen getirme, düzenleme).

Stratford Canning İngiltere’nin Osmanlı’yı yeniden düzene sokmak için yardım etmesini çok istiyordu.⁴⁵³ 7 Mart 1832’de Palmerston’a yazarak Sultan’ın kısmen başarılı olan idari ıslahatlarını anlattı ve yeni bir idari sistemin, etkili bir ordunun, mali ıslahatın gerekliliğini vurguladı: “*Sanırım vakit gelmek üzeredir veya gelmiştir, bu ülke hakkında kesin bir politika çizgisi belirlenmeli ve bu politika düzenli bir şekilde takip edilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu açık bir şekilde*

⁴⁵² Cemi Karasu, “ *Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış* ”, OTAM, Ankara, 1993, s. 205–221.

⁴⁵³ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 116.

*çökmektedir ve Hıristiyan uygarlığı açısından bakıldığında tek şans bu İmparatorluğu bir süre daha bir arada tutmaktır. ”*⁴⁵⁴

Canning 17 Mayıs 1832’de bu kez şöyle yazıyordu: “ *Sultan ve O’nun çok güvendiği birkaç destekçisi İmparatorluğun güçsüzlüğünü her geçen gün biraz daha fark etmektedir. Askeri teşkilatın tamamlanması için kendilerine zaman kazandıracak ve şimdiki ıslahatlarını sağlam ilkelere oturtmalarını sağlayacak bir yabancı müttefik tarafından desteklenmeleri gerektiğini daha iyi anlamaktadırlar. ”*

Canning Rusya’ya karşı güvensizliğini tekrarladıktan sonra şöyle diyordu: “ *Şayet bu devlet ile ittifak yaparlarsa, korku ve umutsuzluk yüzünden olacaktır. ”*⁴⁵⁵

1839 Tanzimat Fermanı laikleşme konusunda önemli bir adım ve İmparatorluk parçalanana kadar devam edecek olan bir süreçti. Ferman dini cemaatlere ayrıcalıklar tanınmasına dayanan geleneksel millet sistemi prensibini zayıflattı, ama eşitliği sağlanmasından memnun olsalar da cemaatler ayrıcalıklarından vazgeçmek istemediler. Büyük güçlerden fermanın uygulanmasını izlemeleri, hatta bunlardan İstanbul yönetiminin sözleri yerine getirip getirmediğine bakmak amacıyla Osmanlı eylemlerini zımnen desteklemelerini istendi. Böylece büyük güçler reformların garantörü oldular. Tanzimat devlet adamları eğer padişah reform yolundan saparsa, onu yeniden aynı yolu izlemeye yöneltebilecek iç güçler olmadığından Avrupalı elçilerin bunu yapabileceğini hesapladılar. Batılılaşma için

⁴⁵⁴ Frank Edgar Bailey, a.g.m., s. 201.

⁴⁵⁵ Frank Edgar Bailey, a.g.m. , s. 202; F.O. , 78/210, (Gizli), 17 Mayıs 1832.

baskı yapmada yabancı elçiliklerin yardımına itimat ettiler. Özellikle İngiltere Büyükelçisi Stratford de Redcliffe Canning bürokrasinin Batılılaşmasında önemli bir rol oynadı; hatta kimi akademisyenler, Osmanlı Batılılaşma reformcuları arasında en etkili isim olduğundan, Tanzimat Fermanı'nın büyük ölçüde O'nun eseri olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁵⁶ Stratford Canning Osmanlı Devleti ile ilgili şu görüşünden yola çıkarak harekete geçti: “*Osmanlı’da sistem, usul diye bir şey yoktur. Herkes elindeki imkânlara göre ne koparabilirse koparır, kendinden güçlü olanlar karşısında boyun eğer.*”⁴⁵⁷

Şark meselesinde İngiltere'nin takip etmesi gereken siyaset ile ilgili The times gazetesi ile görüşme yapmış ve bu görüşme Osmanlı arşivlerinde de yer almıştır: “*Gazete-i mu‘tebereniz şark mes‘elesini tekrâr mevki‘-i bahse koyarak İngiltere Devletinin bu işte betâet-i kâmile üzere hareket eylesmesinden dolayı beyân-ı şikâyet etmekte ve Devlet-i Aliyyenin ahvâlini zill ve tahkîri mûceb olacak sûretde tavsîf ve temhîd eylemektedir. Devlet-i Aliyyenin za‘f ve ta‘âsubu ve sû-i idâresi mümkir değil ise de her nev‘ mu‘âvenetden mahrûm bırakılmasını İngiltere Devletine tavsiye itmek hatâ-yı azîmdir. Zann iderim vükelâ-yı Devlet-i Aliyyeden ba‘zılarının noksân ma‘lûmâtlarıyla berâber kusûrlarını his ve ihtârât-ı hekîmâneyi kabûl idecek kadar zekâvetleri vardır tebe‘a-i mülîme usûl-i idârece ıslâhât icrâ olunageldiği bir zamânda hükûmet-i seniyyeyi müşkilâta düşürmezler saltanat-ı seniyyenin izmihlâlî bütûn Avrupa‘ca heyecân-ı azîmi mûceb ve dâ‘î olacağından başka düvel-i mu‘azzamanın hırs ve tama‘ları ve iğrâz-ı sâireleri cihetiyle bir muhârebe-i umûmiyeyi intâc ideceği melhûz olduğundan İngiltere devleti bu misillü ahvâle nazar-*

⁴⁵⁶ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, II B. , İstanbul, 2007, s. 28.

⁴⁵⁷ Frank Edgar Bailey, a.g.m. , s. 203; F.O. , 78/210, (Gizli), 17 Mayıs 1832.

ı bî-kaydî ile bakacak olur ise elbette şân ve i'tibârına hâlel gelür. Hâlbûki bu işde i'mâl-i nüfûz iderse hem muhârebe ve hem de mukâseme-i Devlet-i Aliyye râhiyesi bertaraf olabilir düvel-i selase-i şimâliye ef'âl ve harekâtında serbest ve muhtâr bırakılmış olaydı kendü bildikleri gibi hareket idecekler idi.”⁴⁵⁸

Stratford Canning, *Eastern Questions* adlı kitabında Osmanlı'nın kurtuluşu için yapılması gereken yenilikleri sıralar:

Osmanlı Devleti'nde;

- I. Tüm sınıflar arasında eşitlik sağlanmalıdır.
- II. Kamu maliyesini konusunda devrim yapılmalıdır.
- III. Din ve ırka bakılmaksızın herkes orduya alınmalı ve vergi düzenleme yapılmalı, Haraç kesinlikle kaldırılmalıdır.
- IV. Devlet yönetimindeki tüm meclislerde Müslümanlar yanında Hristiyan ve Müslüman olmayanlara yer verilmelidir.
- V. Dini özgürlüklerin resmen tanınması, dini ibadet ve ibadethanelere karışılmaması, din ve inanç özgürlüğünden ve bunun açıkça ifadesinde dolayı kimsenin kınanmaması gerekmektedir.
- VI. Ticaret ile ilgili yönetim kurulması ve bu mecliste tüm dinlerden üyelere yer verilmesi gerekir.
- VII. Bu maddeler Sultan ile yapılan resmi bir anlaşma ile duyurulmalı ve uygulanmalıdır.

⁴⁵⁸ B.O.A. , HR. SYS. Dosya No:182, Gömlek No: 66.

Eğer Türkler büyük çaptaki Hristiyan topluluklara baskı uygularsa, Avrupa barışını da tehlikeye atmış olur. Ayrıca bu durum Müslüman bağnazlığını arttırırken, Hristiyan refahını yok eder. Bu yüzden tüm Hristiyan devletler gerekirse Osmanlı Devleti'ne müdahale etmelidir.⁴⁵⁹ Oysa Osmanlı devlet adamları Tanzimatla birlikte daha liberal yapıda bir devlet yapısı kurmayı amaçlamış, bunu liberalizmin doğup geliştiği Fransa ve İngiltereyi örnek almak suretiyle yapmamışlardır. Özellikle İmparatorluğun çok uluslu yapısını gözönünde bulundurarak, bireyi devlet karşısında korurken, bu farklı unsurları İmparatorluğun çatısı altında tutmak suretiyle İmparatorluğun da bütünlüğünün korunması çarelerini araştırmışlardır.⁴⁶⁰

New York Times gazetesinin 1852 tarihli bir makalesinde Tanzimat dönemi üzerine şu sözler söylenmiştir: “*Babıâli hevesle ve kesin bir niyetle yaptığı devrimleri Batı Türkiye’den sonra, yönetiminde olan tüm topraklara yaymaya çalışmaktadır. Osmanlı yönetimindeki milletler şimdiye kadar hiç hissetmedikleri kadar korunduklarını hissetmektedirler.*”⁴⁶¹

Stratford Canning’in, İngiliz Telgraf Şirketi adına Fırat boyunca Basra’ya kadar bir telgraf hattı döşemesinde, Sultan’dan Ferman almak için yapılan görüşmelerde kendi resmi pozisyonunu kullandığı görülmektedir. Bağdat-Basra Hattı’nın inşası için 21 Nisan 1858 yılında Londra’daki Osmanlı Büyükelçisi Kostaki Bey ile İngiliz ordusunda Topçu subayı olan Bidolf arasında bir antlaşma imzalandı.

⁴⁵⁹ Stratford Canning, **a.g.e.**, s.17.

⁴⁶⁰ Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “ Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu ve Gelişmesi ”, **Liberal Düşünce**, S. 2, İlkbahar, 1996.

⁴⁶¹ **New York Times**, 15 Haziran 1852.

Osmanlı Devleti, Bidolf'a yıllık 800 sterlin maaş ve 200 sterlin yol masrafı ödemeyi kabul etti. İngiliz Elçiliğinin aracılığıyla, 1854'de, Lionel Gizborne, Gelibolu üzerinden İstanbul ve İskenderiyye arasına bir hat inşa etme teklifinde bulundu. Fakat, Bab-ı Âli, 60 yıllık imtiyaz istemesini, 21 yıl kendisine 6000 sterlin ödenmesini kabul etmedi. Aslında, Bab-ı Âli, İstanbul-Belgrad hattının Fransızlara verilmesinden gücenen İngilizlere bu hattın inşasını vermek istiyordu⁴⁶². 1855'de Lionel Gizborne, imtiyazı almıştır. 1856'da Nevval ve Ortakları Şirketi, Londra-Hindistan hattını bir kolu olduğu için bu hattın imtiyazını kendisinden almıştır. Bu hat ile Cidde, Kamarun Adası ve Yemen üzerinden Hindistan'a ulaşacaktı.⁴⁶³

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford Canning'in Alsancak İstasyonunun temel atma töreninde yaptığı ve 16 Kasım 1858 tarihinde The Times'da yayımlanan şu sözleri kitabında yansıttığı görüşleri destekler niteliktedir: *"Bu demiryolunun, sanayi ürünlerimizin Türkiye'ye girişini kolaylaştıracak faydalı bir sermaye yatırımı olacağını umuyoruz. Hepinizin bildiği gibi Osmanlı'nın yeniden canlandırılmasında Avrupa'nın her zamankinden daha çok çıkarı vardır. Batı uygarlığı Akdeniz kapılarına geldi dayandı. Şimdiye kadar geçmeyi pek başaramadığımız bu kapılar ardına kadar açılmazsa, kendi çıkarlarımız doğrultusunda, zor kullanarak bu kapıları açacak ve isteklerimizi kabul ettirecek güce, hatta daha fazlasına sahip olduğumuzu herkesin bilmesini isterim. Anadolu'nun damarlarına yeni ve taze kan aşılayacak olan bu demiryolu gibi*

⁴⁶² B.O.A. , İ. MSM, Sıra No: 95.

⁴⁶³ Bahri ATA, "The Transfer of Telegraph Technology to the Ottoman Empire in the XIX. Century", **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1997, s.42

*üretken girişimleri desteklemek, hükümetimizin en başta gelen görevleri arasındadır.”*⁴⁶⁴

Stratford Canning’ın Abdülmecit ile ilişkileri ne kadar iyi olsa da hükümetle olan münasebetleri o kadar iyi değildi. Reşit Paşa 1839’da ilan ettiği Gülhane Hattı’yla ortaya sürdüğü haddinden fazla keskin ve toptancı devrim tedbirleriyle hem kendi düşüşünü hazırlamış, hem de gayet tehlikeli bir tepki uyanmasına yol açmıştı. Hükümet, Avrupa müdahalesine karşı sürekli bir tahammülsüzlük gösteriyordu. Osmanlı’nın tutumu reaksiyoner ve Hıristiyanlık aleyhineydi. Çoğunlukla eski kafalı adamlardan kurulmuştu. Mahmut tarafından yıkılan düzenin yeniden kurulması için uğraşıyorlardı. Üstelik devrim teklifleri daha önce önyargıları bu kadar yıkıntıya uğratmış yabancı bir elçinin kaleminden çıkmıştı.⁴⁶⁵

Stratford Canning 1842’de İstanbul ‘a yeniden geldikten sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na Osmanlı’daki reform hareketleri konusunda pek çok rapor göndermiştir. Bunlardan birinde, Canning Tanzimat’ın ne kadar başarılı olduğunu ve Tanzimat ile vaat edilen devrimin uygulanıp uygulanmadığını sorgular: “ *Türk tarihini inceleyen herkes görecektir ki, Sultan’ın egemenliğinde farklı toplumsal sınıflardan, türlü dil ve dinden ırklar bir arada yaşamıştır. Bunların hepsi de Müslüman kanunlarına tabii olmuştur. Türk halkı, mal-mülk ve kişisel özgürlükler ile ilgili her konuda tamamen aynı otorite tarafından yönetilir. Ancak pratikte*

⁴⁶⁴ **The Times**, 16 Kasım 1858

⁴⁶⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 85.

uygulamalarda Reaya ile ilgili sıklıkla sorunla karşılaşmaktadır, zira halkın arasındaki farklılıklar göz ardı edilmektedir.

Türk halkı içinde en etkili ve kalabalık olan sınıflar Rumlar ve Ermenilerdir, Yunanlılar Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarına, Ermeniler ise genellikle Asya kıtasındaki topraklarına yerleşmişlerdir. Rumlar kendileri ile beraber Slavlar ve Bulgarlar gibi farklı ırklarla birlikte, Babıâli ile siyasi ilişkilerinde dinleri göz önüne alınarak dikkate alınırlardı. Ancak Sultan'ın hükümeti, halkını oluşturan toplulukların ayrı ayrı özelliklerini değerlendirmekten yoksundur. İstanbul'da ikamet eden ve kilise meclisi tarafından desteklenen Yunan başpiskopos bağımsız olsa da Türkler'in teyidi olmadan atanamaz. Başpiskopos düzenlemeleri uygulamaya koyabilir, vergi toplayabilir, bazı sınırlamaları olmakla birlikte para ve hapis cezası verebilir. Köylerde ve kırsal çevrede, yörenin ileri gelenleri (Kocabaşlar) bakmakla yükümlü oldukları kişilerin davranışlarından sorumludurlar ve Türk hükümeti bu kişilerden ihtiyaç dahilinde yardım talebinde bulunabilir.

Hem Müslümanlar hem de reaya tarafından kabul edilmiş Tanzimat-ı Hayriye; ibadet edebilme, kiliselerin tamiri, kendi vergilerini toplama, belli zamanlarda kilise meclisi ile vekaleten birleşme hakları ulusal otorite tarafından verilen çağdaş imtiyazlar dizisidir. Rum kilisesine ve Yunan devletine, İstanbul'un fethinden sonra İmparatorluk tarafından ilk imtiyaz II. Mahmut devrinde verilmiştir. Bu imtiyaz Ortodoks kilisesinde Patrik değiştikçe yeniden verilecektir. Tuna Nehri

çevresinde yaşayanlar ise, kiliselerinin başını İstanbul patriği olarak kabul etseler de pratik olarak kendi bölgelerinin yargılama usullerine uyarlar.

Ortodokslar'a tanınan bunlara benzer avantajlar sırasıyla benzer bir şekilde Ermenilere, Yahudilere ve ayrı birer dini şefi olan Katolik Ermenilere olduğu kadar Protestanlar'a da tanınmıştır. Ulusal bir bakış açısıyla tüm dini topluluklar ayrı ibadet yerlerine ve ayrı mezarlıklara sahiptir. Kendi içlerinde yönetimleri de ayrılır ve ayrı yaşamaya meyillidirler. Yahudiler ise özel öğretileri, gelenekleri ve alışkanlıkları sebebiyle Hristiyanlardan tamamen ayrılır ve tanınan imtiyazlar diğer dinlere tanınanlar ile aynı değildir.

Tanzimat ile birlikte Müslümanlar da tüm reaya da teoride aynı vaziyettedirler.

Suriye ve Kürdistan'da ise, kalabalık topluluklar halinde olmamakla birlikte, Babiâli tarafından gözden ırak gönülden ırak kabul edilen küçük topluluklar varlıklarını sürdürmektedir. Bunların en bilinenleri ise; Marunîler, Dürzîler, Nasturiler ve Keldaniler'dir. Marunî ve Dürzîler gibi bazıları açık bir yasa tarafından düzenlenen ayrı bir yargı hakkına sahiplerdir ve tamamen koruma altındadır.

Tüm reayanın Türk idaresi altında, Türk hukukuna bağlı bir şekilde memnuniyetle yaşadığı açıkça belirtilmelidir. Ancak reaya, Tanzimat'ın kanunlaşmasına ek olarak genişleyen ve daralan bazı haklarına sahip olsa da hala

onları bir tür indirgenmiş kast sistemine zorlayan ve can ve mal güvenliğinde yoksun bırakan yasal engellerle karşı karşıyadır.”⁴⁶⁶

Stratford Canning Tanzimat Fermanı’nın uygulanamadığını vurgulamaktadır: “ Azınlıkların artık Türkler ile birlikte, isteğe bağlı müsaderelere, zorla bağışlara, ya da disiplin cezalarına tabii olmadıklarını söylemek doğru olacaktır. Azınlıklar askeri hizmetten muaftır, artık ayırıcı kıyafetlerle işaretlenmeyecekler, zaman zaman Babiâli’nin sivil ya da diplomatik meclislerinde görev alabileceklerdir, temsilcileri taşra meclislerinden hariç tutulmazlar; fakat diğer taraftan en önemsiz otorite ve yargı hakkına sahip olmaya izinleri yoktur, Müslümanların sahip olduğu sivil haklardan faydalanamazlar.

Azınlıklar “ haraç ” adında, ağır bir etkisi olan ve nerden çıktığı bilinmeyen bir vergiye tabiidirler. Bu vergi Müslümanlar ve azınlıklar arasında bir bariyer vazifesi görür. Hristiyanlar bir Müslüman’a karşı suçlama ya da savunma için mahkemelerde şahit olamıyordu ve onlara karşı bir Müslüman’ın şahitliği yeterli sayılırdı. Bu büyük adaletsizlikten onları kurtaran yasa tüm eyaletlerde açıkça yürürlüğe girmemiştir.

Mülkiyet konusunda Hristiyanlar henüz Müslümanlarla aynı seviyede değildir. Müslümanlar istedikleri bir yerden toprak satın alabilirler, araziyi işletip, ev inşa edebilirler, ancak Hristiyanlar Türk kısmından ne toprak alabilirler ne de mülkiyet edinebilirlerdi. Miras konusunda ise Türk yasası üstün gelir. Mal sahipleri

⁴⁶⁶ F.O. , 1550, 22 Ekim 1846.

öldüğünde miras erkek için iki pay kadın için bir paydır. Birden fazla mirasçı olması durumunda payların her biri eşittir.

Bu açık olmayan ve zalimane baskının sonuçları sadece yasanın uygulanmasıyla sınırlı değildir, boyunduruk altındaki sınıflar aşağı tabaka olma halini sürdürür ve bu durum, bir tarafta asla bitmeyen küçük görme duygusunu diğer tarafta nefreti ortaya çıkarır. Çok önemli yasama değişiklikleri gündemdedir ve aslında kısmen uygulanmıştır, buna rağmen henüz Sultan ve yönetim tarafından yürürlüğe konulmamıştır. Yönetimle ilgili düzenlemeler reyanın her kesimine ulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Haracın isimde olduğu gibi prensipte de yürürlükten kaldırılması ve savaş vergisinin değiştirilmesi gerekmektedir. Hristiyanların orduya kabul edilmeleri ve albaylık rütbesine kadar yükselebilmeleri beklenir. İsteğe bağlı olarak yeni kiliselerin yapılabilmesi hakkının da eskileri tamir edebilme hakkına eklenmesi gerekmektedir.

Bunlar şüphesiz ki değerli ve olumlu değişikliklerdir. Fakat sadece yasalaşma; zapt etme ve yobazlığı temel alan, dini yasama tarafından onaylanan, yüzyılların sürekli alışkanlıkları ve gelenekleri tarafından sürdürülen, derinlere kök salmış musibetleri gidermeye yetmeyecektir. Babıali'nin müttefiki Hristiyan alemine ve O'nun gücüne karşı sorumluluk hissetmesi şarttır.

Hristiyan alemi, Osmanlı İmparatorluğunu eli kulağında olan tehlikeden korumak ve hükümdara tedbirli ve etkili bir devrim düzeni ile kaybettiği gücünü yenileme fırsatı kazandırmak için bütün dinsel üstünlüklerini bir kenara koymaktadır. Sultan kendisine cömertçe sunulan fırsattan yararlanarak ve kendisine Avrupa'nın lider güçleri arasında yer bularak isteklerine karşılık bulacak ve İmparatorluğu feci bir sondan kurtaracaktır. ”⁴⁶⁷

Canning 'in İngiliz elçisi olarak ilk vazifesi ülkesinin çıkarlarını korumaktı. Canning 1812 yılında İngiltere'nin ticaret alanındaki istekleri Osmanlı tarafından karşılanmadan Rusya ile müzakerelere nasıl girişmediyse, 1842 yılında da İngiliz uyrukluların haklı istekleri karşılanmadan Sultan'a yardım etmeye yanaşmamıştır. Canning himaye altında, İngiliz uyruklulardan ve özellikle Malta'da ve Adalar'da yaşayanlar sürekli şikâyetler almaktadır.⁴⁶⁸ Çünkü konsolosluklar kanalıyla adalet dağıtım sistemi sürekli güçlükler çıkarmaktadır. Maltalılar ise Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin büyük kısmını ele geçirmiş olmalarına rağmen, kanunsuz işler yapmaktan kaçınmamaktadırlar.⁴⁶⁹

Bu arada yaşanan bir takım olaylar Stratford Canning'i şaşkın bırakmaktadır: “ Üsküdar'da üç Hristiyan köylüsü mahkeme olmaksızın idam edilmişti. Trabzon'da vali Pazar meydanında iki suçluyu elleriyle boğazlamıştı. Musul valisi bir gece sarhoş olup, sokağa fırlamış, önüne geleni öldürmüştü. Arnavutluk'ta askerler iki şehir yakıp yıkmıştı. Selanik'teki birlikler geciken paralarını almak için ayaklanmış, kumandanlarını öldürmüşlerdi. Halk ağır vergiler

⁴⁶⁷ F.O. , 1550, 22 Ekim 1846.

⁴⁶⁸ B.O.A. , HR. SFR. 3. , Dosya No: 3, Gömlek No: 37.

⁴⁶⁹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 85.

*altında ezilirken, paşalar rüşvetlerle servetlerine servet katıyorlardı. Bu arada Hristiyan azınlığa karşı düşmanlık artıyordu. Pera her an tehdit altındaydı.”*⁴⁷⁰

Canning kendi görüşlerine uygun olarak, İngiliz himayesini kanuni sınırlarını genişletti. Amerika konsolosu bulunmayan yerlerde Birleşik Amerika vatandaşlarını koruyacak kadar ileri gitti veyahut Suriye’de Hollanda Yahudileri başları belaya girince, Canning’e başvurdular. Bu arada Pera Rumları dahi Canning’den medet ummaya başladılar. Nesturiler ise Canning tarafından ateşli bir şekilde savunulmaya başladılar.⁴⁷¹

1843 yılına gelindiğinde, Canning devrim siyasetini yürütecek güçte olup olmadığını kestirecek bir olayla karşılaştı. Ya istediği yeniliği Babıali’ye kabul ettirip, otoritesini arttıracak, ya da başarısızlığa uğrayıp, Osmanlı’nın gözünden düşecekti. Kur’an esaslarına dayandığı söylenen ceza kanununun maddelerinden birinin değiştirilmesi söz konusuydu. İslamiyet’i kabul etmiş bir Hristiyan, yeniden eski dinine dönecek olursa, öldürülmelidir emrini veren bu kanun maddesinin kaldırılmasını isteyen Canning, beklediği bir direniş ile karşılaştı: “*Üzücü bir olay, Osmanlı hükümetinin ilkelerinde olmasa bile törelerinde yeni bir değişikliğe yol açtı. Genç bir Ermeni İslamiyet’i kabul etmiş, sonradan pişman olarak eski dinine dönmüş. Bu yüzden Türkler’in gazabına uğruyor, hapis, mahkeme falan derken başı uçurulacak. Akrabalarının şikâyeti üzerine olan biteni öğrendim. Büyükdere younda arabamın önünde durarak, ağlaya sızlaya yardımımı istediler. Ben de dostça bir ağızla Babiâli’ye başvurdum. Ermeni gencinin bağışlanmasını rica*

⁴⁷⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 86.

⁴⁷¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 87.

ettim. Meğer o sırada biçare öbür dünyayı boylamış. Ama kanı boşuna dökülmedi. Hariciye Nezareti'ne yolladığım raporla Fransız elçisinin faaliyeti sonuç verdi. Lord Aberdeen'den kesin talimat aldım. Fransız elçisi de benimle birlikte hareket etmesi yönünde hükümetinden aldığı talimat üzerine teşebbüse geçti. Babıâli'den bundan böyle İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski dinine dönen azınlıkların cezaya çarptırılmamasını talep etme yetkisini kazanmış oluyordum. Gene de bu talebimize red cevabı verildiği takdirde ne gibi bir hareket yolu tutacağımıza dair bir emir almış değildik. Osmanlı nazırlarını ürküterek, bir sonuç alınabileceği umuduyla işe giriştim. Baş tercümanımız Pisani'nin eline notayı tutuşturduğum zaman, her zamanki açık sözlülüğüyle bu işin yürümeyeceğini söyledi. Ben de cevaben: 'Yürüyecek, Mr. Pisani!' diye karşılık verdim. İşin aslına bakarsınız, ben de başarı kazanacağımızdan pek umutlu değildim. Hariciye nazırı Rıfat Paşa nezaketle notamı kabul etti ve böylece çatallı bir müzakere kapısı açıldı. İlk andan itibaren Osmanlı devlet adamları arasında açık fikirli bazı şahsiyetlerin bu gibi yaban hareketlere taraf olmadığı anlaşıldı. Vezir-i Azam Rauf Paşa, büyükelçiyle hem fikir olduğunu, yok yere kan dökülmesini kötü gözle gördüğünü, yalnız Kur'an buyruklarına karşı gelinemeyeceğini, Ermeni gencinin ölüm cezasına çarptırılmasının önüne geçilemeyecek bir felaket olduğunu söylüyordu. Hariciye nazırı da aynı özrü öne sürdü. Gelgelelim Divan'da Şeyhülislam gibi dar kafalı softalar kanunun uygulanmasında ayak diriyorlardı. Rıfat Paşa'nın elinden gelebilen ise, bundan böyle bu çeşit bir olayla karşılaşıldığı zaman meselenin örtbas edileceğine dair lafta kalan bir vaatti. Yoksa kanun açık ve kesindi. Babıâli'nin değil kanunu değiştirmesi, Avrupa devletleri tarafından verilen notaya cevap bile vermesi bazı sözü geçen

*çevrelerce kötü karşılanabilirdi. Bu arada Bursa’da bir ölüm cezası daha infaz edildi.”*⁴⁷²

Bunun üzerine beş elçi de aynı şekilde protestoda bulundular. Lord Aberdeen yazdığı notayla Canning’i destekledi. Rıfat Paşa notayı okuduğu zaman, notanın sertliğinden ne yapacağını şaşırdı. Gene de Allah tarafından indirilmiş bir kanunun müminleri tarafından değiştirilemeyeceğini ileri sürüyor, bu yolda bir hareketin Sultan’ın tacını, tahtını bile tehlikeye sokacağını ileri sürüyordu. Canning tek çarenin Kur’an metnini incelemek olduğunu anladı. İncelemenin sonunda da bu yolda bir hüküm olmadığını ortaya çıkardı. Bu buluş, elçinin güvenini arttırdı ve uzun tartışmalardan sonra Babıâli hiç değilse bu konudaki notayı kabul etti. Bu biçimde uygulamaların bir daha yapılmayacağı garantisi alındı.⁴⁷³ *“Gerçi notamıza verilen cevap Babıâli’nin bu konuda isteklerimizi kabul ettiğini gösteriyordu ama Sultan’ın bana şifahen tebligatta bulunarak yapılan antlaşmayı teklif etmesini diledim. Paşa beni atlatmak için uğraştıysa da nihayet Sultan’ın huzuruna çıkmam kabil oldu. Abdülmecit bu denli tavizde bulunan ilk Osmanlı padişahı olduğunu ve tarihi şerefe benim muhatap oluşumdan büyük sevinç duyduğunu söyledi. Ben de Sultan’ın elini öpen ilk elçi olma şerefini bağışlamalarını istedim. ‘ Yo, yo ’ dedi. Dostça elimi sıktı. Böylece bu çapraşık iş sona erdi.”*⁴⁷⁴

Devrim programının ana amaçlarından biri de Hristiyanlar’ı baskı altında tutan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, reayayı Sultan’ın en hür, en gözde uyruğu kılmaktı. Canning Hristiyanlar’ın koruyuculuğu rolünü benimsediyse de

⁴⁷² Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 87.

⁴⁷³ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 87.

⁴⁷⁴ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, s. 88.

Müslümanlar'a karşı yapılan haksızlıklara da göz yummadı. Dini sebepler yüzünden verilen cezalara karşı direnişi başarıyla sonuçlandı. Yerli halkın galeyanı kimi yerlerde linçlere yol açıtsa da, valiler Babiâli'den aldıkları kesin emirlere uyarak, dini sebeplerle uygulanan ölüm cezalarında yumuşamaya gittiler.⁴⁷⁵

Canning, Babiâli karşısına birbiri ardına devrim teklifleri ile çıkmaya başladı. İki ay geçmeden İmparatorluk sınırlarında işkenceyi yasaklayan bir ferman çıkarttırdı. 1845 Eylül'ünde ise, tartışmalı bir meseleyi halletti. Kudüs'te İngiliz ve Alman uyruklular için bir Protestan kilisesi kurulması iznini çıkarttı.⁴⁷⁶ 1846 yılında Protestanlığı kabul etmiş olan ve gerek Müslümanlar'ın gerek Ermeni kilisesinin baskısı altındaki Ermeniler'in yararına teşebbüse geçti. Öteden beri Osmanlı limanlarına giren Hristiyan gemilerinin özel bir bandıra çekmesi mükellefiyetinin eşitliğe uymayacağını ileri sürerek, gemi sahibinin hangi dinden olduğuna bakılmadan bütün gemilere genel bir bandıra çekilmesini Babiâli'ye kabul ettirdi.⁴⁷⁷

Tanzimat Fermanı'nın ilanının 10. yılına gelindiğinde, Canning diplomasi savaşı verirken, devrim konusunu unutmak şöyle dursun, yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak ıslata girişilmesini isteyecek kadar dikkatli ve uyanık davranmıştır. Osmanlı nazırları İngiltere'den yardım istemek üzere Canning'e ne zaman başvursalar, Canning önce yardımı hak etmelerini gerektiğini belirtiyordu. Kraliçenin Babiâli lehine nüfuzunu kullanmalarını istiyorlarsa, bunun için Osmanlı nazırları olarak gayret göstermek zorundaydılar. Sultan ile yaptığı özel görüşmelerde dahi Canning, sözünü esirgemiordu. Sultan ancak devrim ve hoşgörü yolunda

⁴⁷⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 88.

⁴⁷⁶ B.O.A. , HR. MKT, Dosya No: 59, Gömlek No: 19.

⁴⁷⁷ Allan Cuningham, **a.g.e.** , s. 124.

devam ederek, Sultan'ın dostluğunu kazanabilirdi. Örneğin, mülteci meselesinde İngiltere'nin müdahalesi sayesinde Osmanlı Avrupalaşma yolunda ileri bir adım atmıştı.⁴⁷⁸

İmparatorluğun bütünlüğü ve bağımsızlığı korunacaksa, Avrupa Devletleri'nin saygısı, desteği kazanılacaksa, tek çare, Reaya'yı ayaklanmaya sürüklemesi muhtemel eşitsizliklerin bir an önce ortadan kaldırılması, Batılı devletlerin Babıali'ye yaklaşmasını önleyici geriliklerden kurtulması gerektiği hususunda herkes birlikti. Bütün bunların haklılığını, doğruluğunu herkes kabul ediyordu ama Osmanlılar henüz zamanın elverişli olmadığını, zamanla her şeyin yoluna gireceğini ileri sürerek oyalanıyorlardı. Vezir-i Azam'ın Divan karşısında eli kolu bağlıydı. Sultan ise bir yandan Rusya'dan ürküyordu, diğer yandan da geri kafalı unsurların baskısı altında kalarak devrimleri gerçekleştirme cesareti bulamıyordu.⁴⁷⁹

Aralık 1848'de Canning'in iç idareyi ıslah için ileri sürdüğü çeşitli teklifleri incelemek üzere Babıali'de bir komisyon kuruldu. Başlarına merkez tarafından atanacak bir başkan getirerek mahalli meclisleri yola sokmayı denedilerse de olumlu bir sonuç alınamadı. Sultan çok korkuyordu. Zaten Eflak meselesi ile yeteri kadar uğraşıyordu. Bunun dışında hiçbir konuyla ilgilenmeye ne hali ne de vakti vardı. İngiltere ile ittifak planı da İngiliz hükümetince ciddiye alınmıyordu. Bu yüzden Babıâli'de İngiltere'nin arzularını yerine getirmeye hevesli değildi.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 109.

⁴⁷⁹ Mustafa Çufalı, a.g.m. , s.218.

⁴⁸⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 111.

Canning'ın Rusya ile olan anlaşmazlık sırasında gösterdiği politika bu kırılganlığı dağıttı. Osmanlı İngiltere'ye yeniden ısınmaya başladı. 1849 baharında yapılan bir kabul töreninden sonra Canning, özel olarak Sultan'ın huzuruna alındı. İçeride sadece Reşit Paşa vardı, tercümanlık yapıyordu. Büyükelçi Rusya'nın Eflak üzerindeki isteklerine sonuna kadar dayanılmasını tavsiye etti. Dış politikanın karanlık görünüşüne rağmen, devrim gidişinde ısrar gösterilmesi gerektiğini savundu. Sultan cevap olarak, Babiâli'nin İngiltere'den sıkıntılı zamanlarda yardım gördüğünü söyledi. Bu sefer de aynı davranışı görmeyi beklediğini söyledi. Sultan'ın umudu boşa çıkmadı. Mülteci meselesinde Batılılar'ın Babiâli'yi desteklemesi ittifak isteklerini tazelemesi tabiydi. 1849'un sonunda Osmanlı hükümeti tarafından kesin teklifler ileri sürüldü ve Palmerston'u kendi taraflarına çekmek için Babıali, ittifak yapıldığı takdirde, birlikte harekete geçme kararının doğrudan doğruya İngiltere tarafından alınması yolunda bir tavize de rıza gösterdiğini belirtti. Canning teklifi iyi karşıladığını açıkladı. İttifakın Babiâli'yi ve nazırlarını gelişme ve bağımsızlık yolunda atılan her adımda ayaklarına köstek olan ve basiretlerini bağlayan etkilerden kurtaracağını ortaya attı.⁴⁸¹

Bu dönemde Canning Palmerston'a yazdığı mektupta şunları anlatır: “*Ya fedakârlıkları, tehlikeleri, sıkıntıları sineye çekip Osmanlı İmparatorluğu'nu sistemli ve kararlı olarak destekleyeceğiz, ya da moralce, enerjice, kaynakça üstün bir komşunun baskısı altına girmesine göz yumacak ve böylece Osmanlı aleyhine toprak*

⁴⁸¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 109.

kazancı sağlanmasından çok daha tehlikeli bir takım sonuçlara razı olacağız. ‘Babîâli’ diyordu ‘...ya yüzer, ya batar, bundan böyle sürüklenip gidemez.’ ”⁴⁸²

Sultan, Büyükelçinin ittifak teklifini hoş karşılaması üzerine devrimlere büsbütün taraflı olmaya başladı. İttifakın gerçekleşmesi şartı olarak ileri sürülen devrimlerin bir an önce uygulanması yoluna gidildi. İşte ıslahat, savunma sisteminde tam bir değişim, ticaretin desteklenmesi gibi hususları içine alan bu programı Abdülmecit, tedbirlerden kiminin derhal uygulanacağı kiminin de daha sonra gerçekleştirileceği kaydıyla benimsedi. Büyükelçinin savunduğu iç devrimlerden başlıcaları; Hristiyanlar’dan alınan sayım vergisinin kaldırılması, azınlıkların orduya alınması, mahkemelerde Hristiyanlar’ın tanıklık etmesine müsaade, mahalli meclislere Hristiyanlar’ın daha geniş nispette katılması gelirin eşitliğe daha uygun toplanması gibi hususlardı. Ayrıca esir ticaretinin önlenmesine dair ima yollu, bir kayıt da vardı. Program, topluca Sultan tarafından Divan’a sunuldu.⁴⁸³

Yazık ki bu teşebbüs, işin bu safhasında takıldı kaldı. İttifak Rusya’yı ürkütmemek kaygısıyla geri bırakıldı. 5 Haziran’da verilen bir kabul töreninde, Canning Sultan’ı sözünü tutmamakla kınadı. Rusya tehlikesinin ortadan kalktığına işaret ederek devrimlerin uygulanmasında hiçbir engel kalmadığını belirtti. Canning anılarında bu görüşmeyi şöyle anlatır: “*Hükümetin vaatleri hep sözde kalıyor, en ufak bir harekete geçildiği yok. Reşit Paşa’nın benim tavsiyemle ortaya attığı bir, iki tedbir bile daha başlangıçta baltalandı. Boşuna tartışmalar, tereddütlerle zaman kaybediliyor. Parayla tutulmuş gazetecilerin pohpohlamalarına, övgülerine rağmen,*

⁴⁸² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s. 110.

⁴⁸³ Mustafa Çufalı, a.g.m. , s. 220.

*değil yeni devrimlere gitmek, eski kazançların bile elden çıkması tehlikesi baş gösteriyor.”*⁴⁸⁴

Gene de Büyükelçi 1852’de izinle Osmanlı Devleti’nden ayrılmadan önce, bir şeyler yapabildi. Kasım 1850’de Osmanlı’da Katolik ve Ortodokslar’a tanınmış haklar, Protestanlar’a da teşmil edildi. O zamana kadar Osmanlı Devleti içinde bir yeri olmayan Protestanlar resmen bir cemaat olarak tanındı. Menfaatlerini savunmak için kendilerine bir temsilci seçme hakkı kazandılar. Böylece olur olmaz uğrama tehlikeleri bir nebze azaltılmış oldu. Canning söz konusu fermanın Protestanlar’a istedikleri bütün hakları sağladığını belirtti. Yunan-Rus ve Gallo-Katolik cemaatlere karşı bir denge unsuru olarak Protestan cemaatin sivrilmesi için gerekli müeyyidelerin elde edilmesi yolunda mücadeleye geçilmesi için zemin hazırlanmış olduğuna işaret etti. Karma ceza mahkemeleri esas tesbit olunacak, Osmanlı cezaevlerinin durumu yeniden incelenecekti.⁴⁸⁵

Elde edilen ikinci bir taviz de Osmanlı gemilerine bundan böyle zenci esirlerin bindirilemeyeceğine dair fermandı. Beyaz esir ticareti ise eski minval üzerinden yürütülecekti. Sultan bunun barbarca ve utanç verici bir durum olduğunu kabul ediyordu. Kendi topraklarında bir an önce bu insanlığa uymaz ticareti önleyeceğini vaat ediyordu. Gerçekte tüm bu devrimler baskı sonucu elde edilebilmişti.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Stanley Lane Poole, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 87.

⁴⁸⁵ Allan Cunningham, **a.g.e.** , s.222–223.

⁴⁸⁶ Allan Cunningham, **a.g.e.** , s.224.

Fazla keskin ve aceleci devrimler bir ihtilale yol açabilirdi. Sultan'ın geri kafalı kardeşi Abdülaziz ise taht için ciddi tehlikeydi. Rusya Osmanlı'nın ikide bir müdahaleye gelemeyecek kadar medenileşmesinden korkuyordu. Buna engel olmak için de elinden geleni yapıyordu. Canning'in başlıca umut kaynağı Reşit diğer nazırlar tarafından kıskanılıyordu. Devrimler aynı zamanda masraf kapısıydı. Oysa hazinenin durumu feciydi. Maaşlar asgariye inmişti.⁴⁸⁷

Canning Babıâli'yi daha fazla sıkıştırmanın, kendisinin gözden düşmesine ve Reşit'in görevden uzaklaştırılmasına yol açacağını sezdi. Palmerston bile kötümserliğe kapılmaktan kendini alamamıştı. Palmerston Mustafa Reşit Paşa'ya 24 Kasım 1850'de yazdığı mektupta duygularını ifade etti:⁴⁸⁸ “*Osmanlı İmparatorluğu başta bulunanların ürkekliği, zaafı ve kararsızlığı yüzünden yıkılmaya mahkûmdur. Korkarım, yakın bir zamanda yerine ne konabileceği konusunda bazı kararlar almak zorunda kalacağız. Canning de eninde sonunda, kalkınma oyununun şimdilik çıkmaza girdiğini, kabule zorlanmış, tek tek tedbirler alınmasını sağlamakla yetinirse, Osmanlı'da kalmasının başlıca sebebi olan davayı kaybettiğini kendine itiraf etmiştir. Gene de zaman kazanmaya çalışmakta, hükümetin geçirdiği hayal kırıklığının hafiflemesini beklemektedir. Sultan'ın bir Rum düğününde adet üzere ayakta bile olsa, resmi ayini takip etmesini ve Hristiyanlar'ın pişirdiği yemeklerden yemesini iyi bir işaret olarak müjdelemekten kendini alamadı. Şimdiye dek hiçbir Sultan'ın böyle bir şey yaptığı görülmemiştir. Bunu yapanın başka şeyler de yapabileceğine çaresiz inanmakta olan Canning, İstanbul'dan ayrılmadan önce Haziran 1852'de Sultan'ı daha hareketli olmaya teşvik için bir denemeye daha*

⁴⁸⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.111.

⁴⁸⁸ Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.282; Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.112.

girişir ve Sultan'dan söz alır. Ne olursa olsun, Büyükelçi eli boş dönmektedir. Nelere kalkışmış, sonunda da ne kadarcık şey elde edebilmiştir. Üstelik geri dönüşünün Osmanlı'da on yıldır yıkmaya çalıştığı eski düzenin hortlaması demek olacağını pek de iyi bilir. Gene de emekleri öyle büsbütün boşa çıkmış değildi. İmparatorluğun birçok yerinde ektiği tohumların filizlendiğini görmüştür.”

3.4. Mustafa Reşit Paşa ve Stratford Canning

Tanzimat-ı Hayriye, Osmanlı devlet ve toplumunu modernleştiren sürekli bir yasama ve reform dönemi olup, yönetimin merkezileştirilmesini arttırmış, 1839 ve 1876 yılları arasında Osmanlı toplumuna devlet katkısının artmasını sağlamıştır. Bunun geçmişi, I. Abdülhamit'in hükümdarlığında (1774–1789) Gazi Hasan Paşa ve Halil Hamit Paşa'nın ve daha sonra III. Selim ve II. Mahmut'un girişimlerini yönlendiren nizam duygusu yatar. Tanzimat hareketini mümkün kılan, II. Mahmut'un Osmanlı Hükümeti'nin kapsamını geleneksel sınırlar dışına taşıyıp, tüm yaşam biçimlerini düzenleme görev ve hakkını da kapsayacak şekilde genişletmesi, Osmanlı reform kavramını eski kurumları koruma ve yeniden canlandırma geleneğinden ayırıp bunların yerine bir bölümü Batı'dan ithal edilen yenilerinin getirilmesidir. Tanzimat hareketinin başarıları ve başarısızlıkları, Türkiye Cumhuriyeti'nde reformların günümüze kadar uzanan gelişmesini pek çok bakımdan doğrudan doğruya etkilemiştir. Tanzimat'ın liderleri II. Mahmud'un oğullarıydı. I. Abdülmecid (1839–1861) ve Abdülaziz'in (1861–1876) hükümdarlıkları tüm

Tanzimat dönemini kapsar ve Tanzimat bürokratlarının içinde çalıştıkları çerçeveyi oluşturur.⁴⁸⁹

Adı Tanzimat Devri ile bütün teşkil eden Mustafa Reşit Paşa 1800 yılında doğmuştur. Batı’da ve Doğu’da ıslahat hareketlerinin geliştiği bir devrin çocuğudur. Servet ve şöhret sahibi bir aileye mensup değildi. Çocukluğunda sarayda bulunmadığı için, kölelik zihniyeti de kendisine bulaşmamıştı. Eğitiminde akrabalarının yardımını görmesine rağmen, istikbalini kendi enerjisi ve iradesi ile kurmak zorunda olduğunu anlamış, devrinde örneği çok görülmeyen bir çalışma ile ikinci ve üçüncü derece memurluklarda bulunduktan sonra, 1833’de Paris Büyükelçiliğine atanmıştır.⁴⁹⁰

Mustafa Reşit Paşa yeni tip bir elçi idi. İstanbul’dan hareket ederken, II. Mahmut kendisine Fransızca öğrenmesini emretmişti. Fransızcasını ilerleten Mustafa Reşit Paşa, Paris’te pek çok siyaset adamı, gazeteci ve sanatçı ile tanışıp dost olma fırsatı bulmuştur. Fransızca o devirde diplomasi dili olduğu için, Londra elçiliğinde bulunduğu sırada, İngiliz devlet adamlarıyla da tercümansız görüşme fırsatı bulmuştur. Sözün kısaca Mustafa Reşit Paşa, Batı’da Batılı gibi yaşayan ve düşünen, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı medeniyeti çevresine girmesinin gerekli olduğunu kavrayıp, bu yolda çalışmıştır.⁴⁹¹ Mustafa Reşit Paşa, ilerleyen zaman içinde, Avrupa’nın büyük güçleriyle gayet ağır koşullar altında devam ettirilen ilişkilerde

⁴⁸⁹Stanford, J.Shaw; Ezel Kural Shaw, **a.g.e.** , s. 86.

⁴⁹⁰Enver Ziya Karal, “ Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi ”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006. s, 73.

⁴⁹¹ Enver, Ziya Karal; a.g.m. , s. 73.

İmparatorluğu temsil ederken, Osmanlı reform hareketinin gerçek önderi olmuştur. Yanında önemli sayıda insan yetiştirmiş, bunlarla kalemiye ve yönetici sisteminin içine tam olarak girmiştir. Bunda öyle başarılı olmuştur ki, yetiştirdikleri Mustafa Reşit Paşa'nın ölümünden çok sonra bile yüzyılın sonuna kadar iktidarda kalmışlardır. Mustafa Reşit Paşa 1846–1852 yılları arasında sürekli Sadrazam, 1854'ten öldüğü 1858 yılına kadar yeniden üç kere Sadrazam olacaktır. Bu arada taraftarlarından Ali Paşa, 1846'da Hariciye Nazırı olmuş, ardından 1852'de Sadrazamlığa getirilmiştir. Diğer bir taraftar Fuat Paşa ise her iki makamda da Ali Paşa'yı takip etmiştir.⁴⁹²

Mustafa Reşit Paşa ilk elçiliği sırasında Avrupa kamuoyunun Yunan İsyanlarından beri Osmanlı'ya karşı takındığı düşmanca tavırda direndiğini fark etmiştir. Türkler'in Batı medeniyeti dışında kalmak istemeleri bu düşmanca tavrın en önemli sebebidir. Yunanistan ve Mısır'ın Osmanlı'ya karşı tutulmasının sebebi ise, bu iki devletin Batı medeniyetine girmiş veya girmek üzere olması olarak ifade ediliyordu. Kamuoyunun ifratçı bölümü sadece Hristiyanların değil, Arapların da Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılması gerektiğini ifade ediyordu. Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin medeniyet problemlerine bağlı olduğunu anlamakta gecikmedi. Ayrıca Batı'da siyaset adamlarının kamuoyunun etkisinde olduğunu ve kamuoyu kazanmadıkça, bunların Osmanlı hakkında yanlış kanaatlerini değiştirmenin kolay olmadığını fark etmişti.⁴⁹³

⁴⁹² Stanford, J.Shaw; Ezel, Kural Shaw, **a.g.e.** , s. 50.

⁴⁹³ Reşat Kaynar, **a.g.e.** , s.64.

Fransızlar Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetine ve Avrupa Devletleri genel hukukuna girmelerini tavsiye ettikleri sırada, İngilizler de buna paralel olarak, geniş ve ameli bir ıslahat planının yürütülmesini istemekteydi. İngiltere Dışışleri Bakanı Palmerston, Mustafa Reşit Paşa' nın aracılığı ile ve mahrem kaydıyla Sultan II. Mahmut'a şu tavsiyelerde bulunuyordu; *“Osmanlı Devleti Rusya'nın hilelerine ve korkutmalarına aldırış etmeksizin askerine nizam vermeye, ziraat ve ticaretini geliştirmeye, memleketini imar etmeye devamlı olarak dikkat etmelidir. Ordunun ve Harp Okulunun Fransız subayları, bahriyenin de İngiliz subayları yardımıyla düzenlenmesi gerekmektedir. Ticarete tekel usulü, vergide iltizam usulü kaldırılmalıdır. Karantina usulü mutlak surette kabul edilmelidir.”* İngiltere ekonomisi bu sırada, liberal ekonomi sistemine dayandığı için, Osmanlı ile alışverişi bakımından tüm bu hususların sağlanması gerekli idi. II. Mahmut İngiliz dostluğuna ihtiyaç duyduğundan, bu dostluk da karşılıksız sağlanamayacağı için istenileni fazlasıyla yapmakta tereddüt etmedi. Fakat tüm yapılanlardan sonra önemli bir mesele kalıyordu ki bu da tebaa eşitliği idi. II. Mahmut, devletle halk arasındaki münasebetlerin tebaa eşitliği esası üzerine kurulması ile hem Batı medeniyetine girilebileceğini hem de Avrupa devletleri genel hukukuna bağlanabileceklerini umuyordu.⁴⁹⁴

1839'da Mustafa Reşit Paşa, Dışışleri Bakanlığı'na tayin edilince, ilk işi, İstanbul'daki elçileri Babıâli'ye davet ederek, II. Mahmut'un ağzından şu demeci dinlemelerini sağlamak oldu: *“ Ben tebaanın Müslümanı'nı camide, Hristiyanı'nı*

⁴⁹⁴ Reşat Kaynar, **a.g.e.** , s. 91–92.

kilisede, Musevisi'ni havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkında adalet ve muhabbetim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır.”⁴⁹⁵

Bu sözlerin hukuki bir değer taşıması için Batı'daki kabul edilmiş usule göre, bir vesika halinde tanzim edilmesi ve hatta bu gibi vesikaların ilanında uyulan resmi bir tören ile de ilan edilmesi gerekli idi. Mustafa Reşit Paşa, padişahı böyle bir vesika yayımlamak gerektiğine inandırdı. Vesikanın kapsayacağı hükümlere göre yapılacak olan ıslahat için de bir ad buldu: “*Tanzimat-ı Hayriye*”.

Tanzimat Devri aydını, Avrupa politikası ve yönetiminin modernleşmesini *Metternich* zihniyetiyle benimseyen bir topluluktur. Metternich'in “*İmparatorluğun dış politikadaki gücü, içteki düzeninin sağlamlığına bağlıdır.*” sözü onların düsturuydu. Metternich ulusçu hareketlerin düşmanıydı. Mustafa Reşit Paşa'nın Londra elçiliği sırasında İngiliz devlet adamlarının telkinlerinin tesiri ile Tanzimat'ı ilan ettirdiği pek de delil olmadan ileri sürülmektedir. Tanzimat Fermanı ve fermanı izleyen reformların Metternich gibi tutucu bir Avrupa liderinin mi yoksa 1822 yılından beri İngiliz politikasına hükmeden Canning gibi liberallerin etkisiyle mi oluşturulmaktadır? Hem hepsinin hem de hiçbirisinin diye cevap vermek gerekir. Tanzimatçı devlet adamı imparatorluğun gerçekleriyle, dış devlet adamlarının yorumlarını ve kendi görüşlerini tartarak hareket etmekteydi.⁴⁹⁶ Ferman yabancıların Osmanlı işlerine giderek artan bir ölçüde karıştıkları bir dönemde yayımlansa da, ferman İngiliz veya Avrupalı baskısına ödün olarak değil, başlatılan reformları

⁴⁹⁵ Enver Ziya Karal, a.g.m. , s. 75

⁴⁹⁶ İlber Ortaylı, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 21. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 122.

sürdürmek ve yaygınlaştırmak, Osmanlı ihtiyaç ve sorunlarını karşılamak için Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınmıştır.⁴⁹⁷

Mustafa Reşit Paşa'nın, uzun yıllar Türkiye'de elçilik yapan, Lord Stratford Canning ve İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston ile yakınlığı özellikle dikkat çekicidir. Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat-ı Hayriye'nin hazırlıkları ile meşgul olurken, Dışişleri Bakanlığı memuriyeti kendinde kalmak üzere, Londra Elçiliği'ne atandı. Bu ek memuriyeti, hazırlanmakta olan vesika hükümlerini, İngiliz devlet adamları ve bu arada eski dostu Canning ile görüşme fırsatı buldu: Canning anılarında bu görüşmeden bahseder: *“Paşa bana reformlara nerden başlanması gerektiğini sordu. ‘En başından diye cevap verdim.’ Nasıl baştan diye sorusunu tekrarladı. ‘Tabii can ve mal emniyetinden ’dedim. ‘ Şeref ve haysiyetinde emniyet altında olması gerekmez mi ?’ diye sordu. ‘Şüphesiz’ dedim. Yalnız şeref ve haysiyetten ne anladığını kavrayamamıştım. Sonra Türklerde hangi sınıftan, hangi rütbeden olduğuna bakılmaksızın falaka uygulandığı aklıma geldi. Bunun üzerine bu noktada yerden göğe kadar haklı olduğunu belirttim. Bunu laf ola söylememişti. Nitekim yeni ceza kanununda bu gibi cezalar ortadan kaldırıldı”*⁴⁹⁸

Ahmet Rasim Osmanlı Tarihinde şunları aktarır: *“Uzun tecrübesi, İstanbul'daki İngiliz Sefaretine verdiği hâkimiyet ve nüfuz, Rusya'nın vasiliğinden kurtulmuş olan Türkiye'nin düzene sokulması, Tanzimat'ın hakiki kurucusu ve Ruslar'ın en sert düşmanı Reşit Paşa ile samimi beraberliği, Stratford Canning'i*

⁴⁹⁷ Stanford, J.Shaw; Ezel Kural Shaw, **a.g.e.** , s.91.

⁴⁹⁸ Enver Ziya Karal, “ Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi ”, s. 76.

hizmet edici olmaktan ziyade efendi kılınıştı. Stratford Canning'e 'İngiliz Sultan' derlerdi.”⁴⁹⁹

İngiltere Hükümeti, fermanı öncelikle kendi Rus karşıtı politikası açısından değerlendirdi. Rusya'nın Ortadoğu'daki menfaatlerine ters düşen ve ayrıca kendisini Hindistan'a bağlayan yolları tehdit eden hareketlerini dikkate alan İngiltere hükümeti reformlar sonucu Osmanlı'nın yeniden kuvvet kazanmasını ve Ortadoğu'da Rus karşıtı politika izlemesini beklemektedir. İngiltere Hattı Hümayun'un Müslümanlar ile Gayri Müslümlerin eşitliğini sağlamasıyla Rusya'nın dindaş ve ırkdaşları Ortodoks Slavları koruma bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmasının nihayet son bulacağını ummaktaydı. Böylece Rusya'nın Ortadoğu'da nüfuzu azalacak, İngiltere Osmanlı'da etkili olacaktı.⁵⁰⁰ Palmerston'a göre, Gülhane Hattı Hümayun'nda ilan edilen iyi niyetli açıklamalar Osmanlı Devleti'nin medeni Hristiyan devletler ailesine dahil olabilmesi için kafi idi.⁵⁰¹

İngiliz ve Fransız basını Gülhane Hattı'nı bayram şenliği ile karşıladı, onun mimarı Mustafa Reşit Paşa ise göklere çıkarıldı. Batı basını Osmanlı'nın yeniden doğuşunu ittifakla selamladı ve büyük liberal gelişmeler yolundaki geleceği hakkında kehanette bulundular.⁵⁰² Bu ferman mimarını sadece yurtdışında değil, içeride de haklı çıkarmıştır. Güzel kanunlar çıkartmak kolaydır. Ama birkaç satırla kökleşmiş, devletin ve toplumun her yönüne nüfuz etmiş olan bozuk idareyi, zayıflığı

⁴⁹⁹ Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi**, C. IV. , Emre Yayınları, 2002, s. 1977.

⁵⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.37.

⁵⁰¹ A.. D. Novıçev, “1839 Gülhane Hattı Humayunu ve Dış Politika Boyutları ”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara: 2006. s, 244.

⁵⁰² A.D. Novıçev, a.g.m. , s.243

ve her tür saçma eğilimi değiştirmek oldukça zordur. Herkes iyi niyeti işin başında kabul etmeye hazırdı. Mustafa Reşit Paşa ve Sultan Abdülmecid'in Avrupa basınında, özellikle İngiltere'de ismi Mısır valisi Mehmet Ali Paşa hakkındaki övgülerle kıyaslanmaya başladı.⁵⁰³ The Times; “ *Sultan Hazretleri kendi devletini yeniden kurdu. Osmanlı Devleti bugüne kadar uygulanmamış bir düzene geçti. Eğer Sultan bu yolda azimle ilerlenirse her şey çok güzel olacak. Bunun böyle olacağını ümit etmekteyiz.* ” diye yazdı.⁵⁰⁴

Sultan Abdülmecit ile Reşit Paşa'nın, Stratford Canning ile ilişkileri ile ilgili Cevdet Paşa'nın Tezakiri'nde pek çok kayıt vardır: “ *Ol esnada umur-i devleti müşkülata düşüren başlıca sebep dahi İngiliz ve Fransız sefaretlerinin Dersaadette nüfuz yarışına çıkışmaları hususu idi. Şöyle ki, İngiliz elçisi Canning, öteden beri Babîâli'nin icraatına müdahale eylerdi. Fransızlar ise Kırım Muharabesi'nde hayli şan kazanıp bu cihetle Fransa Sefareti nüfuzca ana teveffuk daiyesine düşmüş idi. Reşit Paşa öteden beri, İngiltere politikasına mail olup, anın mektep-i terbiyesinden çıkıp da sonradan rakip olan Ali Paşa ile Fuat Paşa ise bütün bütün Fransa politikasına bağlandılar.* ”⁵⁰⁵

Cevdet Paşa, Kırım Savaşı sırasında tayin işlerine sefaretlerin müdahalesi ile ilgili şunları aktarır: “ *Dersaadette azl ve nasb hususuna sefirlerin müdahale etmemeleri için Fransa ve İngiltere devletleri tarafından sefaretlerine akdemce talimat gelmiş olduğu işitilmiş idi. Bu kere Thouvenel Dersaadet'e geldikte, “ Ben*

⁵⁰³ A.D. Novıçev, a.g.m. , s.243

⁵⁰⁴ S.E. Siyavuşgil, “Tanzimat'ın Fransız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler”, **Tanzimat Külliyyatı**, İstanbul, 1940, s. 2.

⁵⁰⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir**, Yayınlayan: Cavit Baysun, III. B. , TTK, 1991, s.26.

zatiyyat ile uğraşmayı zaten sevmem. Heme bu kere talimatım İngiltere elçisiyle b'il-ittifak maslahata bakmaktır. Yoksa azl ve nasb gibi şeylere ibtidar olunamaz. İngiltere ile Devletimin ittifakı ol merkezdedir ki bir veçhile inhilali kabil değildir. ” dedi. Rıza Paşa takımı ise Fransa sefir-i cedidinin vürudunda meydana çıkmak ümidinde bulunduklarına binaen bundan hoşnut olmadılar ve bir de Girit 'e gitmek üzere olup da Hariciye Nezareti gibi ol vaktin hükmünce uhdesinden gelemeyeceğine manasib-ı celileden birine meyl ile İstanbul'da kalmak üzere ayak sürüyen ve bu babda Fransız elçisinin himmetine muntazır olan Veli Paşa dahi bu husustan hoşnut olmadı. Reşit Paşa'yı tesahub eden Canning dahi bu halden candan memnun değildi. Kaldı ki Fransa taraftarlarından Rıza Paşa takımı hariçde iseler de asıl işbaşında bulunan Ali ve Fuad Paşalar Fransa politikasına merbut idiler. Bunlara karşı bulunan Reşit Paşa ise ma'zal bulunduğundan hayat-i hazıra, Fransa sefaretinin dilhakına muvafık idi.”⁵⁰⁶

Canning Osmanlı Devleti'nde hizmet yaptığı yıllarda, adeta bir taşsız kraldır. Ahmet Saib'in dönemi şöyle aktarır: “İngiltere'nin İstanbul sefiri Canning'in vükelay-ı Osmaniye'ye adeta efendilerinin uşaklarına ettikleri muameleden çok daha farklı bir muamelede bulunmadığı, o günün evrak-ı siyasiyesini mutalaa edenlerce malumdur. Öyle ki Canning'in yazdıklarına göre; Canning Babıâli'de boy gösterdiği zaman memurları bir korkudur alıyordu. Vezir-i A'zam bile acele toparlanıp arzularını öğrenmek üzere telaş ve tereddütle bu İngiliz'e koşuyordu.”⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e. , s.51.

⁵⁰⁷ Ahmet Saib, **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazırası**, Yayına Hazırlayan: Şennur Şenel, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 11.

Reşit Paşa ise diğer paşalar gibi Canning'ten çekinmez, Canning de O'na diğer paşalara davrandığı gibi davranmaz. Canning bu yakınlığı *“Nazırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız devlet adamı Reşit Paşa'dır.”* diye açıklar ve Reşit ile ilgili açıklamalarına şöyle devam eder: *“Sultan yakınlığımızı kısıkanıyor olmalıydı. Yahut fitnecinin biri Sultan'ın zihnini bulandırmış olacak. ‘Reşit Paşa ile pek sevişiyorsunuz’ dedi bana bir gün. ‘Öyle efendim’ dedim ‘sevişiriz kendisiyle. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkârlarından biri olduğu için tabii.’* Bu ilişkiler Reşit Paşa'nın tüm siyasi hayatını şekillendirecek ilişkilerdi.⁵⁰⁸

Sadrazam Reşit 1841'de sadrazamlıktan azledilir bundan sonraki dönemde de altı kez sadrazamlıktan azledilip göreve gelir. Hatta bir keresinde yakın dost Canning Reşit Paşa görevinden azledilince padişahla görüşür, Reşit görevine geri gelir. Daha sonra Reşit Paşa gözyaşları içinde Canning'in ellerine sarılıp öper, ülkesini yalnız bırakmaması için yalvarır.⁵⁰⁹

İslamiyet'ten dönen Hristiyanlar'ın ölüm cezasına çarptırılmasını önleme konusundaki başarısında hiçbir Osmanlı nazırından yardım görmemiş olmakla beraber, Canning'in sonraki başarılarında Reşit Paşa'nın büyük yardımını gördüğü şüphesizdir ve Canning Reşit Paşa'ya duyduğu şükranı her vesilede belirtmiştir: *“Soyca, görgüce tam bir efendiydi, yumuşak mizaçlı, açık fikirli bir*

⁵⁰⁸ Cavit Baysun, a.g.m. , s. 732–746.

⁵⁰⁹ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 43.

insan. Mora'da büyümiş. Sanırım bir zaman da Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa'nın konağında bulunmuş. Genç yaşta İstanbul'da memuriyet hayatına atılmış. İlk dikkatimi çektiği zaman, Babıali'de ametçiydi. 1832'de Osmanlı hükümetiyle üç müttefik devlet arasında Yunanistan'ın sınırlarını tespit için yapılan müzakerede ve anlaşmanın imzası sırasında hazır bulundu. Çerkezleri andıran bir tipi vardı, yüzünün ifadesi canlı, zeki görünüşlüydü. Ortadan kısaydı boyu, neşeli, dikkatli, mütecessis bir adamdı. O zaman kendisini pek az görme fırsatı buldum. Daha sonra Sultan'ın elçisi olarak Londra'ya geldi, orada tanışıklığımızı ilerlettik. İstanbul'da bana devrim hareketleri konusunda açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri Ocağı'nın yıkılmasıyla açılan yeni siyaset yolunda faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Guizot'un iktidarı sırasında Paris elçiliğinde bulundu. 1843'te yurduna döndüğü zaman, siyasi hayatında bir çeşit duraklama oldu. Edirne valiliğine atandı. Kasım'da yeniden Paris'e dönmesi kararlaştırıldı. Derken 1845 yılının sonuna doğru Hariciye Nezaretinin başına getirildi. Anayasanın derme çatmalığı, Saray erkânının bilgice yayalığı, kendisinin de tecrübesizliği Sultan'ın nazırlarına alabildiğine bel bağlamasına neden oluyordu. Bunun için Sultan'ın daha iyi ellere emaneti çok daha iyi olacaktı. Reşit Paşa'nın iş başına getirilmesinin bu bakımdan çok hayırlı olacağına inanıyordum. 1843'te Baltalimanı'ndaki görüşmelerimizde sık sık buluşmayı kararlaştırmıştır. Gelgelelim, açıkta bir devlet adamı, Osmanlı'da ayağını denk almayı bilmeliydi. Yabancı bir diplomatla münasebeti şüpheye yol açacağından başka birinin evinde gizlice buluşuyorduk. Bu görüşmelerin sonucu olarak kabinede değişmeler yapıldı. Reşit Paşa'nın her vesileyle dost, güçlü bir yardımcı olduğuna aklım yattı. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik, ne var ki işin

uygulanmasında Reşit Paşa çekingen ve ağır davranıyordu. İsteksiz olduğundan değil tabii, meslektaşlarıma laf anlatmanın güç oluşundan.”⁵¹⁰

1845 yılında Lady Canning Paris’ten geçtiği sırada, Osmanlı devlet adamlarıyla buluştu. Burada görüştüğü Reşit Paşa, kocasının hakikatli, doğru, namuslu bir insan ve Sultan ile İmparatorluk için en candan bir dost olduğunu söyledi. Reşit Paşa, Canning’in, Osmanlı Devleti’nde daha uzun kalması temennisinde bulundu. Bu konuşmanın hemen ardından, 1845 Ekimi’nde, Paşa, Hariciye Nazırlığına atandı. Reşit Paşa’nın rakipleri, kendilerini gösterme fırsatı buldukları halde, idaresizlikleri yüzünden İmparatorluğu bir anarşi, yolsuzluk anaforuna kaptırmışlardı. Eyaletler ayaklanmış halde, devlet işleri sadece rüşvetle yürütülebiliyordu. Herkes Reşit Paşa’dan medet umuyordu. Canning de bu arada Sultan’a Reşit Paşa’nın geri dönmesi için dil döküyordu. Sonunda hükümet reisi Rıfat Paşa da Canning’i destekledi. Sultan Reşit Paşa’nın geri çağrılmasını vesile ederek Canning’e bir demeç yolladı. Sultan demecinde bu tayinin Fransa’ya hoş görünmek için olmadığını temin ettikten sonra, tek amacının ötedenberi benimsediği ve İmparatorluğun kalkınması, halkın rahatça yaşayabilmesi ve Hristiyan devletlerle dostça münasebet kurabilmesi için gerekli bulduğu siyaseti daha sağlam temeller üzerinde yürütebilmek olduğunu belirtiyordu. Bu amacındaki samimiyetinin en büyük delili de Gülhane Hattının yazarını işbaşına getirmesiydi. Canning, Reşit Paşa’yı Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtulabilmesi için kalan son umut olarak görüyordu. Sultan’ın siyasetini yürütebilmek için seçtiği bu gözde çare de, umutlarını boşa çıkaracak olursa, kendini yenilik züppeliğine kaptırır veya güçlükleri alt etmede

⁵¹⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.90.

yaya kalırsa, bundan sonra ne tarafa döneceğimi bilemiyorum. “ *Bu dev İmparatorluk öyle bir yamalı bohça ki, bu durumda ayakta kalmasına imkân yok. Eski idare sistemi er geç bir deva, bir ilaç bulunması gereken bir yıkıma yol açmış. Yeniden canlanma gayretleri boşa çıkacak olursa, içerde öylesine bir umutsuzluk, kötümserlik, dışarıda da öyle bir güvensizlik uyanacak kişiler bir daha düzelmemesine çatallaşacak, eskisinden kötüye varacaktı. Reşit Paşa, umutları boşa çıkarmadı, karşılaştığı engeller, güçlükler O’nu geciktirdiyse de sonunda işin üstesinden gelebildi. Reşit Paşa kendisini kör bir yenilik tutkusuna da kaptırmadı. Yelkenleri fora edip, bodoslama dalmadı. Devrim yolunda sağlam, emin adımlarla, temkinli yürüdü. Reşit Paşa’nın devrimlerinin etkileri Osmanlı’dan sonra günümüz Türkiye’sinde dahi etkilerini sürdürmektedir.* ” ⁵¹¹

Canning 1845’te Lady Canning’e yazdığı mektupta şöyle der: “*Şimdilik işler iyi gidiyor. Yakında umutlarım gerçekleşeceğe benzer. Tabii bu çökmüş İmparatorluktan fazlasını beklemek bana düşmez. Durmadan çalışıyorum. Hava hala çok sıcak, serinleyemedi gitti. Sultan yola geliyor. Layard, Allison hepsi iyi; onlar da harıl harıl çalışıyorlar. Aklımızda hep sen. Paris’ten ayrılmadan bu mektup eline geçecek olursa, Reşit Paşa’ya bir haber yollayıver! O’nun için elimden geleni yapıyorum. Son değişikliklerden sonra dönmesi mümkün olacak galiba. Şimdilik ihtiyatlı davran.* ” ⁵¹²

Canning’in çabaları sonuç vermiş, Reşit Paşa’nın fevkalade büyükelçilik ve memuriyeti övülmüştür: “*Devlet-i Aliyyemizin en mütehayyizânından bulunan ve*

⁵¹¹ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.90.

⁵¹² Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.94.

*mecidiye nişân-ı hümayûnumuzun birinci rütbesinin hâizi olan Reşîd Paşa kemâl-i i'timâd ve vukûfumuza mazhar bulunmuştur. ”*⁵¹³

Aynı yılın 5 Mart'ında başka bir mektubunda gene Reşit Paşa'ya değinir: *“Politikaya gelince gelişme var, var ama kaplumbağa yürüyüşü gibi. Eşsiz Reşit bile, sanırım, ya zannettiğim kadar üstün bir insan değil, ya da meslektaşlarının oyunlarına kurban gidiyor. Reşit'ten ötesi, bir alay akılsız. Bir işleri halletsem, şu antikaları İngiltere'ye bir ulaştırsam, Reşit'i Sultan ile uğraşsın diye bırakıp, başımı alıp gideceğim. Önümüzde halledilecek bir iki mesele daha kaldı. Hayırlısıyla bir bitse de sana kavuşsam. Günler adamakıllı sıkıntılı geçiyor. Yakamı henüz kurtaramadıysam da birer birer dikenleri ayıklıyorum. İran müzakereleri başlıca dert. Bununla birlikte Sultan'a veda ettim. Hizmetlerimden ötürü bana teşekkür etti. İmparatorluğun hayrına gösterdiğim gayretleri övdü. Yakında dönmem temennisiyle elimi sıktı. Özel olarak kabul edildim. Tercüman da Reşit Paşa idi, tesadüf.”*⁵¹⁴

Canning Temmuz'da İstanbul'dan ayrıldı. Canning'in eski düşmanı Rıza Paşa hükümete alınmıştı. Rıza Paşa'nın mevkisi önemli değildi, zira Reşit Paşa görüldüğü kadar kuvvetli değildi: *“Zaten bunların olacağından şüphem vardı. Olan oldu bir kere. Teminat üstüne teminat verildi bana ama ne malum tutulacağı? Hiçbir şeye güvenim kalmadı artık. ”*⁵¹⁵

⁵¹³ B.O.A. , A..AMD. , Dosya No: 70, Gömlek No: 53.

⁵¹⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.94.

⁵¹⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.94.

1848 yılında Canning İstanbul'a geldiğinde, ilk işi, Reşit ve arkadaşlarını iktidara geçirmek oldu. Bunun üzerine devrim vaatleri yapmaya başladı. Rıza Paşa bile önceleri Canning'in ıslahat tekliflerine karşı oluşundan pişman olduğunu belirtti: *"Rıfat Paşa Hristiyan azınlığın yaşama şartlarını düzeltmek için elinden geleni yapmaya başladı. Ne var ki, ıslahat yolunda kesin adım atma işi hep sonraya bırakılıyordu, zamanının gelmediği iddiası sürüp gidiyordu. Bütün vaatlere ve iyi niyet gösterilerine rağmen ortada elle tutulur bir yenilik yoktu. Kimse Avrupalılaşma tezinin yanlış olduğunu iddia etmiyordu. 1848'de Reşit Paşa valilere bir tamim yollayarak, azınlığa karşı adil ve mutedil davranmalarını, baskı ve haraç usullerini bırakmalarını buyurdu. Aynı zamanda haksız yere hapsedilmiş bazı Nesturileri serbest bırakarak tamimini uyguladı. Bu tamim ve tedbir Büyükelçi Canning'i çok memnun etti, ancak Osmanlı'nın yaralarının sarılması için geniş tedbirlere ihtiyaç vardı."*⁵¹⁶

3.5.İslahat Fermanı ve Stratford Canning

Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu geniş toprakları ve zengin doğal kaynakları ile endüstrisi gelişen büyük Avrupa Devletleri için sömürülecek değerli bir alan gibiydi. Bundan dolayı İslahat fermanı yayımlandığı sıralarda İmparatorluk, Avrupa'da ihtilallerin ortaya attığı fikirlerin ve bu fikirler üzerine kurulan çağdaş devlet örneklerinin etkisiyle sarsılmıştı. Özellikle ekonomik etkenlerden ötürü siyasi ihtirasları artan Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin geleceği ve yapılan yenilikler

⁵¹⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s. 109.

konusundaki düşüncelerinde samimi değillerdi. Amaçları Osmanlı'yı güçlendirmek değil, kendi iktisadi ve siyasi ihtiraslarını gerçekleştirecek ortamın yaratılması idi.⁵¹⁷

Bunun 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın kendi görüşleri ve çıkarları açısından olup bitenlere baktıkları, gerek gördüklerinde iç işlerimize bile karışmaktan geri kalmadıkları çok iyi bilinen gerçeklerdir. Rusya, İngiltere ve Fransa, Avrupa siyaseti bakımından olduğu kadar, müstemleke İmparatorlukları dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgilenmek zorunda idiler. Her biri siyasetlerini saptarken, çıkarlarını göz önünde bulunduruyorlardı. Paris Antlaşması'ndan sonra yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Üçü de Antlaşma'nın 9. maddesine dayanarak ıslahat bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karıştılar. Bunu insanlık için yaptıklarını ileri sürdüler. Bir süre sonra yasal düzenlemeleri de kendileri yapmaya kalkıştılar. İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla birlikte veya ayrı ayrı olarak devletin hükümlerlik haklarını hiçe sayarak türlü işlere müdahale etmeye başladılar. Osmanlı yönetimin iyi niyetle ve tüm çabasıyla yaptığı ve sürdürdüğü yenilik ve düzenlemeler, bu yüzden Avrupa Devletleri'ni hoşnut etmedi. Aksine ıslahat konusu, yabancıların karışması için iyi bir vesile idi.⁵¹⁸

İngiltere Sefiri Lord Stratford, 1844 senesinde önceleri Hristiyan mezheplerinin birinden diğerine geçmeyi meneden 1834 fermanının feshinden birkaç ay evvel mürtedleri veya sadece kâfirleri idam cezasına mahkûm eden şer'i ahkâma şiddetle itiraz etmiş. Rıfat Paşa'ya “ *Avrupa'da kalmak istiyorsanız ancak din sebebiyle kan dökmeye nihayet vererek kalabilirsiniz.* ” demişti. Rıfat Paşa şu cevabı

⁵¹⁷ Musa Çadırcı, a.g.e. , s.176

⁵¹⁸ Musa Çadırcı, a.g.e. , s.176.

vermişti: “ *Siyasi meselelerde Avrupa’nın nasihatlerini daima iyi telakki ederiz; fakat din işlerinde tam istiklalleri muhafaza etmeye muhtaç ve mecburuz. Din, bizim kanunlarımızın esası, hükümetimizin medar-ı istinadıdır. Bizim gibi Padişah dahi bu esasa dokunamaz. Vicdanınızı yaralayan muamelatı menedebiliriz ve bunu size mahrem olarak vaad ve temin ederiz. Lakin şer’i ahkâmdan birini fesh ve ilga eder yolda bizden bir emirname istemek, hükümetimizin temelini kazmak, tahrip etmek demektir; tebaamızdan itaat hissini kaldırmak, Devlet-i Osmaniye’yi sükûn ve rahata muhtaç olduğu iddiasıyla karmakarışık etmektir.* ” 1854’te İngiltere sefiri Müslümanların mezhep değiştirmede ve camiye terk ile kiliseyi kabulde serbest oldukları esasını Halifeye kabule ve bunu alenen beyan ettirmeye çalıştığı zaman dahi Osmanlı vükelası aynı itirazatı tekrar ettiler. Ali Paşa dedi ki: “ *Padişah böyle bir talebe muvafakat ederse artık Müslümanların halifesi olamaz, saltanatı da çok zaman muhafaza edemez. Mürtedlerle kâfirlerin bundan sonra olunmayacaklarına dair, diplomasi tarikiyle size teminat veririz; bu müsaade-i mahsusayı ilan etmek, avam sınıfıyla ulema arasında o kadar şiddetli bir taassup galeyanına sebep olur ki, önünü almaktan aciz kalırız.* ” Bu sözleri nakil ve iktibastan maksat, Türkiye’nin hükümeti Hristiyan aleminde olduğu gibi dini kanunların tesirinden az çok azada bir hale getirerek ruhaniyetten dünyeviyete tahvil eylemek yahut esaslı itikatları serbestçe tefsir etme suretiyle yavaş yavaş dini tahdit ve takyidlerden kurtulması lazım geleceğine dair beyan eylediğim fikri ıslahatın en esaslı noktasını tenvir ve izah eylemektir. İngiliz diplomatı pek ileri gidiyordu. Bu kadar zamandan beri, Avrupa Medeniyeti haricinde kalan ve bu medeniyete daha evvel dahil olması bile mezhep işlerinde mülayemetkarane müsaadelerde bulunduğu dair Garp memleketlerinde imtizale şayan numuneler göremeyeceğine aşık bir topluluğa

karşı teenni ile hareket icap etmez mi? Vicdan hürriyeti, yeni fethedilmiş bir iklim değil midir? Acaba İngiltere’de Papa’nın ruhani hükümetini tasdik etmek, Musevileri mebus sıfatıyla parlamentoya kabul eylemek usulu ne vakitten beri caridir? Dinsizler elyevm İngiliz Parlamentosundan ihraç edilmiyorlar mı? Vakıa Osmanlı Hristiyanlar için en vasi derecede mezhep hürriyetini talep etmek, pek doğru ve muhiktir. Bu meselenin Babıâli’yi Avrupa Devletler topluluğuna ithal edecek olan yeni muahedeye esaslı şart olarak konması, Osmanlı Devleti’nin selamet-i mevcudiyetini temin etmiş olan ecnebi devletlerin vazifesi idi. İhtiyar ettikleri fedakârlıklara mukabil bir mükâfat makamında idi. ”⁵¹⁹

Lord Stratford Canning öteden beri benimsediği amacından, Osmanlı’yı içten yenileştirme amacından asla vazgeçmiş değildi. Yalnız yenilikler sadece fermanın çıkmasıyla gerçekleştirilemezdi. Alınan kararların memurlarca gösterilen kayıtsızlık yüzünden kağıt üzerinde kalmasını önleyecek bir dış baskı olmalıydı. Lord Clarendon’a yazdığı bir mektupta şunları söylemektedir: “*Reaya için nazari bakımdan ne yapılabilirse hepsi yapıldı. İş bunların uygulanmasındadır. Mesela reayayı korumakla da bitmiyor. İmparatorluğun genel olarak yenileştirilmesi, daha insanca bir temel üstüne oturtulabilmesi de en az onun kadar önemli. Ama bu nasıl yapılabilir? Bütün mesele orada. Bir kere eyalet ve valiliklerdeki makamların devrim ilkelerine uygun hareket etmelerinin sağlanması. Sonra da bu makamlara yollanacakların seçimi ve yönetimiyle, görevli merkez makamlarının devrime elverişli bir tavır takınmaları önemli bir husus. Üçüncü şart olarak da hükümet üzerinde güdücü, olumlu, sürekli bir dış etkinin varlığı. Bunun*

⁵¹⁹ Edouart Engelhardt, **a.g.e.** , s.115–116.

*için sadece İngiltere, ittifak devletleri veya bütün olarak Avrupa düşünülebilir. Bence İngiltere'nin tek başına harekete geçmesi uygun olacak. Fransızlar'ın çoğu zaman genel çıkarlarımıza aykırı dolaplar için bu durumu kötüye kullanacaklarını gözden kaçırmamalıyız. Avrupa'ya gelince, harp telaşı bittikten sonra hükümetler arasında tam bir anlayış havasının kurulmasını gerektiren böyle bir işte ne derece başarı kazanılabileceğini pek bilemiyorum.”*⁵²⁰

Bu arada İngiliz gazetelerinde Stratford Canning adı sıkça görülüyordu: *“İngiliz Hükümeti, Büyükelçi Canning'e Türkiye'nin yerel işleri ile ilgilenmesi için sınırsız yetki vermişti. Türkiye reform konusunda hevesli olsa da Hristiyanlar ile ilgili konularda pek çok sıkıntı yaşandığı da bir gerçektir. İngiltere Türkiye ile uyum sağlamak zorundadır, çünkü Türkiye Rusya'nın önünde bir bariyer görevi görmektedir.”*⁵²¹

7 Nisan 1853 tarihli başka bir haber ise şöyleydi: *“Türkiye'de ne olursa olsun, Türkiye “yozlaşma” sözcüğünü hak etmiyor. Pek çokları Türkiye'nin itibarını sarsmaya çalışsa da, son on yılda Türkiye ne kadar hoşgörülü ve cömert olduğunu gösterdi. Değişim süreci Türkiye'nin tüm kurumlarında devam ediyor, ancak düzeni korumak ve yeni bir bütçe hazırlamak gerekiyor.”*⁵²²

Lord Stratford Canning'in İstanbul'dan ayrılma vakti yaklaşıyordu. Canning'e göre, 1839 Gülhane Hattı'ndan beri Babıâli'de uygulanamayan

⁵²⁰ Stanley Lane Poole, “Letter to Lord Clarendon”, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C.II. , s. 438.

⁵²¹ **The Times**, 19 Mayıs 1852.

⁵²² **The Times**, 7 Nisan 1853.

devrimlerin pekiştirilmesi gerekiyordu. Yeni yasalar koyulmalı ve bunların uygulanması için dış baskı yaratılmalıydı. Büyükelçi Paris Konferansı'nda bu konular ile ilgili harekete geçmişti. Rusya yeniden harekete geçmeden konuyu kesinleştirmek şarttı. Sonuçta Osmanlı'nın yenileşmesi için çok önemli olan Islahat Fermanı 21 Şubat 1856'da ilan edildi. Bu belgede Sultan İmparatorluğun medeni uluslar arasındaki haklı yerini alabilmesi için alınmış olan gerekli devrimleri yenileme ve genişletme isteğini ortaya seriyor ve şöyle diyordu: “ *Gözümde eşit ve eşit derecede kutlu saydığım uyruklarımın mutluluğu en büyük dileğimdir.*” İşte bu nedenle Gülhane Hattı Şerifi'nde yer alan garantilerin, sınıf ve din farkı gözetilmeksizin bütün uyruklara teşmili, yani mal, can, şeref güvenliğinin mutlak olarak garanti altına alınması böylece yasallaşmış oluyordu. Diğer yandan, Osmanlı Devleti'ne yerleşmiş olan Hristiyanlar ile Müslüman olmayan azınlıklara eskiden tanınmış ayrıcalık ve dinsel dokunulmazlık haklarının resmen pekiştirilmesi de sağlanmış oluyordu. Öbür yandan Osmanlı'ya yerleşmiş olan Hristiyanlar ve Müslüman olmayan azınlıklara eskiden tanınmış ayrıcalık ve dinsel dokunulmazlık haklarının resmen pekiştirilmesini de sağlamış oluyordu. Tebliğde ibadet serbestliği, her mezhep ve din tarikine özgü kurum ve yapıların denetlenmesi gibi din ayrıcalıkları birer birer sayıldıktan sonra, kesin bir dille şöyle deniyordu: İmparatorluğum içindeki bir sınıfın din, dil, ırk ayrılıkları yüzünden öbür sınıf ve zümrelerden ayrı muamele görmesine yol açabilecek nitelikteki her tür ayrışmaya yol verilmeyecektir. Topraklarımda her tür dinden insan, inandığı dinin buyurduğu yolda ibadet edebilecek ve bu hakkını kullanmada herhangi bir müdahaleye göz yumulmayacaktır. Kimse dinini değiştirmeye zorlanamaz. Bütün Türk uyruklarının ayrılık gösterilmeksizin devlet hizmetine alınması, sivil ve askeri okullara kabulü,

mahkemelerde kendi dini gereğince ant içme serbestliği tanınması, dinler arası anlaşmazlıkların karma mahkemelere devri, cezai ve inzibati sistemlerin ıslahı, inanç farkı gözetilmeksizin vergi eşitliği, vergi sisteminin değiştirilmesi, rüşvet ve nüfuzu kötüye kullanmayı önleyici tedbirler, bu Islahat Hattı'nda yer almaktaydı. Hemen her satırında Lord Stratford'un kaleminin izi görülür. Tüm bunlar ne zamandır Babıali'ye kabul ettirmeye çalıştığı ve bir kısmını daha önce kabul ettirdiği devrimlerdir. Bu belge bütün meslek hayatının bir toplamıdır, Osmanlı Devleti'nde adil bir idare kurulabilmesi için gösterdiği gayretlerin doruğudur.⁵²³

Müslüman bir hükümdardan böyle bir devrim programı koparmak, gerçekten bir zafer sayılırdı. Müslüman çoğunluğun ve baştakilerin muhalefetine, Avrupa Devletlerinin Osmanlı'nın yenilik gayretlerini hor görmeseler bile, kayıtsızlıkla karşılamasına rağmen, bu sonucun alınması az iş değildi. Büyükelçi bile hayret içindeydi. Yasayı kaleme alma sırasında çalıştığı beş kişiden ikisi Müslüman, ikisi Katolik, birisi Ortodoks'tu. Buna rağmen ortaya çıkarılan programın kabul edilmesi mucize gibiydi. Stratford Canning müzakereler sırasında özellikle Müslüman olan arkadaşlarının önyargılarını alt edebileceğini sanmadığını itiraf etmişti.⁵²⁴

Islahat Fermanı, Paris Antlaşması'na alınmış ve dokuzuncu madde olarak resmen tanınmıştı ama iş tanınmayla bitmiyordu, uygulama şartlarının hazırlanması gerekiyordu. İşte bu noktada Stratford Canning'in tüm ısrarlarına rağmen iş köstekleyici bir yola sürüklendi. Paris Antlaşması, tedbirin önemini resmen kabul

⁵²³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.168.

⁵²⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.168.

etmekle birlikte, Islahat Fermanı'nın kabul edilmiş olmasının konferans üyesi devletlerden hiçbirinin toplu veya ayrı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale yetkisi anlamına gelmeyeceği kesin bir dille belirtilmişti. Bu kayıt Islahat Fermanı'nın tanınmasından sağlanacak yararları gerçekleştirme alanında sıfıra indirmişti.⁵²⁵

1856 Islahat Fermanı Lord Stratford Canning'in meslek hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bu yasayla arkadaşı Reşit Paşa'nın 1839'da Gülhane Hattı'yla giriştiği teşebbüsü gerçekleştirmiş oldu. Reşit'in o zamanki gayreti vakitsiz olmuştu ve Lord Stratford buna karşı tepkilerin etkilerini silmek için çok uğraşmıştı. Yavaş yavaş inanç ve milliyet ayrılıklarının etkileri Osmanlı kurumlarından silindi. Hristiyan uyrukların hakları ayrıcalıkları birer ikişer güvence altına alındı. Sonuçta Islahat Fermanı daha önce sağlanan tüm ilerlemeleri toplu ve tek bir yasa halinde geliştirmiş oldu. Hükümlerin uygulanmasını önleyici etkenler ne olursa olsun, Büyükelçi çok mutluydu.⁵²⁶

Stratford Canning'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile bu dönemde yaptığı bir yazışma, hem Osmanlı Devleti hakkındaki görüşlerini, hem devrim yolundaki düşüncelerini özetler niteliktedir: *“Artık Türkiye için ne yapılması gerektiğine karar vermenin ve alınacak kararların nasıl sonuçlar doğuracağını göz önüne almanın vakti gelmiştir. Bu konular Avrupa hükümetlerini yakından ilgilendirmektedir.*

⁵²⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.169.

⁵²⁶ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.169.

Rusya'nın bu tartışma dışında kalmak istemesi ise şans kabul edilmelidir. Zira Rusya'nın Türkiye'yi müttefikleri ile zıtlasmaya götürerek, Türkiye'yi güçsüz bırakmaya çalışacağı aşikârdır.

Türkiye tüm gücüyle özellikle yönetimi konusunda dışarıdan gelen tüm müdahalelere karşı koymaya çalışmaktadır. Ancak sıkı bir denetim olmadan, Türkiye'de asla reform yapılamayacağı düşüncesi beni rahatsız etmektedir. Bu yazımda da bu fikirleri temellendirmeye çalışacağım.

Reform, Türkiye'nin bağımsız bir ulus olarak varolmasının vazgeçilmez şartıdır. Türkiye'nin varlığı, Avrupa'nın barışı için olmazsa olmaz bir unsurdur. Ne kadar zor olursa olsun, Türkiye'de devrim hareketine girilmeli ve bu hareket Türkiye açık fikirli ve eşitlikçi bir sistem üzerine kurulmuş bir hükümet tarafından kendi kendini yönetmeyi öğrenene dek, devam ettirilmelidir.”⁵²⁷

Türkler'in Müslüman oluşunun ilerlemeyi durdurduğunu iddia eden stratford Canning, Osmanlı Devleti'nde reform önündeki engelleri ise şöyle açıklamaktadır: “Türkiye'de çok az insan bu konuyla ilgili bilgi sahibidir, ancak adamakıllı bir çalışmadan sonra, kendi gizli güçlerini fark edip, sınırlarını belirleyeceklerdir. Reform konusuna aşına olanlar dahi, konunun zorluğundan kafa karışıklığı yaşamakta ve gark olmaktadır. Dolayısıyla devrim konusunu tamamen bırakma veya en azından işi şansa bırakmaya yeltenmektedir. Devlet adamları

⁵²⁷ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

devrim konusuyla alakalı çalışmak yerine bulundukları kademedede değersiz anılmaktan korktuklarından bu ağır sorumluluğu almamaktadır.

Diğer pek çok Avrupalı tarafından, Türkiye'deki reform konusunu açığa kavuşturmaya çalışmam yüzünden haddini bilmezlikle suçlanabilirim. Ancak fikirlerimin doğruluğu sağlam temellere oturtabildiğimi kanıtlayabilirim. Türkiye'de resmi görevde yirmi beş yıl bulundum ve bu bana her kademedен insanla bağlantı kurma fırsatı sundu. İster Müslümanlar ister Hristiyanlar olsun, Sultan'ın himayesindeki her sınıfla muhatap oldum. Türkiye'de uzun yıllar yaşamam insanların güvenini kazanmamı da sağladı. Üst düzey bürokratlarla yaptığım görüşmeler, onların fikirlerini öğrenmeme ve gerçeklerle yüzleşmeme yol açtı. Bu arada Türkiye'de görev yapan Avrupalılar ile defalarca fikir alışverişinde bulundum. Yirmi yılı aşkın tecrübemle, pek çoklarının hoşlanmadığı Türk karakterini takdir ettim. Hatta Türkler'i Türkler'den daha iyi tanıdığımı söylesem, mübalağa etmiş olmam.

Öncelikle devrime, ayakbağı olanlara dikkat çekeceğim, bu engellerin tamamen veya kısmen ortadan kaldırılması gerekmektedir. İster hükümdarlıkla ya da dinle ilgili olsun isterse halkın gelenekleri ile ilgili olsun, uzun bir liste halinde ardı ardına sıralanan güçlüklerin başında, Türk ulusunun tüm kurumlarının şarkiyatçı karakteri gelmektedir.

Sultan, en kaba tabirle, despottur. Yaşamları ve malları kendisine ait olan tebaasına kölesi gibi davranmaktadır. Üstelik Sultan tebaasının aklının ucundan

herhangi bir özgürlük fikri geçeceğini veya tebaanın hak arayabileceğini düşünemez bile ve tebaa Sultan'a gönülden itaat eder zanneder. Bu durumda Sultan'la siyasi imtiyazları görüşmek veya halkı özgürleştirmeye kalkışmak, hükümdarlığın egemenliğine karşı çıkmak olur. İslam dininin ruhani lideri olan Sultan eğitimsiz bir Müslüman'ın gözünde o kadar kutsaldır ki, Sultan'ın hükümdarlığı, Tanrı'nın iradesi ile aynı güce sahiptir. Bu inancın coşkusuyla da Sultan'a ağır başlılık ile boyun eğilir.

Din başkanı olarak Sultan, adeta bir peygamber gibi Müslümanlar'ı etrafında toplar. Ordularının başına geçtiğinde, dini konumu ile savaşın, inancın savunulması uğruna yapıldığını bildirir. Böylece Müslümanlar'ın tutucu din tutkuları en üst seviyeye tırmandırılır. Bu durumda Müslümanlar'ın bağınazlığını herhangi bir hareketle tırmandıran Hristiyanlar'ın vay haline!

Doğu aklının ürünü olan Müslümanlık aslında doğal olarak, abdestiyle, imana sayısız davetiyle, orucuyla, ahlaki kurallarıyla, kısıtlamalarıyla ve hoşgörüsüyle bu türden insanlara uygundur ancak devrim yapmak için uygunsuzdur.

Türkler'in algıları ile kökenleri bağlantılıdır. Türkler atalarının cesaretine sahiptir. Atalarından ihtişam ve haysiyeti miras almışlardır. Gelenekleri ise kısmen Doğulu olma, kısmen Müslüman olmaktan kaynaklanır. Müslüman kadınların tam tecriti ise çok-eşliliğin sonucu olan kıskançlık ile ortaya çıkar. Kadınların erken olgunlaşması ve haremden emekli olmaları, kadınlar için her tür sosyal münasebetin yasaklanması, her tür eğlenceye katılmalarının yasak olması;

tüm bunlar Türkler'in kıskanç yapısı yanında başka herkesi şaşırtabilecek, ancak aslında uygar olmayan toplumlar için bir tür incelik gösterisi olan ve Türkler'in Avrupalı diğer uluslarla özellikle sosyal açıdan birleşmesine engel olan bir durumdur.

Bu düşüncelerin çoğunluğun fikri olduğunu kabul etsem de, Avrupalılar'la iletişim halinde olan üst sınıfların ciddi bir değişim içinde olduğunu da kabul etmeliyim. Ulema'ya gelince, bu sınıf Sultan'ın, kendilerinin sahip olmak istediği dini otoritesini kışkıkladıkları için, Sultan'ın üstünlüğünü kabul etmek yerine, Sultan'ı bir araç gibi kullanmaktadır.

Bu sıkıntıların aşılmasının zor olduğu düşünülebilir, bunların tamamını aniden ve tamamen kaldırmak için Türkler'in dini kurumlardan başlayarak tüm kurumlarının yok edilmesi gerekmektedir. Bunun yapılabileceğini düşünmek ise boşunadır. Ancak ben, Türkiye'nin varolduğu sürece, şu andaki sıkıntılarını gidermesi ve hatta belki de sorunlarının zaman içinde tamamen yok olması için çabalayıp, Türkiye'de devrim için ne yapılması gerektiği konusunda düşünmeye devam edeceğim.⁵²⁸

Canning Osmanlı'nın en önemli sorunlarından birinin eğitim olduğunu ısrarla vurgular: “Şu anda ise, devrim karşısındaki insanların ahlaki değerlerinin neden olduğu engelleri belirleme konusunda ilerliyorum. Türkler'in aldığı eğitim, genel olarak, okuma, yazma ve aritmetiğin birkaç temel kuralıdır. Bir mektup veya

⁵²⁸ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

adabına uygun bir resmi belge yazmayı; uzmanlaşmış kâtipler, kamu kurumlarında pek rastlanmayan çok az sayıdaki yetenekli insan veya hükümdarlıktaki üst düzey yöneticiler başarabilmektedir.

Geniş toprakları idare eden pek çok yönetici doğru düzgün okuyamaz, çok azı yazı yazmaktan biraz fazlasını yapabilir. Sadece kâtiplikten gelenler gerektiği gibi yazı yazmayı başarırlar.

İnanılmaz olarak görünse de, benim kadar herkes tarafından da açık seçik bilinen bir başka gerçek Maliye Bakanlığı'ndaki pek çok çalışanın aritmetikle uzaktan yakından alakasının olmamasıdır. Kamu ile ilgili hesapları tutan Maliye Bakanlığı memurları o kadar maharetsizdir ki, hesapların tamamlanması uzun zaman alır, bittiğinde ise hatalarla doludur. Bu durum vakit kaybı ve bitmek bilmez düzeltmeleri beraberinde getirir. Kâtip ve memurların sayısı çok fazla olmasına rağmen, sorumlulukları ve aldıkları maaş düşünüldüğünde, yaptıkları iş hiçbirşey değildir.

Çok az Türk, Avrupa dilleri ile ilgili bilgiye sahiptir, ancak bunlar o kadar az sayıdadır ki, ülkedeki eğitime de katkıları yoktur. Türkiye'de babadan oğula geçen asalet ünvanları yoktur. Her unvan veya nişan, kişilerin kendileri tarafından kazanılmıştır. Eskiden feodal sistem uygulanmış, feodal idareciler geniş toprakları yönetmiş, buralarda yaşamışlar ve çocuklarına bu idareciliği miras bırakmışlar. Bu idarecilere “ Derebey ” adı veriliyormuş; bunlar Sultan'dan unvan veya çalışmak için bir devlet dairesi talep etmiyorlarmış, ayrıca yasal yükümlülükleri yokmuş, zaten

Başkent'e gitmezlermiş. Belli sayıda askerleri olurmuş ve bunlar, savaşa gidilirken Hükümdarın isteğine göre, orduya katılmış. Bu derebeyler öylesine bağımsız, güçlü ve asiymiş ki, ancak ciddi mücadelelerden sonra, hükümete ihanetleri yüzünden, yerlerinden edilmişler, bunların ailelerinin yetkileri ellerinden alınmış, bazı aile üyeleri Paşa yapılsa da bu Paşalar İmparatorluğun uzak yerlerine gönderilmiş, şu anda ise, eskiden Derebeyler'in hüküm sürdüğü topraklarda hiçbir sınıfsal ayrım yok. Derebeyler'in aileleri ise hükümet bünyesine alınıp yavaş yavaş ünvanlarını kaybetmiştir.

Yönetimde olan ve dolayısıyla da en etkili olan sınıf; sivil ya da asker Paşalar'dan, aralarında görgüsüz tavırlara sahip, medeniyetin en ufak bir izini bile taşımayan her seviyeden memurdan oluşmaktadır. Yönetim ayrıca din ve hukuk alanındaki uzmanlıkları göz önünde bulundurularak oluşturulan, bir Ulema sınıfını barındırır; Ulema sınıfı diğer sivil devlet dairelerinde çalışmaktan men edilmiştir. Bu yönetici sınıf maalesef en bozulmuş sınıftır. Oysa bu sınıf devrime aracılık edecektir. Bu durumda reform konusunda ne kadar az şansımız olduğu açıktır. Yönetici sınıfında dürüst ve kabiliyetli devlet adamları da vardır, ancak bunlar istisnadır. İmparatorluğun son zamanlarında ve halen üst pozisyonlarda görev yapmakta olan seçkin bir bürokrat, devlet başkanlığına layık, gerekli tüm nitelikleri taşıyan tek bir kişi olmadığı konusunda beni uyarmıştır. Pek çok dürüst ve nitelikli kişi olsa da bunların çalışkan olmadığını, yetenekli ve çalışkan olanların ise, dürüst olmadığını söylemiştir. Hem çalışkan hem yetenekli hem de dürüst olanların ise üst kademelerde çalıştırılmadığından dert yanmıştır.

Devlet idaresindeki belirli mertebelere, kısmen, efendilerinin rezil tutkularını doyuran; en gözde köleler, kuyruk sallayan dalkavuklar ve özellikle güzellikleri sebebiyle köle yapılmış Çerkez ve Gürcistan kökenli müsamahakâr genç erkekler, yakışıklı Türk gençler veya dininden dönmüş Rumlar getirilmiştir. Bu kişiler çok hızlı ve kesin bir şekilde yükselirler. Çok az nazır ya da yüksek bürokrat alt seviyelerden başlayıp, zaman içinde yükselmiştir.

Genç erkeklerin eğitimi, adeta kaderlerinde sadece memur olmak varmış gibi adanmışlığı gerektirir, bu eğitim dış dünyaya kapalıdır. Bu eğitim Onlar'ın alışkanlıklarında öyle yer edinir ki, en mükemmel nezaket ve belirgin bir samimiyet özelliği kazanırlar. Geçmiş yanlış anlaşmalardan sonra barıştıkları düşmanlarına içten pişmanlıklarını ifade ederken, yanlışlarını keşfettiklerine memnundurlar. En tatlı sözler ağızlarından dökülürken, en şiddetli nefreti kalplerinde barındırırlar, dili kullanarak karşılarındaki nasıl kandırabileceklerini, karşılarındaki nasıl felakete götürebileceklerini inceden inceye hesaplarlar. Bu ürkütücü çift kişilikliliğin pek çok örneğine şahit oldum. Gerçek şu ki; Bir Türk asla affetmez, intikamından asla vazgeçmez.”⁵²⁹

Stratford Canning, Avrupa ile temasta bulunan Osmanlılar'ın çağdaşlaşmış görüntülerinin aslında kandırmaca olduğunu savunur: “*Hem Avrupa'yı ziyaret etme fırsatı bulmuş, hem de Avrupalı olma fikrine aşına bir Türk, konuşmayı kendi çıkarları yönünde ilerletmeyi hatta karşıındakini aldatmayı herhangi bir yabancıya göre çok daha kolaylıkla başaracaktır. Türkler en liberal ve geniş fikirlere*

⁵²⁹ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

sahip olabildikleri gibi, konuklarının gururlarını ülkelerinin medeniyetlerini överek ve Avrupalılar'ın gururlarını, mesela sanatta kat ettikleri muhteşem aşamayı haddinden fazla gıpta ederek okşamayı da çok iyi bilirler. Türkler Avrupa'nın üstünlüğünü en azından sözde çoktan kabul etmiştir ve her fırsatta, bir gün Avrupa'yı taklit ederek medeniyete ulaşmayı umduklarını ifade ederler. Bu övgüler ülkelerinin üstünlüğü ile ilgili dürüst bir ithaf olarak ziyaretçiler tarafından zevkle kabul edilir. Ancak bu ziyaretçiler tüm bu övgülerin altında bir nefret olduğunu, Hristiyanlık ile ilgili her konuya karşı bir öfke duyulduğunu hatta bu öfkenin de altında Hristiyanlık'a karşı üstünlük taslamanın yattığını anlayamayacaktır.

Bununla birlikte, çağdaş bir Türk, yüzeysel bir medeniyetin cilası ile kendini saklamayı başarır. Aslında uygarlaşmamış bir düzenbazdır, zalimdir. İster kâfir ister Tanrıca olsun, tam olarak Müslüman inancı taşımasa dahi, Müslümanlığı adeta bir siyasi parti sloganı gibi duyurmayı görev edinmiştir.

Avrupa dillerine hakim, ve medeni toplumlar arasında yaşamış Türkler var, bunlar Avrupa saraylarında itibar kazanmış, Konstantiniyye'deki diplomatik çevrelerce de üstün zekaları ile ün salmışlardır. Az sayıda olmakla birlikte İngiliz ve Fransız okullarında ve üniversitelerinde burs kazanarak kendilerini göstermeyi başarmış olanlar da vardır. Bunlar memleketlerine dönüşlerinde ahlaki nitelik ve davranışları yönünden değişmiş gibi görünse de devlet çatısı altında belli konumlara geldiklerinde, reformlara herkesten hatta ülkelerinden hiç ayrılmamış ve Avrupalılar ile çok az münasebette bulunmuş pek çok Paşa'dan bile daha çok karşı oldukları gibi, herkesten daha gaddar ve aç gözlü oluverirler.

Avrupa'da eğitim gören bir Türk genellikle rağbet görmez, bir tür aşağılamayla “ gâvur” diye nitelenir, devleti tarafından görmezden gelinir, bu yüzden de kendini zorlanmış, savunma halinde ve aslında içten içe yabancı olduğu bir dar kafalılık halinde bulur.” ⁵³⁰

Canning devletin en üstünden en alt kademelere kadar yer etmiş bozulmayı çarpıcı bir şekilde anlatırken, ulemanın etkisine dikkat çeker: “ *Devlet dairelerinde çalışmak için aday olanlar Bakanlar’a kendilerini karlı konumlara getirsinler diye cömertçe rüşvet verirler. Tahmin edilebileceği gibi, bu adaylar ülkeyi yağmalama konusunda hakları olduklarını düşünürler, bunlar ile ilgili şikâyetler bir süre görmezden gelinir. Anlaşılacağı üzere, hiçbir nazır bir hami tarafından korunan kimse ile diğeri arasındaki ilişkiye burnunu sokmaz, ancak ne zaman halkın feryatları artık bastırılamaz hale gelirse ve ne zaman hami, korumasındaki memurun yeterince cebini doldurduğuna ikna olursa, işte o zaman duruma müdahale edilir, iltimasçının görevden alınması için himaye eden uyarılır: bu durumu kılıfına uydurmak için de bu kişi ya uygun bir pozisyona kaydırılır ya da daha iyi bir konumda görevlendirilir; bu yüzden mevcut düzen, hem koruyanı hem korunanın maddi çıkarını korur. Bu durum da ülkenin refahını yok eder.*

Bu yöneten sınıfla ilgili uydurma bir hikâye değildir. Bu tasvir abartılı olmayan aksine acı veren gerçeği açıkça ortaya koyar.

⁵³⁰ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

Önemli ve etkili bir diğer sınıf ise Ulema ve Hukuk Müderrislerdir. Kur'an-ı Kerim'e dayanan Tanrı iradesi tartışılmaz. Bu zümrenin bilgili olduğu söylenemez, zira çok azı, tek çalışma alanları olan Kur'an-ı Kerim'i derinlemesine okumuştur. Ancak Kur'an'ı yetkili olarak yorumlayan tek sınıf olmaları sebebiyle cahil ve batıl itikat sahibi Türkle'den sonsuz bir saygı görmektedirler.

Ulema, adli işlevleri gereği önemlidir, ayrıca camii, çeşme, bina tamirati, okulların bakımı, gibi din, eğitim ve yardım amaçlı çeşitli sebeplerle iyi Müslümanlar tarafından bağışlanan mülkler olan “ Vakıf ”lar tamamen, Ulema'nın kontrolü altındadır, vakıfların gelirinin Ulema tarafından, bağış yapanların isteğinin aksine, kendileri için harcandığını sanıyorum. Haliyle bu kadar fazla mal ve mülkün sahibi olmak bu zümreyi çok etkili kılmaktadır. Birden fazla Nazırın vakıfların mal ve mülkünü devlet yararına kullanmak istediği söyleniyor, ancak şimdiye kadar kimse, Ulema'yı olası bir ihtilale götürecek öfkeli bir protestoyu kışkırtmaktan korkup, bu kutsal birikime yaklaşmaya cüret edememiştir. Din ve hukuk konusunda anlaşılması güç tüm konuları yorumlayan Ulema'nın başı, “ Şeyh-ül İslam ” 'ın fetvası (Yazılı karar), itiraz kabul edilmeksizin, her Müslüman tarafından önemli kabul edilmektedir.

Genelin hissiyatına aykırı olan bazı devlet meselelerinde hükümet Şeyh-ül İslam'ın fetvasından medet umar. Şeyh-ül İslam ise genellikle Kur'an'a aykırı olsa bile hoşgörülü davranır ve yaptırımları ortaya koyar, bunlar sonradan Kur'an-ı Kerim'e uygun kabul edilir.

Ulema gelişime kapalı bir kurumdur. Zira bu kurumun mensupları reformların zaferinin kendi kıyametleri olduğunu, reform ile birlikte her şeyi kaybedeceklerini buna karşılık çok az şey kazanacaklarını fark edebilecek kadar açıkgozduiler. Ulema Kur'an dışında herhangi bir kanun kabul etmediği gibi haraç ve kelle vergisi toplamak haricinde, Müslümanlık dışında hiçbir dine olumlu yaklaşmaz. “ Gâvur” ile hiçbir ittifak kurmayacağı gibi, Müslümanlığın gelenek ya da inancını etkileyecek herhangi bir ödün vermektense, üstünlüğünü ispatlamak için dünyaya karşı savaş açabilir. Eğer böyle bir savaşta da başarısız olursa, bütün Hristiyan dünyası ile bağlantısını koparıp, tavizsiz bir şekilde kendini dış dünyadan soyutlayabilir.

Yönetici sınıfın reform karşıtı bazı üyeleri, Ulema'nın gücünü sık sık, reform taraftarı olanları etkisizleştirmek ve kendilerini güçlendirmek için kullanırlar. Ulema sınıfı canlılığını korumasına rağmen, hantal bir yapıdadır. Ancak dürüst devrimci bir bakanlık güç kazanırsa, sadece Kur'an hükümleri yerine geçecek hukuki bir çerçeve hazırlamakla kalmaz, yeni düzenlemeleri yürürlüğe de koyabilir, ayrıca Vakıf yönetimini gerekirse zorla Ulema'nın elinden de alabilir, böylece Ulema sınıfı gücünü kaybedecektir. Ulema sınıfının çöküşü ile devrime giden yolda Türkiye, önemli bir ayak bağından kurtulacaktır ve dinin değişimi için ileriye dönük yeni bir yol açılacaktır. ”⁵³¹

Ticaretin gelişmemişliğinden dem vururken, tüccarların pek çok sınıfa göre daha ılımlı olduğunu belirtir: “İmparatorlukta diğer bir sınıf ise tüccar sınıfıdır,

⁵³¹ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

bu sınıfın üyeleri arasında ulusun en saygın şahsiyetleri yer alır. Ticaret her aşamasında liberal ve ileri fikirleri desteklemelidir, ancak çok az sayıda Türk, tüccardır ve bu az sayıdaki tüccar, ülkelerinin ticaret kapasitesinden dolayı sınırlandırılmıştır. Zaten ticari işlemlerini geliştiren ve yurtdışına açılan Türk tüccar hiç duymadım. Perakende satışı, en basit üretim veya mekanik işler ticareti ilerletmeye yönelik değildir.

Ticaretle uğraşanlar genelde hırslı kişiler değildir ve kamu istihdamına olumlu bakmazlar. İnançlarına sıkı sıkı bağlıdırlar, dini kısıtlamalara uyarlar. Dinleri konusunda hoşgörüsüzken, Hristiyanlık'a karşı düşmanca bir tavırları yoktur. Dinde baskıyı onaylamasalar da, Hristiyan inancına bağlı olanlar ile sosyal münasebet kurmazlar. Alışkanlıkları gösterişsizdir, harcamaları konusunda tutucudurlar, atalarının gelenek göreneklerine sıkıca bağlıdırlar; fakat Hristiyanlar ile kamusal çıkar veya özel sektör konularında istişare etmekten kaçınmazlar.

Ticaret, yasalar ile neredeyse dokunulmaz hale gelmiş tüzel kişilikler tarafından düzenlenir ve yürütülür, olabilecek en ufak bir yabancı müdahalesi için dahi tetiktedir. Bazı ortaklıklarda, üyeler sadece Müslümanlar'dan oluşur, diğer ortaklıklarda sadece Hristiyan üyeler vardır. Babıali tarafından koyulan bir kural olmamasına rağmen, hem Müslüman hem Hristiyanlar'ın bulunduğu ortaklıkların sayısı çok azdır. Bu kesin ayrım ilerlemeye engel olur. Tüccar sınıf her durumda reform karşıtı olmasına rağmen, ne saldırgandır ne de karşı çıkma konusunda

*inatçıdır ve er ya da geç dini ibadetlerde özgürlük tanıyan, geleneklere karışmayan ve iş konusunda güvenliği sağlayan her tür düzenlemeyi kabul edecektir.”*⁵³²

Tarımsal hayatı ise şöyle anlatır: “Karmaşık bir yapısı olan tarım sınıfına gelince, İmparatorluğun bazı bölgelerinde Müslüman unsuru galip gelirken, diğer yerlerde özellikle de Anadolu’da tarımla uğraşan Hristiyan nüfus daha fazladır. Bu iki din, mevcut durumları ve mazileri düşünüldüğünde tahmin edilenden de kolay şekilde kaynaşıp birleşmiştir. Tanzimat Fermanı duyurulmadan önce, küçük bir deneme olarak Müslümanlar’ın neredeyse serfi olan Hristiyanlar üzerinde denenmiştir. Sonraki yıllarda, Hristiyanlar en azından teoride eşit haklara sahip oldu, Müslümanlar’dan çok daha fazla vergi vermek zorunda kalmadı, Sultan’ın Hristiyanlar’a vaat ettiklerinin tamamı hala uygulanamasa da, durumları görünüşte düzelmiş oldu. Bununla birlikte, savaştan beri, mazinin zulmü büyük oranda yeniden canlandı ve Hristiyanlar’ın üzerindeki yük, Müslüman kardeşlerinin omuzlarına yükleneni çoktan geçti.

Müslüman köylüsünün durumu bir anlamda acıklıdır, bunlar kolaylıkla tatmin olur, rahatlıkla yönetilirler; kuşkusuz ilk başta Hristiyanlar ile pratikte eşit durumda olmalarına şaşıracaklar, fakat gene de, tarafsız hukuku gördüklerinde, köylülerin sessizce bunu kabul edeceklerini düşünüyorum.

Bununla beraber, korkarım Müslümanlar’ın üstünlüklerini gösterememekten kaynaklanan, kıskançlık ve memnuniyetsizliği sorun olacaktır.

⁵³² F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

Hristiyan köylülerin kadınları tarlada işlere yardım ederken, Müslüman kadınlar tarlada çalışmaz. Bu durum Hristiyan köylülerin daha çok işçi çalıştırması ve korkutucu olsa da daha çok toprak ekip biçmesi ile sonuçlanacaktır. Müslümanlar ise her zaman işçi kiralayamamaktadır, çünkü işsiz gezenler genelde askere alınırlar ve Müslüman köylü kiralamak için işçi bulsa bile, maliyet pahalı olacaktır, Hristiyanlar gene de Müslümanlar'a karşı üstün durumda olacaktır.

Ermenistan'da görülebileceği gibi, bir arazi ne zaman satışa çıkarılsa, satıcı Müslüman, satın alan ise Hristiyan'dır. Bence, Ermeni toprak sahipleri artarken, Türk toprak sahipleri azalmıştır. Bu durum Hristiyanlar'ın daha fazla çalışması ile ve Hristiyan kadınların dış dünyada çalışma hayatına katılması ile açıklanabilir. ”⁵³³

“Buraya kadar anlattıklarım, reform üzerinde en fazla etkisi olan en önemli sınıflardı, ancak en ufak bir medeniyet göstermeseler de, dikkate alınması gereken başka sınıflar da var. Şu anda sarayın denetiminde olmasalar da bir araya getirilip, saray denetimine sokulması gerekenler; Kürtler, Türkmen kabileler, Kızılbaşlar ve Yezidiler'dir.

Kürtler; neredeyse Türk-İran sınırının ötesinden Anadolu'nun Batı ucuna kadar oldukça geniş bir alana yayılmışlarsa da Sivas'ın doğusunda Kürtler'e pek rastlanmaz ve Kürtler biraz da Türkmenler ile karışmıştır. Kızılbaşlar daha az sayıdadır, ayrı topluluklar halinde İç Anadolu'daki sıradağlarda yaşarlar, fakat

⁵³³ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

dağınık yaşadıklarından Kürtler'den ayırt etmek zordur. Yezidiler ise Kürdistan'da, Musul etrafında, çölde Musul'a paralel yer alan Sincar Dağ sırasında yaşarlar. Mezopotamya'da yaşayan Araplar'ı ve Suriye'deki sayısız kabile ve mezhepleri konu dışında bırakıyorum; çünkü Bunlar'ın devrim konusundaki fikirlerini veya konu hakkında ne kadar etkili olduklarını bilmiyorum.

Kürtler ve Türkmenler göçebe kabilelerdir. Sayıca fazladır, özellikle de Kürtler, Anadolu'nun büyük bölümünü sürüleri eşliğinde, kat ederken, yerleşik düzendekileri yağmalarlar, korumasız ekinleri ezip geçerler. Atlar konusunda uzmandırlar, adeta düzensiz, kalabalık bir süvari birliği gibidirler; ancak bunlara güven olmaz, inançsız, sabırsızdır ve disipline gelmezler, dövüşmektense yağmalamayı tercih ederler. Her zaman bir yerden diğerine göç etmeye hazırdırlar, zira bu onlara en kolay yağmalama imkânını verir. Kürtler sık sık denetim altına alınmaya çalışılmıştır, fakat bu çabalar konusunda o kadar az sebat edilmiştir ki, sonuç başarısız olmuştur; bu yarı-yabaniler, hırsızlığın sefasını sürmek yerine, gezgin hayatlarını bırakmaya zorlanana, köylerde yaşamaya ve toprağı ekip biçmeye başlayana kadar, hükümet için her zaman sorun olacak, çiftçiler için işkence, varlıkları ile ülkenin refahına engel olan bir lanet olacaklardır. Bununla birlikte, Bunlar'ın üretim yapmayan bir sınıf oldukları iddia edilemez; zira çok sayıda at, deve, sığır ve koyun yetiştirmektedirler; ayrıca halı, çadır ve diğer yün ürünleri üretmektedirler. Fakat yerleşik düzendekilere ve ülkenin geniş arazilerine, çiftçileri yerlerinden ederek verdikleri büyük zarar düşünülünce, yerleşik ziraatçilere dönüştürülseler ve arazi sahiplerine gezgin kabilelerin sık ziyaretleri yüzünden maruz kaldıkları engellemeler olmaksızın işçilerini çalıştırma izni verils dahi,

Kürtler'in şu andaki üretimleri, ülkenin yapacağı tarımsal üretime göre çok aşağı seviyededir. Bu durumda Kürtler mevcut durumları ile hiç üretim yapmıyor değillerse de gene de oldukça zararlıdırlar. Serseri yaşamlarını yerleşik hale getirmek zor olmayacaktır, çünkü çok geniş bir alana yayılmışlardır ve birbirleri ile bağlantıları pek yoktur.

Kızılbaş ve Yezidiler alışkanlıkları bakımından Kürtler'e çok benzerler, bu bakımdan Kürtler ile ilgili alınması düşünülen tedbirler Bunlar için de düşünülebilir.

Ermeniler'in tarımla uğraşan sınıfına biraz önce değinmiştim; ancak Ermeniler'in üst sınıfları ile ilgili de bir şeyler söylemek istiyorum. Ermeni bankacı ve tüccarlar, Müslüman sınıfın yönetimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir; zira Ermeni bankacılar Devlet'in para sistemi ve finansmanı ile olduğu kadar üst düzey çalışanların her tür para işiyle de ilgilenirlerdi. Ezilmiş Hristiyan ırkına mensup Ermeniler'in devrimin candan birer taraftarı olması beklenirdi. Ancak yetersiz bir ileri görüşe sahip olduklarından, belki de reformların Ermeni çıkarlarını ne kadar etkileyeceğini anlayamıyorlar. Ermeniler tavizsiz bir devrimin para kazanma fırsatları yanında kendi etkilerini azalttığını fark ettiklerinde, sanırım şu andaki sistemin değişmesinin kararlı birer karşıtı olacaktır. Her sınıf gibi, Ermeniler de kendilerini olumsuz etkileyen sorunlar konusunda devrimler istemektedir, fakat ne Ermeniler ne de başka bir sınıf genele yönelik iyiliği desteklerken, bazı noktalarda kendi çıkarlarına da önyargıyla bakacak mükemmel bir devrimi isteyecek kadar aydın ve liberal görüşlere sahip değildir. Ulusun tarımla uğraşan bölümünü bir

kenara bırakırsak, Ermeniler'den yana umutlu sayılmam. Türkler'de olan aynı ahlak bozuklukları ile alçalırlar; ahlaksızlık, yalancılık, sahtekârlık, açgözlülük, yobazlık... ve eğer güçleri olsa, Müslümanlar'a zulüm edecekleri gibi Hristiyan cemaatine de hoşgörölü davranmazlar. Eğitim alırlarsa, Türkler'den daha fazla ilerleme kat edebilirler, buna çocuklarını Amerikan misyonerlerinin açtığı okullara göndermeleri kanıttır. Ancak bu da gelecek nesillerde daha fazla etkisini gösterecektir. Rumlar için aynı durum söz konusu olsa da Amerikan misyonerler Rumlar ile Ermeniler ile olduğu kadar ilgilenmemektedir. Oysa Rumlar üzerine ne kadar çok düşünlse o kadar olumlu sonuç alınacaktır.

Rumlar ve Ermeniler, şu an için, hem ahlaki hem de kültürel yönden iç karartıcı bir durumdadır. Avrupa'nın karşısında iki büküm eğilmiş Avrupa'nın yardımını istiyorlar, çünkü bunu sadece dindaşların birbirine yardımı olarak görmüyorlar, ayrıca kendilerini zalimin zulmünden ancak Avrupa'nın kurtarabileceğinin farkındalar. Aslında gizliden gizliye Avrupa'dan nefret ediyor ve en az Türkler kadar gâvur kabul ediyorlar.⁵³⁴

Canning buraya kadar anlattıklarını özetlerken, yöneticilerin azim ve samimiyetinin ne kadar önemli olduğunu vurgular. Reform ancak sağlıklı bir eğitim sistemi ile uygulanabilir : “Nüfusu oluşturan sınıfların bu kabataslak halinden, devrime karşı duran ikisi göze batacaktır: Birincisi, yönetim sınıfı, diğeri ise Ulema'dır. Yönetim sınıfı sadece kendi tarafını tutar, Ulema ise devrim karşısında

⁵³⁴ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

nefret dolu bir düşmandır: Ulema, yönetim sınıfına da düşmandır, eğer reformlar tam olarak gerçekleştirilse etkisini kaybedecektir.

Devrim karşıtı diğer sınıflar ise güçlü veya inatçı bir duruş sergilememektedirler. Eğer ikna edilebilirlerse, çok sıkıntı çekilmeden alt edilebilirler ki bu da reformu önerenler ve reformları idare edenlerin içten olduğuna, attıkları adımların kayda değer olmasına ve bunların uygulanmasındaki azime bağlıdır.

Bir kenara koyduğum göçebe kavimler ise konuyu anlayamayacak kadar cahildir.

Kısaca, sorunun Türk yönetiminin samimiyeti ile kendi kendine çözümleneceğine inanıyorum. Eğer fikir birliğine varılırsa ve iyi niyetle hareket edilirse, eninde sonunda her zorluğun üstesinden gelinir. Fakat eğer şimdiye kadar nazırlar Avrupa'yı aldatma amacıyla reform yasalarını koydularsa, yetkilerini Hükümdarlığın refahı ve mutluluğu için değil de kendi refahları için kullanıyorlarsa, işte o zaman Türkiye'nin bağımsızlığı ve hatta bir ulus olarak varlığı yakında tarihe karışacaktır.

Devrim yolunda diğer bir ayak bağı ise, nüfusun ana çoğunluğu için neredeyse bilinmeyen bir dil olan, Türk dilinin yazılış karakteridir. Çoğunluk dilin günlük kullanımına aşinadır, fakat resmi bir evrakı anlamak, uzman bir kâtip tarafından yazılmış olsa bile, neredeyse nadir bir hünerdir. Yazının genel tarafından anlaşılması için, okuyucuya ayrıca açıklama yapılması gerekmektedir.

İleri Türkçe; Arapça, Farsça ve kaba bir Türkçe'den oluşur ve yazı yazmada uzmanlaşmak için, öğrencinin çok iyi bir dil bilgisi bilmesi yanında, bir dereceye kadar Arapça ve Farsça bilgisinin de olması gerekmektedir. Oysa okuma yazma bilmeyen halkın arasında bu marifeti bulabilmek neredeyse imkânsızdır.

Türkçe'nin alışılmış bir yazı tarzı bulunmamaktadır. Yönetim ilk kez bir gazete çıkardığında, genelin anlayabileceği bir anlatım biçimi kullanılmaya çalışılmıştı, ama ne nazırların kendisi ne de eğitilmiş sınıfların kastedileni anlamadığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Gazetenin baskı sayısı sınırlı ve halkı bilgilendirme amaçlı, dağıtımı ise doğrusunu söylemek gerekirse işe yaramaz.

Aynı sıkıntı Avrupa çalışmalarının eğitim amacıyla Türkçe'ye aktarılmasında da yaşanmaktadır. İleri Türkçe bilmek için uzun bir çalışma gerekmektedir. Dolayısıyla yabancı bir dilden Türkçe'ye çeviri yapılması da zordur. Genç bir Türk, eğitimi tamamlamış hayata atılmış bir Avrupalı'nın yaşına geldiğinde, hala kendi dilini okumak ve yazmak için uğraşmaktadır ve çalışmalarına devam edebilmesi için,, ikinci bir kursa başlaması gerekmektedir. Bu şartlar altında, eğitim sürecinin yavaş ilerlediği ve çok az bir ilerleme kaydetmek için dahi uzun zaman çalışmak gerektiği açıktır.

Bir köyde, genellikle Türkçe okuma yazma bilen tek insan İmam'dır. İmam da fermanların yazıldığı dili bazen tam anlamıyla anlayamaz; bununla birlikte köylüler arasında Sultan'ın fermanlarının duyurulmasının tek yolu İmam'dır. Bu

yüzden, belgenin duyurulması, bazen gizlenmesi bazen de çarpıtılması tamamen İmam ile alakalıdır. İmam'ın Hristiyanlar'dan şimdiye kadar gasp ettikleriyle, Müslümanlar'ın haklarını koruduğu gibi cahilce bir inancı devam ettirmek için, Reaya'ya Sultan tarafından sunulan imtiyazların bilinmesi konusunda tereddüt edeceği aşikârdır.

Bir fermanın Fransızca'ya çevrilmesi çok zordur, ancak işin ehli birisi tarafından yapılabilir; Babiali yetkililerince Konstantiniyye'nin Fransız gazetelerinde bastırılan metinlerin çeviri değil de, söylendiği gibi Hatt-ı Humayun'u gerçekleri ile yansıtan asıl metinler olduğundan kuşkuluyum.

Hristiyanlar'ı Sultan'ın da taraftarı olduğu imtiyazlardan haberdar etmenin tek kesin yolu, İmparatorluk fermanlarının Ermenice ve Rumca'ya çevrilmesi, bunların Sadrazam'ın mührüyle damgalanması ve başpapaz, piskopos ve papazlara dil ve kiliselerine göre bu çevirileri okumasının emredilmesidir, fakat mevcut durumda büyük şehirlerde ikamet edenler dışında, Reaya'nın çok azı konuyla ilgili bilgilendirilmiştir. Şehirliler, başkentte basılan Ermenice veya Yunanca gazetelerden malumat almaktadır. Bunlar resmi değildir ve Hristiyanlar'a bahşedilen haklar konusunda garanti sayılamaz. Burada kadar yazdıklarım, ne Türk köylüsünün ne de Reaya'nın, Sultan'ın cömert niyetlerinden ileri dilde yazılmış Hatt-ı Humayun ile veya neşriyat yolu ile haberdar olamayacağını kanıtlamaktadır. Bu ayakbağı ortadan kaldırılması için, fermanların anlaşılır şekilde, gazetelerdeki

dil kullanılarak, Paşalar'ın himayesinde çevrilmesi ve daha sonra önemli kasaba ve köylerde tekrar okunması gerekmektedir."⁵³⁵

Canning kadınlara tavrın değişmesi gerektiğini de söyler: " Devrim ve medeniyet yolunda son ve önemli bir ayakbağı ise çok-eşlilik ve bunun sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Kadınların inzivaya çekilmesine Harem'in dokunulmazlığı eşlik eder ki bu suça kaynaklık eden bir durumdur. Adaleti hiçe sayan en karanlık işler Harem'in duvarları arasında işlenir. Suikastlar, çocuk cinayetleri, zehirlemeler, işkenceler, şahit olduklarımızı göz önüne alınca olağan durumlardır. Üstelik Harem'in mintikasındaki ölümler araştırılmadan doğal nedenlere bağlanmaktadır.

Harem'de işlenen suçun büyüklüğünün kanuni hale getirilmiş bir gizem ile örtülmesi karşısında yapacak bir şey yok; ancak konu ile ilgili duyduklarım ve insanların ne kadar ahlaksız ve yaradılıştan canı olduğunu bildiğim için olanları tahmin ediyor ve bu hapis–evinin korku dolu sırlarının asla açığa çıkarılamayacağını biliyorum. Bununla birlikte, eklemeliyim ki, dikkati çektiğim noktalar kırsal nüfusla alakalı değildir. Bir köylünün nadiren birden fazla karısı vardır, zira bir köylü evdeki kadınlarına maddi olarak ayrı ve özel birer mülk tutacak durumda değildir. Biraz önce sözünü ettiğim durumlar orta veya üst sınıflara, özellikle de en üst sınıflara ait durumlardır. Boşanma işlemleri de çok-eşliliğin sonucudur ve ahlak bozukluğu, zulüm ve yanlışlığa neden olur.

⁵³⁵ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

Kısaca, Türkiye’de, icraatta, din ve vatandaşların yönetiminde, ahlak ve adaletin çöküşüne neden olan ve aydınlanma ile herkesin insani haklara sahip olma sürecine karşı olan, Kur’an yasalarını uygulandığı sürece, Türkiye’nin Avrupa uluslarının oluşturduğu birliğe üye olmasının imkânsız olduğunu düşünüyorum.”⁵³⁶

Yüzyılın başında kimsenin aklına gelmeyecek gelişmeler yaşıyordu. Garp ve şark o zamana kadar görülmemiş bir şekilde yaklaşıyordu. Müslüman ile Hristiyan, Türk ile Frenk arasındaki setler yıkılmaya başlamıştı. Yılbaşında sonraki gelişmelerin muştulayıcısı bir olay yaşandı. Abdülmecit, Canning’e bir yılbaşı tebriği yolladı, bu tebrikte Tarabya’da ilk karşılaştıkları günü hatırlattı. 1856’da Canning, kraliçenin temsilcisi olarak, Abdülmecit’e dizbağı nişanı sundu. Canning nişanı Sultan’ın boynuna takarken Latince olarak, *Sultan’ı İsa yolunda şehit düşen bir askerle* eşit tutmuştu. Bu olay İslam taassubunun ortadan kaldırılabilceğine en güzel örnektir.⁵³⁷

Doğu ve Batı yakınlaşmasının bir diğer örneği ise, 1856 yılının Şubat ayında yaşandı. Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez bir Sultan, Abdülmecit, bir Hristiyan elçisine misafir oldu ve Lady Stratford’un İstanbul’daki İngiliz büyükelçiliğinde verdiği kıyafet balosunu şereflendirdi. İngiliz, Fransız, Sardunyalı subaylar bir yanda; Ermeni, İranlı, Kürt, Yunan, Türkler diğer yandaydı. Bir tarafta ise Rum Patriği, Ermeni Başpiskoposu ve Hahambaşı vardı. Abdülmecit bu balodan

⁵³⁶ F.O. , 797, 30 Haziran 1856.

⁵³⁷ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, s.170.

çok memnun kalmıştır. Hristiyan ve Müslümanlar Sultan'ın huzurunda bir arada eğlenmişlerdir.⁵³⁸

Stratford Canning 23 Ekim 1858'de Osmanlı Sultanı ile yaptığı görüşmeyi anlatan bir yazıyı Malmesbury Kontu'na göndermişti. Bu yazıda Islahat Fermanı'ndan sonra çok fazla yol kat edilemediği ve İngiliz elçisinin Sultan'ın özel harcamalarına dahi müdahale edebildiği dikkat çekmektedir.⁵³⁹

“Lordum, Sultan'ın huzurunda, Türkçe konuşan bir arkadaş olduğu halde yaptığım görüşmede, kişisel fikirlerimi ortaya koyduğumu ve görüşmenin kesinlikle resmi olmadığını belirttim. Görüşmemizde temel konumuz reform konularıydı. Bu konuyu iki ana bölümde tartıştık: Sultan'ın buyruklarının uygulanışı ve de son zamanlarda İmparatorluk sarayındaki hesapsız tüketimden kaynaklanan düzensiz harcamalar. Sultan ilk konuyu konuşma eğilimi göstermedi. Sultan her şeyin olması gerektiği gibi ilerlediğini ve yapılacak fazla bir şey kalmadığını düşünüyordu.

Sultan'ın saraydaki harcamalar konusunda ise ağzı sıkıydı. Ailesinin genç üyelerinin israfını, kızlarının evlilik masraflarına bağladı. Bu borçların ödenmesi için her tür tedbiri alacağına ve bu durumun tekrarlanmayacağına dair beni temin etti. Haşmetliyi, pek çok istismarın ifşa edilmesi ile ortaya çıkacak utanç ve itibar düşüşü konusunda uyarma küstahlığında bulundum; kararlılıkla ve zinde bir şekilde doğru yolda ilerlemenin önemine dikkat çekerek cesaretlendirdim. Hesapların bir

⁵³⁸ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.170.

⁵³⁹ F.O. , 1035/4, 23 Ekim 1858.

komisyon tarafından incelenmesini ve denge yakalanılmasını önerdim ve gelecekteki harcamalarında uygun sınırlamalar ile denetlenmesini gerektiğini söyledim.

Sultan'la bu önerilerde karar birliğine vardık. Halinden tavrından, israftan dolayı ne kadar üzgün olduğunu gördüm ve ikna oldum. Ancak gene de ne düşündüğünü anlamak çok zor. Harem'in düzeni Sultan'ın annesinin ölümünden sonra bozulmuş ve Harem'de yaşayanların sayısı inanılmaz bir rakama ulaşmıştır. Günün şartlarına göre elinden geleni yapmaya çalışan, Rıza Paşa, bana, Haşmetlinin reformui yürütme konusundaki kararlılığından şüpheli olduğunu söyledi. Başka bir Türk bakan, padişahın bütçesindeki harcamalardan kaynaklanan altı aylık borcun 3 000 000 İngiliz lirasından az olmayacağını bildirdi.

1856 yılının herkesçe malum Islahat Fermanı'nın ihtiva ettiği genel devrimleri konusunu açıldığında, fermanın kamuya duyurulması ile etkili bir şekilde uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması arasındaki zamanın uzamasına izin verilmesi tehlikesine dikkat çektim. Bu görüşümü desteklemek için de, Sultan'ın aklını olumlu etki yaratabilecek gibi görünen düşünceler ile doldurdum. Haşmetliden, İmparatorluktaki ilerlemenin yavaş olmasının nedeninin, devamlı zayıflık ve bunun sebep olduğu itibar sarsılması olduğu fikrini saklamadım. Hatt-ı Hümayun'un resmen ilan edilmesi üzerinden iki buçuk yıl geçmesine rağmen uygulama konusunda çok az ilerleme kat edildiğini arz ettim. Bu durumun Avrupa'da neredeyse ümitsizliğe neden olan bir hayal kırıklığı yarattığını, bunun da sadece devlet çalışanları veya bireylerde kendini hissettirmediğini, özellikle Fransa da olmak üzere, son zamanlarda İngiltere'nin önde gelen gazetelerinde ve Avrupa'nın

tümündeki basında da yer bulduğunu bildirdim. Osmanlı hükümeti tarafından kapsamlı bir devrimin tanınması zorunluluğuna ve buna uygun düşen tedbirlerin Haşmetli tarafından ilan edilmesi gerektiğini söyledim. Osmanlı Sultanı'ndan beklenen eski düzenden yeni düzene herhangi bir gecikme olmadan geçilmesidir, zira eninde sonunda gereklilikle yerine getirilse de, bunun kararlılıkla ve azimle devam ettirilmesi gerekmektedir. Haşmetliye bu konudaki tüm sorumluluk yüklenmemeli, nazırları değişse de aynı kalsa da Padişah Hazretlerinin bildirdiği isteklerini yerine getirmeli, dünyaya ihtiyat ve ciddiyetle verilen taahhütler gerçekleştirilmelidir. Sonuçta eğer verilen tereddüt ve ihmalkârlık arası uzarsa, İmparatorluğun karşılaştığı güçlükler oldukça artacaktır ve Padişah Hazretleri, bir tarafta yeniliklerin diğer tarafta kararsızlıkların yarattığı memnuniyetsizliğin ağırlığı altında ezilecektir. Sultan beni dikkatle dinlese de tavrını korudu, görünüşte geri adım attı, söylediği çok az şey içinde, dışarının itimatsızlığından şikâyet etmektense, içeriden görülen içtenlik ve çabanın itiraf edilmesi gerektiğini ağzından kaçırdı. Bu ifade bana, Padişah Hazretlerine baskı yapmanın gereksiz olduğunu göstermenin yanı sıra, duymak istemediklerinin kendisine söylenmesi konusundaki isteksizliği yüzünde bir tartışma başlatma tehlikesini hissettirdi.

Sultan'ın idari reform konusundaki isteksizliği beni şaşkınlığa uğrattı, çünkü daha nazik bir konu olan Padişahlık bütçesi harcamaları konusunda reform yapılması hakkında can atması ciddi bir tezat oluşturuyordu.”⁵⁴⁰

⁵⁴⁰ F.O. , 1035/4, 23 Ekim 1858.

Stratford Canning İstanbul'daki görevi tamamlanmadan hemen önce İngiliz hükümetine reformlar konusunda bir rapor gönderdi ve Osmanlı'nın durumu hakkında Büyükelçi olarak son kez bilgi verdi: “ *Türk İmparatorluğu'nu bağımsızlık coşkusuyla dolan bir devlet haline dönüştürebilmek için pek çok fikir ortaya atılmaktadır. Ancak Türkiye'nin mevcut zayıflığı ile Avrupa'nın devasa gücüyle mücadelede, Avrupa ile yollarını ayırarak mahvolacağını fark edebilecek bir devlet adamını bırakın kafası çalışan tek bir kişi bile yok. Bağımsızlığını ve sınırlarının güvenliğini korumak adına yapılan tüm resmi görüşmeler, varlığını devam ettirmekten ziyade felaket kaygısını gösteriyor. Oysa karşılıklı anlaşmaya dayanan görüşmelerde kör bir güven pek işe yaramıyor. Paris Antlaşması'nın tarafları anlaşmaya bağlı kalmak konusunda kararsızlar, çünkü ortada sürekli bir endişe ve tekrarlanan tartışmalar var. Barışın devamı için Türkiye'nin istikrarının kesin olarak devam etmesi ve kendi doğal kaynaklarına dayanması gerekmektedir. Böylece uluslararası cemiyetin güvenliğine ve ilerlemesine de katkıda bulunacaktır.*

Güvenliği başka ülkelerin garantisine bağlı olan bir yönetimin durumu ne kadar zor olmalı! Nasıl bir yönetim veya ulus, kendisini ve siyasi varlığını, Avrupa'yı etkilemek için feda etmeye razı olur?

Durum açıktır: Avrupa barışını derinden etkileyen konularda, sadece alışlagelmiş düzenlemelere dayanmak işe yaramaz. Diplomaside sihir diye bir şey yoktur. Bir teminatın gerçek gücü, etkisinin olmasını sağlamanın yanında, günün çıkarları ile bu teminatın verilmesine neden olan gerekçelere de dayanır. Pek çok durumda, özellikle de Türkiye'nin durumunda bir teminatın gerçek değeri, Türkiye

için zaman kazanmak ve güçsüzlüğünden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırırken kendi bağımsızlığı adına çalışmaktır.

Türk hükümeti, aldığı pek çok tedbirle ve yüzyılın başlangıcından beri yürüttüğü siyasetin genel gidişatıyla, devrim taraftarı olduğunu sorgulanamaz biçimde göstermiştir. Sultan, önceki kuşaklardan devraldığı devrimleri devam ettirmiş, 1856 Islahat Fermanı ile barış yanlısı olduğunu göstermiştir, ancak bu fermanın doğru olarak uygulanmasını ve gerekli tedbirlerin alınmasını desteklemesi gerekmektedir.

Sultanın otoritesi tamdır. Ülkesinin kaynakları sınırsızdır. Devletin gelirleri artmaktadır. Adalet konusunda devrimi Türk halkı destekleyecektir ve sanayinin korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Sıkıntılar ise; dini önyargılar, noksan eğitim, devlet dairelerindeki kökleşmiş istismarlardır. Ancak Avrupa bilimi, işçi sınıfı ve sermayesi ile bir tarafta durmaktadır. Kur'an, Harem, dil karmaşası, Batılı anlamda bir ilerleme için kuşkusuz önemli engeller değildir. Ayrıca daha ileri yenilikler için çoktan beri yapılan değişiklikler iyi niyeti işaret etmektedir. Düzenli bir ordunun Yeniçerilerin yerini aldığı, din adamlarının etkisinin denetim altına alındığı, eyalet yöneticilerinin keyfi idaresinin bastırıldığı, dini yasalarının yasal sürece dönüştürüldüğü, Müslüman hükümette Hristiyanlar'ın iş bulabildiği, dini konularda vicdan özgürlüğünün kabul edildiği bir ülkeyi ümitsizliğe düşürmek için mantıklı bir sebep olabilir mi?

Türkiye’de gerçekleştirilen bu mucizeler ve tarihten çıkardığımız derslerle, hem kendi ülkemizdeki hem de diğer ülkelerdeki devrim sürecinin yavaş ve kesintili olduğu göz önüne alınırsa, umudumuzu kaybetmemeliyiz ve Türkiye’nin yeniden doğuşunu kutlamalıyız. İlerleyişini teminat olarak kabul ederek, İngiliz subaylarının emirlerini yerine getiren Türk kuvvetlerini, Sultan’ın İngiliz himayesindeki Hindistan’da kazazedeler için yaptığı yardımları düşünerek biraz daha güven kazanabilir ve Doğu Akdeniz siyasetimizi bu temele oturtabiliriz.

Avrupa, özellikle de İngiltere, Osmanlı Devleti’nin ulusal bağımsızlığını kazanmasının temelini ulusal bir güce sahip olması olduğunu düşünmektedir ve Osmanlı İmparatorluğu’nun devamını savunmaktadır. Sultan’ın buyrukları tam olarak uygulanırsa, İmparatorluk varlığını sürdürecektir. Otoritesi zaman içinde hükümet düzenini yeni bir düzenle değiştirmek gibi bir sıkıntının da üstesinden gelecektir, ancak bu yakın zamanda olabilecek bir durum değildir.”⁵⁴¹

Sultan Abdülmecit, Osmanlı Devleti’ndeki görevi sonlanan ve ayrılmak üzere olan Stratford Canning’in devrim konusundaki ısrarları üzerine; kendisinin dürüst bir insan olduğunu ve bakanlarına gerekli buyrukları vereceğini söyledi: “Bundan böyle, Padişah Hazretleri’nin kendisi olmasa da hükümeti, beyan edilen tedbirlerin hayata geçirilmesini sağlamak konusunda sorguya çekilebilecektir. Bu görüşme yapıldığında, Reşit Paşa vezir-i azamdı ve O’nun halefi Ali Paşa, söz konusu devrimler olmadan İmparatorluğu’nun bir arada tutulmayacağını samimi bir şekilde bildirdi. Kaynağı ne olursa olsun aşılması güç olan engel ve sıkıntıların

⁵⁴¹ F.O. , 1075, 28 Kasım 1857.

yanında belirsizliklerin giderilmesi için gözlemlenen ve hayıflanılan geri kalmışlığın ana kaynağı olan Saray'da ya da Babıali'de, ya da belki her ikisinde yerinde bir kararlılık gerekmektedir. Bir ikilem mutlaka yaşanacaktır. Eğer Türkler kaderlerine terk edilirlse, Avrupa eninde sonunda bunun bedelini ödeyecektir. Türkiye'yi değiştirecek güç, dışarıdan gelmelidir ve bu güç ulusal bağımsızlık hakları ile olabildiğinde halkın ruhunu işlemelidir. İngiltere hükümeti tarafından başlangıç olarak atılacak adım arkadaşça olsa da uzaktan olacaktır ve Sultan'ın Hattı Hümayunu yavaş uygulayışı Türk İmparatorluğu'nun her müttefikini endişelendirmelidir.

Sultan'ın Islahat Fermanı'nı resmen ilanının üzerinden neredeyse iki buçuk yıl geçti. Fermanın önemi Sultan'ın himayesindeki tüm unsurlar tarafından; Müslüman ve Müslüman olmayanlar tarafından kabul edildi. Dahası bu ferman idari tüm kurumları olduğu kadar geçmişten günümüze Tanzimat Fermanı da dahil olmak üzere verilen tüm imtiyazları kapsamaktadır. Bazı maddeler Reaya'nın belli kesimlerine hitap etse de çok büyük bir bölümü İmparatorluğun tümünü kapsamaktadır. Islahat Fermanı'nın hakim ilkeleri; her tür istismarın önlenmesi, sınıfların birleştirilmesi, kaynakların geliştirilmesi, vicdan hürriyeti ve dinlerinin ne olduğuna bakılmaksızın yabancılarla iyileştirilen münasebetlerdir. Fermanın nihai hedefi ise, halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması ve bununla beraber Avrupa'ya uyum sağlanmasıdır.

Bu ilkelerin uygulanması için ne kadar çaba gösterildiğini birazdan tartışacağım. Geçmişten günümüze verilen ödüller düşünüldüğünde ve Islahat

Fermanı'nın da yenilenmiş ve onaylanmış bir ferman olduğu dikkate alındığında, şikâyet edecek pek bir şey kalmıyor. Rüşvet ve iltimas yasağı fermanında açıkça görülmektedir. Ancak bu suçların cezalandırıldığı ile ilgili herhangi bir kamusal örnek henüz görülmedi. Bazı suçlamalar yapıldıysa da bunlarla ilgili bir sonuca ulaşılamadı. Yargılama usulleri ise hala yetersizdir, yargı süreci bozulmuştur. Uygulanıldığı söylenen yeni hukuk süreci daha henüz uygulanmaya başladı. Daha iyi hapishaneler, postahaneler ve polis teşkilatı düzenlemeleri için komisyonlar kuruldu. Ancak şimdiye kadar uygulamada ilerleme kat edilmedi. Devlet hazinesi her zamanki gibi düzensiz ve yetersizdir. Bütçe ile ilgili hala resmi bir açıklama yapılamamaktadır. Müslüman olmayanların eyalet meclislerine kabulü kağıt üzerinde kaldı. Rum kilisesinde maaşlar ve atamalar ile ilgili yapılacağı söylenen düzenlemeler hala tartışma konusudur. Haraç'ın kaldırılmasını savaş vergisi denilen daha külfetli bir verginin dayatılması takip etti. Hristiyanlar Türk ordusuna teoride kabul edilse de bu halen uygulanamıyor. Şimdiye kadar hiçbir ulusal banka kurulamadı. Yabancıların Türkiye'de taşınmaz mal alabileceği ile ilgili söz unutuldu.

Bu tabloda işaret edilen noktalar cesaretlendirmekten uzak olsa da umutsuzluğa düşmeye de gerek yok. Olumsuzlukların giderilmesi için şimdilik daha fazla yasal düzenleme yapılamaz, ancak var olan düzenlemelerin uygulanması ile ilgili sıkı bir denetim uygulanmalıdır, soruşturma ve etkili cezalandırmalar konusunda sorumluluk alınmalıdır.

Bu arada yatırımların ayaklandığı ifade edilmese haksızlık edilmiş olur. Demiryolları ve telegraf ile ilgili krediler görüşülerek karara bağlanmıştır. Diğer

imtiyazlar her kesime bahşedilmiştir. İskenderun'da bataklıkların kurutulması, Meriç Nehri'nin temizlenmesi, Bursa-Gemlik yolunun bitirilmesi, Trabzon'dan Erzurum'a geçit yapılması önemli gelişmelerdir.

Kısmen laik, kısmen ruhban sınıfına ait bir meclisle, Rum kilisesinin dini gelirleri ve atamaları üzerinde uygun bir denetim kurulması Türkler'den ziyade asıl Rumlar'ın kendileri tarafından geciktirilmektedir. Bu konuyla ilgili uzun uzun tartışmak yersizdir.

Türkiye'de tüketimin ne boyutlarda olduğunu görmek için düzenli ordunun durumuna bakmak yeterli olacaktır. Kâğıt üzerinde altı birlikten oluşan ordu, toplam 180 000 askerden oluşur. Bunların faal olanlarının sayısı ise 50 000'i geçmez. Donanımları yetersizdir ve askerlerin maaşları vaktinde ödenememektedir.

Sultan'ın aşırı harcamaları ise denetlenmemektedir. Yaptırdığı binalar kısa süre kullanılır. Örneğin sarayının yanına inşa ettirdiği tiyatro binası ve buna bağlı diğer binalar en maliyetli eşya ve süslerle donatıldı. Maliye Bakanlığı bu mide bulandıran savurganlığı tedarik etmesi için davet edildi ancak Londra'dan gelecek kredinin suistimale açık olduğu açıktır.

Şimdiye kadar belirttiklerim devrim konusunda acil ve kapsamlı bir uygulamanın ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. ”⁵⁴²

⁵⁴² F.O. ,1035/5, 15 Kasım 1857.

Stratford Canning, Paris Antlaşması'nın hemen ardından hükümetinden izin istedi. Hükümet barış konusunda bir takım noktaları denetlemesi için bir süre daha görev başında kalmasını istedi. Aralık 1857'de sağlık durumunun bozukluğu yanında siyasal kaygıları nedeniyle de İngiltere'ye hareket etti. Fransızlar Islahat Fermanı'nı önemseiyordu. İngiltere de Fransız yanlısı hareket etmeye başlamıştı. Canning, kendi hükümetinin Fransız oyunlarına yem olmasından korkuyordu.⁵⁴³

Büyükelçi 1857 Aralık ayında Londra'ya döndüğünde aleyhinde çıkan haberler unutulmuştu. Hemen Lord Palmerston ve Lord Clarendon ile görüştü. İstanbul'dan ayrılırken geri dönme niyetindeydi, istifa etmeye niyeti yoktu. Zaten Abdülmecit de veda konuşmalarında bu yolda hareket etmesini istemişti. Ancak Lord Palmerston hükümetinin aniden düşmesi üzerine durum değişti. Lord Stratford Kars Olayı'nda Lord Palmerston'dan aldığı yardımları unutmamıştı, bir tür şükran duygusuyla Palmerston'un yerine geçecek Başbakanın emrinde çalışamayacağını belirtti ve 3 Mart'ta istifası Kraliçe tarafından kabul edildi.⁵⁴⁴

Stratford Canning'in İstanbul'dan ayrılması İngiltere'de de yankı bulmuştur: *“İngiliz Büyükelçi Stratford Canning'in Konstantiniyye'den aniden ayrılışı Türkiye'de dönemin en önemli olayıdır. Her sınıftan insanın ama özellikle de Hristiyan ve Yahudiler'in refahı konusunda endişelenilmektedir. Stratford Canning nüfuzunu adaletsizlik ve zulüm göre her kademededen ve dinden insana yardım etmekte kullanmıştır. Her milliyetten insan Canning'in ayrılışına üzülmüştür, zira asaleti ve*

⁵⁴³ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.170.

⁵⁴⁴ Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, s.171, B.O.A. , HR. SFR.3, Dosya No: 230, Gömlek No: 37.

*adalet sevgisi ile ün yapmış bir şahsiyettir. Türkiye’de kaldığı sürece, Türk Hükümeti’nin durumu iyiye gitmiştir.”*⁵⁴⁵

İngiltere İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford de Redcliffe Canning’in istifası ardından, Sultan bu elçinin tekrar atanması hakkında İngiliz kraliçesine bir name-i hümayun göndermiştir. Canning’in gösterdiği olağanüstü gayret ve dostluğuna ise ayrıca dikkat çekilmiştir.⁵⁴⁶ Canning’in veda ziyaretinde kendisine Ali Paşa tarafından yazılan mektupta şunlar söylenmektedir: “*Sevgili Büyükelçi; Ümit ederim ki sizinle yeniden sohbet etme fırsatı bulacağız. Memleketimizden bu ay ayrılmanızın üzüntüsünü yaşamaktayım. İstanbul ziyaretlerinizi bekleyeceğiz. Belirtmek gerekir ki, asil Lordumuz hizmet ettiği süre boyunca Sultan’a saygısını her zaman ifade etmiştir ve geçmişte, bugünde nazırlara her zaman uzlaşmacı bir tavırla yaklaşmıştır*”⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ **The Times**, 18 Ocak 1858.

⁵⁴⁶ B.O.A. HR. SFR.3. , Dosya No: 39, Gömlek No:12.

⁵⁴⁷ B.O.A. HR. SFR.3, Dosya No: 40, Gömlek No:15.

SONUÇ

Osmanlı-İngiliz ilişkileri başlangıçta bir işbirliği içinde gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu XVI. yüzyılda İspanya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğine ihtiyacı olan İngiltere dostluk arayışı içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu da, gerek Doğu'da İran'la, gerekse Balkanlar'la uğraştığı bu dönemde, Akdeniz İspanyol üstünlüğüne olanak vermemek amacıyla İngiltere'yi desteklemiştir. Bu ortak çıkar iki devleti işbirliğine götürmüştür.

İngiltere zamanla Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirmiş, Uzakdoğu'da sömürgeler elde etmiş, ayrıca Osmanlı topraklarından da ticari açıdan faydalanmaya başlamıştı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başladığı dönemde, İngiltere, kendi çıkarlarını korumak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alıp koruyuculuk görevini üstlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iyice zayıflaması karşısında İngiliz politikası da değişmeye başlamıştır. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm toprak bütünlüğünün korunup savunulması yerine, İngiliz çıkarları yönünden önemli olan bölgelerin ele geçirilme düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Bu amaçla 1878'de Kıbrıs'a, 1882'de Mısır'a yerleşen İngiltere, Ege'nin kendi çıkarları doğrultusunda güvenliğe alınması amacıyla burada yeni bir devlet yaratma çabasına girişecektir. Bu amaçla desteklenecek olan Yunanistan, artık Ege ve Akdeniz'de İngiliz çıkarlarını koruyacak yeni devlettir.

19. yüzyıl içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinde Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin önemli bir yeri vardır. İmzalanan bu sözleşme ile Osmanlı Devleti yarı sömürge haline gelmiştir. Bu tarihten sonra İngiltere Osmanlı Devleti üzerinde ekonomik, siyasi ve kültürel etkinliklerini diğer devletlere göre çok daha rahat bir şekilde gerçekleştirmiştir denebilir.

Bu etkinliklerin başında Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanması ve azınlıklara birtakım hakların verilmesini öngören 1839 Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nde İngiltere'nin desteğini alan Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilmesi yer almaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti üzerinde Rus baskısı artmaya başladığında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası gereği olarak Rusya'nın bu baskısına karşı koymuştur.

Kırım Savaşı Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandıktan sonra 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın yedinci maddesiyle Osmanlı Devleti Avrupa devletler topluluğuna dahil edilmiş ve bağımsızlık, toprak bütünlüğü Avrupalı Devletler'in güvencesi altına alınmıştır.

İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning İstanbul'a ilk gelişinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında birlik kurmuştur. Bu arada Fransa ile mücadele halindedir. İkinci ve üçüncü gelişlerinde Yunanistan konusu üzerinde Rusya, Fransa ve İngiltere arasında bir birlik kurmuştur. Dördüncü gelişinde ise, büyük devletlerle Osmanlı

İmparatorluğu içinde ıslahata yardım etmesine imkan verecek derecede dostça bir münasebet halindeydi. 1848–1852 yılları arasında ise, İngiltere’nin Batılı devletlerle Kırım Harbi’nde son noktasına varan bir birlik kurup, Rusya’ya karşı cephe aldığını görüyoruz.

Stratford Canning, kendisinden önce görev yapmış olan elçilere göre Osmanlı Devleti üzerinde çok fazla etki sahibi olmuştur. Sadece Osmanlı’nın dış ilişkilerine karışmakla kalmamış, Osmanlı padişahı ve hükümetlerine özellikle gayri müslim tebaaya yönelik reformlar konusunda sürekli telkinlerde bulunmuş hatta zaman zaman da baskıcı ve tehditkar bir tavır sergilemiştir.

Stratford Canning’e göre Osmanlı Devleti için iki seçenek vardı. Ya Osmanlı kendi kaderine bırakılacak ya da Batı medeniyetine yaklaştırılarak yıkılmasına engel olunacaktı.

Ancak Canning’in reform fikirleri tamamen dini ve idari karakterliydi. O’nun en büyük isteği Müslümanlar ile Yahudi ve Hristiyanların eşit haklara sahip olmasıydı. İngiliz menfaatlerini koruma fikri altında Osmanlı ülkesindeki gayri müslim tebanın korumacılığını üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde bazı reformlar Stratford Canning’in çabaları ile hayata geçirilmiştir. İngiltere bu reformları gayri-müslim nüfusa faydalı olduğu ölçüde destekledi. Bu arada Osmanlı’nın geleceğini olumlu yönde etkileyecek siyasi ve ekonomik reformlar konusunda ise bir teşvikte bulunulmadı. Osmanlı Devleti

reform konusunda ne kadar azimli olsa da sonu gelmeyen savaşlar, dış baskılar, kötüleşen ekonomik şartlar reformların başarılı olmasına izin vermemiştir.

KAYNAKÇA

1.ARŞİV VESİKALARI

1.1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sadaret Amedi Kalemi (A.AMD): 70/ 53

Cevdet Hariciye (C.HR.) : 107/5319, 96/4790

Hatt-ı Humayun (HAT): 257/14815, 284/46667.

Hazine-i Hassa (H.H) : 1291/ 592; 40806

Mektubi Kalemi Belgeleri (HR. MKT.) : 59/19, 68/98

Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (H.R. SFR.3.) : 3/37, 6/ 57, 6/77, 7/7, 10/76, 20/23; 24/14, 39/12, 40/15, 230/37.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.): 182/ 66

Dosya Usûlü İradeler (İ.DUİT.) : 192/ 51, 147/20

İrade Hariciye (İ.HR.) : 103/5037

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.): 95

1.2.The National Archive

1.2.1.British Documents on Foreign Affairs, (F.O.) Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print, From XIX. Century to World War, General Editors: Kenneth Bourne, D. Cameron Watt, Series: B: The Ottoman Empire in the Balkans.

Foreign Office (F.O.) , 12, 78/20, 78/210, 160, 620, 620/2, 622, 622/2, 622/3, 623, 625, 627, 628/2, 628/3, 648/4, 649, 652, 658/2, 661, 679, 680, 797, 1035/4, 1035/5, 1550, 1075

1.2.2.Papers Relative to the Affairs of Greece (1824–1832)

No: 1, 6, 7-B, 8-F, 17, Protocol No: A–1, A–2, C-E, 2 B-C, 4-E, 9, A-B-C-D.

1.2.3.Public Record Office

P.R.O. , WO 368/1

2. Gazeteler

The Times: 26 Eylül 1841/25 Ağustos 1846/20 Eylül 1849/19 Mayıs 1852/ 7 Nisan 1853/24 Haziran 1855/12 Aralık 1855/18 Ocak 1858/16 Kasım 1858 /16 Ağustos 1880 /29 Ekim 1888/28 Şubat 1903/ 30 Ekim 1920

New York Times: 15 Haziran 1852/19 Mayıs 1852

3. Lord Stratford Canning’in Resmi ve Şahsi Belgeleri

POOLE, Stanley Lane, **The Life of Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, C. I. – C.II, London Longman, New York, 1888.

4. Kaynak Eserler ve İncelemeler

ACAR, İrfan C. , **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIV. Dizi, S. V, 1989.

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, B. II, İstanbul, 2007.

AHMED CEVDET PAŞA, **Tezakir**, Yayınlayan: Cavit Baysun, B.III. , TTK, 1991.

AHMED LÜTFİ EFENDİ, **Tarih-i Lütfi**, C. IV, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1290.

AKÇURA, Yusuf, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VVIII. Dizi, II. Baskı, Ankara, 1985.

AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayınevi, İstanbul, 1993.

ALTUNDAĞ, Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, 1831–1841**, Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, , C.I. , II. B., Ankara, 1988.

ARMAOĞLU, Fahir, **XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789–1914**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006.

ATA, Bahri , “The Transfer of Telegraph Technology to the Ottoman Empire in the XIX. Century” , **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1997.

BAĞIŞ, Ali İhsan, “ İngiltere'nin Osmanlı'nın Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (1997: Ankara)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

BAILEY, Frank Edgar, “ Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834–1839”, Çev: Yasemin Avcı, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

BAYSUN, Cavit, “Mustafa Reşit Paşa”, **Tanzimat I**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1940.

BELL, H.C., **Lord Palmerston**, C.I. , New York, 1936.

BERKES, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1975.

_____, **Development of Secularism in Turkey**, Routledge, 1999.

BEYDİLLİ, Kemal, “ Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar ve Siyasi Ahlak (1790–1856)”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: 15–17 Ekim 1997, Ankara, 1999.

BYRNE, Leo Gerald, **The Great Ambassador: A Study of Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning**, Ohio State University Press, 1964.

CANNING, Stratford, **Eastern Questions by Late Viscount Stratford de Redcliffe**, Bibliolife Reproduction, 2009.

CARTER, Findley , “ Legacy of Tradition to Reform: Origin of the Ottoman Foreign Ministry”, **International Journal of Middle East Studies**, Sayı: I. , Cambridge, 1970.

CUNNINGHAM, Allan, **Eastern Questions In the Nineth Century**, Ed: Edward Ingram, London, Frank Cass, 1993.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

ÇUFALI, Mustafa, “ Osmanlı Reformlarına Yönelik İngiliz Politikası ”, **Yeni Türkiye** 6 (31), Ocak-Şubat 2000.

DAĞTEKİN, Hüseyin, **Türk İnkılâp Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu’nda Islahat Hareketleri ve Büyük Devletler (1606- 1918)**, C. I. İstanbul Yüksek Tekniker Talebe Cemiyeti Yayınları, No: 1, 1969.

DAVISON, Roderic. H. , **Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876**, Princeton, 1963.

_____, “Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1970.

_____, “ Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernizasyonu ”, Çev: Dr. Durdu Mehmet Burak, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

DERİNGİL, Selim Deringil, **II. Mahmut'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1990.

ENGELHARDT, Edouard, **Türkiye ve Tanzimat**, Çev: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, 1999.

GİRGİN, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Hariciye Tarihimiz**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

GRAVES, Philip, **İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri**, (1790–1939), Çev: Yılmaz Tezkan, XXI. Yüzyıl Yayınları, 1999.

GÜRSEL, Haluk F. , **Tarih Boyunca Türk – Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.

HAMER, Josef von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. VI. , Çev: Vecdi Bürün, , İstanbul, 1987.

HUREWITZ, J.C. , “ Ottoman Diplomacy and the European State System ”, **The Middle East Journal**, Vol. IV. , Washington, 1961.

Itzkowitz, N, Mote, M., **An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors**, London, 1970.

JELAVICH, Barbara, **The Ottoman Empire, The Great Powers, and The Straits Questions 1870–1887**, Indiana University Press, London, 1973.

KARAL, Enver Ziya, **III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Seri, No: 10, Ankara, 1942.

_____, **Osmanlı Tarihi**, C. V. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947.

_____, **Osmanlı Tarihi**, C. VI. , Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

_____, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII. , Türk Tarih Kurumu, 2000.

_____, “ Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi ”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

KARASU, Cemi, “ *Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış* ”, **OTAM**, Ankara, 1993.

KAYNAR, Reşit, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

KURAN, Ercüment, **Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1988.

KURAT, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553–1952)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 18, Ankara, 1952.

_____, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, (1553–1610)** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü Yayınları, No:10, Ankara, 1953.

LAYARD, Henry, **Autobiography and Letters II**, London, 1903.

LOUBERE, Leo A., **XIX. Century Europe: The Revolution of Life**, Prentice Hall, New York, 1994.

MARMONT, M., **The Present State of Turkish Empire**, Londra, 1839.

MERAM, Ali Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kıtaş Yayınları, İstanbul, 1969.

NOVİÇEV, A.. D. , “1839 Gülhane Hattı Hümayunu ve Dış Politika Boyutları ”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara: 2006.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, VI. B. , 2004.

_____, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 21. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

PALMER, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Tarihi**, Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Sabah Yayınları, II. B., İstanbul, 2000.

PARLA, Jale, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, B. I, İstanbul, 1985.

POOLE, Stanley Lane, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, Çev: Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

POTYEMKİN, Vilademir, **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, C.I. , Çev. Attila Tokatlı, May Yayınları, I. B., İstanbul, 1977.

RASİM, Ahmet , **Osmanlı Tarihi**, C. IV., Emre Yayınları, 2002, s. 1977.

RODKEY, F. S. , “ The Views of Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834”, **English Historical Review**, C. 45, 1930.

ROSS, Henry James, **Letters From the East**, Macmillan, New York, 1903.

SAİB, AHMET, **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazirası**, Yayına Hazırlayan: Şennur Şenel, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2009.

SANDER, Oral, **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.

SAUVIGNY, G. DeBertier, **Metternich and His Times**, Darton, Longman & Todd, London, 1962.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “ Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu ve Gelişmesi ”, **Liberal Düşünce**, S. 2, İlkbahar, 1996.

SHAW, Stanford, SHAW, Ezel Akay, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev: Mehmet Harmancı, C. II, E Yayınları, II. B., İstanbul, 2000.

SİNAPLI, A. Nuri, **Mehmet Namık Paşa**, Yenilik Basımevi, İstanbul: 1987.

SİYAVUŞGİL, S.E., “Tanzimat’ın Fransız Efkar-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler”, **Tanzimat Külliyyatı**, İstanbul, 1940.

SOY, Bayram H. , “ Lord Palmerston’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti ”, **Türkiyat Araştırmaları / Hacettepe Üniversitesi**, 4 (7), Güz 2007.

SOYSAL, İsmail, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri; 1789–1802**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.

STAPLETON, Augustus Granville, **George Canning**, Longman, 2009.

ŞİMŞİR, Nahide, “ *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri* ”, **Türk Dünyası Araştırmaları** (122), Ekim 1999.

TEZEL, Hayati, **Anadolu Türkleri’nin Deniz Tarihi**, C.I. , T.C. Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Basımevi, İstanbul, 1973, s. 429.

TUKİN, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, İstanbul, 1947.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’nin **Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih III, Filiz Kitabevi**, 1985.

URQUART, David, **Turkey and Its Resources, Its Municipal Organization, ... Prospects of English Commerce in the East, etc.** , Londra, 1833.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. V. , TTK, Ankara, 1946.

ÜÇÖK, Coşkun, **Siyasal Tarih (1789–1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 451, III. B. , Ankara, 1980.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi (1700–1958)**, Emel Yayınları, Ankara, 1978.

VILLARI, Luigi, **The Balkan Question**, Murray, London, 1955.

WARD, Adolphus William, **Cambridge History of British Foreign Policy: 1783–1919**, C. II, 1923.

WEBSTER, Charles, **The Foreign Policy of Palmerston 1830–1841**, G.Bell and Sons, London, 1951.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.I. , Ankara, 1999.

Yanıkoğlu, Kübra, *Lord Stratford Canning Döneminde Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasındaki İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bekir KOÇ.

ÖZET

Stratford Canning, Sultan Abdülmecit döneminde Batılılaşma yolunda devletçe alınan kararlarda etkisi bakımından araştırılmaya değer bir şahsiyettir. Osmanlı uyrukluların arasında Ortodoksları Ruslar'ın, Katolikler'i Fransızlar'ın himaye etmesine mukabil, İngiliz Büyükelçisi Protestan ruhuyla, dönemin İslam Devletlerinin en önemlisi ve hilafetin temsilcisi Osmanlı Devleti'ni Hristiyanlar'a karşı eşit muamele etmeye sevk etmede önemli rol oynamıştır.

Stratford Canning ya da **Stratford de Redcliffe 1. Viskontu Stratford Canning** uzun bir süre İstanbul'da Birleşik Krallık'ın Osmanlı Devleti nezdinde büyükelçiliğini yapmış ve Osmanlı siyasetinde büyük bir rol oynamış bir devlet adamıydı.

Stratford Canning 4 Kasım 1786 yılında Londra'da doğdu. Babası kendisiyle aynı adı taşıyan İrlandalı bir tüccardı. Eton College'e ve Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Kings College'e gitti. 1807 yılında Dışişleri Bakanlığının hizmetine girdi. Aynı yıl içinde görevle Danimarka'ya gitti. 1808 yılında ilk defa bir görevle İstanbul'a gitti. 1812 yılında Bükreş'e giderek 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu arasında imzalanan Bükreş Antlaşması'nın müzakerelerine katıldı. 1814 yılında İsviçre'ye giderek

İsviçre'nin anayasa ve tarafsızlık politikası tartışmalarında önemli bir rol oynadı. Aynı yıl içinde Britanya'nın Viyana Kongresi'ndeki temsilcisi Lord Castlereagh'a refakat ederek Viyana Kongresi'ne katıldı. 1820 yılında ABD'de 1823 yılında da Rusya'da görev yaptı.

1825 yılında büyükelçi olarak İstanbul'a gönderildi ama 1827 yılında Britanya filosunun Rusya ile bir olup Osmanlı filosunu yok ettiği Navarin Deniz Savaşı'nın haberi üzerine İstanbul'dan aceleyle ülkesine geri kaçtı. Kendisi gibi kaçan diğer elçilerde Poros Konferansı'nda bir araya gelen Stratford Canning Yunan Devleti'nin kurulmasına önyak oldu.1831 yılında tekrar İstanbul'a elçi olarak gönderildi, ancak Otto'nun Yunan Kralı seçilmesi ve Palmerston'dan gerekli desteği görememesi üzerine 1 yıl sonra geri geldi. Rusya'da görevlendirilmesine rağmen Çar I. Nikola ile takışması buradaki görevini de sonlandırdı. Kendi ülkesinde bir süre Avam Kamarasında görev yaptı.

Stratford Canning'in İstanbul'da en uzun süreli ve Osmanlı dış siyasetinde en büyük rolü oynadığı büyükelçilik dönemi 1842-1857 yılları arasında olmuştur. Tanzimat Dönemine rastlayan bu yıllarda Birleşik Krallık Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir güç sahibi olmuş, Stratford Canning de Birleşik Krallık'ın büyükelçisi olarak İstanbul'daki en güçlü yabancı devlet adamı durumuna gelmişti. Mustafa Reşit Paşa ile yakın bir arkadaşlık kurmuş olan Canning Osmanlı Devleti'nin içişlerine de karışmaya başlamıştı. Bu arada Kutsal Yerler Sorunu ve

Kırım Savaşı meseleleri ile uğraşmıştır. 1857 yılında İstanbul’ dan ayrılmış ve emekli olmuştur.

Yanikoğlu, Kübra, *Relations Between Ottoman Empire And Great Britain during the Tenure of Lord Stratford Canning*, M.A. Thesis, Thesis Advisor: Assoc. Prof. Bekir KOÇ

ABSTRACT

Stratford Canning, 1st Viscount Stratford de Redcliffe was a British diplomat and politician, best known as the longtime British Ambassador to the Ottoman Empire. A cousin of George Canning, Stratford Canning came to be seen as one of the leading figures in Constantinople, as British influence over the Porte increased and the Turkish came to be seen more and more as British clients. In 1852 he was elevated to the peerage as Viscount Stratford de Redcliffe.

In 1807 Canning was given a minor role in the Foreign Office by his cousin, and was sent on a mission to Denmark later that year. His first trip to Constantinople came in 1808, when he accompanied the mission of Robert Adair that restored peace between Britain and Ottoman. When Adair left Constantinople in 1810, Canning became Minister Plenipotentiary, and it was Canning who helped mediate the Treaty of Bucharest between the Ottomans and Russia on 28 May 1812.

In June 1814 he was appointed Envoy Extraordinary and Minister-Plenipotentiary to Switzerland, where he, along with the other allied representatives, helped negotiate Swiss neutrality and a new Swiss federal constitution. In October he

went to Vienna, where he acted as an aid to Lord Castlereagh, the British representative at the Congress of Vienna. After the negotiation of Swiss neutrality in 1815, Canning's role there became dull to him, but he stayed until 1819, when he was recalled and sent to Washington as Envoy Extraordinary and Minister-Plenipotentiary to the United States. Although he hoped for major accomplishments in Washington that would allow him to move up to a larger position, he was largely unsuccessful.

Canning returned to London in 1823, and the next year was sent on a mission to Russia, where he negotiated a treaty on the border between Russian and British North America, but failed to come to any agreement regarding the Greek Revolt. He was Envoy Extraordinary and Minister-Plenipotentiary to the United States between 1820 and 1824 and held his first appointment as Ambassador to the Ottoman Empire between 1825 and 1828. In 1825 Canning was sent to Constantinople once again, this time as Ambassador. He fled the city following the Battle of Navarino in 1827, but after a brief return to London he, along with the French and Russian ambassadors who had also fled, set up camp at Poros. In 1828 he and the other ambassadors signed the Poros Protocols, which granted the new Greek state. Although he had been encouraged in this generous position towards the Greeks by his superior, Lord Aberdeen, this move was disavowed by the government, and Canning resigned.

Following his return, Canning attempted to enter British politics, entering the House of Commons in 1831, and then Canning returned again to Constantinople in 1831, but returned in 1832, disapproving of Palmerston's lack of consultation with him and the choice of Prince Otto of Bavaria as King of Greece. That year, he was appointed Ambassador to Russia, but never took the office, as Tsar Nicholas I refused to receive him.

Canning's term in Constantinople lasted from 1842 to 1852, and in this period he came to be seen as one of the leading figures in Constantinople, as British influence over the Porte increased and the Turks came to be seen more and more as British clients. When Canning's old ally Stanley, now Earl of Derby, formed a government in 1852, Canning hoped to receive the foreign office, or at least the Paris embassy. Instead, he was raised to the peerage as Viscount Stratford de Redcliffe, in the County of Somerset. He returned home in 1852, but when Aberdeen's coalition government was formed, Stratford de Redcliffe was sent back to Constantinople once again.

In Constantinople for the last time, Stratford came in the midst of a crisis caused by the dispute between Napoleon III and Nicholas I over the protection of the holy places. This crisis ultimately led to the Crimean War. He left Constantinople for the last time in 1857, and resigned early the next year.

